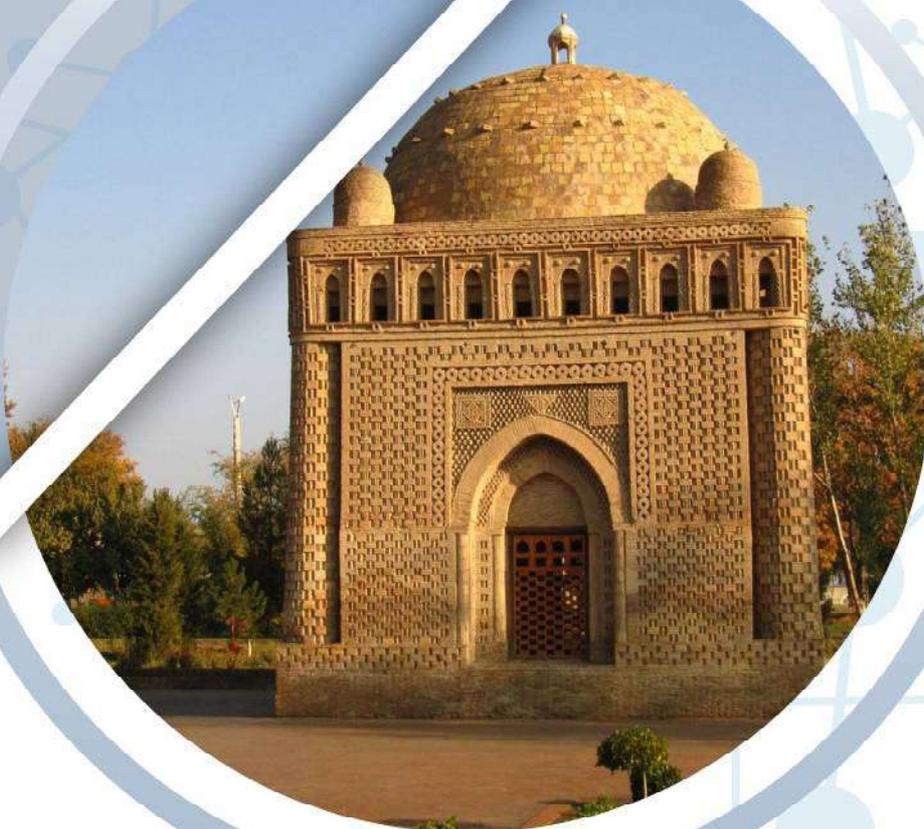

Tadqiqot.uz

**“XXI АСРДА ИЛМ-ФАН ТАРАҚҚИЁТИНИНГ
РИВОЖЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ ВА УЛАРДА
ИННОВАЦИЯЛАРНИНГ ТУТГАН ЎРНИ” МАВЗУСИДАГИ
РЕСПУБЛИКА ИЛМИЙ 9-ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯСИ
МАТЕРИАЛЛАРИ**

2019 31 ОКТАБРЬ
ЎЗБЕКИСТОН

Google
scholar

Crossref

ORCID
Connecting Research
and Researchers

doi

**“XXI АСРДА ИЛМ-ФАН ТАРАҚҚИЁТИНИНГ
РИВОЖЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ ВА УЛАРДА
ИННОВАЦИЯЛАРНИНГ ТУТГАН ЎРНИ”
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 9-ONLINE
КОНФЕРЕНЦИЯСИ МАТЕРИАЛЛАРИ
1-ҚИСМ**

**ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ НАУЧНОГО ПРОГРЕССА
В XXI ВЕКЕ И РОЛЬ ИННОВАЦИЙ В ЭТОМ
ПРОЦЕССЕ
ЧАСТЬ-1**

**PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC
PROGRESS IN THE TWENTY-FIRST CENTURY AND
THE ROLE OF INNOVATION IN THIS PROCESS
PART-1**

TOSHKENT-2019

УЎК 323(575.1)(063)
КБК 66.3(5Ў)я43
Й-18

"XXI асрда илм -фан тараққиётининг ривожланиш истиқболлари ва уларда инновацияларнинг тутган ўрни" [Тошкент; 2019]

"XXI асрда илм -фан тараққиётининг ривожланиш истиқболлари ва уларда инновацияларнинг тутган ўрни" мавзусидаги Республика-илмий онлайн конференция материаллари тўплами, 31 октябрь 2019 йил. - Тошкент :Tadqiqot, 2019. - 221 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн конференция 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида кўзда тутилган вазифа - илмий изланиш ютуқларини амалиётга жорий этиш йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга бағишланган.

Ушбу Республика илмий конференцияси таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилган бўлиб, унда таълим тизимида илғор замонавий ютуқлар, натижалар, муаммолар, ечимини кутаётган вазифалар ва илм-фан тараққиётининг истиқболдаги режалари таҳлил қилинган конференцияси.

Маъсул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович, ю.ф.д., доцент.

1. Ҳуқуқий тадқиқотлар йўналиши -
Юсувалиева Раҳима - профессор в.б., ю.ф.н., Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети
2. Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар -
Маматова Нодира Мухтаровна - т.ф.д., доцент, Тошкент давлат стоматология институти
3. Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни -
Воҳидова Мехри Хасанова - PhD, Тошкент давлат шарқшунослик институти
4. Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар -
Тошбоева Барноҳон Одилжоновна - Андижон давлат университети
5. Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар -
Норматова Дилдора Эсоналиевна - доцент, Фарғона давлат университети
6. Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар -
Абдумажидова Дилдора Раҳматуллаевна - PhD, Тошкент Молия институти
7. Тарих саҳифаларидаги изланишлар -
Чариев Турсун Хуваевич - доцент, Ўзбекистон давлат консерваторияси
8. Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни -
Уринбоев Хошимжон Бунатович - с.ф.н., доцент, Наманган муҳандислик-қурилиш институти
9. Техника ва технология соҳасидаги инновациялар -
Нормирзаев Абдуқаюм Раҳимбердиевич - доцент, Наманган муҳандислик-қурилиш институти
10. Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши -
Бобохонов Олтибой Раҳмонович - Сурхандарё вилояти техника филиали
11. Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари -
Сувонов Боймурод Ўралович - доцент, Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти
12. Физика-математика фанлари ютуқлари -
Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич - доцент, Наманган муҳандислик-технология институти
13. Геология-минерология соҳасидаги инновациялар -
Қаҳҳоров Ўктам Абдурахимович - PhD, доцент, Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти
14. Кимё фанлари ютуқлари -
Раҳмонова Доно Қаҳҳоровна - Навоий вилояти табиий фанлар методисти
15. Маданият ва санъат соҳаларини ривожланиши -
Тоштемиров Отабек Абидович - Фарғона политехника институти
16. Биология ва экология соҳасидаги инновациялар -
Ўлдошев Лазиз Толибович - Бухоро давлат университети

Тўшламга киритилган тезислардаги маълумотларнинг ҳаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулдир.

© Муаллифлар жамоаси
© Tadqiqot.uz

МУНДАРИЖА \ СОДЕРЖАНИЕ \ CONTENT

ҲУҚУҚИЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЙЎНАЛИШИ

1.Турсунбоева М. ЎЗБЕКИСТОНДА ИЖРО ҲОКИМИЯТИ ФАОЛИЯТИ ЮЗАСИДАН ЖАМОАТЧИЛИК НАЗОРАТИ ОЛИБ БОРИЛИШИ.....	8
2.Турсунбоева М. ЎЗБЕКИСТОНДА ИЖРО ҲОКИМИЯТИДА ДЕМОКРАТИК БОШҚАРУВ МАДАНИЯТИНИНГ ШАКЛЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ.....	11
3.Чориева Д. ЖИНОЯТ ИШЛАРИНИ СУДГАЧА БЎЛГАН БОСҚИЧДА ЮРИТИШДА ҲИМОЯЧИНИНГ ҲУҚУҚИЙ МАҚОМИ МАСАЛАЛАРИ.....	14

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

1.Khakimov Kh. COGNITIVE LINGUISTICS: ITS NOTION AND MAIN CATEGORIES.....	18
2.Khakimova Kh. NEOLOGISM AS A RESULT OF THE NOMINATION PROCESS.....	21
3.Madjidova R. NATIONAL CULTURAL SPECIFICITY OF THE LANGUAGE.....	24
4.Sultanova Sh MODERN LINGUISTICS: THE MAIN NEW DIRECTIONS.....	27
5.Қўшоқова Б. ТИЛ ТАРАҚҚИЁТИДА ИЖТИМОЙ ОМИЛЛАРНИНГ ЎРНИ.....	30
6.Қўшоқова Г. ЎЗБЕК ТИЛИ ВА ЯНГИ СЎЗЛАР.....	33
7.Komilov J. GRAPHIC COMMUNICATION IN UZBEK VIRTUAL DISCOURSE.....	36
8.Turakhonova B. O. HOLY TEXTS UNDER THE LINGUISTIC FOCUS.....	39
9.Zaripova R., Shofiyev O. SAMIMIY TUYG' ULAR (Qo' chqor Norqobil ijodiga ayrim chizgilar).....	42
10.Абдуллаева Н.И. ЖАҲОН АДАБИЁТИДА ТАЛАБА ОБРАЗИНИНГ МОДДИЙ ҲАМДА МАЪНАВИЙ ҚИЁФАСИ ТАСВИРИ ВА ТАЛҚИНИ.....	45
11.Исроилова С. СКАЗОЧНЫЙ ДИСКУРС В СВЕТЕ СОВРЕМЕННЫХ НАУЧНЫХ ТЕНДЕНЦИЙ.....	48
12.Минниқулов И. ЎЗБЕК ТИЛИДА ШАРТ КОНСТРУКЦИЯЛАР "САВОЛ СЎРАШ" ДИРЕКТИВ НУТҚ АКТИ СИФАТИДА.....	55
13.Bakayeva B. XITOY TILIDA MORFEMALI KONTRAKSIYANING MAXSUS USULLARI XUSUSIDA.....	58
14.Pirnazarova M., Dushamova N. TOLSTOY QISSALARI HAQIDA AYRIM MULOHAZALAR.....	64
15.Khaydarov Z SLOGANS AND PRAXIS.....	67
16.Dushamova N., Quranbayeva G. BOBORAHIM MASHRAB G'AZALIYOTI XUSUSIDA AYRIM MULOHAZALAR.....	70
17.Ro'zimurodova Z. INGLIZ TILIDAGI FRAZALI FE'LLARNI TARJIMA QILISH MUAMMOLARI.....	73

18.Шодиева М. СЮЖЕТ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И ЕЕ ОСОБЕННОСТИ.....	75
19.Usmonova Y. MUHAMMAD YUSUF IJODIDA VATAN TARANNUMINING IFODALANISHI.....	77
20.Хо'jamova Y. LEXICAL-STYLISTIC VARIABILITY OF ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES.....	80
21.Yakubova N. TURIZM TERMINOLOGIYASINING LEKSIK - SEMANTIK XUSUSIYATLARI.....	83
22.Saliyeva Z.I., Yusupov A. INGLIZ-O'ZBEK TILLARI DOIRASIDA IJTIMOY-IQTISODIY TERMINLARNING YOZMA TARJIMADA BERILISHI.....	86
23.Машарипова Н. ЛЕКСИК МУНОСАБАТЛАРИНИНГ ТИЛШУНОСЛИК ВА СЕМАНТИКА СОҲАЛАРИДАГИ ӀРНИ.....	88
24.Musayeva N. AXBOROT AGENTLIK LARI FAOLIYATIDA IQTISODIY VA IJTIMOY-MADANIY JIHATLAR ("REUTERS" MISOLIDA).....	92
25.Нуруллаева С. ЗАМОНАВИЙ ӀЗБЕК ШЕЪРИЯТИДА ЯЛМОФИЗ ОБРАЗИНИНГ РАМЗИЙ-ТИМСОЛИЙ ТАЛҚИНИ.....	94
26.Rustamova G. O'ZBEK XALQ QO'SHIQLARIDA TERAК OBRAZINING O'ZIGA XOS TALQINARI.....	98
27.Сулаймонова М. ҚИРғИЗ ЙӀҚЛОВЛАРИДА ТАҚИНЧОҚЛАРИНИНГ ЭРКАК ВА АЁЛЛАРГА ХОС СИФАТЛАНИШИ.....	100
28.Usarov I.K. COGNITIVE STYLISTICS/COGNITIVE POETICS AND CORPUS STYLISTICS.....	102
29.Vohidova Sh. ONA TILI - OLTIN SANDIQ.....	107
30.Xodjayeva D. STRATEGIES IN TEACHING ENGLISH FOR DEAF AND HARD OF HEARING STUDENTS..	109
31.Ачилова Г. ПРИЕМЫ И МЕТОДЫ АКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ.....	111
32.Бердиева Р.Н. ПРИМЕНЕНИЕ КЕЙС-ТЕХНОЛОГИЙ КАК СРЕДСТВА ЭФФЕКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ И ЛИТЕРАТУРЕ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ШКОЛЕ.....	113
33.Ганиева М. СУЩЕСТВЛЕНИЕ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ.....	115
34.Кадиров К.Н. СОВРЕМЕННОЕ ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ЯЗЫКА МЕЖНАЦИОНАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ.....	117
35.Пармонова С. КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД К ОБУЧЕНИЮ РУССКОМУ ЯЗЫКУ.....	119
36.Усманова Р.М. РЕАЛИЗАЦИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ С ПОМОЩЬЮ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА.....	121
37.Xolikova N. USLUB VA TARJIMA TADQIQOTLARI.....	123
38.Xolikova N. USLUBNI TAHLILLASH VA ANIQLASH.....	125
39.Вакаева В. XITOY TILIDA MORFEMALI KONTRAKSIYANING MAXSUS USULLARI (SO'Z YASASH USULI SIFATIDA).....	127

40. Muxtoriy M. SIVILIZATSIYA MILLIY TILIMIZGA QAY DARAJADA TA'SIR ETMOQDA?.....	134
41. Tashmuxeimedova D. XITOIY TILIDA TURIZM ATAMALARINING STRUKTURAVIY XUSUSIYATLARI.....	137
42. Yusupova N. SONA ATAMALARI VA ATAMASHUNOSLIK MASALALARI.....	140
43. Какилова Ў. ИНГЛИЗ ТИЛИДАГИ (МУСТАҚИЛ) СЎЗ ТУРКУМЛАРИНИ МАКТАБЛАРДА ЎФИТИШ БЎЙИЧА УСЛУБИЙ ТАВСИЯЛАР.....	142
44. Abdieva A.D. PECULIARITIES OF TEACHING WRITING.....	145
45. Akramov Sh. R. THE ROLE OF INTERCULTURAL COMMUNICATION IN DEVELOPING STUDENTS' COMMUNICATIVE SKILLS.....	147
46. Bakhriddinova D. THE PROBLEM OF AUTHENTICITY IN TEACHING.....	149
47. Ikramova R.B. THE ROLE OF PRINCIPLES IN TEACHING FL AT DIFFERENT AGE GROUPS.....	152
48. Nishonbekova S. MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES.....	155
49. Sandibaeva D. Yu. COGNITIVE ASPECT OF ACQUIRING GRAMMAR IN THE LANGUAGE LEARNING PROCESS.....	157
50. Zikirlayeva Sh. LISTENING STRATEGIES AND THEIR ROLE IN INCREASING STUDENTS' COMPREHENSIVE SKILLS.....	159
51. Ayapova E., M. Palimbetova M. SEYTNIYAZOV POEZIYASIDA MA'NO VA SHAKL BIRLIGI.....	161
52. Salohiddinova N. HALIMA AHMEDOVA SHE'RIYATIDA HAYOT FALSAFASI.....	164
53. Абдуазизова Д. НЕВЕРБАЛЬНЫЕ СРЕДСТВА ОБЩЕНИЯ В РАЗНЫХ ЛИНГВОКУЛЬТУРАХ.....	167
54. Karshieva B. QUESTIONS OF ARTISTIC TRANSLATION.....	171
55. Rustamova G. O'ZBEK XALQ QO'SHIQLARIDA TERAK OBRAZINING O'ZIGA XOS TALQINLARI.....	175
56. Рашидова У. МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИДА "БОЛАЛАР КУТУБХОНАСИНИ" ЖОРИЙ ЭТИШ МЕХАНИЗМИ.....	178
57. Egamberdieva G. PECULIARITIES OF DEVELOPING DISCURSIVE COMPETENCE IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES.....	181
58. Norbekova F. PECULIARITIES OF USING MULTIMEDIA TOOLS IN ENGLISH LESSONS.....	183

ФАЛСАФА ВА ҲАЁТ СОҲАСИДАГИ ҚАРАШЛАР

1. Шакирова Н. УПАНИШАДЛАР ВА "АВЕСТО"ДА ЭЗГУЛИК КАТЕГОРИЯСИНИНГ ГЕРМЕНЕВТИК ТАЛҚИНИ.....	185
2. Тешабоев Р. СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИ ТУШУНЧАСИНИНГ МАЗМУНИ.....	192

ТАРИХ САҲИФАЛАРИДАГИ ИЗЛАНИШЛАР

1.Sanoqulova M. SAUDIYA ARABISTONIDAGI O'ZBEK MUHOJIRLARI TARIXI.....	194
2.Ўзбекова С. ТУРКИСТОН ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРЛИГИДА СУД ТИЗИМИ (ХАЛҚ СУДЛАРИ).....	197
3.Jumayeva D. TARIX DARSLARIDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH.....	202
4.Allanazarov S. MING GUMBAZ SHAHRI- XIVA ICHAN QAL'ADA AMALGA OSHIRILGAN ETNOGRAFIK AMALIYOTNING NATIJALAR (XIVA KO'SHALAR ETNOGRAFIYASI MISOLIDA).....	204
5.Тўпчиев У.С. XIX АСР ОХИРИ-XX АСР БОШЛАРИДА ЯРАТИЛГАН ДАВРИЙ АДАБИЁТЛАРНИНГ ТУРКИСТОН ЎЛКАСИДА УЗУМЧИЛИК ВА ВИНОЧИЛИК ТАРИХИНИ ЁРИТИШДАГИ ЎРНИ.....	207

СОЦИОЛОГИЯ ВА ПОЛИТОЛОГИЯНИНГ ЖАМИЯТИМИЗДА ТУТГАН ЎРНИ

1.Мырзабаев К АМЕРИКА ҚЎШМА ШТАТЛАРИНИНГ ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИДА ДАВЛАТ ХИЗМАТИНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ ЎЗИГА ҲОС ТИЗИМИ ВА ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ: ЭЛЕКТРОН МАЪМУРИЯТ.....	212
2.Мырзабаев К. АМЕРИКА ҚЎШМА ШТАТЛАРИНИНГ СИЁСИЙ ЭЛИТАСИНИ ЎРГАНИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ.....	215
3.Zaretdinova N. THE USE OF SOCIOMETRIC METHODS IN DIFFERENT AGES.....	218

ҲУҚУҚИЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЙЎНАЛИШИ

ЎЗБЕКИСТОНДА ИЖРО ҲОКИМИЯТИ ФАОЛИЯТИ ЮЗАСИДАН ЖАМОАТЧИЛИК НАЗОРАТИ ОЛИБ БОРИЛИШИ

Турсунбоева Мақсуда

ЎзМУ тарих факультети "Давлат
бошқаруви ва маҳаллий ўз-ўзини бошқарув"
мутахассислиги магистранти

Маълумки, фуқаролик жамияти - инсонларнинг шундай бирлигики, у ижтимоий турмушнинг иқтисодий, сиёсий, ижтимоий - маданий, маънавий соҳаларида асосий нодавлат тузилма (уюшма, партия)ларни вужудга келтирган жамият; мазкур жамият ўз фаолиятида давлатдан, унинг идораларидан ҳоли бўлган хусусий шахслар, гуруҳлар ва институтларнинг муштарак тизимидир. Фуқаролик жамиятини мамлакатдаги давлат-ҳокимият тузилмалари доирасига кирмайдиган ижтимоий муносабатлар, алоқалар мужассаами тарзида таърифлаш мумкин [1].

Фуқаролик жамиятининг муҳим хусусияти унинг давлат органлари фаолиятини самарали назорат қила олишидандир. Фуқаролик жамиятида давлат органлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати унинг институтлари томонидан амалга оширилади. Айтиш мумкинки, бирон-бир давлатда самарали ва таъсирчан жамоатчилик назорати тизимининг амал қилиши - айни пайтда давлат ва фуқаролик жамиятининг демократик ривожланиши етуклигидан ҳамда давлат ва жамият ўртасидаги ўзаро ижтимоий ҳамкорлик даражасининг юқорилигидан далолат берадиган ишончли кўрсаткичдир.

Шу муносабат билан мамлакатимизда жамоатчилик назорати институтининг ҳуқуқий асосларини мустақкамлаш, уни амалга оширишнинг шакл ва услублари, механизмини такомиллаштириш, шунингдек, жамоатчилик назоратининг мазмун-моҳияти, унинг ташкилий-ҳуқуқий, назарий-сиёсий асосларини батафсил ишлаб ишлаб чиқиш, ушбу зарур масалага бағишланган илмий тадқиқотларни кўпайтириш масаласи долзарбдир.

Маълумки кейинги йилларда мамлакатимизда чинакам кўппартиявийлик томон жиддий қадамлар қўйилмоқда. Парламент фаолиятида сиёсий партия фракцияларининг ўрни ва роли тобора ошиб бормоқда.

Шу ўринда Жамоатчилик назорати нима эканлиги хусусида тўхталиб ўтамиз. Жамоатчилик назорати бу - сиёсий партиялар, турли жамоат бирлашмалари, кўнгилли ташкилотлар, оммавий ахборот воситалари, фуқаролар, яъни жамоатчилик назорати субъектлари томонидан давлат органлари фаолиятда қонунийликка ва инсон ҳуқуқларини таъминлашга риоя этилиши устидан амалга оширадиган ижтимоий назоратидир [2].

Профессор О.Оқюлов таъкидлаганидек, "фуқаролик жамиятида илгари давлат

бошқарувида бўлган ишларни бир қисми жамоа бошқарувига ўтади, шунингдек, кучли жамоат назорати тизими амал қилади. Иқтисодиёт соҳасида масалан, ҳакамлар судлари ва халқаро арбитражлар томонидан низоларни ҳал этиш, истеъмолчилар ҳуқуқлари ва ҳуқуқий манфаатларини ҳимоя қилувчи жамоат бирлашмалари фаолият юритиши бунга яққол мисол бўла олади” [3].

Шу мақсадда дастлаб илмий адабиётда жамоатчилик назорати тушунчаси қай тарзда талқин этилиши борасидаги ҳолатга эътибор қаратиш зарур. Жумладан, ю.ф.д. Б.И. Исмоилов жамоатчилик назорати тушунчасини фуқаролик жамияти институтларининг фаолияти, Ўзбекистон Республикаси фуқаролари ва уларнинг бирлашмаларининг давлат ҳокимият органлари ва бошқаруви устидан назоратидир, деб тавсифлайди. Ижро ҳокимияти фаолияти юзасидан жамоатчилик назоратининг яна бир муҳим мақсади - мазкур тизимга кирувчи давлат органлари фаолиятида турли суиистеъмолчиликлар ва қонун бузилишларининг олдини олиш ва уларни бартараф этиш ҳисобланади. Масалан, соғлиқни сақлаш муассасаларида санитария-гигиена ва бошқа қоидаларига етарли даражада риоя этмаслик оқибатларини аниқлаб, бу салбий ҳолатга тегишли ваколатли юқори ташкилотлар ва кенг жамоатчилик эътиборини қаратган ҳолда, мутахассислар ёрдамида бундай салбий ҳолатларнинг олдини олиш чораларини таклиф этиш кабилардир.

Ижро этувчи ҳокимият органлари фаолияти юзасидан жамоатчилик назоратининг яна бир мақсади - мазкур органлар фаолиятида инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларига риоя этилиши устидан жамоатчилик назорати олиб бориш ва бу соҳадаги ишларни яхшилаш ҳисобланади. Масалан, ижро этувчи ҳокимият органлари томонидан фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисидаги қонунчиликка риоя этилиши ва фуқароларнинг мурожаатларидаги талаб ва истакларнинг бажарилиши устидан тегишли жамоатчилик назоратини олиб бориш.

Ижро этувчи ҳокимият органлари фаолияти серқирра бўлиб, уларнинг кўпгина йўналишлари бевосита фуқароларнинг кундалик эҳтиёжлари, турли хил хизматларни кўрсатишни ташкил этиш билан боғлиқдир, жумладан, аҳолига тиббий, маърифий, маиший ва бошқа хизматлар каби. Шунга боғлиқ ҳолда, ижро этувчи ҳокимият фаолияти юзасидан жамоатчилик назоратини олиб боришнинг яна бир муҳим мақсади: аҳолига кўрсатиладиган турли хизматларнинг сифатини ошириш ҳисобланади. Масалан, тиббий муассасаларда, хусусан, стоматологик, туғруқхона каби тиббиёт муассасаларида санитария-гигиена қоидаларининг тўлиқ бажарилиши устидан, озиқ-овқат корхоналари ва ҳамда ошхона, кафе ва ресторанларда аҳолига кўрсатиладиган хизматлар ва маҳсулотлар ҳамда тайёр таомларнинг тегишли стандартларга мослиги масаласини назорат қилиш. Ижро этувчи ҳокимият органлари тизимига кирадиган давлат органлари, корхона, муассаса ва турли ташкилотлар раҳбарларининг масъулиятини ошириш ҳамда жавобгарлигини кучайтириш - ижро этувчи ҳокимият фаолияти юзасидан жамоатчилик назоратининг пировард мақсади ҳисобланади. Жамоатчилик назорати натижасида ижро этувчи ҳокимият органи раҳбарлари фаолиятидаги ўзибўларчилик, сансалорлик, лоқайдликка бииллатлар очиб ташланади ва уларни бартараф этиш талаб қилинади [4].

Мухтасар қилиб айтадиган бўлсак, ижро этувчи ҳокимият органларининг фаолиятида қонунийликни ва ижтимоий адолат тамойилига риоя қилишни таъминлашда жамоатчилик назоратининг аҳамияти ўзгача ҳисобланади. Шу

сабабдан ҳам бугунги кунда ижро этувчи ҳокимиятда жамоатчилик назоратини олиб бориш ишлари кенг кўламда амалга оширилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Одилқориев Х. Фуқаролик жамияти қарор топишининг асосий тамойиллари ва қонуниятлари // "Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш масалалари: назария ва амалиёт" мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари. -Т., 2007. - Б. 81.
2. Мухамедходжаева Х. Р. Ижро ҳокимияти фаолияти юзасидан жамоатчилик назорати: назарий-ҳуқуқий муаммолари: юридик фанлар номзоди. Диссертация - Тошкент ., 2009. - Б. 63.
3. "Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш масалалари: назария ва амалиёт" мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари. -Т., 2007. -Б.247.
4. Тиллабаев М. Сотрудничество государственных органов и институтов гражданского общества в сфере защиты прав человека // Демократизация и права человека. -Т., 2008. №2. - С.120.

ЎЗБЕКИСТОНДА ИЖРО ҲОКИМИЯТИДА ДЕМОКРАТИК БОШҚАРУВ МАДАНИЯТИНИНГ ШАКЛЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Турсунбоева Мақсуда

ЎзМУ тарих факультети "Давлат
бошқаруви ва маҳаллий ўз-ўзини бошқарув"
мутахассислиги магистранти

Маълумки, давлат ҳокимияти умумий мақсад ва манфаатларини рўёбга чиқариш йўлида махсус чора-тадбирларини кўриш учун тегишли ваколатга эга институтлар орқали фаолият олиб боради. Яъни, давлатда умумий ва махсус ваколатли органлар ажратилади [1]. Мамлакатимизда давлат ҳокимиятининг умумий ваколатли органларига марказдаги қонун чиқарувчи - Олий Мажлис ва ижро этувчи - Вазирлар Маҳкамаси ҳамда маъмурий-ҳудудий қисмлардаги вилоят, туман, шаҳар халқ депутатлари Кенгашлари ва ҳокимликлари кирса, махсус ваколатли органларига махсус вазифаларни бажаришга қаратилган органлар, масалан вазирликлар, қўмиталар, хизматлар ва ҳудудлардаги уларнинг бошқарма ва бўлимлари тегишлидир. Ҳар иккала ваколатли органлар юқори (миллий / марказий), ўрта (минтақавий / регионал) ва қуйи (маҳаллий / субрегионал, муниципал) бўғиндан иборат.

Ижро ҳокимиятининг: а) умумий ваколатли бошқарув органларига юқори-мувофиқлаштирувчи Вазирлар Маҳкамаси (Ҳукумат); ўрта-мувофиқлаштирувчи туман, шаҳар ҳокимликлари кирса, б) махсус ваколатли тармоқ ва ва тармоқлараро бошқарув органлари юқори даражада вазирликлар (давлат инспекциялари, агентликлар, қўмиталар, марказлар), давлат қўмиталари; ўрта даражада вилоят, шаҳар ҳокимликлари тасарруфидаги бошқарма ва бўлимлар ҳамда қуйи даражада туман, шаҳар ҳокимликлари қошидаги бўлимлардан иборат. Ўзбекистон давлат ҳокимияти институтлари акс эттирилган жадвалда бу яққол ифодаланади [2]. Ўзбекистонда ижро ҳокимиятида демократик бошқарув маданиятининг шаклланиш хусусиятлари тўғрисида кўплаб юридик ҳужжатлар қабул қилинмоқда. Албатта, қонуннинг қабул қилиниши у тўла амал қила бошлади, дегани эмас. Бунга икки томонни бирдай тайёрлаш талаб этилади. Айниқса, бошқарув субъектлари бунга мажбурий тарзда киришувининг олдини олишга эришиш лозим. Агар бунинг раҳбар ва бошқарувчининг амалда фойдаси тегиши мумкин бўлган қўшимча имкониятларини ишлаб чиқиб онгли муносабатда бўлиши таъминланса, давлат ислохотлари олдида қўйилган асосий мақсад - бошқарув кадрларининг масъулият билан самарали фаолият олиб боришга эришиш мумкин бўлади. 2016 йил 5 февралда давлат ва жамият бошқаруви соҳасида навбатдаги демократик хусусиятга эга экспериментни ўтказишга оид муҳим ҳужжат қабул қилинди.

Вазирлар Маҳкамасининг "Тошкент шаҳрида ёшлар таълим-тарбияси ва хотин-қизлар ўртасида ижтимоий-маънавий муҳитни янада яхшилаш, маҳалла фуқаролар йиғинлари фаолиятини қўллаб-қувватлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги қарори жамият бошқарувида маҳалла фуқаролар йиғинлари

ролини оширишга қаратилгани билан аҳамиятли бўлди. Унга кўра, пойтахтнинг барча туманларида Аёллар маслаҳат марказлари ташкил этилиб, маънавий тарғибот маркази Тошкент шаҳар ва туман бўлимлари фаолиятини моддий ва ташкилий қўллаб-қувватлашга киришилди. Бу экспериментнинг аҳамияти шу билан изоҳланадиги, Вазирлар Маҳкамаси томонидан маънавий соҳани бошқариш функцияси демократик ташкилотлар билан ижтимоий ҳамкорликда, давлат бошқарувини номарказлаштириш тенденциясини янада чуқурлаштирган ҳолда амалга оширила бошланди.

2016 йил 22 февралда Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Худудларни комплекс ривожлантиришни таъминлашда маҳаллий давлат бошқаруви органлари фаолиятини такомиллаштиришга оид қўшимча чоратadbирлар тўғрисида"ги Қарорлар эълон қилинди. Уларга мувофиқ, эндиликда вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликларининг бошқарув аппарати тузилмасида иқтисодиёт бош бошқармалари ўрнига худудларни комплекс ривожлантириш йиғма бошқармалари, туманлар ва шаҳарлар ҳокимликларининг бошқарув аппарати тузилмасида эса иқтисодиёт бўлимлари ўрнига худудларни комплекс ривожлантириш бўлимлари ташкил этилди. Бундан кўзланган асосий мақсад бошқарув самарадорлигини ошириш, ишлаб чиқарувчи кучларини оптимал жойлаштириш, худудларнинг табиий хомашё, ер-сув, ишлаб чиқариш ва меҳнат салоҳиятидан оқилона фойдаланиш ҳамда шунинг асосида аҳоли турмуш даражаси ва сифатини изчил ошириб бориш эканлиги олиб борилаётган ислохотларнинг мантиқий изчилликда кечаётганини кўрсатади.

Бундан ташқари, ушбу меъёрий ҳужжатлар асосида ижроия ҳокимияти фаолиятида аҳамиятли эътибор, капитал қурилиш, коммуникациялар, коммунал хўжалик ва ободонлаштириш масалалари ўрнига маъмурий масалалар, ҳуқуқни муҳофаза қилиш, ўзини-ўзи бошқарув органлари фаолиятини мувофиқлаштириш ва ёшлар сиёсати масалаларига қаратиш белгилаб олинди.

2016 йил 2 март куни Вазирлар Маҳкамаси томонидан "Давлат бошқаруви органлари ва маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ходимларининг одоб-ахлоқ намунавий қоидаларини тасдиқлаш тўғрисида"ги Қарорининг қабул қилиниши ижро ҳокимиятида бошқарув маданиятининг ривожини таъминлашда навбатдаги муҳим қадам бўлди. Давлат хизматчиларининг касбий фаолияти ва хизматдаги хулқ-атворини баҳолаш мезонларига одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этишнинг киритилиши эндиликда бу масалага жиддий эътибор қаратилишига замин бўлди [3].

Давлат ҳокимияти ва бошқаруви соҳасидаги ислохотлар 2016 йил сентябрдан янги босқичда жадал тус олди. Жумладан, 2016 йил 25 сентябрда Бош вазирнинг интернетдаги қабулхонаси очилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги Фармони қабул қилиниб, унда давлат ва жамият қурилишини такомиллаштиришга йўналтирилган "давлат бошқаруви тизимини ислоҳ қилиш, давлат хизматининг ташкилий-ҳуқуқий асосларини ривожлантириш" вазифалари белгиланди [4]. 2017 йил "Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили" деб номланиб, давлат ҳокимиятини халқ билан яқиндан мулоқот олиб борилиши йўлида Президентнинг Виртуал ва Халқ қабулхоналари ташкил этилди. Буларнинг барчаси юртимизда "халқ ҳокимиятини амалда жорий қилиш механизмлари" такомиллашувида алоҳида ўрин тутмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. "Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш масалалари: назария ва амалиёт" мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари. -Т., 2007. -Б.247.
2. Мухамедходжаева Х. Р. Ижро ҳокимияти фаолияти юзасидан жамоатчилик назорати: назарий-ҳуқуқий муаммолари: юридик фанлар номзоди. Диссертация - Тошкент ., 2009. - Б. 63.
3. Султонов А. Ф. Ўзбекистон ижро ҳокимиятида бошқарув маданиятининг ривожланиш жараёнлари: фалсафа фанлари бўйича (PhD) Диссертация - Тошкент ., 2018. - Б. 57.
4. "Ўзбекистон Республикасини ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги Фармон. - Т.: "Адолат". 2017.

ЖИНОЯТ ИШЛАРИНИ СУДГАЧА БЎЛГАН БОСҚИЧДА ЮРИТИШДА ҲИМОЯЧИНИНГ ҲУҚУҚИЙ МАҚОМИ МАСАЛАЛАРИ

Дилбар Чориева
ТДЮУ докторанти

Барчамизга маълумки, бугунги кунда жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигининг самарали тизимини яратиш давлатнинг қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари, жамият ва давлат манфаатлари, тинчлик ва хавфсизликни ишончли ҳимоя қилиш бўйича устувор вазифаларидан бири ҳисобланади. Замонавий халқаро стандартлар ва илғор хорижий тажрибани инобатга олган ҳолда, шунингдек, 2017 - 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясига мувофиқ жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини такомиллаштиришнинг мутлақо янги устувор йўналишларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш мақсадида ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 майдаги "Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилиги тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-3723-сонли қарорига асосан 2019 йил 1 декабрга қадар ушбу қарор билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини такомиллаштириш концепцияси асосида Жиноят кодекси ва Жиноят-процессуал кодексининг янги таҳрири ишлаб чиқилиши назарда тутилмоқда.

Адвокатура институтини такомиллаштириш, хусусан, жиноий-судлов ишларини юритишда ҳимоячининг ваколатларини кенгайтириш, унинг жиноий ишларни тортишув принципи асосида олиб боришдаги ўрнини белгилаш, тарафлар тенг ҳуқуқлилигига эришиш борасида амалга оширилаётган ислохотлар жиноий процессуал қонунчиликнинг такомиллаштирилишидаги алоҳида муҳим йўналиш сифатида намоён бўлмоқда. Бу борада бугунги кунда бир қатор ишлар амалга оширилмоқда. Адвокатура институти ҳамда ҳимоячининг жиноят ишларини юритишдаги процессуал мақомини мустаҳкамлашга қаратилган сўнгги йилларда қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, жумладан, Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил 4 апрелдаги "Суд-тергов фаолиятида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари кафолатларини кучайтириш бўйича чора-тадбирлар қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида"ги ЎРҚ-470-сонли Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 12 майдаги "Адвокатура институти самарадорлигини тубдан ошириш ва адвокатларнинг мустақиллигини кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-5441-сонли Фармони ва 2018 йил 14 майдаги "Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилиги тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-3723-сонли Қарорлари ушбу соҳани такомиллаштиришнинг ҳуқуқий замини сифатида намоён

бўлмоқда.

Шу билан бир бирга Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенати Кенгашларининг 2019 йил 26 мартдаги Қўшма Қарорига асосан қабул қилинган "Тўғридан-тўғри амал қилувчи қонунларда тизимлаштирилиши ва унификация қилиниши лозим бўлган қонун ҳужжатларини қайта кўриб чиқиш бўйича ЙЎЛ ХАРИТАСИ"нинг 45-бандида "Адвокатура ва адвокатлик фаолияти тўғрисида"ги қонун лойиҳасини ишлаб чиқиш вазифаси белгиланганлиги бугунги кунда адвокатура институти тубдан қайта ташкил этилиш босқичида турганлигини кўрсатмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар палатаси томонидан эълон қилинган статистик маълумотларга кўра, бугунги кунда Ўзбекистонда тўрт мингга яқин адвокат фаолият юритмоқда. Бу эса, республикаимиз аҳолисининг умумий сонидан келиб чиқиб айтганда, битта адвокатга ўртача саккиз минг икки юз фуқаро тўғри келишини кўрсатмоқда. Худди шу рақамларни ривожланган давлатлар, хусусан Германия мисолида кўриб чиқадиган бўлсак, у ерда битта адвокатга беш юзта фуқаро тўғри келишини кўришимиз мумкин. Бу эса мамлакатимизда ушбу соҳани ривожлантириш ва адвокатларни ўз фаолиятларини самарали йўлга қўйишлари учун кенг ҳуқуқ ва ваколатлар яратиб бериш зарурияти мавжудлигини кўрсатмоқда [1].

Шу ўринда адвокатура институтини ислоҳ этишда ҳимоя институти ва ҳимоячининг исботлаш билан боғлиқ фаолиятига алоҳида тўхталиб ўтиш ва ушбу институтни жинойт ишларини юритишнинг дастлабки тергов босқичидаги ўрнини таҳлил этиш муҳим аҳамиятга эгадир. Ушбу мақсадда ҳимоячининг жинойт ишларини юритишнинг дастлабки тергов босқичидаги ҳуқуқий мақоми, ҳуқуқ ва ваколатлари ўрганиб чиқилди ва таҳлил этилди. Ўрганиш ва таҳлил натижалари асосида бир қатор қуйидаги таклифлар ишлаб чиқилди:

Ўзбекистон Республикаси Жинойт процессуал кодексининг 49-моддасида ҳимоячи ҳуқуқий мақомига таъриф бериб ўтилган бўлиб, унга кўра, ҳимоячи гумон қилинувчиларнинг, айбланувчиларнинг, судланувчиларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини қонунда белгиланган тартибда ҳимоя қилишни амалга ошириш ҳамда уларга зарур юридик ёрдам кўрсатиш ваколатига эга бўлган шахсдир, деб кўрсатиб ўтилган. Бироқ ҳимоячи нафақат гумон қилинувчи, айбланувчи ва судланувчининг қонуний манфаатларини, балки мазкур кодекснинг 51 ва 66-моддаларида ҳамда 38-боб нормаларида назарда тутилган тартибда ҳимояланиш ҳуқуқига эга бўлган гувоҳ, маҳкум ҳамда оқланган шахс ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳам ҳимоя қилишни амалга оширади. Бу эса ЖПКнинг ушбу моддасида ҳимоячининг ҳимоя қилиш билан боғлиқ ёрдамидан фойдаланувчи шахслар доираси етарлича тўлиқ очиб берилмаганлиги кўрсатади. Шундан келиб чиқиб, 49-модданинг биринчи қисмида "Ҳимоячи - қонунда белгиланган тартибда ҳимояланиш ҳуқуқига эга бўлган шахслар: гувоҳ, гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи, маҳкум ҳамда оқланган шахснинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини қонунда белгиланган тартибда ҳимоя қилиш, шунингдек уларга зарур юридик ёрдам кўрсатиш ваколатига эга бўлган шахсдир" дея кўрсатиб ўтиш мақсадга мувофиқдир.

Амалиётда кўп ҳолатларда суриштирувчи ва терговчилар томонидан гумонланувчи шахснинг ҳимоячисини қабул қилишни атайлаб чўзиш, унинг иштирокини таъминлаш ўрнига "навбатчи" давлат ҳимоячиси иштирокида

гумонланувчи шахсга нисбатан суриштирув ва тергов ҳаракатларини расмийлаштириш ҳолатлари кузатилади. Ушбу ҳолатларнинг олдини олиш мақсадида 49-модданинг иккинчи қисмини "...Адвокат ушбу модданинг биринчи қисмида санаб ўтилган ҳимояланиш ҳуқуқига эга бўлган шахсларнинг розилиги билан ушбу шахсни ҳимоя қилиш юзасидан ўзаро битим тузилган вақтдан бошлаб ҳимоячи мақомига эга бўлади. Ҳимоячи зудлик билан бу ҳақда иш юритувни амалга ошираётган давлат органини хабардор қилиб, муайян ишни юритишга ваколатли эканлигини тасдиқловчи ордерни тақдим этиши лозим. Тақдим этилган ордер жиноят ишини юритишга масъул бўлган давлат органи томонидан шу заҳотиёқ қабул қилиши шарт ва ордер қабул қилиб олинган вақтдан бошлаб, мазкур ордерни тақдим этган ҳимоячининг ҳимояси остидаги шахс билан ушбу ҳимоячи иштирокисиз ҳар қандай суриштирув ва тергов ҳаракатлари ўтказилишига йўл қўйилмайди", деган норма билан тўлдириш таклиф этилади.

Шунингдек, давлат органлари масъул мансабдор шахслари томонидан ҳимоячини танлаш бўйича мавжуд тартибга риоя қилмаслик, тергов остидаги шахсларга ноқонуний таъсир қилиш ва уларни ўзлари томонидан таклиф этилаётган ҳимоячи ёрдамидан фойдаланишга ҳар қанаканги усуллар билан кўндиришга эришаётганликлари маълум бўлмоқда. Шу каби ҳолатни олдини олиш мақсадида 50-моддани "Суриштирувчи, терговчи, прокурор ёки суд томонидан муайян бир ҳимоячининг гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи томонидан ишга таклиф қилинишига ундаш ҳаракатларига йўл қўйилмайди. Агар шундай ҳаракат аниқланган тақдирда ушбу ҳолат мазкур масъул мансабдор шахсни жавобгарликка тортишга асос бўлади"ги янги тўртинчи қисм билан тўлдириш лозим.

Маълумки, экспертиза хулосаси асосида жиноят иши бўйича жуда ҳам муҳим маълумотларга эга бўлинади. Бироқ экспертиза натижаси экспертиза тайинлаш тўғрисидаги қарорда қўйилган саволларга боғлиқ бўлади. Айнан бир ҳолат юзасидан терговчи ва ҳимоячи эксперт олдида турлича саволлар қўйиши ва ўша саволлардан келиб чиқиб, турли хил натижани қўлга киритиши мумкин. Бироқ ҳимоячининг асосий вазифаси ишонч билдирувчи шахснинг ҳолатини енгиллаштиришга эришиш бўлгани учун ҳам ҳимоячи томонидан асл ҳолатни юзага чиқаришдан манфаатдорлик юқори бўлади. Шу сабабли ҳам мазкур моддага "гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчининг ҳимоячиси томонидан эксперт олдида ҳал қилиниши учун жиноят иши юзасидан берилган аниқ саволлар тақдим этилганда, ушбу саволлар ўзгартиришларсиз, қандай бўлса шу ҳолича терговга қадар текширувни амалга оширувчи органнинг мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи ёки суд томонидан экспертиза тайинлаш тўғрисидаги қарор ёки ажримга киритилиб, эксперт олдида ҳал қилиниши учун қўйилиши шарт" мазмунидаги янги учунчи қисмни киритиш мақсадга мувофиқдир.

Хулоса қилиб айтганда, ҳимоячининг дастлабки тергов босқичидаги ҳуқуқий ҳолатини ва унинг исботлаш билан боғлиқ фаолиятининг қонуний асосини мустаҳкамлаш ҳамда унинг ўз фаолиятини тўлақонли амалга оширишига тўсқинлик қилаётган ҳолатларни бартараф этиш нафақат ҳимоя институтининг жамиятдаги роли ўсишига, балки ҳимоячилар фаолиятида юзага келаётган кўплаб тўсиқ ва муаммоларнинг олди олинишига хизмат қилади. Шу орқали тарафларнинг исботлашни амалга оширишдаги тенг имкониятлари қонуний кафолатланади ва тортишув принципи тўлақонли амал қилган ҳисобланади.

Адабиётлар

1.Б.Саломов "Адвокатура институтининг ривожланиш концепцияси: Ёзбекистон ва хорижий мамлакатлар тажрибаси" мавзусидаги адвокатларнинг Тошкент халқаро конференциясидаги маърузасидан. - Т.2019.

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

COGNITIVE LINGUISTICS: ITS NOTION AND MAIN CATEGORIES

Khakimov Khamidulla Inamovich
Doctor, associate professor, UzSWLU

АННОТАЦИЯ

Мақола когнитив тилшуносликнинг икки асосий атамасини, масалан, "Менталитет" ва "Концепция соҳаси" мавзуларини ойдинлаштиришга бағишланган. Мақолада муаллиф шахсий, гуруҳий ва миллий менталитет каби уч хил турларини ифода этади. Шу билан бирга, концепция соҳаси тушунчаси муаллиф гоёларига кўра миллатни билиш соҳаси сифатида белгиланади.

Калит сўзлар: менталитет, тушунча доираси, миллий дунё манзараси, тўғридан-тўғри ва билвосита дунё манзараси, этник гуруҳлар, когнитив стереотиплар, моҳият.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена выяснению двух основных терминов когнитивной лингвистики, таких как "ментальность" и "концептосфера". В статье автор выражает три типа менталитета: индивидуальный, групповой и национальный. В то же время понятие концепт-сферы определяется как сфера знаний нации в соответствии с авторскими идеями.

Ключевые слова: менталитет, концептосфера, национальная картина мира, прямая и непрямая картина мира, этносы, когнитивные стереотипы, сущности.

ABSTRACT

The article is devoted to clarify two main terms of cognitive linguistics, such as, "Mentality" and "Concept-sphere". The author expresses three types of mentality like individual, group and national mentality in the article. At the same time, the notion of concept-sphere is defined as a sphere of knowledge of a nation according to author's ideas.

Key words: mentality, concept-sphere, national world picture, direct and indirect world picture, ethnic groups, cognitive stereotypes, essences.

There are a lot of terms and notion within cognitive linguistics. But in this paragraph a thorough explanation of the main categories of this field of linguistics is presented. The term Mentality is becoming rather frequent in the works on Cognitive Linguistics. However, the content of this term is not fully investigated and defined yet. There are various definitions to this notion. By the term "Mentality" way of thinking, type of thoughts, peculiarities of mind, character are understood.

In Cognitive Linguistics it is rather important to distinguish the notions "Mentality" and "Concept-sphere".

Mentality is defined as specific method of assimilating and understanding the reality, defined by the set of cognitive stereotypes of mind, specific to a concrete individual, social or ethnic group of people. (Z. D. Popova, I. A. Sternin)

There comprise three types of Mentality: individual mentality, group mentality, national mentality.

Mentality of a concrete person is conditioned by national, group mentality, as well as, by factors of personal development of a person - his own education, culture, the experience of assimilating and interpreting the phenomena of reality. This is personal mental mechanisms of assimilating and understanding the reality.

Group mentality is the peculiarities of assimilating and understanding the reality by concrete social, age, professional, tender group of people. It is evident that the same facts of reality and the same events of reality can be understood and interpreted differently by different groups of people. Men and women, children and adults, humanitarians and technology specialists, the rich and the poor assimilate and interpret the same facts rather differently. This is due to mechanisms of causal attributes, i. e. cognitive stereotypes, dictating ascription the causes to this or that event.

National mentality is a national way of assimilating and understanding the reality, defined by a set of cognitive stereotypes of a nation. For example, an American seeing a newly-got rich person thinks: "he is a rich, he is a clever", A Russian thinks "he is a rich, he is a thief". The notion "New" is understood as "Improved" by an American, but this notion is understood as "not proved" by a Russian.

Assimilating and understanding the reality are similar, but not the same notions. Assimilating is the first stage and the main condition of understanding. Mentality of various nations can make people of different nationalities assimilate the same situations differently. National mentality makes the organs of assimilating of people see one thing and do not notice another. Russian mentality always outlines the loyalty of Asian women, but it does not notice the aggressiveness and activeness of Russian women. At the same time, Asians underline the aggressiveness and activeness of Russian women, but they do not notice the loyalty and calmness of Asian women [3; -47].

Mentality and concept-sphere are closely connected to each other and they interact in the processes of thinking.

Concept-sphere is a sphere of knowledge of a nation; it defines a mentality of a nation (the peculiarities of assimilating and understanding the reality): the mental units forming national concept -sphere are considered to be the basis of formation of cognitive stereotypes - judgments of reality.

On the other hand, national mentality directs the dynamics of formation and development of concepts, existing stereotypes influence to the content of concept being formed, and dictate the evaluations of objects and phenomena in concepts.

Although, mentality and concept-sphere are close interrelated, they have various essences and their investigation claims various methods and approaches.

Mentality of a nation is observed in characters, actions, communicative behavior. Mentality is formed under the influence of financial conditions, political changes, social-political processes, nature facts, contacts with other ethnic groups and etc. It must be investigated by ethno-cultural and ethno-psychological methods, and the task of observing a mentality is no the own of linguists or cognitive linguists.

The term "concept-sphere" was firstly established by a Russian scholar D. S. Likhachev. According to D. S. Likhachev, concept-sphere is a set of concepts of a nation. Concept-sphere is rather broader than a semantic sphere, which represents the meanings of words of a language. The richer the culture, folk, literature, science, art, historical experience, religion of a nation are, the richer the concept-sphere of a nation is [1; -pp. 280-287].

Both concept and concept-sphere are mental essences. The modern scientific observations give the evidence of the reality of existing of concept-sphere and concepts, along with the reality of thinking, not related to words. (non-verbal mental processes). It should be emphasized that concept-sphere acquires regulated peculiarity. Concepts, forming the concept-sphere, contact with other concepts by system attitude of similarity, difference and hierarchy. A. N. Luk wrote that between the concepts "Sky" and "Tea", there is a semantic connection, which can be observed as follow:

Sky- ground; ground - water; water - to drink; to drink - tea [2; -p. 15].

So, a concept-sphere is a regulated set of concepts of a nation, informational base of thinking.

In recent years, the notion of world picture is encountered in different fields of humanitarian sciences.

It has been established that by the notion of world picture the regulated set of knowledge about the reality, which is formed in the mind of society (group, individual) is understood.

It is principle, to distinguish two types of world picture: direct world picture and indirect world picture. (Z. D. Popova, I. A. Sternin).

In literary world picture the peculiarities of national world picture - national symbols, national-specific concepts can be presented.

In this sense, it can be stated that main categories in Cognitive Linguistics, such as concept, concept-sphere, world picture, verbal and non-verbal types of thinking, mentality serve to solve the tasks of Linguistics, and especially Cognitive Linguistics. Each of them carries out a concerned functions and help to investigate concepts, as concepts are established to be the bridge to the mind of people.

The list of the used literature

1. Лихачев, Д. С. Концептосфера русского языка // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / Под ред. проф. В.П. Нерознака. М.: Academia, 1997. - С. 280-287.
2. Лук, 1976, с. 15
3. Попова, З. Д.; Стернин, И. А. Очерки по когнитивной лингвистике. Воронеж: Истоки, 2001. - 192 с.

NEOLOGISM AS A RESULT OF THE NOMINATION PROCESS

Khakimova M.Kh.
UzSWLU

ANNOTATION

This article identifies the term neologism and its emergence in the word store of people in different spheres of life such as science, high-tech, medicine, and engineering. Current article analyzes the sources of neologisms appearance and their involvement in socio-cultural life.

Key words: inventions, phenomena, obsolete, conception, discoveries, correlation, nomination, incessant dissolution, renovation.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola neologizm atamasini va uning fan, yuqori texnologiyalar, tibbiyot va muhandislik kabi hayotning turli sohalarida paydo bo'lishini izohlaydi. Ushbu maqolada neologizmning paydo bo'lishi manbalari va ularning ijtimoiy-madaniy hayotdagi ishtiroki tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: ixtirolar, hodisalar, eskirgan, kontsepsiya, kashfiyotlar, korrelyatsiya, nominatsiya, doimiy tarqatish, yangilanish.

АННОТАЦИЯ

Эта статья идентифицирует термин неологизм и его появление в словесном хранилище людей в различных сферах жизни, таких как наука, высокие технологии, медицина и инженерия. В настоящей статье анализируются источники возникновения неологизмов и их причастность к социокультурной жизни.

Ключевые слова: изобретения, явления, устаревшие, концепция, открытия, корреляция, номинация, непрерывный роспуск, обновление.

Relative stability of the nomination process provides the broadening of the nominating abilities of the language and opportunities of their usage for any creative aims. Appearing of new events, machines, scientific discoveries, etc. i.e. the evolution of the human culture causes the evolution in the language as there is a need of nomination these new things which come into man's life. This language evolution is expressed in the change of nomination, i.e. correlation between form and meaning of the vocabulary unit.

Thus it the vocabulary of the language which is the first to undergo the process of changes (unlike the grammar or phonetics which are hardly changes within decades). James Murray said: "It is not today what it was a century ago, still less what it will be a century hence. Its constituent elements are in a state of slow but incessant dissolution and renovation. Old words are ever becoming obsolete and dying out; new words are continually pressing in"[2].

During the 20th century and the beginning of the 21st century the process of broadening of the old fields of nomination and appearing of the new ones which is

explained by the rapid development in the science, culture, mass media. Any new conception or device which comes to the human life needs to be fixed in the languages. And it's obvious that nowadays "the English language just like any other European language is now facing a neological boom"[3] John Ayto, a lexicographer and author of *The Oxford Dictionary of Modern Slang and A Century of New Words*, writes: "Every year about 900 new words, or neologisms, enter the English language.

The process by which a word becomes established is fairly clear: first, people in positions of influence must use it. Then comes a tipping point, when so many people use a neologism that it spreads like wildfire. The media are crucial to spreading new words quickly. Once a word has been in existence for some time, and is used by different sources, it enters the dictionary and the language. The criteria for entry are not fixed; it's more of a hunch that a word is going to be around for a while." [1] A neologism is a word, term, or phrase which has been recently created ("coined") - often to apply to new concepts, to synthesize pre-existing concepts, or to make older terminology sound more contemporary. Neologisms are especially useful in identifying inventions, new phenomena, or old ideas which have taken on a new cultural context. The term "e-mail", as used today, is an example of a neologism. Neologisms are by definition "new", and as such are often directly attributable to a specific individual, publication, period or event. The term "neologism" was itself coined around 1800; so for some time in the early 19th century, the word "neologism" was itself a neologism. Neologisms can also refer to an existing word or phrase which has been assigned a new meaning.

No new scientific or cultural phenomenon is possible without neologisms, new words or new interpretations of old words to describe and explain reality in new ways. How could Aristotle have developed the logic of syllogisms or Newton the theory of dynamics without new vocabularies and definitions? They were neologists, and everybody wanting to contribute new knowledge must be. For new knowledge there is no way around the creation of new terms and concepts. To reject neologisms, often despicably, is to reject scientific and cultural development of the humankind. Neologisms tend to occur more often in cultures which are rapidly changing, and also in situations where there is easy and fast propagation of information.

They are often created by combining existing words or by giving words new and unique suffixes or prefixes. Those which are portmanteaux are shortened. Neologisms can also be created through abbreviation or acronym, by intentionally rhyming with existing words, or simply through playing with sounds. Neologisms often become popular through memetics* - by way of mass media, the Internet, word of mouth (including academic discourse, renowned for its jargon, with recent coinages such as Fordism, Taylorism, Disneyfication and McDonaldization now in everyday use). Every word in a language was, at some time, a neologism, ceasing to be such through time and acceptance. Neologisms often become accepted parts of the language.

Other times, however, they disappear from common usage. Whether a neologism continues as part of the language depends on many factors, probably the most important of which is acceptance by the public. Acceptance by linguistic experts and incorporation into dictionaries also plays a part, as does whether the phenomenon described by a neologism remains current, thus continuing to need a descriptor. It is unusual, however, for a word to enter common use if it does not resemble another word or words in an

*Memetics is an approach to evolutionary models of information transfer based on the concept of the meme. Just as memes are analogous to genes, memetics is analogous to genetics.

identifiable way. (In some cases, however, strange new words succeed because the idea behind them is especially memorable or exciting.) When a word or phrase is no longer "new," it is no longer a neologism. Neologisms may take decades to become "old," however. Opinions differ on exactly how old a word must be to no longer be considered a neologism; cultural acceptance probably plays a more important role than time in this regard. Kerry Maxwell, a modern Britain lexicographer in her book "From AI desko to Zorbing. New Words for the 21st century" describes over 200 new English words that are in use today.

The list of the used literature

1. John Ayto. Say something new.- The Times. August 27, 2007
2. Murray James A.H. "General Explanations. A New English dictionary on historical principles".- Oxford, 1933.-p.146
3. Zabolkina.V.I, Stepanov.G.I. "Neologisms in the modern English".- Leningrad: Nauka,1982.-p 165

NATIONAL CULTURAL SPECIFICITY OF THE LANGUAGE.

Madjidova Ra'no Urishevna,
Doctor, associate professor, UzSWLU

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада тилнинг миллий маданий хусусиятлари тўғрисида сўз боради.

Калит сўзлар: лингвистика, тил, миллий, миллий маданият, хусусият.

АННОТАЦИЯ

В статье обсуждается национальная культурная специфика языка.

Ключевые слова: лингвистика, язык, национальный, национальна культура, специфика.

ANNOTATION

National culture specificity of the language is discussed in this article.

Key words: linguistics, language, national, national cultural, specificity

Linguistics is the systematic study of language, encompassing a variety of scientific and humanist methodologies for its inquiry. Cultural studies is an academic discipline which combines political economy, communication, sociology, social theory, literary theory, media theory and so on.

Before presenting the national cultural specificity of the language, we should identify the culture and language. Wikipedia gives the following definition: language is the human capacity for acquiring and using complex systems of communication, and a language is any specific example of such a system. The scientific study of language is called linguistics.

Estimates of the number of languages in the world vary between 6,000 and 7,000. However, any precise estimate depends on a partly arbitrary distinction between languages and dialects. Natural languages are spoken or signed, but any language can be encoded into secondary media using auditory, visual, or tactile stimuli - for example, in graphic writing, braille, or whistling. This is because human language is modality - independent. When used as a generally concept, "language" may refer to the cognitive ability to learn and use systems of complex communication, or to describe the set of rules that makes up these systems, or the set of utterances that can be produced from those rules. All languages rely on the process of semiosis to relate signs with particular meanings. Oral and sign languages contain a phonological system that governs how symbols are used to form sequences known as words or morphemes, and a syntactic system that governs how words and morphemes are combined to form phrases and utterances.

Human language has the properties of productivity, recursivity, and displacement, and relies entirely on social convention and learning. Its complex structure affords a much wider range of expressions than any known system of animal communication. Language is thought to have originated when early hominies started gradually changing their

primate communication systems, acquiring the ability to form a theory of other minds and a shared intentionality. This development is sometimes thought to have coincided with an increase in brain volume, and many linguists see the structures of language as having evolved to serve specific communicative and social functions. Language is processed in many different locations in the human brain, but especially in Broca's and Wernicke's areas. Human acquire language through social interaction in early childhood, and children generally speak fluently when they are approximately three years old. The use of language is deeply entrenched in human culture. Therefore, in addition to its strictly communicative uses, language also has many social and cultural uses, such as signifying group identity, social stratification, as well as social grooming and entertainment.

The English word "language" derives ultimately from Indo-European "tongue, speech, language" through Latin *lingua*, "language; tongue", and Old French *language*. The word is sometimes used to refer to codes, ciphers, and other kinds of artificially constructed communication systems such as those used for computer programming. A language in this sense is a system of signs for encoding and decoding information. As an object of linguistic study, "language" has two primary meanings: an abstract concept, and a specific linguistic system, e. g. "French". The Swiss linguist Ferdinand de Saussure, who defines the modern discipline of linguistics, first explicitly formulated the distinction using the French word *langue* for language as a concept, *langage* as a specific instance of a language system, and *parole* for the concrete usage of speech in a particular language.

The Linguistics of the XXI century actively develops the way, where a language is considered as the cultural code of a nation, but it is not simply the instrument of the communication and knowledge. The fundamental basis of such access was defined by the theories of W. Humboldt, A. Potebnya and other scholars. For example, W. Humboldt confirmed that "The bounds of the language of my nation mean the bounds of my world view".

The language is considered as the way, on which we penetrate not only to the modern mentality of the nation, but also to the view of the ancient people of the world, the community and oneself. Through the Ages, the echo of the past keeps in proverbs, sayings, phraseological units, metaphors, symbols of culture.

The key concepts of the cognitive linguistics are the concept of the information and its handling by the human mind, the concepts of the structures of the knowledge and their representation in consciousness of a man and in linguistic forms. If the cognitive linguistics, together with the cognitive psychology and the cognitive sociology respond the questions: how is the principle of the man consciousness formed, how does the man cognize the world, what information about the world becomes the knowledge, how are mental spaces created, then all attention in the *linguo cultural* is devoted to the man in the culture and to his language, and here it requires to answer a lot of questions, among them are the following ones: how does the man watch the world, what is the role of the metaphor, what is the role of the symbol in culture, what is the role of the phraseological units, which are kept in the language by the centuries, why are they so necessary for a man?

Linguocultural studies can be defined as culture considered as subject matter for the methodology of teaching the language which serves it, as a subject simultaneously studied with that language. Its bases lie in the sciences of linguistics and sociology, and its specific task is the selection and compact presentation of those aspects of culture

which have become crystallized in language and the determination of effective ways to present, assimilate, and activate them. Linguocultural studies thus constitute a narrower field than area studies, because they limit themselves to what is uniquely reflected in the language and cannot adequately be expressed in some other language. For this reason they lack the fullness and scientific, systematic character of the relevant social sciences. Another difference is in their pedagogical orientation. Facts of culture are presented in such a way as to lead to a deeper understanding of the facts of language.

The linguo cultural studies deals with the language as the phenomenon of the culture. It is a definite vision of the world through the prism of the national language, when the language appears as an exponent of the particular national mentality.

Among the linguistic disciplines, more "culture kept" are the historico-linguistic disciplines: social dialectology, ethnolinguistics, stylistics, phraseology, semantics and the theory of translation.

The language is closely connected with the culture: it intergrows in it and expresses it.

Used literature

- 1.Верещагин Е. М., Костомаров В.Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. - 4-е изд., перераб. и доп. Москва: Рус. яз., 1990. - 321 - с.
2. Костомаров В.Г. Наш язык в действии: Очерки современной русской стилистики. - М.: Гардарики, 2005. - 287- с.
- 3.Клоков В.Т. - Воронеж: Основные направления лингвокультурологических исследований в рамках семиотического подход; Теоретическая и прикладная лингвистика. Выпуск 2. Язык и социальная среда, 2000. - 35 - с. 245 - с.
- 4.Myers, M. D. and Tan, F. Beyond Models of National Culture in Information Systems Research. - England: Journal of Global Information Management, 2002 - pp. 24 - 32. 233 - с.
- 5.Hofstede, G. Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values. - Beverly Hills, California: SAGE Publications, 1980 - pp.123 - 127. - 245 - p.

MODERN LINGUISTICS: THE MAIN NEW DIRECTIONS

Sultanova Shokhista Mukhammadjanovna,
Doctor, UzSWLU

ANNOTATION

The article distinguishes the linguistic paradigms and their contribution to modern linguistic studies. Specific features of antropocentric paradigm, scientific paradigm and comparative historical paradigm are well defined and compared in the article.

Key words: antropocentric paradigm, scientific, comparative historical paradigm, cognitive discursive paradigm, linguoculturology

ANNOTATSIYA

Maqola tilshunoslikdagi paradigmalarini yuzaga kelishini va ularning zamonaviy lingvistik tadqiqotlarga qo'shgan hissasini tahlil qiladi. Maqolada antroposentrik paradigmanning, ilmiy paradigmanning va qiyosiy tarixiy paradigmanning o'ziga xos xususiyatlari aniq jchib berilgan va taqqoslangan.

Kalit so'zlar: antroposentrik paradigma, ilmiy, qiyosiy tarixiy paradigma, kognitiv disursiv paradigma, lingvokulturologiya

АННОТАЦИЯ

В статье выделяются языковые парадигмы и их вклад в современные лингвистические исследования. В статье четко определены и сопоставлены особенности антропоцентрической парадигмы, научной парадигмы и сравнительно-исторической парадигмы.

Ключевые слова: антропоцентрическая парадигма, научная, сравнительно-историческая парадигма, когнитивно-дискурсивная парадигма, лингвокультурология

At present, development of linguistics is described from the position of dominating approach in researches that caused allocation of three scientific paradigms in the history of linguistics. The term "paradigm" was first introduced by Ferdinand de Saussure and it denoted the system of the forms of one word. Based on this term a new "paradigm of scientific knowledge" has been appeared and it was first applied to scientific researches by the American linguist T. Kuhn in 1962 in his book "Structure of Scientific Revolutions" [2008, p.5].

The emergence of the first scientific paradigm, comparative-historical paradigm - is connected with the emergence of a comparative-historical method in linguistics. The founders of this method are the German scientists Franz Bopp (1791-1867) and Jacob Grimm (1785-1863), the Danish linguist Rasmus Rask (1787-1832) and the Russian philologist Alexander Vostokov (1781-1864). The researches of that period's linguists were conducted in the following various aspects:

- the study of relationship of languages which is understood historically and genetically;

- the establishment of degree of relationship between languages (creation of genealogical classification of languages);
- the reconstruction of parent (father) languages by investigating diachronic processes in the history of languages, their groups and families;
- Etymology of words.

Comparative-historical research was the dominating direction in linguistics during the 19th century. Representatives of systematic-structural approach studied language as a complete system, a set of its interconnected elements. In the scientific researches of representatives of structuralisms a word (a subject, a thing, a name), a language was severely isolated from the closely-related social phenomena such as culture, philosophy, society, psychology, etc. The foundation of systematic- structural paradigm in linguistics was laid by a group of prominent scientific linguists such as Ferdinand de Saussure and Jan Baudouin de Courtenay.

As V.A. Maslova states, transition to an anthropocentric paradigm caused the emergence of new linguistic disciplines such as cognitive linguistics, linguopragmatics, linguoculturology, text linguistics, communicative linguistics, etc. [2007, p.12].

V.A. Maslova points out cognitive linguistics and linguoculturology as the main approaches of anthropocentrism.

Today cognitive-discursive paradigm can be considered as a new paradigm of linguistic knowledge. In other words, when describing each language phenomenon, it is necessary to take into consideration two functions, which are inherent in it: cognitive (a place in the process of cognition) and communicative (a role in the act of speech communication). As E. S. Kubryakova states, "each language phenomenon can be adequately described and explained only in those cases in which it is studied in the intersection of cognition and communication" [2004, p.11-12].

The cognitive linguistics has strongly occupied its own place in the paradigm of modern world linguistics. Its emergence and rapid development at the present stage is considered as characteristic feature of foreign linguistics of centuries. According to V.Z. Demyankov and E. S. Kubryakova, cognitive linguistics studies language as the cognitive mechanism playing a role in coding and transmitting the information o'60, p.53-55g'. Similarly, Ashurova states that "cognitive linguistics regards language as a cognitive mechanism of representing, storing and transferring knowledge layers", and it is "concerned with the study of the relationships between linguistic choices and mental processes, human experience and its results - knowledge".

Within the framework of linguistics, various new trends and disciplines such as linguopragmatics, linguoculturology, cognitive stylistics and cognitive linguistics are distinguished.

The subject of linguistics as a science has been presented as an important theoretical problem for many years. The complexity of this problem was caused by the essence of language, which is multi-dimensional and dynamically developing phenomenon.

Theoretical basis of linguopragmatics was founded in the 60th of the XX century by works of linguists-philosophers of the Oxford school (B. Russell, J. Austen, H. Grice, J. Searle); the book of the latest - "Speech acts. Sketch of philosophy of language" - appeared in 1969 and became an important stage in the development of the theory of pragmatics. The purpose of linguopragmatics is represented as "study of a language in the context" - social, situational etc., i.e. research of a language as means of communication". N. D. Arutyunova defines pragmatics in the following way: "pragmatics (from Greek

pragma, pragmatics - business, action) - is the research area in semiotics and linguistics, which studies functioning of language signs in the speech" [1990]. According to Ashurova, "linguopragmatics is the communicative trend of linguistics studying language-in-action, in its relations to the "users" of language, their activity with an accent on social, psychological, cultural aspects of language functioning"[2013, p.196].

In addition to all, linguopragmatics deals with theoretical and practical basis of linguistic personality that can be considered an integral part of it.

One of the new integrated disciplines, which arose in the second half of last century, is linguoculturology and the interrelation of language with the culture is claimed to be its object of research. As Ashurova states linguoculturology is "a rapidly expanding field at the interface between linguistics and culturology. It deals with the "deep level" of semantics, and brings into correlation linguistic meanings and the concepts of universal and national cultures." According to Maslova, "the aim of linguoculturology is to study linguistic means with the help of which language represents, stores and transfers culture" [2012, p.116].

Linguoculturology studies language as a culture phenomenon. It is the certain vision of the world in the light of national language when language acts as the representative of special national mentality. Language is closely connected with culture: it sprouts in it, develops in it and expresses it. Based on this idea a new science, i.e. linguoculturology, which is considered as the independent direction of linguistics came into existence in the 90th of the XX century. The term "linguoculturology" appeared in connection with the works of the phraseological school headed by V. N. Teliya, in the works of Yu.S.Stepanov, A.D.Arutyunova, V. V. Vorobyov, V. A. Maslova and other researchers in the last decade. It's acknowledged that culturology investigates consciousness of human being in relation to nature, society, history, art and other spheres of its social and cultural life and linguistics considers outlook which is displayed and fixed in language in the form of mental models of a language world picture, and linguoculturology contains both the language and culture as its subject which are in dialogue and interaction. Maslova defines linguoculturology as a branch of linguistics which arose on a joint of linguistics and cultural science, investigating manifestations of culture of the people which were reflected and fixed in the language.

To sum up, it is acknowledged that new perspective trends in linguistics should be investigated through anthropocentric approach. General assumptions are the following:

- the basic notion of paradigm, it's historical development and classification are key figures in penetrating deep meaning of linguistic personality;
- anthropocentric paradigm in the light of interdisciplinary approach, which includes cognitive linguistics, linguopragmatics, linguoculturology etc.
- new trends in linguistics are interconnected, interconditioned that imply extralinguistic factors of the language on the whole.

The list of the used literature

1. Маслова В.А. Лингвокультурология. - М.: Академия, 2007. - 208 с. о'Электронный ресурс' - Режим доступа: www.lib.ru
2. Маслова В.А. Современные направления в лингвистике. - М.: РУДН, 2008. - 220 с. (эл. Вар. www.books.gumerbibliotec)
3. Ashurova D.U., Text linguistics. Tashkent - 2012
4. Ashurova D.U., Galieva M.R., Stylistics of literary text. Tashkent - 2013: p.196.

ТИЛ ТАРАҚИЁТИДА ИЖТИМОЙ ОМИЛЛАРНИНГ ЎРНИ

Қўшоқова Барнохон Йўлдошевна,
ЎзДЖТУ

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада жамиятдаги муҳим ижтимоий омиллар натижасида тил луғат таркибида юз бераётган ривожланишлар ҳақида сўз боради.

Калит сўзлар: тил, жамият, омил, ижтимоий, структура, тараққиёт.

АННОТАЦИЯ

В этой статье обсуждается развития в словарном составе языка в последствии важных социальных факторов в обществе.

Ключевые слова: язык, общество, фактор, социальный, развитиею

ANNOTATION

The development of a language as a result of important social factors of the society is discussed in this article.

Key words: language, vocabulary, development, neologisms, terms.

Хар бир даврда, ижтимоий шароитда кишилар бир бирлари билан муомалада бўлишига зарурат туғилади. Шу мақсадда кишилиқ жамиятида тил вужудга келиб, шу тил инсонларнинг ҳаёти давомида фаолиятининг барча ўринларида ишлатилади.

Тил ривожланиши мулоқотда бўлувчи жамият аъзолари ўзларининг тилига бевосита ва билвосита таъсири, жамиятдаги маълум шарт-шароитлар, жумладан, тилнинг жамиятдаги функцияларига боғлиқ бўлган ижтимоий омиллар асносида юз беради.

Ижтимоий омил - бу ижтимоий факт ёки аниқ кишилиқ фаолияти доирасида жамиятдаги турли структуранинг системали ташкил қилинган ижтимоий ҳаракатдир. Ижтимоий омил нутқ фаолияти жараёнида тил ижтимоийлигини конкрет кўрсатишни келтириб чиқаради, таъминлайди. Ижтимоий омилларнинг турли-туманлиги тил ижтимоийлигини конкрет кўрсатишнинг турли-туманлигига сабаб бўлади [3; 7].

Ижтимоий омилларнинг тил ҳаракатланиши, ривожланиши ва тилларнинг ўзаро муносабатига таъсири моддий ва маънавий маданиятга асосланган бўлиб, улар жамиятнинг ҳамма соҳаларида кузатилади.

Одатда ижтимоий омил деганда ижтимоий, тарихий, иқтисодий, маданий, мафкуравий ва бошқа экстралингвистик шароитлар ва тилнинг ички структурал ва функционал ривожланиши асослари тушунилади. Бу омилларнинг ҳаммаси тилга, унинг ҳар бир алоҳида тармоғига турлича таъсир ўтказади ва шу омилларнинг ижтимоий табиати ва улар таъсир ўтказаётган тил тармоқларининг хусусиятлари

билан мос равишда турли миқдорий ва сифат параметрларига эга [1; 110]. Ижтимоий шартланган омилларга ижтимоий-иқтисодий формация, ишлаб чиқариш воситалари, ижтимоий (ишлаб чиқариш) муносабатлари, мафкура, фан, маданият, санъат (бадий) адабиёт, жамиятнинг сиёсий тизими, тил сиёсати, таълим тизими, оммавий алоқа тизими, турмуш тарзи, жамият қарашларининг эстетик тизими, ва шу кабилар киради [4; 11]. Жамиятнинг тилга барча кўпқиррали ва кўпбосқичли бевосита ва билвосита таъсирини ҳисобга олиб ижтимоий омилларнинг тилларнинг ҳаракатланиши, ривожланиши ва ўзаро таъсирини гапириш ўринли.

Тил ривожланиши ва ҳаракатланишининг ташқи, экстралингвистик шароитлари бўла туриб, ижтимоий омиллар, тилнинг ўз системасини ўз ичига олган ва унинг структурал типологик хусусиятлари ва функционал ривожланиш даражаси билан таъминланган ички, лингвистик омилларга қарши қўйилади. Ташқи (ижтимоий) ва ички (тил) омиллар йиғиндиси (биргаликда) бутун тил ва унинг алоҳида тармоқлари ривожланишини аниқлайди [1; 110].

Ижтимоий омиллар тушунчаси максимал ва минимал ижтимоий маъноларда қўлланилади. Максимал маънодаги ижтимоий омилларга ижтимоий, назарий, мафкуравий, сиёсий маънодаги омиллар кириб, улар тилларга, уларнинг ҳаракатланишига, ривожланишига ва ўзаро муносабатига кучлироқ, маълум таъсир кўрсатади [3; 11].

"Минимал ижтимоий маънодаги ижтимоий омиллар матн, гап, сўз бирикмаси ва унинг қисмлари ва шунингдек, маъно бериш учун хизмат қилувчи ёки мафкуравий мазмундаги вазифаларни бажарувчи (сўз ва сўз бирикмасини грамматик яшаш, сўз ва сўз бирикмаси маъноси, ўзлаштира сўз ёки калькалаш, алоҳида сўз ва сўз бирикмаси ва уларнинг элементларини сўз яшаш модели ва шу каби) алоҳида сўзлар, уларнинг қисмлари, элементлари кириши мумкин". Тилнинг ижтимоий табиатини тадқиқ қилишда, ижтимоий омиллар ролини бўрттириш ва ички қонунларни аҳамиятини нотўғри баҳолаш мумкин эмас. Тилни ўрганишнинг турли аспектларини эҳтимолигини инобатга олиш керак [3; 77].

Ижтимоий омиллар ижтимоий сиёсий терминология ва лексиканинг шаклланиши, ҳаракатланиши ва хусусиятларига муҳим таъсир кўрсатади [5; 72]. Шу билан бирга қуйидагиларни фарқлаш керак: . ижтимоий омилларнинг тил жараёнига табиий таъсири; тил ҳаракатланиши ва ривожланишига, унинг бошқа тиллар билан ўзаро таъсирига жамиятнинг онгли таъсири. Ҳар қандай жамиятнинг тил муаммоларига онгли аралашуви, қоида бўйича, аниқ мафкуравий ҳолатлар билан амалга ошади ва ижтимоий талаб вазифаларига боғлиқ бўлади [3; 25].

Шундай қилиб, тилдаги ҳар бир ижтимоий омил унинг ривожланишига, бойишига тўртки бўлади. Бу омилларнинг эътиборга моликлиги, тилда катта ўзгаришлар ясагани республика қўлга киритган сиёсий омил - мустақилликка эришгани бўлди. Унинг натижасида давлат тили бўлганидан ўзбек тилининг ижтимоий функциялари анча кенгайди, жамиятнинг ҳамма соҳаларида эркин ишлатилиб, ижтимоий мавқеи яна бир марта кўтарилди.

Жаҳон тилшунослигида дунё халқлари тиллари, уларнинг пайдо бўлиши, ривожланиши, йўқолиб кетишига турли хил тилларда мисоллар учратиш мумкин. Бу жараён ҳар бир тилда турли ижтимоий муҳит натижасида турлича кечади. Собиқ Иттифоқ ҳокимияти ҳукмронлик йилларида ўзбек тили ривожланишдан тўхтаб қолди. Бу жараённи тилшунослар турлича изоҳлади.

Яъни тилшунос Бондалетовнинг фикрича, "жамиятда тил ривожланиши учун унга маълум бир ижтимоий шароит керак. Бу ижтимоий шароитлар тил ривожланишининг даражаси билан ўзаро боғланади" [2; 88].

Ижтимоий шароитлар тарихан бир бирининг ўрнига алмашиб, ўзгариб туради. Ижтимоий шароитлардан келиб чиқиб, қайси тил ривожланса, унинг ижтимоий функциялари кенгайиб боради. Бунга биринчи Жаҳон урушидан кейин Россияда француз тилининг мавқеи ошганлиги, XX аср бошларидан бошлаб бутун дунёда инглиз тилининг кенг тарқалиб, ўрганилаётганлиги ва халқаро алоқанинг турли соҳаларида кенг ишлатилаётганлиги мисол бўла олади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Баскаков А.Н. Социальные факторы в их воздействии на лексико-семантическую систему языка (на материале лексики тюркских языков). В кн.: Влияние социальных факторов на функционирование и развитие языка. М.: Наука, 1988. - 200.
2. Бондалетов В. Д. Социальная лингвистика. М.: Просвещение, 1987. -160с.
3. Дешериев Ю.Д. Социальная лингвистика. - М. Наука, 1977 - 382 ст.
4. Дешериев Ю.Д. Теоретические аспекты изучения социальной обусловленности языка. В кн. Влияние социальных факторов на функционирование и развитие языка. М., Наука, 1988. - 198 (2) с.
5. Крючкова Т.Б. Стихийное и целенаправленное в развитие общественно-политической лексики и терминологии (на материале немецкого языка ГДР и ФРГ). В кн.: Влияние социальных факторов на функционирование и развитие языка. М., Наука. 1988. - 198 (2) с.
6. Туманян Э. Г. О разграничении спонтанного и общественно детерминированного в развитии языка. В кн.: Влияние социальных факторов на функционирование и развитие языка. М.: Наука, 1988. - 198 (2).

ЎЗБЕК ТИЛИ ВА ЯНГИ СЎЗЛАР

Қўшоқова Гуласал Йўлдошевна,
Хоразм вилояти, Янгиариқ тумани,
19-мактаб ўқитувчиси.

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада ўзбек тили луғат таркибида юз бераётган ўзгаришлар муҳокама қилинган.

Калит сўзлар: тил, луғат, ривожланиш, неологизмлар, терминлар.

АННОТАЦИЯ

В этой статье обсуждается изменения в словарном составе узбекского языка.

Ключевые слова: язык, словарь, развитие, неологизмы, термины.

ANNOTATION

Changes in the vocabulary system of the Uzbek language are discussed in this article.

Key words: language, vocabulary, development, neologisms, terms.

Тил ривожлана боришини тушуниш учун унинг мавжудлиги ва ҳаракатланишининг шартларини тадқиқ қилиш керак. Фан ва ишлаб чиқариш гуркираб ривожланган бизнинг замонамизда профессионал шева ва сўзлашувлар тез авж олиб пайдо бўлади. Сўз яратиш ҳар куни, ҳар соатда, ҳар бир микроструктурада рўй беради. [Бертагаев Т.А.1968,-144].

Немис тилшуноси Е.В.Розеннинг тадқиқотларига кўра: "Янги сўз ва сўз бирликлари ҳар доим ижтимоий сиёсий маънодаги газета ва журнал материалларида пайдо бўлади. Бу халқаро муносабат ва жаҳон иқтисодиёти, тилда сўзлашувчи давлатлар бошқа мамлакатлар ички сиёсий, иқтисодий ва маданий ҳаёти реалияларини билдиришдир.

Улар замонавий халқаро ва ички сиёсий ҳаёт энг долзарб муаммолари, унинг "қизгин" нуқталари, атрофида жамият ҳаёти бу соҳасида янги факт ва тушунчаларнинг пайдо бўлиши акс эттирувчи сўз маънолари турғун тизимдан ташкил топиб, тўпланади ёки мос долзарб тушунчалари уларни билдириш учун сўзлашувчиларга керак бўлган лексикага диққатни қаратади " [Розен Е.В. 1991,-99].

Янги сўзлар (шунингдек сўзларнинг янги маънолари) янги предметларни номлаш ёки мавжуд предметларга бирмунча бошқача муносабат билдириш ёки уларни қандайдир бошқача тасвирлаш зарурияти келиб чиқсагина пайдо бўлади. Шунини эсда тутиш керакки, "Янги сўзлар тилда мавжуд элементлар (сўз, ўзак, сўз ясовчи қўшимчалар)дан одатий сўзлар ясаш усулларининг ҳаракатлари натижасида мавжуд моделларга кўра ясалади" [Арбекова Т.И. 1977,-40].

В.М.Павловнинг тадқиқотларига кўра тилшуносликда янги сўзни билдириш учун одатда маъноси сўзнинг ўзидан келиб чиқадиган: neas (грек. янги),

logos (грек, сўз) неологизм термини ишлатилади.

Биз тадқиқот ўтказаяётган ўзбек тили луғат таркибига янги киритилган бир қатор мавзудаги сўзлар ичида мамлакат ҳаётида юз берган ва бераётган янгиликларни ўзида акс эттирувчи сўзлар салмоқли ўрин тутди.

Ўзбек тили луғат таркибидаги сўзларнинг ҳолатини ўрганиш учун тадқиқот материали сифатида Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси А.С.Пушкин номидаги тил ва адабиёти институти, Москва "Рус тили" нашриёти томонидан 1981 йилда нашр қилинган З.М.Маъруфов таҳрири остидаги икки томли "Ўзбек тилининг изоҳли луғати" ва Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси А.Навоий номидаги тил ва адабиёти институти, "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" давлат илмий нашриёти томонидан 2008 йилда нашр қилинган А.Мадвалиев таҳрири остидаги беш жилдли "Ўзбек тилининг изоҳли луғати" олиниб солиштириб чиқилди. Ҳар иккала луғат солиштирилар экан икки томли луғатдаги истеъмолдан чиққан ва ўзбек адабий тили ва шеваларида ишлатилиши камайиб бораётган ва йўқолиб борилаётган сўзлар кўрилиб чиқилди.

Беш жилдли луғатдаги мамлакатдаги ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маърифий ўзгаришлар баробарида кириб келган сўзлар алоҳида гуруҳларга таснифланди.

Қуйида шу гуруҳларнинг номларини санаб ўтамиз, улар: адабиётга оид сўзлар, астрономияга оид сўзлар, анатомияга оид сўзлар, архитектурага оид сўзлар, биологияга оид сўзлар, ботаникага оид сўзлар, бинокорликка оид сўзлар, болалар нутқида хос сўзлар, географияга оид сўзлар, геологияга оид сўзлар, гидрологияга оид сўзлар, диний сўзлар, қишлоқ хўжалиги ва деҳқончиликка оид сўзлар, жуфт сўзлар, жой номлари, зоологияга оид сўзлар, ишлаб чиқаришга оид сўзлар, иқтисодга оид сўзлар, информатика ва ахборот технологияларига оид сўзлар, китобий сўзлар, китобий кам қўлланиладиган сўзлар, кам қўлланиладиган сўзлар, кириш сўзлар, кўчма поэтик сўзлар, маиший хизматга оид сўзлар, мусиқага оид сўзлар, молияга оид сўзлар, миллатлар, элатлар, уруғлар, кабилаларни ифодоловчи сўзлар, махсус сўзлар, математик терминлар, кулинарияга оид сўзлар, олмошлар, юкламалар, равишлар, психологияга оид сўзлар, педагогика ва таълимга оид сўзлар, полиграфияга оид сўзлар, поэтик сўзлар, поэтик кам қўлланиладиган сўзлар, расмий ҳужжатларга оид сўзлар, санъатга оид сўзлар, суғуртага оид сўзлар, спортга оид сўзлар, сув, денгиз сўзлари, сўзлашув тилида қўлланиладиган сўзлар, сўзлашув тилида эскирган сўзлар, сиёсат ва сиёсий ташкилотларга оид сўзлар, тиббиётга оид сўзлар, техникага оид сўзлар, тарихий сўзлар, тарихий эскирган сўзлар, тарихий ҳарбий сўзлар, табиат ҳодисаларига оид сўзлар, таўлид сўзлар, тилшуносликка оид атамалар, транспорт воситаларини ифодоловчи сўзлар, такрор сўзлар, ундов сўзлар, ўлчов бирликлари, ҳуқуқий сўзлар, ҳарбий соҳа сўзлари, ҳунармандчиликка оид сўзлар, химияга оид сўзлар, шевага оид сўзлар, шева кам қўлланиладиган сўзлар, шева фольклор сўзлар, эскирган китобий сўзлар, эскирган поэтик сўзлар, эскирган кам қўлланиладиган сўзлар, эскирган ҳарбий сўзлар, эскирган шева сўзлари, этнографияга оид сўзлар, фан(таълимот, мутахассисликлар)га оид сўзлар, физикага оид сўзлар, физиологияга оид сўзлар, фольклорга оид сўзлар, фольклор кам қўлланиладиган сўзлар, фалсафага оид сўзлар, фармакологияга оид сўзлар.

Тадқиқотимиз баробарида иккала луғат таркибидаги сўзларнинг ишлатилишини республика миқёсидаги газета-журналлар ва бадиий асарлар

мисолида кўрсатиб бериш кўзда тутилган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Арбекова Т. И. Лексикология английского языка. Учеб. пособие для II-III курсов ин-тов и фак. иностр. яз. М.: Высшая школа, 1977.-240.
2. Бертагаев Т.А. Роль социальных факторов в развитии языка. В кн.: Язык и общество. М.: Наука, 1968.-255.
3. Розен Е. В. Новые слова и устойчивые словосочетания в немецком языке.: Кн. Для учителя. - М.: Просвещение, 1991.-192.

GRAPHIC COMMUNICATION IN UZBEK VIRTUAL DISCOURSE

Javokhir Kozimjon ugli Komilov

Kokand branch of Tashkent State Technical University

АННОТАЦИЯ

Мақола ўзбек интернет дискурсида лексикографик қисқартмалардан фойдаланиш тўғрисида маълумот беради. Бугунги кунда дунёдаги одамлар сўзларнинг барча ҳарфларини ёзишдан кўра, алоқаларини осонлаштириш учун бир нечта сўзларни қисқартирмоқдалар. Жумладан, интернет фойдаланувчилари ўз суҳбатларида тез ва қизиқarli маълумот алмашиш ва ижтимоий тармоқлардаги фотосуратлари ва саҳифаларига шарҳлар бериш учун рақамлар ва график белгилардан фойдаланадилар. Бу тилшуносликда янги йўналиш бўлиши мумкин, чунки бу тил талаффузи, ёзиш ва бошқа кўникмаларга ўз таъсирини ўтказди.

Калит сўзлар: Интернетдаги сўзлашувлар, қисқартмалар, рақамли қисқартмалар, график бирликлар, онлайн алоқа, лексикографик қисқартмалар.

АННОТАЦИЯ

В статье приведена информация об использовании лексикографических аббревиатур в узбекском интернет-дискурсе. Сегодня люди в мире сокращают несколько слов, чтобы облегчить их общение, вместо того, чтобы писать все буквы слова. В частности, интернет-пользователи используют цифры и графические символы, чтобы быстро и интересно общаться в своих беседах и комментировать фотографии и страницы в социальных сетях. Это может быть новым направлением в лингвистике, поскольку оно влияет на произношение, письмо и другие навыки.

Ключевые слова: интернет-дискурс, аббревиатуры, цифровые сокращения, графические единицы, онлайн-общение, лексикографические сокращения.

ABSTRACT

The article is devoted to give information about using lexicographical abbreviations in Uzbek internet discourse. Today, people in the world are shortening several words to make their communication more easier than writing all the letters of the word. Instead, internet users utilize numbers and graphic symbols to exchange information fast and funny in their chats and giving comments to their photos and posts in social networks. This could be a new paradigm in linguistics, because of their influence on language pronunciation, writing and other skills.

Key words: internet discourse, abbreviations, numronyms, graphic-similar units, online communication, lexicographic abbreviations.

Abbreviations of Internet discourse in Uzbek language are not so much popular and widely-used as in English. But this does not mean that there is no any abbreviation

or Internet slang. Having said that, Uzbek linguists have not carefully done many researches and analyzed this new language, its formation and effects on the communication of future generation. According to the author's some research by reading online chats and comments, it is founded that there could be several forms of graphical communications in Uzbek virtual discourse as well. It has become clear that being different from English, Uzbek language has its own unique ways of abbreviating words:

- **usually in Uzbek postpositions and conjunctions are abbreviated.** The abbreviations are formed by just using the first and the last letters of words:

a) **Bilan-bn** (with);

"Jamila Gafurova, Shahlo Temirova **bn** yana bir kinoda birga."

She is again with Shahlo Temirova in the same film. (www.istagram.com)

b) **Kerak-kk** (needed);

"NMAGA KOMPYUTER KURSURI EGRI BO'LADI ANIQ JAVOB KK".

Why is the computer cursor curve? A clear answer is needed. (www.ziyonet.uz)

c) **Uchun-un** (for);

"Nima **un** inson dunyoga kulib emas yig'lab keladi?"

For what reason do humans cry when they are born? (www.ok.ru)

d) **Bo'lib-bb** (as, being, become);

"Jasmin Yusupova: Sevinch, Shohruz xursand **bb** ketdi.

Sagdiana Saidkulova: Hammasi zor bunde osak"

Jasmin Yusupova: Sevinch, Shohruz has become happy.

Sagdiana Saidkulova: All of them are great, if we say. (www.quvnoq.com)

e) **Lekin-ln** (but);

"Argentina bunga loyiq **ln**. juda qiyin masala."

Argentine deserves it, but this is a very difficult issue. (www.stadion.fcb.uz)

f) **Faqat-ft** (only);

"Ft Nigora keldi."

Only Nigora has come. (www.telegram.org)

g) **Deb-db** (that);

"D6lirdikursi tuwipdi db ewitdim qanchabobdi biladiganla etvorila iltimos srochna." I have heard that the course of the dollar has decreased. How much has it become? If somebody knows tell me immediately please.

h) **Xolos-xs** (just, only);

"Passport va bank account ochish **kk** xs. Qolgani tayyor.

Hamma r6yxatdegi xujjatlar muhim."

Just a passport is needed and a bank account should be opened. The rest are ready.

All documents are important. (www.telegram.org)

- numbers or graphic-similar units are used instead of letters;

The English letter "w" is often used as "sh" in Uzbek internet language. For example: shamollamoq-wamollamoq (get cold).

The letter "ch" is often expressed by two ways of graphic information. One of them is using number "4" instead of this letter or just putting the letter "c" instead of the sound "ch". For instance: chiroyli-4iroyli (beautiful) or chizmoq-cizmoq (to draw).

The unique letter for Uzbek nation is o' and it is often characterized by the number 6. For example, o'rta-6rta (middle), bo'ladi-b6ladi (happen) and etc.

Following clause can be a real example of given ideas: "Yaqindagina turmuw qurib baxtli hayot sari qadam q6ygan ikki seviwgan Bahrom va Dilfuza 6zlari orzu qilganidek winamgina

hovliga k64ib 6tiwdi." (Yaqindagina turmush qurib baxtli hayot sari qadam qo'ygan ikki sevishgan Bahrom va Dilfuza o'zlari orzu qilganidek shinamgina hovliga ko'chib o'tishdi.) A lovely couple Bakhrom and Dilfuza, who have recently been married and started a happy marriage, moved to the yard just like they had dreamed. (www.antiqa.net)

- Vowel letters are omitted;

"Hamma ishni 6zm qldm. K6p vaqt ketdi. 6qwga bora olmadm. Bowm og'riyapti." (Hamma ishni o'zim qildim. Ko'p vaqt ketdi. O'qishgaboralmadim. Boshi p og'riyapdi.)

I did all the work myself. It took a long time. I could not go to school. I have a headache. To sum up, even though there is not so many types of abbreviations in Uzbek language, they are becoming common in texting, chatting and posting on the Internet, as well. Not only informal chats, even semi-formal conversations are also carried out by using this kind of new language, lexicographic abbreviations in Internet discourse.

The list of used literature

1. Crystal David. "Language and the Internet" Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
2. Crystal David. Txtng the gr8 db8. Oxford University Press, 2008.
3. Crystal David. A Dictionary of Linguistics and Phonetics (5th ed.). Oxford: Blackwell, 2013.
4. Ling, R., & Baron, N. S. Text messaging and IM: Linguistic comparison of American college data. New York: American Collage Press, 2016

HOLY TEXTS UNDER THE LINGUISTIC FOCUS

Turakhonova B. O.
UzSWLU, Tashkent

ANNOTATION

The article reveals the development of different holy texts in different periods of time. The researcher tried to observe the formation of religious texts from linguistic point of view.

Key words: holy texts, ideological content, Sanskrit, religious canon, canonical languages, teologym

АННОТАЦИЯ

Статья раскрывает развитие разных священных текстов в разные периоды времени. Исследователь пытался наблюдать за формированием религиозных текстов с лингвистической точки зрения.

Ключевые слова: священные тексты, идеологическое содержание, санскрит, религиозный канон, языковые языки, теология.

ANNOTATSIYA

Maqolada turli davrlardagi turli xil muqaddas matnlarning rivojlanishi haqida so'z boradi. Tadqiqotchi diniy matnlarning shakllanishini lingvistik nuqtai nazardan tadqiq qilishga harakat qilfdi.

Kalit so'zlar: muqaddas matnlar, mafkuraviy tarkib, sanskrit, diniy kanon, canonical tillar, teologiya.

Overemphasizing the role of the Divine Texts in the development of linguistics and philology as a whole is difficult. Culture-religious practice, its needs were the main factor in the social history of many languages, in the formation of philology as a science. Philology originated and developed in the bowels of many religions as a necessary complement to the Holy Text, designed to ensure its accurate reproduction and thereby preserve the sacredness of the text. So, the origin of linguistics in ancient India was caused by purely practical reasons: the need for accurate reproduction of the sacred hymns and the desire to normalize Sanskrit - the language of ancient religious hymns, the classical language of ancient Indian writing. Already from the V century. BC. Sanskrit mainly served for only religious life and religious and literary practice. As a literary language with special norms, it needed special study to maintain confessional purity and authentic reproduction of religious texts. To this end, Indians began to create descriptive and normative grammars that contained pronunciation rules and pointed to the normative use of Sanskrit forms [1, 1 - 18]. The desire to keep the Koran language clean and explain many places of the Holy Book of Muslims determines the emergence of linguistics in the Arab Caliphate (VII - XIII centuries). Arabic linguists of this period establish the norms of the classical Arabic language and try to protect it from the influence of living

dialects.

The concept of the norm in the language becomes one of the central in philology, the object of which are the sacred texts. The need for normalization of speech stemmed from the need for correct and accurate reproduction of the Holy Texts. Already Indian grammarians believed that grammar should provide: 1) the preservation of the ritual language in its traditional form; 2) the ability to form word forms from other words; 3) the acquisition of knowledge; 4) the brevity of the description; 5) clarity of description [2, 55]. This understanding of the goals and objectives of grammar contributed to the development of various fields of language science: phonetics, morphology, word formation, syntax, lexicology, lexicography.

In the Middle Ages, the formation and development of world religions in socio-linguistic practice is characterized by two opposite trends. On the one hand, in order to maintain ancient traditions and preserve the identity and integrity of religion, moral, ethical, historical, cultural, ideological content, a number of texts that play an important role in this process are canonized. In fact, as a result of this process, a hierarchy of religious texts is formed, in which the main role is played by the religious canon - the corpus of texts containing the semantic core of religious teaching. Canonical texts form the ideological foundation of society and become the basis of the entire system of knowledge and content of instruction. Texts that are not included in the religious canon are grouped by their meanings and genres in relation to the content of the religious canon. The hierarchy of religious genres and texts could depend on the practical application of certain texts. For example, N.I. Tolstoy distinguishes the following hierarchy of genres in medieval Orthodox confessional literature, which relies on liturgical practice: 1) liturgical texts, that is, texts used in divine services - Servants, Trebniks, Theologians, Mineas, etc .; 2) canonical texts - Scripture; 3) homiletic and preaching texts; 4) hagiographic texts (lives of saints); 5) didactic texts (catechisms) [3, 69-70]. First of all, this is the liturgical hierarchy of church genres, which reflects their significance for temple worship, therefore at its top is not Holy Scripture, but liturgical literature. As a source of faith in a religious canon, at the top of a creed, there is always scripture. The genre hierarchy of texts included not only confessional, but also confessional-secular and secular literature. It stimulated the functional differentiation of the language, sharpened the attention of speakers to the verbal expression of thought, and created the prerequisites for the formation of functional styles of the language. The hierarchy of genres everywhere was a factor organizing the book-written culture [4, 228].

In the Middle Ages, the language of canonical texts was considered the "right" language. In Europe, for the Bible, these languages were Greek and Latin. The wide distribution of the Bible required the creation of new lists of texts. The main task of linguistics was, under these conditions, in harmonizing the new written text with the old written text within each "correct" language, eliminating the discrepancies that arise in different schools of scribes. The result of this process is the canonization of ancient grammar, as well as poetics, rhetoric, logic, since the latter were an integral part of the art of theological debate.

On the other hand, for more effective penetration into new societies of religious, cultural and ideological doctrine, "wrong" languages are involved in social and linguistic practice. Therefore, another task of linguistics was due to the natural development of the writing of "wrong" languages, in connection with the translation of canonical texts into them. Translation of canonical texts into "wrong" languages required the creation,

streamlining and normalization of writing, agrammatical description of these languages, which contributed to the widespread development of philology. In this process, sometimes new canonical languages arise. For example, when the Christian canon was transferred to the soil of the Slavic language, a canonical Church Slavonic language arose. It is difficult to overestimate the role of this language in the history of the Russian literary language. Translation of the Bible into national languages led European scholars to engage in Semitic languages: Hebrew, Aramaic, Arabic.

Bible translations into national languages contributed to the development of new types of speech in the language - figurative-allegorical, abstract-philosophical, emotive-expressive, enriched the vocabulary and phraseology of these languages.

The distribution of religious texts was accompanied by their interpretation, commenting, unification of the content that forms the basis of the canon. In the Middle Ages, two special areas of research of canonical texts emerged - hermeneutics and exegetics, which studied canonical texts from different angles. Hermeneutics interpreted the content of texts whose original meaning was obscured due to their prescription or insufficient preservation of ancient monuments. In hermeneutics, the understanding of the text is achieved by grammatical study of the language, the form of the work, opening hints, the meaning of which over time became incomprehensible. In the Holy text, for example, in the Bible, hermeneutics clarified threefold meaning: sensually literal, abstract moralizing and ideally mystical. Exegetics was interested in the history of the origin and life of canonical texts, the authenticity and conditions of their creation, the history of the events described in them, which provided essential material for hermeneutics. Hermeneutics and exegetics served as the basis for textology, paleography, epigraphy and other sciences of the linguistic text.

The modern level of philological science allows us to see and solve in a union with theology the questions of history, translations, interpretations, semantic readings of religious texts. By fair remark, V.I. Solovyov "the teaching of Christ cannot be a closed and finished book." V.I. Solovyov proposed to consider Christian dogmas as "a broad foundation, untouchable, but a living principle of all philosophy and all science", not indifferent to human thought and knowledge. Modern philology, in conjunction with theology, as well as with other areas of scientific knowledge, allows us to identify new semantic strata in the content of religious texts, to make new translations.

Sacred books present religious texts in various forms for different categories of listeners. Sacred texts, therefore, remain one of the relevant objects of linguistic consideration.

References

1. Girutskiy A.A. *Obshcheye yazykoznanie*. Mn., 2001.
2. Amirova T.A., Ol'khovikov B.A., Rozhdestvenskiy YU.V. *Ocherki po istorii lingvistiki*. M., 1975.
3. Tolstoy N.I. *Istoriya i struktura slavyanskikh literaturnykh yazykov*. M., 1988.
4. Mechkovskaya N.B. *Yazyk i religiya*. M., 1998

SAMIMIY TUYG'ULAR

(Qo'chqor Norqobil ijodiga ayrim chizgilar)

Rushana Zaripova

Magistrant, TerDU

Obid Shofiyev

Ilmiy rahbar, TerDU

Surxon adabiy muhitida o'ziga xos ovoz va o'ringa ega. Taniqli jurnalist, shoir, nosir va dramaturg Qo'chqor Norqobil o'zining katta- kichik asarlari bilan keng kitobxon e'tirofi va e'tiborini qozonib kelmoqda.

Sh.Rizaev adibning ijodi haqida shunday yozadi: "Qo'chqor Norqobil hikoyalarning muvaffaqiyatini, avvalo, tuyg'ularning sofligi, ohorliligi, samimiyati, tasvirlarning bo'liqligi, majoz-u ramzlarga to'yintirilganligida, injaligida" [1]. Bu jihatdan "Qordagi lola", "Osmon ostidagi sir", "Nozi... Nozigul", "Ko'zlaringni ko'rgani keldim", "Bu yerlarda hayot boshqacha" hikoyalari ilmiy-badiiy-publitsistik yo'sinda risoladagidek, chuqur tahlil qilingan.

Qo'chqor Norqobil asarlarida tasvirda sir saqlash usulidan keng foydalanadi. Voqeahodisalar jarayonida o'quvchida "Bu yog'i qanday bo'larkin, nima bilan tugarkin?" - degan savollar tug'iladi. Masalan, uning birgina "Nozi... Nozigul" hikoyasini olaylik. Dastlab tong sahardan onasiga o'shqirgan Egamboy, Sarvi kelinning "Sira ovozi o'chmaydiya..." degan ta'nalari bilan boshlangan asar, kechagi bazmda bo'lib ichib, endi uning azobini tortayotgan bosh obraz-Sarvarning holatiga o'tiladi. Sarvar nafaqat shu qishloqning, balki respublikada ham Sarvar Sardor nomi anchagina ma'lum va mashhur yozuvchi. U bu darajaga qanday erishgani, yoshi qirqdan oshib qolgan bo'lsa-da, haliyam oila qilmagani uning ariq suviga termulib, yigirma uch yil oldingi so'nggi uchrashuvni eslab surgan xayollari orqali tasvirlanadi.

"... U (Sarvar) boshi lo'qqillab og'riyotganini his qildi. Ko'kda yulduz xira nur sochyapti. "Uni ham xuddi shu yulduz kabi yo'qotib qo'rganman. Qancha urinmay taqdir uni mendan yulqib oldi..." Ich -ichini kuydirib, bo'g'zini shisha siniqlariday tilib o'tgan shu so'zlar beixtiyor sokin tong bag'riga sanchilganda, Sarvarning ko'kka tikilib toliqqan nigohidan bir tomchi yosh sizib, yanog'ini kuydirdi. U og'ir yutib nigohini yumdi...[2]"

Yozuvchining voqealarida "sir tutish" uslubi mohirona o'z ifodasini topgan. Natijada yozuvchi o'quvchining "ichiga olov tushirib", voqealar rivojiga bo'lgan qiziqishini yanada kuchaytirishga erishgan.

Yozuvchi o'zi tug'ilib o'sgan Oltinsoyni, qishlog'ini jonli tasvirlaydi. Hatto uzumlarini-da asar g'oyasini tashuvchi asosiy detal qilib olgan. Bu esa mazmunga shunchalk mos tushganki, hikoya qahramonlarining munosabatlarini bu vositasiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

"...- Nozi, bu nima?"

- Uzum. Surxa, oq kishmish, tuyatish. Sizga deb terdim..."

"...- Haliyam esingdami?"

- Esimda... Sizga bog`imizdan uzum terib olib berardim.
 - Uzuming surxa, oq kishmish, tuyatish bo`lardi. Unda sen kichkina eding.
 - Unda siz ham bolakay edingiz.
 - Sochlaring qo`ng`ir-qo`ng`ir, potila edi.
 - Sizning esa boshingiz doimo tap-taqir, sochingiz olingan bo`lardi..."
- "- Men sening bog`ingga o`zgalar qo`l cho`zishini xohlamayman. Seniyam, o`sha bog`ingniyam hech kimga bermayman.
- Chiroyli gapirasiz, baribir shoirsiz-da...[3]"

Kuzatganimizdek, adib Sarvar va Nozigul o`rtasidagi munosabatni uzundan - uzoq tasvirlab, mayda ikir-chikirlarigacha hikoya qilib o`tirmaydi. Aksincha, oddiygina dialog orqali voqeilikni ro`yi-rost o`quvchi ko`z o`ngida jonlantiradi. U bayonchilikdan qochadi. O`quvchini zeriktirishni istamaydi. Aksincha, o`zining "jumboq"lari bilan kitobxonni zavqlantiradi. Bunday holat, ayniqsa, Sarvarning qishloqdoshlari, sinfdoshlari bilan bo`lib o`tgan uchrashuvda yanada yaqqol seziladi. Tadbirda Sarvar o`zini noqulay his qilishi, duch kelgan odamlardan uyalib ketaverishi, sodda va samimiy, mehnatkash qishloqdoshlari qarshisida hayot haqida quloqqa xush yoquvchi gaplar aytishga tili bormay, ular huzurida g`o`ddayib turishi yanada sirli tuyuladi. Hatto o`zini "O`la-a, Tolstoy yoki Chexovmisan, kimsan, hech bo`lmasa Shukur Xolmirzayevmisan deydiga odam yo`q" [4] - deb koyiydi. Chunki mana shu samimiy va dilkash insonlar orasida uning beg`ubor bolaligi o`sgan. Ulardan o`rgandi. Ulardan topdi. Nimani yozgan bo`lsa shu xalqdan ko`rganini yozdi. Qishloqdoshlaridan o`zini qarzdor his qilgan Sarvar shularni xayolidan o`tkazib, yanada o`ng`aysiz holatga tushadi. Sinfdoshi Norsuluvni ko`rishi bilan juda katta siri ochilib qolgudek o`zini qo`yarga joy topolmaydi. "... Iljayib turishidan hamon o`sha yo`rgakda tekkan kasalligi- betgachoparliligi qolmaganga o`xshaydi... Beti qattiq qiz edi... yuzingda ko`zing bormi demsdi-ya. Nega buncha iljayadi? O`rnidan turib savol-pavol berib qolsa-ya? Men siringni bilaman, deganday ma`noli qarayapti [5]"

Nima voqea sodir bo`lganki, Sarvar bunchalar o`zini aybdor his qilmasa? Kitobxonga bunday savol tug`ilishi tabiiy, albatta. Ammo, ko`p o`tmay adib "kalavaning uchi"ni "ko`rsatib" qo`yadi. Bu Norsuluvning tabrik so`zi vositasida yuzaga chiqadi.

"...- Assalomu alaykum, sinfdosh. Siz bizning paxrimizsiz. Ko`p kitoblar yozdingiz. Rahmat, hammasi uchun. Vatanga, xalqqa, el-yurtga bo`lgan sevgi-muhabbat haqida chiroyli gapirdingiz. Lekin, insonga bo`lgan sevgi -muhabbat haqida nima deysiz? " Bexato nishonga urilgan bu savol Sarvarni gangitib qo`yadi. Nimalardir deb, mujmal javob berib qo`yadi. Shundan so`ng voqealar silsilasi bilan o`quvchi tanishib borar ekan, asarni o`qish davomida xazon bo`lgan umrga, ayro tushgan muhabbatga achinadi. Ammo, kitobxonning qalbi asar so`ngidan, ya`ni xotimasidan taskin topadi. Avvalo, vaqt hukmiga bo`ysinmagan muhabbati, ikkinchidan, jahl ustida achchiqlanib ichgan qasami sabab qirqdan oshib ham so`qqabosh yashab kelgan Sarvarning Nozigulga, oila qurib, bitta qizi bilan beva qolib ketgan birinchi muhabbatiga qayta yetishgani kitobxonga o`zgacha taassurot qoldiradi.

Qo`chqor Norqobil inson ruhiyati va tabiat manzaralarini bir-biriga vobasta, aloqador chizishda, portret, peyzaj, nutq detallaridan xarakter yaratishda, til, so`z imkoniyatlaridan foydalanishda yetarli tajribaga egaligi asarlarida seziladi. Quyidagi bir chimdim nutqlardan ularni qaysi personaj, qay holatda aytgani-yu jinsi, yoshigacha sezilib turadi: "otali olti to`ydi, enali yetti to`ydi", "yomon qiliq yo`g`onni yorar", "bizlar bir panadagi paqir, betkaydagi taqir bo`lsak" kabi iboralarni ko`proq qishloq odamlari tilidan eshitish mumkin. Masalan, "Uzumning zo`rini it yeydi" iborasi bilan Nozigulni nafaqat sinfnig,

balki qishloqning eng oqila, tengis qizlaridan ekanligi, ammo, otasi Haydar bakovulning birgina xatosi sabab nomunosib yigitga unashtirilganiga ishora qilinadi.

Shu o'rinda ba'zi mulohazalarni aytib o'tish joiz. Nozigulni jonidan ham yaxshi ko'radigan, "seni menga ravo ko'rmagan bu dunyoda toq o'tganim bo'lsin!" deb qasam ichgan Sarvarning so'zida turib qirqqa kirgancha uylanmay yurishi fazilati, lafziga sadoqati, lekin yozuvchi bo'laturib, eri o'lib qizi bilan yolg'iz qolganini bilgani holda uning keyingi taqdiriga, qiynalib yashayotganiga qiziqmaganligi, buni sinfdoshi Norsuluvdan eshitgani bir qadar ishonarsiz. To'g'ri, oxirida el-yurtining ichiga kirolmay, uzoqlashib ketganini sezib jur'atli, qat'iyatli odamga aylanadi, yurak sirini ochib, Nozigulga uylanajagini baralla e'lon qiladi. Qozonning qayeridan quloq chiqarish qozonchining ixtiyorida degandek, badiiy asarni qanday nomlash, personajlarga nima nomni, qay kasb-korni ravo ko'rish ijodkorning inon-ixtiyorida. Bunda asar g'oyasi, mazmunidan, estetika, mantiq talablaridan kelib chiqiladi, shu ma'noda hikoyalarga topib, mos, xos, ko'rkam nomlar qo'yilganini aytish o'rinli.

Ba`zida inson izohlab bo`lmaydigan yoki izohlash shart bo`lmagan holatga tushadi. Bu holatni his qilganingizdagina yozuvchi nima demoqchi ekanligini tushunganday bo`lasiz, beixtiyor unga xayrixoh bo`lib qolasiz.

Muallif voqealar jarayoni qanday kechsa shunday, xolis tasvirlashga, munosabatini ochiq bildirmaslikka harakat qiladi, shuningdek, baho, hukmni ziyrak o'quvchi zimmasiga yuklaydi. Bu esa adibning o`ziga xos uslubi va mahoratidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.S.Umirov. "Voqealarning sirli tasviri". Q.Norqobil ijodiga chizgilar. "Hurriyat" gazetasi, 2016-y 14-yanvar
- 2.XX asr O`zbek hikoyasi antalogiyasi. T.: "O`zME", 2016-y., 596-b.
- 3.XX asr O`zbek hikoyasi antalogiyasi. T.: "O`zME", 2016-y., 597-b.
- 4.XX asr O`zbek hikoyasi antalogiyasi. T.: "O`zME", 2016-y., 596-b
- 5.XX asr O`zbek hikoyasi antalogiyasi. T.: "O`zME", 2016-y., 598-b.
- 6.S.Umirov. "Voqealarning sirli tasviri". Q.Norqobil ijodiga chizgilar. "Hurriyat" gazetasi, 2016-y 14-yanvar
7. Q.Norqobil. "Osmon ostidagi sir" /Qissa va hikoyalar/ T.: "O'zbekiston" NMIU, 2015-y.

ЖАҲОН АДАБИЁТИДА ТАЛАБА ОБРАЗИНИНГ МОДДИЙ ҲАМДА МАЪНАВИЙ ҚИЁФАСИ ТАСВИРИ ВА ТАЛҚИНИ

Абдуллаева Н.И.

Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини
механизациялаш муҳандислари институти
Бухоро филиали "Тиллар" кафедраси ассистенти

АННОТАЦИЯ

Мақолада жаҳон адабиёти асарларидаги талабалар образи солиштирилиб, уларнинг психологияси муҳокама қилиниб, ёритиб берилган.

Калит сўзлар: тасвир, талқин, моддий ва маънавий дунё, талаба, талабалик даври.

Жаҳон адабиётидаги бадиий образлар тизимида талаба образининг алоҳида ўрни бор. У орқали ўз давридаги ёшларнинг дунёқарашини, юриш-туришини, моддий ва маънавий дунёсини, орзу-интилишлари ёритиб берилди. Бу образ воситасида ўша талаба яшаётган жамиятнинг келажагига ишора қилинади.

Ф.М.Достоевскийнинг "Жиноят ва жазо" асаридаги Родион Раскольников, Оноре де Бальзакнинг "Горио ота" асаридаги Эжен де Растиньяк образлари бу жиҳатдан айрича эътиборни тортади.

Улар тамомила бошқа-бошқа муҳитда яшасалар-да, ички дунёсида, ташқи кўринишида, юриш-туришида яқинликлар бор. Бу иккала персонаж маълум бир даврдаги ёшлар турмуш тарзи ҳамда руҳий кечинмаларини ўзида намоён этиши билан аҳамиятлидир.

Раскольников образини адиб қуйидагича таърифлайди. "У шунчалар ночор кийинган эдики, ҳатто увода-сувада енгил бошига ўрганиб, кўзи қотиб кетган одам ҳам куппа-кундизи бу аҳволда кўчага чиққани уялган бўлар эди". [1:9].

Бу талбанинг фақатгина битта қора шляпаси ва қора болероси бор эди холос. Уни кийим умуман қизиқтирмас эди.

Растиньяк эа Раскольниковнинг бутунлай акси ҳисобланади. "Балга бориш олдидан ясанаётган қизларга ўхшаб у ҳам кўзгуга қараб, ўзини-ўзи масхара қилди, фракини тўғрилаб қўяр экан, хипча белига ўзи маҳлиё бўлиб томоша қилди. Аёлга ёқиш учун галстугини баланроқ тортади, чиройли бир тарзда қадди-қоматини келиштириб туради". [2:143].

Моддий жиҳатдан бу икки талаба ижтимоий кам таъминланган бўлиб, ўқиш мақсадида шаҳарга келиб қолганлиги учун ота-онасидан, оиласидан йироқда яшайди. Бири уводаси чиқиб кетган уйда яшаса, яна бири қўпчилик яшайдиган бир арзон ва хароба пансионда истиқомат қилади. Мана шу муҳтожлик сабаб уларнинг ҳар икааласи ҳам бойликка, бой бўлишга интилади. Хусусан, Растиньяк бой бўлишга аҳд қилиб, кўп пули бўлишни жуда-жуда хоҳлайди. Шу хоҳиши сабаб: "О, албатта, албатта, бойлик орттириш керак, нима қилиб бўлса ҳам!" - дейди у ўзига ўзи.

Бу ўринда ёзувчи унинг орзу-истагини чуқур ҳавасни ифода этувчи нутқдаги "о" ундови ҳамда қатъий таъкид ва тасдиқни ифодаловчи "албатта", шарт-лозимни билдирувчи "керак" модал сўзи ёрдамида ёрқин очиб бермоқда. Персонаж нутқидаги "Нима қилиб бўлса ҳам!" эътирофи эса унинг бу йўлда ҳеч нимадан қайтмаслигини англашга хизмат қилади.

Инсоннинг талабалик кезлари айна ёшликка хос муҳаббат ҳислари жўш урган лаҳзаларга тўғри келиши сир эмас. Шунинг учун талаба образи акс этган асарларда муҳаббат талқинига ҳам алоҳида эътибор берилади. Ҳатто айрим талабаларнинг бу туйғуга қаттиқ берилиб, ўқишни сустлаштириши ҳам кузатилади. кимдир борини ўқишга эмас, муҳаббати йўлида сарфламоқчи бўлади. Бу жиҳатдан Раскольниковнинг "Бундай садоқатли меҳр-муҳаббатнинг қадрига етиш учун ҳар қанча хазина камлик қилади", - деган гапини эслаш мумкин. [2:99].

Раскольников бой бўлишни аҳд қилган, бу йўлда ҳатто ёвуз судхўр кампирни ўлдирган эса-да, аслида қонли йўл билан топилган пулларни сарфламайди, улар билан сира қизиқмайди. "Агар бу ишларнинг ҳаммаси телбалик ичида эмас, ростдан ҳам бир мақсад билан қилинган бўлса, унда қандай қилиб шу пайтгача ҳалиям ҳамёнга қараб кўрмадинг, қўлингга нима тушганлигини билмайсан" [1:168] деб, ўзига-ўзи савол берган бу персонаж кампирнинг уйдан топиб олган ҳамёнга бир марта ҳам назар ташламайди ва уни ҳаттоки сувга ҳам ташлаб юбормоқчи бўлади. Унинг пулга бўлган муносабати мана шундай эди.

Раскольников оддий фақирона ҳаётни афзал билиб "сен менга тегма, мен сенга тегмайман" қабалида иш тутади.

Раскольников заковатининг дунёни ағдар-гўнтар қилишга қодир тугёнлари, саъй-ҳаракатлари ўқувчини бефарқ қолдирмайди. Унинг ички дунёсида одамгарчилик, бировга яхшилик қилиш ҳислари ҳам бор. Раскольников гарчи ҳаётида энг тубан иш - қотилликка қўл урган эса-да, Мармеладовлар оиласига қилган яхшиликлари кишини беэтибор қолдирмайди: "Айтгандай, ойижон, кеча мен кечириб бўлмайдиган бир иш қилиб қўйдим; ҳақиқатдан ҳам, эс-хушим соғ эмас экан. Кеча мен сиз юборган ҳамма пулларни ўша кишининг хотинига кўмиш учун бердим. Энди у бева-бечора бир хотин... Уч нафар ёш боласи бор, етимчалар, оч-яланғоч... Уйда ҳеч нарсаси йўқ... Яна бир қизи бор... Балки уларни кўрган бўлганингизда ўзингиз ҳам берган бўлар эдингиз".

Дарҳақиқат, йигит онаси тирикчилик қилиши учун зўрға топиб юборган пулини Мармеладовлар оиласига беради. Буни "кечириб бўлмайдиган бир иш" дея баҳолайди. Унинг ўзи моддий муҳтож бўлиб турган бир шароитда ўздан-да муҳтожроқ кишиларга инсоний мурувват қилади. Албатта, бу фазилат ҳисобланади. Раскольниковнинг онасига ёзган хатида шундай жумлалар бор: "Ойижон, сизнинг ҳатто юзингизга қаролмаяпман, кеча бу ерда ўтириб мени кутиб, қанчалар қийналиб кетганликларингизни фақат бугунгина англадим". У шундай деб, кутилмаганда индамай жилмайиб, қўлини синглисига узатди. Кеча ораларида бўлиб ўтган гапдан сўнг унинг синглисига мурожаат қилиб туриши шу эди". [1: 342].

"Юзингизга қаролмаяпман" деган гап виждонли одамнинг қалб қийноғидан далолат беради.

Растиньяк образида ҳам худди шундай ижобий хислатларни, инсонларга бўлган ич-ичидан ачиниш ҳисларини кузатиш мумкин. Унинг фақирлашиб, ожизланиб қолган Горио отага жуда ачиниши, яхшилик қилиш мақсадида унга ёлғон гапиришга мажбур бўлиб, виждони қийналиши асарда таъсирчан ёритилган.

"Уйқуга ётар экан Эжен ўзига-ўзи дерди: "Ростини айтсам, умр бўйи ҳалол бўлиб қоладиган одам бўлиб кўринаман. Виждоннинг амрига қулоқ солиш қандай яхши". Мана шундай пинҳона яхшилик қилиш фақат худога ишонадиган одамларнинг қўлидан келса керак, Эжен эса худога ишонар эди". [2:155].

Бу икки образнинг ўхшаш жиҳатлари шунда намоёнки, улар ҳаётга эмас, балки ҳаёт уларнинг ҳис-туйғуларига бўйсунди. Илгари барча нарсага ҳаётда ўз кучи ва ҳалол меҳнати билан эришиш мумкин деб ўйлаган Растиньяк, кейинроқ ҳаётда етарли маблағ, бойлик ёки бўлмаса, керакли алоқалар бўлмаса, ҳеч нимага эришиб бўлмайди, деган фикрга келади. Шу фикр уни асар давомида турли хил мураккаб вазиятларга рўпара қилади.

Раскольников бой бўлиш учун жамиятни золим, зулмкор, халқни азоблайдиган шахслардан тозалаш керак, деган хулоса ҳосил қилади. Оғир жиноятга қўл урган бўлса ҳам, бундан афсусланмайди, аксинча, тўғри қарор қабул қилганман деб, ўзини-ўзи ишонтиради.

Раскольников ва Растиньякнинг камчилиги шунда бўлдики, улар ҳаёт чиғириклари билан кураш олиб бораман деб, илм-фандан бутунлай йироқ бўлишди. Уларнинг китоб-дафтарларини чанг босди. Кўп вақтга университет билан алоқаларини узишди. Масалан, адиб Раскольниковни "собик талаба" номи билан атаб кўрсатди. Унинг ўқишдан узилиб қолган ҳолатини ёзувчи "Ўз тоши ичига беркиниб олган тошбақа"га ўхшатди.

Раскольников ўз давридаги кўпчилик ёшлар каби ҳуқуқшуносликка ўқишни хоҳлади. Унга доир ёзган мақоласи билан шуҳрат ҳам қозонди. Аммо, у ўз ёзганларига, озми-кўпми ўрганганларига амал қилмади. Олган билимидан ҳаётида фойдаланишга ожизлик қилди.

Ёзувчилар талаба образини талқин қилар эканлар, уни жамиятнинг тўлақонли аъзоси, ҳаммага ибрат бўладиган, намунали шахс сифатида эмас, балки ўз ҳаёти давомида қилган нотўғри хатти-ҳаракатлари сабаб, ўз-ўзига жабр қилган инсон қиёфасида кўрсатишган. Бу билан ёшларни ҳаётда тўғри қадам ташлашга, астойдил илм олишга, илмсизлик фожиага етаклашини англашга даъват этишган.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Достоевский Ф.М. Жиноят ва жазо. Роман. - Т.: Янги аср авлоди, 2015.
2. Бальзак О. Горио ота. - Т.: Фафур Фулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, 1968.
3. Фаниев И. Достоевскийни тушуниш ёки мангу бедорлик сири. - Т.: Фан, 2006.
4. Филологические этюды. Выпуск 12. Часть 1. 108 К.А. Розанов (Саратов). Студент и студенческая жизнь в русской литературе Нового времени Научный руководитель - профессор В.В. Прозоров.

СКАЗОЧНЫЙ ДИСКУРС В СВЕТЕ СОВРЕМЕННЫХ НАУЧНЫХ ТЕНДЕНЦИЙ

Исроилова Сайёра Тошпулот кизи
УзГУМЯ

АННОТАЦИЯ

В статье обсуждаются междисциплинарное отношение и новые подходы когнитивной лингвистики и лингвокультурологии в отношении художественного дискурса и языковой личности. Рассматриваются когнитивный и культурологический аспекты для выявления концептуального значения дискурса.

Ключевые слова: дискурс, когнитивная теория дискурса, когнитивный подход, стилистическая и прагматическая информация, лингвокультурологический анализ.

АННОТАЦИЯ

Мақолада бадий дискурс лисоний шахсга нисбатан фанлараро муносабат ва янги ёндашувлар, жумладан, уларнинг когнитив тилшунослик ва лингвокультурология билан яқин муносабатлари муҳокама қилинади. Бундан ташқари, дискурс маъносининг аниқлашда унинг когнитив ва лингвокультурологик аспектлари таҳлилга тортилади.

Калит сўзлар: дискурс, дискурсининг когнитив назарияси, когнитив ёндашув, стилистик ва прагматик маълумотлар, лингвокультурологик таҳлил.

ANNOTATION

The article discusses interdisciplinary attitude and new approaches to literary discourse and linguistic personality and their close relationships with cognitive linguistics and linguoculturology. It is claimed that a satisfactory account of discourse can only be achieved by means of the cognitive and linguoculturological studies.

Key words: discourse, cognitive theory of discourse, cognitive approach, stylistic and pragmatic information, linguistic cultural analysis.

На протяжении всей истории дискурса как научного понятия данный феномен является объектом междисциплинарного исследования: это понятие широко применяется в философии, психологии, социологии, этнографии, при изучении проблем искусственного интеллекта и во многих других сферах. Само слово "дискурс" впервые употреблено в качестве научного термина лингвистом З. Харрисом в 1952 г., а лингвистическое исследование данной категории началось в 1960-1970-х гг. и развивалось в работах таких ученых, как В. Дресслер (1978); Н.Н. Миронова (1997); В.И. Карасик (1998, 2002); Т. Ван Дейк (2000); D. Schiffrin, D. Tannen, Н. Hamilton (2003), А.А. Кибрик (2003); Л. Филлипс, М.В. Йоргенсен (2004) и др.

Учитывая область применения этого термина, неудивительно, что в настоящее

время у него не существует общепризнанного значения, как в рамках отдельных дисциплин, так и на стыке смежных областей знания. Каждая дисциплина, сталкиваясь с понятием дискурса, оказывает влияние на дискурсивный анализ и вносит свой вклад в определение понятия дискурса. В первую очередь такими науками являются социология и этнология и развившиеся из них социолингвистика и этнолингвистика. Обобщая подходы гуманитарных наук к определению дискурса, А.А. Кибрик и П.Б. Паршин выделяют три основных класса употребления термина: собственно лингвистический (корреляты - понятия речи, языка, диалога), публицистический (корреляты - понятия стиля, индивидуального языка) и философско-социологический, присущий описанию социальной жизни, норм и человеческих ценностей (Кибрик, Паршин).

Вариативность понимания термина "дискурс" способствовала его распространению в современных лингвистических исследованиях, поскольку эта его особенность предоставляет широкие возможности для рассмотрения через призму дискурсивного анализа традиционных представлений о языке, речи, стиле и т.д., а также создания с его помощью новых категорий и понятий. Множественные контексты употребления термина "дискурс", базирующиеся на основных лингвистических понятиях (язык, речь, текст, диалог и т.д.) уточняются и развиваются посредством функционирования в самом определении и взаимодействуют с определяемым понятием дискурса. Важно также учитывать, что теоретическая база, стоящая за термином, восходящая к Ф. де Соссюру, исследовавшему дихотомию языка и речи, предполагает вопрос сравнения и выявления различий дискурса и текста. Этот вопрос является принципиальным и для данного исследования, так как эмпирическим материалом для работы послужили тексты фольклорных сказок, созданные в результате сложных дискурсивных практик. В связи с этим представляется необходимым проанализировать дефиниции термина, сформулированные лингвистами, и установить, какая трактовка ложится в основу рабочего определения нашей работы. Согласно Л. Филлипс и М.В. Йоргенсен, "дискурс - определяемый как использование языка в повседневных текстах и общении - является динамической формой социальной практики, которая строит социальный мир, личности и идентичности" (Филлипс, Йоргенсен 2004, 185). Упор на социальном контексте актуализации феномена делает в своих исследованиях Е.С. Кубрякова, считающая, что дискурс предстает формой общения людей, языком в действии. При этом язык выступает исходным материалом, а речь - способом его актуализации (Кубрякова 2000).

Т.А. ван Дейк приводит следующие дефиниции данного термина: в широком смысле он определяет дискурс как комплексное коммуникативное событие, происходящее между участниками коммуникативного действия в определенном пространственном, временном, социальном и др. контексте. В узком смысле дискурс предстает в качестве вербального продукта коммуникативного действия, воспринимаемого реципиентами. В данном случае, дискурс часто отождествляется с текстом или разговором в письменной или, соответственно, речевой форме. Однако разница между текстом и дискурсом в данном случае заключается в том, что текст является абстрактной и формальной конструкцией, дискурс же понимается как различные формы ее актуализации с учетом экстралингвистических факторов и особенностей ментальности участников коммуникативного действия.

Говоря о других контекстах употребления термина "дискурс", Ван Дейк выделяет дискурс как конкретный разговор; дискурс как тип разговора; дискурс как жанр; дискурс как социальная формация (когда данный термин применим к определенному историческому периоду, социальному слою или к целой культуре) (Дейк 1998).

Лингвистический энциклопедический словарь под редакцией В.Н. Ярцевой определяет дискурс как феномен, неразрывно связанный как с базовыми понятиями лингвистики, так и прагматической составляющей понятия: дискурс - "связный текст в совокупности с экстралингвистическими - прагматическими, социокультурными, психологическими и другими факторами; текст, взятый в событийном аспекте; речь, рассматриваемая как целенаправленное социальное действие, как компонент, участвующий во взаимодействии людей и механизмах их сознания (когнитивных процессах)" (Арутюнова 1998, 136-137).

Таким образом, дискурс существует внутри прагматической ситуации, определяющей его связность, коммуникативную цель, коннотации, что, в конечном итоге, служит основанием для интерпретации дискурса. В то же время, прагматический аспект выражен и во внимании к участникам коммуникации, что определяет структуру и связность дискурса в зависимости от их психологических, социокультурных и этнографических особенностей.

Все приведенные выше определения так или иначе затрагивают две стороны феномена: лингвистическую и экстралингвистическую. Формулировку этой идеи мы находим в работе В.В. Красных. Исследователь описывает двойственную природу дискурса следующим образом: "Дискурс имеет два плана - собственно лингвистический и лингвокогнитивный. Первый связан с языком, манифестирует себя в используемых языковых средствах и проявляется в совокупности порожденных текстов (дискурс как результат). Второй связан с языковым сознанием, обуславливает выбор языковых средств, влияет на порождение (и восприятие) текстов, проявляясь в контексте и пресуппозиции (дискурс как процесс)" (Красных 2003, 114). Таким образом текст, имея лингвистическую сущность, представляет собой результат дискурса как процесса и воплощает дискурс как результат, и, рассматриваясь изолированно от прагматического, когнитивного компонента дискурсивного явления, отличается от дискурса как в рамках "часть и целое", так и по аналогии "предмет - изображение предмета".

Учитывая сделанные наблюдения и выводы, мы приходим к рабочему определению дискурса, соглашаясь с В.В. Красных: дискурс - это процессуальная совокупность коммуникативных практик с определенной тематикой, все компоненты которой открыто или имплицитно отражены в блоке текстов, возникших в результате когнитивной и лингвокогнитивной деятельности участников этих практик.

Важно также отметить, что, являясь определяющими в процессе создания текста, дискурсивные факторы влияют на выбор языковых составляющих, таких как грамматические конструкции, лексические и даже фонетические единицы. Исходя из таких наблюдений, можно отметить, что для того, чтобы дискурс мог выполнять свою прагматическую функцию, необходимо наличие определенной структуры и связности.

Связность дискурса обеспечивается наличием структуры, которая подчиняется

общим принципам структурирования. Опираясь на результаты исследований отечественных и зарубежных ученых, можно выделить два основных уровня дискурса: макроструктура и микроструктура. Так, формулировкой принципов макроструктуры занимались Е.В. Падучева (2001, 2004), А.Н. Баранов и Г.Е. Крейдлин (Баранов, Крейдлин 1992) и др. Согласно Т.А. ван Дейку, целью введения такого понятия, как макроструктура, является абстрактное описание сути дискурса, а значит, определения его глобальной связности (Дейк 2000). Следовательно, макроструктура дискурса глобальна и представляет собой совокупность его крупных составляющих, при этом общая связность дискурса достигается за счет тематического, событийного, пространственно-временного единства. Функцией макроструктуры можно назвать обеспечение обобщенного понимания содержания дискурса адресатом. Макроструктура строится на основании определенных правил, называемых макроправилами, которые применяются рекурсивно. К основным макроправилам относятся обобщение, опущение и построение, поэтому логично, что следование данным правилам является одной из стратегий понимания дискурса его адресатом.

Т.А. ван Дейк также выделяет понятие суперструктуры, или схемы, по которой строятся конкретные категории дискурсов. Данное понятие связано с жанром, а не с содержанием отдельно взятого дискурса. В настоящее время большинство жанров имеют характерные суперструктуры, однако наиболее изученным в данном отношении является нарративный дискурс, стандартная схема построения которого выглядит следующим образом: Orientation / Ориентация - Complication / Осложнение - Evaluation / Оценка - Resolution / Разрешение - Coda / Кода (Labov, Walwitzky 1997).

Микроструктура дискурса, его локальная структура, в противоположность глобальности макроструктуры, представляет собой членение дискурса на минимальные составляющие единицы, имеющие ценность для интерпретации дискурса. В современных исследованиях принято называть данные минимальные единицы клаузами или предикациями, существующими во взаимодействии друг с другом. Согласно теории риторической структуры У. Манна и С. Томпсона, связи между единицами дискурса называются риторическими отношениями, необходимыми для достижения определенной цели. В риторические отношения вступают все единицы дискурса, как минимальные, так и максимальные, что позволяет использовать данный подход для описания построения дискурса на всех уровнях иерархии его структуры, причем связи между этими единицами обеспечивают общую связность дискурса (Mann, Matthiessen, Thompson, 1992). Кроме того, исследования показывают, что на уровне микроструктуры отношения между минимальными единицами образуют локальную связность, которую, согласно Т. Гивону, можно разделить на 4 типа: referents / определяемые объекты, spatiality / пространство, temporality / время, tense-aspect modality / грамматическое время и вид глагола и action routines / события (Givon 1976). На уровне же макроструктуры, глобальная связность достигается за счет единства темы дискурса. В последнее время в исследованиях выделяют еще и гиперструктуру дискурса, имеющую интердискурсивный характер и отражающую связь дискурса с другими дискурсами и дискурсивными практиками. Кроме того, можно говорить и о метаструктуре как о связи дискурса с дискурсивными практиками коммуниканта, его знаниями, оценками, психо-эмоциональными характеристиками и т.д. (Кашкин

2010).

Широкая научная область применения термина дискурс обуславливает наличие различных классификаций и типологий в зависимости от применяемых критериев. Критерий канала передачи информации является основанием для самого главного разграничения типов дискурса: устный и письменный. Устный дискурс подразумевает акустический канал и является исходной формой существования языка. Письменный же дискурс воспринимается посредством визуального канала, является производным продуктом устного дискурса. В устном дискурсе процессы порождения и понимания синхронизированы, в письменном - дистанцированы. Данные наблюдения также вносят вклад в разграничение понятий "текст" и "дискурс". Кроме устного и письменного дискурса, А.А. Кибрик выделяет еще и его мысленную разновидность: исследователь считает, что коммуникация не обязательно подразумевает наличие ее графической или акустической формы; в случае мысленной актуализации коммуникативного использования языка "одно и то же лицо является и говорящим, и адресатом" (Кибрик 2003, 21).

В дополнение к данной типологии следует упомянуть, что различия между типами дискурса могут описываться с помощью понятия жанра, которое в настоящее время активно используется в дискурсивном анализе. Данный термин применим не только к письменным разновидностям дискурса, но и к устным. Классификацией дискурса в связи с его жанровой принадлежностью занимался В.И. Карасик, который считал, что полной и однозначной классификации дискурса относительно его жанровой принадлежности не существует, так как проблемы языковой специфики жанров разработаны пока недостаточно (Карасик 2000). В определении дискурса, и в его структуре определенное место отведено участникам коммуникации и каналу передачи информации, функциям дискурса и его содержанию, что делает возможным применение к нему лингвистической типологии текстов. Говоря о коммуникативной ситуации как основе для типологизации дискурса, мы учитываем специфику стандартных составляющих коммуникативной ситуации. Производитель дискурса определяет его природу, его тип. Ориентируясь на производителя дискурса, В.И. Карасик выделяет два особых типа дискурса: персональный (лично-ориентированный), при котором производитель дискурса представляет собой уникальную личность, и институциональный (статусно-ориентированный) дискурс, где передатчик дискурса - представитель той или иной социальной общности. Персональный дискурс подразделяется на бытовой (разговорная речь) и бытийный (художественная литература). Институциональный дискурс дифференцируется по критериям целей и участников коммуникации, происходящей в заданных рамках статусно-ролевых отношений (Карасик 2000).

Адресат коммуникации также влияет на тип дискурса, так как в большинстве случаев он прагматически-ориентирован. Эта закономерность можно проиллюстрировать следующим примером: любовный роман ориентирован в первую очередь на женщин, что определяет особенности данного дискурса: выбор темы, особенности синтаксической структуры, подбор лексических единиц и т.д. Неопределенность производителя дискурса и его адресата приводят к их анонимности, что служит определенной цели, которая может состоять в экспликации типичности той или иной ситуации. Канал коммуникации, как и в

первой классификации, является важным критерием для характеристики типа дискурса. Как считает И.Т. Касавин, в данном случае канал (акустический или визуальный) тесно связан с временным фактором, определяющим степень "консервированности дискурса" и служащим для выделения трех его типов: первичный (у автора - текст), период консервирования, вторичный дискурс. Консервация позволяет вторичному дискурсу функционировать в отличных от применимых к первичному дискурсу условиях, в другом месте, времени и с другими адресатами (Касавин 1998).

В результате проведенного анализа исследований дискурса было выяснено, что типологии дискурса разнообразны и многочисленны. Дискурс является одним из основных понятий в современной лингвистике, обладающим множеством определений и классификаций, сложной структурой и многообразием функций. Возможность разнообразных научных интерпретаций, широкое употребление данного термина по отношению к базовым понятиям лингвистики (язык, речь, текст, диалог и т.д) делают дискурс и изучение его типов одним из самых перспективных направлений исследований.

Список использованной литературы

1. Арутюнова, Н.Д. Дискурс о‘Текстг‘ / Н.Д. Арутюнова // Большой энциклопедический словарь. Языкознание / под ред. В.Н. Ярцевой. - М.: Научное изд-во "Большая Российская энциклопедия", 1998. - С. 136-137.
2. Баранов, А.Г. Структура динамического текста: лексические показатели минимальных диалогов о‘Текстг‘ / А.Г. Баранов, Г.Е. Крейдлин // Вопросы языкознания. - 1992. - № 3. - С. 84-93.
3. Дейк, Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация. о‘Текстг‘ / Т.А. ван Дейк. - Благовещенск: БГК им. И.А. Бодуэна де Куртенэ, 2000. - 308с.
4. Дресслер, В. Синтаксис текста о‘Текстг‘ / В. Дресслер // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск VIII. Лингвистика текста / сост., общ. ред. вступительная статья Т.М. Николаевой. - М.: Прогресс, 1978. - С. 111-137.
5. Карасик, В.И. О категориях дискурса о‘Текстг‘ / В.И. Карасик // Языковая личность: социолингвистические и эмотивные аспекты: Сб. науч. тр. / ВГПУ; СГУ. - Волгоград: Перемена, 1998. - С. 185-197.
6. Карасик, В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. о‘Текстг‘ / В.И. Карасик. - Волгоград: Перемена, 2002. - 477с.
7. Кирбик, А.А., Паршин П.Б. Дискурс о‘Электронный ресурсг‘ / А.А. Кирбик, П.Б. Паршин//Кругосвет. URL: http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/DISKURS.html?pag e=0,7.
8. Красных, В.В. "Свой" среди "чужих": миф или реальность? о‘Текстг‘ В.В. Красных. - М.: ИТДГК Гнозис, 2003. - 375 с.
9. Кубрякова, Е.С. О понятиях дискурса и дискурсивного анализа в современной лингвистике о‘Текстг‘ / Е.С. Кубрякова // Дискурс, речь, речевая деятельность. Сб. обзоров "Теория история языкознания" РАН. - М.: ИНИОН, 2000. - С. 7-26.
10. Миронова, Н.Н. Дискурс-анализ оценочной семантики. о‘Текстг‘ / Н.Н. Миронова. - М.: НВИ-Тезаурус, 1997. - 158с.
11. Падучева, Е.В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью о‘Текстг‘ / Е.В. Падучева. - М.: УРСС, 2001, 287с.

12. Падучева, Е.В. Динамические модели в семантике лексики о‘Текстг‘ / Е.В. Падучева. - М.: Языки славянской культуры. 2004. - 608 с.
13. Giv?n, T. Topic, pronoun, and grammatical agreement о‘Текстг‘ / T. Givon // In: Subject and topic / ed. by C. Li. - N. Y.: Academic Press, 1976. - PP. 149-188.
14. Mann, W., Matthiessen, Ch., Thompson, S.A. Rhetorical structure theory and text analysis о‘Текстг‘ / W.Mann, Ch.Matthiessen, S.A.Thompson // Discourse Description. - Amsterdam: Benjamins, 1992. - PP. 39-78.

ЎЗБЕК ТИЛИДА ШАРТ КОНСТРУКЦИЯЛАР "САВОЛ СЎРАШ" ДИРЕКТИВ НУТҚ АКТИ СИФАТИДА

Ислом Урол ўғли Минниқулов
ЎзДЖТУ, Тошкент, Ўзбекистон

АННОТАЦИЯ

Мақолада ўзбек тилида шарт муносабат ифодаловчи конструкцияларнинг маълум нутқий фаолият жараёнида директив нутқ акти сифатида ифодаланиши таҳлилга тортилади ва шарт конструкцияларининг "савол сўраш" иллокутив кучига эга директив нутқ акти вазифасини бажариш каби прагматик аспекти очиқ берилди.

Калит сўзлар: шарт, шарт маъно, шарт конструкция, нутқ акти, директив акт, "савол сўраш" нутқ акти, прагматик функция, иллокуция.

ABSTRACT

The potential of conditional constructions in Uzbek to function as a directive speech act in a certain communicative context is analyzed in the article and the pragmatic aspect of conditional constructions in Uzbek to perform a directive speech act which has an illocutionary force of "question" is revealed.

Key words: condition, conditional meaning, conditional construction, speech act, directive speech act, speech act of question, pragmatic function, illocution.

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется возможность условных конструкций на узбекском языке выступать как директивного речевого акта в определенном коммуникативном контексте и выявлен прагматический аспект условных конструкций на узбекском языке для выполнения директивного речевого акта, который имеет иллокутивную силу "вопроса".

Ключевые слова: условие, условное значение, условные конструкции, речевой акт, директивный речевой акт, речевой акт вопроса, прагматическая функция, иллокуция.

Контекст: Мингбоши ва Мирёқуб ариза ёзганларни жазолаш ҳақида суҳбатлашар экан, Мингбоши уларга кучлироқ жазо беришни талаб қилади: Мирёқуб: Адабини бериш керак бўлса, тутиб олиб урамизми? Ё кўпчилик олдида хўрлаб сўкамизми? Ё бўлмаса...

Мингбоши: Ҳар нима қиламиз! Мен иккаласини чақиртириб олиб, Мирзабобога беришдан ҳам той-майман! [Чўлпон, 2015, б. 106].

Мисолдан маълумки, "Адабини бериш керак бўлса, тутиб олиб урамизми? Ё кўпчилик олдида хўрлаб сўкамизми? Ё бўлмаса..." каби шарт формаси тилнинг грамматик сатҳида ифодаланган. Яъни, шарт маъно ифодаловчи бундай синтактик тил бирлиги шарт муносабат ифодалашдан ташқари "савол сўраш" мазмунидаги нутқ акти вазифасини бажариши юқоридаги контекстда ифодаланишини кузатишимиз мумкин. Ушбу шарт гапнинг бош гап қисмидаги сўроқ кўшимчаси "-

ми", айирув боғловчиси "ё" ва эргаш гап қисмдаги шарт форма "Адабини бериш керак бўлса" биргаликда "савол" мазмунини шакллантиришда аҳамият касб этади ва мазкур шарт конструкциясининг "савол" мазмунли директив нутқ акти вазифасини бажаришида муҳим рол ўйнайди. Демак, ўзбек тилида шарт конструкцияларининг маълум мулоқот контекстида "савол сўраш" мазмунидаги директив нутқ актларини бажаришида нафақат контекст, сўзловчининг коммуникатив мақсади каби экстралингвистик воситалар, балки сўроқ аффикси, айирув боғловчиси, шарт конструкцияси сингари лексик-синтактик воситалар ҳам алоҳида ўрин эгаллайди.

Қуйидаги нутқий парчаларда ишлатилган шарт формалари ҳам ўз контекстида "савол" мазмунидаги перформатив нутқ акти вазифасини бажаришини кузатишимиз мумкин:

Контекст: Қурвонбиби Зебини кимга бермоқчилигини кўнгли хавотирда бўлиб, Раззоқ сўфидан сўрайди. Зебини Мингбошига беришмоқчилигини эшитиб, шундай дейди:

Қурвонбиби: Кимга?

Раззоқ сўфи: Кимга бўларди, мингбошига!

Қурвонбиби: Қайси мингбошига!

Раззоқ сўфи: Акбарали мингбошига! Сен танитайсан уни...

Қурвонбиби: Мингбоши бўлса, хотини бордир? Худо уриб, кундош устигами?! [Чўлпон, 2015, б. 85].

Контекст: Мирёқубнинг миясидаги Терговчи Мирёқубни "Пошшахон Мингбошидан ажралиш ва бошқасига турмушга чиқиб бахтли ҳаёт кечириш ниятини бошқа одам орқали Мингбошига айтганда Мингбоши розилик бермаган, лекин сен бир нарса деганингда Мингбоши розилик берарди балки" дея тергов қилади.

Терговчи: "Сен ўшанда бирор оғиз бир нарса дедингми? Десанг, мингбоши кўнармиди?"

Мирёқуб: "Демадим, эҳтимол кўнарди..." [Чўлпон, 2015, б. 194].

Контекст: Асар қаҳрамони журналнинг янги сонини варақлаб ўтирар, қассоб кўшинининг қизи Гули Энциклопедия сўраб кириб келар ва қошини чимириб асар қаҳрамонига савол берар эди.

Гули: Сиз ҳаётий проблемаларга ҳам аралашасизми ё нуқул китоб ёзаверасизми?

Асар қаҳрамони: Нима бўлди?

Гули: Мана, сизлар эскилик сарқитини йўқотиш керак, у-бу деб ёзасиз, тўғрими?

Унақа бўлса нимага кўзингининг олдида бўп турган сарқитга қарши курашмайсиз? [Ў.Ҳошимов, 2012, б. 48].

Мисоллардан кўриниб турганидек, алоҳида белгилаб қўйилган шарт гаплари тилнинг синтактик сатҳида ифодаланган бўлиб, сўзловчи томонидан "савол" мазмунидаги директив нутқ актларини бажариш учун ишлатилган. Хусусан, "Мингбоши бўлса, хотини бордир?" шарт конструкциясида сўроқ оҳанг, "Сен ўшанда бирор оғиз бир нарса дедингми? Десанг, мингбоши кўнармиди?" конструкциясида "-ми" сўроқ қўшимчаси ва "Унақа бўлса нимага кўзингининг олдида бўп турган сарқитга қарши курашмайсиз?" шарт формасида "нимага" сўроқ олмоши мазкур шарт формаларнинг "савол сўраш" мазмунидаги директив актни бажаришида контекстуал аҳамиятга касб этмоқда.

Таҳлил натижаларига таянган ҳолда қуйидаги хулосаларни келтиришимиз

мумкин:

Ўзбек тилида шарт муносабат ифодаловчи формалар маълум коммуникатив контекстда "савол сўраш" мазмунидаги директив нутқ акти вазифасини бажарар экан, бунда лингвистик (сўроқ аффикси, олмоши, оҳанг) ва экстралингвистик (контекст, коммуникатив-прагматик мақсад) омиллар алоҳида аҳамият касб этади; Ўзбек тилида "савол сўраш" мазмунидаги директив нутқ акти вазифасини бажараётган шарт конструкцияларнинг тилнинг синтактик сатҳида имплицит ва эксплицит тарзда ифодаланиши ўзига хос хусусиятдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўткир Хошимов. Дунёнинг ишлари: Қисса-Т.: "Meriyus" ХНМК, 2012.-272 б.
2. Чўлпон. Кеча ва кундуз: Роман-Т.: "Янги аср авлоди", 2015.-332 б.

XITOIY TILIDA MORFEMALI KONTRAKSIYANING MAXSUS USULLARI XUSUSIDA

Bakayeva Barno

Toshkent davlat sharqshunoslik instituti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola xitoy tilida keng tarqalgan so'z yasaliş usullaridan biri bo'lmish morfemali kontraksiyaning maxsus usullariga xos xususiyatlar haqida ma'lumot berib o'tiladi.

Tayanch so'z va iboralar: morfema, kontraksiya, murakkab qisqartma so'z, termin, o'zak, bo'g'in.

Xitoy tilida so'z yasaliş jarayoni natijasida paydo bo'layotgan ko'p bo'g'inli so'zlar murakkab tushuncha va hodisalarni to'laroq ifodalashiga qaramay, muloqot jarayonida muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltirishi ma'lum. Murakkab so'zlarni qisqartirish orqali bu kabi muammoni bartaraf etish va so'zlovchi nutqini ixchamlashtirishga erishish mumkin. Xitoy tilida morfemali kontraksiya hodisasini Chen Jianmin, Li Sizong, Sun Lianfen, Yan Djiping, Rong Pei, Guo Fuliang, Yu Fulin, Vei Djicheng kabi olimlar o'rgangan.

Xitoy tilida morfemali kontraksiya hodisasini Chen Jianmin, Li Sizong, Sun Lianfen, Yan Djiping, Rong Pei, Guo Fuliang, Yu Fulin, Vei Djicheng kabi olimlar o'rgangan. Xitoy tilida qisqartma so'zlar 缩略语 "suō lǚ yǔ", 简称 "jiǎn chēng", 略语 "lǚ yǔ", 并称 "bǔmǐng chēng", 略称 "lǚ chēng", 省称 "shěng chēng", 合称 "hè chēng", 缩语 "suō yǔ" kabi terminlar bilan ifodalanadi. Bularning ortida morfemali kontraksiyaning bir qancha turlari ifodalanadi [2]. Til leksikasi mavjud so'zlarga turli affikslar qo'shish, boshqa tillardan o'zlashmalar, yangi terminlarning paydo bo'lishi va to'liq nomlar shaklini qisqartirish orqali doimiy ravishda boyib borishi kuzatiladi. Aynan kontraksiya orqali yasalgan so'zlar muloqotning qulay va tejamkor vositasi bo'lib xizmat qiladi. Kontraksiya ma'no va mazmunga ta'sir ko'rsatmaydigan ikkinchi darajali elementlardan xalos bo'lishda muhim rol o'ynaydi. Kontraksiya — ko'p bo'g'inli leksik birliklarning qisqartirilishi, ya'ni ko'p bo'g'inli so'z yoki so'z birikmasi tarkibidan muayyan morfemalarni olib tashlanishi natijasida qisqartirilgan nom yoki nominatsiyaning hosil bo'lish jarayoni demakdir. Kontraksiya orqali hosil bo'lgan so'z — murakkab qisqartirilgan so'z hisoblanadi. Morfemali kontraksiya hodisasi abbreviatsiyaning o'ziga xos ko'rinishi bo'lib, xitoy tilida boshqa til sistemalaridan farqli ravishda elementar birliklarning morfologik va semantik xususiyatlariga tayanadi, shuning uchun chuqur va kengroq chegaralarni qamrab oladi. Bo'g'inli qisqartma so'zlar oddiy so'z va so'z birikmalar kabi gapda turli gap bo'laklari vazifasini bajaradi. Ular muayyan so'zga mos kelsada, o'zining to'liq nomlanishiga ega bo'ladi. Ular tarkibidagi so'zlar miqdori bilan farqlanadi. Zarurat tug'ilganda qisqartirma so'zlar to'liq nomi bilan hech qanday ma'no o'zgarishsiz almashishi mumkin hisoblanib, ularning qo'llanishi ma'lum makon va zamon, vaziyat bilan bog'liq (oddiy so'zlardan farqi ham shunda). Odatda, ushbu so'zlarda nisbatan muhim va axborot beruvchi

komponentlar qoldirilib, semantik ma'noga ko'ra ixchamlash me'zoni amal qiladi.

Xitoy tilida morfemali kontraksiya uch asosiy (抽取法 chōuqǔfǎ “ajratish orqali qisqartirish”, 合并法 hěibǐngfǎ “birlashtirish”, 统括 tǒngkuāfǎ “umumlashtirish”) va maxsus usullardan iborat:

变序法 biàn xǔ fǎ “tartibni o'zgartirish” usuli: So'zning asosiy komponentlari olinib, uning avvalgi tartibini o'zgartirish orqali qisqartma so'z yasaladi, u xitoy tili qisqartma so'zlarini yasashning o'ziga xos bir usulidir. Xitoy tilida tartib raqamli so'zlar, odatda, shu usul orqali qisqaradi, shuning uchun uning tarkibida tartib raqam mavjudligiga ko'ra quyidagi ikki turga bo'linadi:

Tartib raqamga ega bo'lmagan so'zning tartibini o'zgartirish usuli:

Morfemalarning joylashish tartibi o'zgartirilgan model:

热传导系数 rē chuān dǎo xūshù “issiqlik o'tkazish koeffitsenti” (热 rē va 导 dǎo morfemalarining joyi o'zgaradi, 传 chuān esa tushirib qoldiriladi va 系数 xūshù bilan birlashadi) morfemalari o'zgarishi natijasida ushbu ko'rinish hosil bo'ladi: 导热系数 dǎo rē xūshù “issiqlik o'tkazish koeffitsenti”; 欧洲西部 Ōuzhōu xībù — 西欧 xī ōu (G'arbiy Yevropa); 亚洲东部 Yāzhōu dōngbù — 东亚 dōngyā (Sharqiy Osiyo); 向海关申报 xiàng hǎiguān shēnbào — 报关 bào guān (bojxona ro'yxatidan o'tkazmoq); 亚洲东南部 Yāzhōu dōngnánbù — 东南亚 dōngnányā (Janubi-Sharqiy Osiyo); 长江上游地区 Chángjiāngshàng yú dmqū — 上江 shàngjiāng (Yanszi daryosining yuqori oqimi hududlari); «春秋左氏传» Chūnqiū zuǒ shì chuān — «左氏春秋» zuǒ shì chūn qiū (Zuo Chuan bahori va kuzi); 联合国大会特别会议 liánhéguó dahùm tèbié huìyì — 特别联大 tèbié lián dà (BMTning favqulotda yig'ilishi).

Chónqjiāngshàng yú dmqū — 上江 shàngjiāng (Yanszi daryosining yuqori oqimi hududlari); «春秋左氏传» Chūnqiū zuǒ shì chuān — «左氏春秋» zuǒ shì chūn qiū (Zuo Chuan bahori va kuzi); 联合国大会特别会议 liánhéguó dahùm tèbié huìyì — 特别联大 tèbié lián dà (BMTning favqulotda yig'ilishi).

Tartib raqamga ega bo'lgan so'zning tartibini o'zgartirish usuli: Ba'zi bir tartib songa ega bo'lgan atoqli otlarni qisqartirganda so'zdagi “第” dì tushirilib son qoladi. Sonlarning so'zdagi joylashishining turfaligi tufayli qisqartmalarni ikki turga: tartib sonli qisqartmalar hamda teskari ketma-ketlikdagi tartib sonli qisqartmalarga bo'lishimiz mumkin.

Tartib sonli qisqartma yasalganda sonning o'zi hamda aloqador so'z olinadi, masalan:

二机部 èr jī bù: 中华人民共和国第二机械工业部 Zhōnghuá rēn mǐn gōng yè wù jī gōng yè bù (Xitoy Xalq Respublikasi ikkinchi mashina sanoati vazirligi);

三大 sān dà: 中国共产党第三次全国代表大会 Zhōngguó gòngchǎndǎng dǎnsān cì quánguó dàibiǎo dahù (Xitoy Xalq Kommunistik partiyasining uchinchi umumxalq yig'ilishi);

四五 wǔ wǔ: 第四个五年计划 dì sì wǔ niǎn jì huá (to'rtinchi besh yillik reja);

二外 èr wài: 北京第二外国语学院 Běijīng dàixué wàiguó yǔ xué yuán; 第二门外国语 èr mǐn wàiguó yǔ (Pekin ikkinchi chet tillari instituti; ikkinchi chet tili);

联大一委 lián dà yī wěi: 联合国大会第一委员会 liánhéguó dahùm dì yī wěi yuán huì (BMTning birinchi qo'mitasi);

Teskari ketma-ketlikdagi sonli qisqartmalarda esa sondan so'ng keluvchi

komponent oldinga o‘tadi, masalan:

市百一店shmbǎi yǎndiān: 市第一百货商店shǐ bǎi huò diàn (Birinchi shahar savdo do‘koni); 上纲一厂shànggāng yī chǎng: 上海第一钢铁厂Shànghǎi dī yī gāng tiě chǎng (Shanxay birinchi metal ishlab chiqarish zavodi); 民二庭mín èr tíng: 第二民事法庭dì èr mín shì fǎ tíng (Ikkinchi fuqarolik ishlari sudi); 制药三厂zhì yào sān chǎng: 第三制药厂dì sān zhì yào chǎng (Uchinchi farmatsevtika zavodi); 实验二小shí yàn èr xiǎo: 第二实验小学dì èr shí yàn xiǎo xué (Ikkinchi eksperimental boshlang‘ich maktab);

Tartib sonli atoqli otlarning qisqartmalarining yasalish usuli ham nisbatan murakkab [8]. Lning Yuǎndjēngning fikricha, tartib sonli atoqli otlarning qisqartmalari “zavodlar filiallari”ning ifodalash usuli hamda “teskari qisqarish”ning birgalikdagi mahsuli bo‘lishi mumkin. Masalan, ba’zi zavodlar qoshida kichik filiallar ochila boshlagan va ularni XX一厂, X二厂 deb nomlashgan, “shunday zavodlar filiallarining nomlanishlarining shakllanish usuli aynan “teskari tartibda qisqarish” prinsipi bilan o‘xshashdir, shuning uchun zavodlar ochish paytida allaqachon mavjud

bo‘lgan shaklni olib ikkisini birlashtirib, unga yangi ma’no berildi, u bir yangi ifodalash usuliga aylandi.

Sanani qisqartirish usuli. Odatda, 月yue “oy” va 日rì “kun” so‘zlari tushirilib, sananing raqamlarigina qoldiriladi: 八月二日bā yuè èr rì yue rì “ikkinchi avgust” quyidagicha aytilishi mumkin: 八二bā èr yue rì; 五月一日wǔ yuè yī rì yue rì “birinchi may”: 五—wǔ yī. 五一wǔ yī: 五月一日国际劳动节wǔ yuè yī rì guó jì lǎo dòng jié (1-may: xalqaro mehnat kuni);

三八节sān bā jié: 三月八日国际妇女节sān yuè bā rì guó jì lǎo fù nǚ jié (8-mart: xalqaro xotin qizlar kuni); 双十节shuāng shí jié: 十月十日中华民国国庆节shí yuè shí rì zhōng huá mín guó guó qìng jié (10-oktyabr XXR mustaqillik kuni) Shuni esda tutish kerakki, qisqartirishlarda — 两liang — ikki soni ko‘p hollarda 双shuang — juft so‘ziga almashtiriladi; “六一” liú yī: 六月一日国际儿童节liú yuè yī rì guó jì lǎo ér tóng jié (1-iyun xalqaro bolalar yili); “四*五” yùn dòng “sì * wǔ” yuè: 1976年四月五日天安门革命群众运动nián sī yuè wǔ rì tiān ān mén gē mìng qún zhòng yùn dòng (to‘rtinchi may harakati, 1976 yili Tiananmen maydonida bo‘lib o‘tgan inqilobiy harakat);

Xitoy tili leksikasining ikki bo‘g‘inlashtirish jarayoniga moslashish va tezkorlik talablarini qondirish uchun sonli qisqartmalar ba’zida boshqa qisqarish usullari bilan bog‘lanadi va ikkinchi marta qisqaradi, qisqarish jarayonini quyidagi jadvalda ko‘rishimiz mumkin: 第二次世界大战dì èr cì shì jiè dà zhàn (Ikkinchi jahon urushi) → 二次大战èr cì dà zhàn → 二战èr zhàn.

类推法lèi tuī fǎ analogiya usuli. Zamonaviy xitoy tili morfemali kontraksiyasining yasalish usullari shakllariga asoslanib, qisqaruvchi so‘zga bog‘liq yoki o‘xshashlikka ega bo‘lgan so‘zlarga analogiya usuli qo‘llanadi. Mazkur usul yuqorida keltirilgan usullar asosida yuzaga kelgan davomiy yasalish usulidir. Analogiya usuli orqali

yasalayotgan zamonaviy xitoy tili qisqartmalari miqdori bir necha bor oshdi, muayyan bir qo‘llanish chastotasi yuqori, qo‘llanish sohasi keng bo‘lgan asosiy murakkab qisqartma so‘zlarning shakli va ma‘nosiga asoslanib, analog qisqartmalarni hosil qilish qiyinchilik yaratmaydi, masalan:

男子籃球nǎnzǐ lǎnqiú – 男籃nǎnlǎn (erkaklar basketboli) →

男乒nǎnpīng (erkaklar stol tennisi); 男排nǎnpái (erkaklar volleyboli); 男网nǎnwǎng (erkaklar tennisi); 男足nǎnzú (erkaklar futboli); 足球协会zúqiú xié huì – 足协zú xié (futbol assotsiatsiyasi) → 篮协lǎn xié (basketbol assotsiatsiyasi); 排协pái xié (volleybol assotsiatsiyasi); 乒协pīng xié (stol tennis assotsiatsiyasi); 羽协yǔ xié (badminton assotsiatsiyasi); 党员代表大会dǎngyuǎn dàibǎo dàhuì (Partiya a‘zolari katta yig‘ilishi) → 妇代会fùdǎihuì (ayollar kongressi); 团代会tuándǎihuì (jamiyat a‘zolari kongressi); 职代会zhí dǎihuì (ishchilar kongressi); 农代会nóngdǎihuì (fermerlar kongressi);

间代法jiāndàifǎ “*almashtirish bilan qisqartirish*” usuli. Morfemali

kontraksiyaning间代jiān dai “jiandai”, ya‘ni almashtirish bilan qisqartirish turi yordamida joylar, shaharlarning nomlari, shuningdek, tilga mustahkam kirib qolgan atamalar tuzilgan. Bunday usulda hosil qilingan qisqartirishlar barqaror va o‘z-o‘zidan o‘zgara olmaydi. Bu guruhga mintaqalar, mamlakatlar, shaharlar, otlarning qisqartirilgan nomlari kiradi [2].

1. Shaharlar, mamlakatlar, mintaqalarning qisqartirilgan nomlari.

Masalan, 天津tiānjīn – 津jīn Tianjin, ushbu misolda 天津 so‘zining morfemasi tushirilib, 津 morfemasi qoldiriladi. Tianjin shahrini 津 deb ham nomlash mumkin. 北京Běijīng – 京jīng, ushbu misolda Pekin shahrining nomi 北京 qisqartirilganda 京 ko‘rinishiga o‘tadi. 京azaldan poytaxt ma‘nosini bildirgan. Demak, ushbu morfema asosiy semantik ma‘noni saqlab qoladi. 青海Qīnghǎi – 青qīng (Chinghay), 四川sī chuān – 川chuān (Sichuan), 江苏jiāng sū – 苏sū (Jiangsu);

Boshlang‘ich morfemani oxirgi morfema bilan birikishidan iborat bo‘lgan qisqartirishlar: 中华人民共和国Zhōnghuá rǐnmhǎn gǐngǐguy Xitoy Xalq Respublikasi – 中国Zhōngguó Xitoy ko‘rinishida qisqarishi mumkin, shu kabi 法兰西共和国Fǎlǎnxī gǐngǐguy Fransiya Respublikasi – 法国fǎguó Fransiya ko‘rinishida qisqaradi; Faqat birinchi so‘z qoladigan qisqartirish: 罗马尼亚人民共和国luy mǎnh ya rǐn mǎn gǐngǐ gǐy Ruminiya Xalq Respublikasi – 罗马尼亚luy mǎnh ya Ruminiya; demak, bu misolda Ruminiya 罗马尼亚luy mǎnh ya so‘zi yakka holda qo‘llanilishi mumkin.

Mamlakatlar nomini qisqartirishda ikki holat mavjud: 1) so‘zdan iborat bo‘lgan qisqartirishlar eng ko‘p uchraydi. Bu “birinchi so‘z” – mamlakatning tarixan o‘rnashib qolgan nomi bo‘ladi, u to‘liq nomlanishda asosiy bo‘lib, go‘yo to‘liq nomning o‘rnini bosadi; 2) mamlakatlar, mintaqalarning nomlari bitta morfemagacha qisqartirilishi mumkin: 中国zhōng guó – 中 (华) zhōng (huá) Xitoy, 美国měi guó – 美měi

AQSh, 美洲 měi zhōu – 美 měi Amerika. Bunday qisqartirishlarda an’anaga ko‘ra ularni tushunishda anglashilmovchiliklar yuzaga kelmaydi.

2. Marshrutlar, aloqa yo‘nalishlari nomlarini qisqartirish.

成都 chēng dōu – 昆明 kūnmíng – 成昆线 chēng kūn xiàn Chendu-Kunmin yo‘nalishi; Ushbu misolda Chendu 成都 chēng dōu so‘zining 成 morfemasi va Kunmin 昆明 kūnmíng so‘zidagi 昆 morfemasi birlashib 成昆线 shaklida qo‘llaniladi va ma’no o‘zgarmaydi. 北京 běijīng – 广州 guǎng zhōu – 京广线 jīng guǎng xiàn Pekin-Guanchjou yo‘nalishi; 京广线 qisqartmasi ham xuddi shu asosda yuzaga kelgan. Misollardan ko‘rinib turganidek, bu holda shaharning to‘liq nomini qaysi komponent almashtirishi borasida yagona talablar yo‘q.

3. Ismlarni qisqartirish. 1) Lavozim yoki boshqa xaraktersitikalar bo‘yicha qisqartirish: 习近平主席 xī jīn pín zhǔ xī – 主席 zhǔ xī – rais, ya’ni Rais Sijinpín uchragan o‘rinlarda 主席 zhǔ xī deb qo‘llash ham mumkin. Quyidagi misolning

mohiyatini ham xuddi shu tariqa tushunish mumkin: 周恩来总理 zhōu ēn lái zǒng lǐ Bosh vazir Zhouenlai – 总理 zǒng lǐ – bosh vazir; Yuqoridagi misollardan ayonki, yuqori lavozimdagi shaxslarning ismini aytmaslik mumkin. Lavozim nomining qo‘llanilishi tushunmovchilikni yuzaga keltirmaydi.

2) Familiya yoki ismni qisqartirish: 王廷山 wáng tíng shān – Wang Tingshan misolidan ko‘rinadiki, ismni qoldirib, familiyani aytish mumkin yoki 老王 – lǎo wáng – muhtaram Wang, ya’ni familiyani tushirib, ismni aytish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, quyidagilar morfemali kontraksiya hodisasi hisoblanmaydi: “别称” biéchēng esa ma’lum bir narsa yoki ish harakat asl nomiga nisbatan atalgan yangi so‘zni nazarda tutadi, masalan: “河北 – 冀”、“河南 – 豫”、“山西 – 晋” larning barchasi tarixan saqlanib kelgan boshqa nomlar sanaladi. “广州” Guanchjouning boshqa nomi “穗” kabi, “穗” qadimgi “穗垣” so‘zining qisqargan shaklidir. G‘arb alifbosida yozilgan qisqartmalar “Chief Executive Office – CEO” (bosh direktor), “Music Television” (Musiqiy kanal), “Unidentified Flying Object – UFO” (NLO), “National Basketball Association - NBA” (Amerika milliy basketbol assotsiatsiyasi) va h.k. Chunki til hodisasining tahlili umumiy til sistemasi asosida amalga oshirilishi lozim.

Ingliz tili abbreviaturalarining xitoy tilida talaffuz etilgan shakli, masalan: “欧佩克” (Neft eksport etuvchi mamlakatlar) ingliz tilida “OPEC” (Organization of Petroleum Exporting Countries), fikrimizcha “欧佩克” zamonaviy xitoy tiliga kirib kelgan to‘liq ko‘p bo‘g‘inli shakldir, bir morfemani aglatadi. “托福” (TOEFL), “伊妹儿” (E-Mail) larning barchasi chet tilidan kirib kelgan so‘zlarning transliteratsiyasidir. Xitoy tili pinyinini qisqartirib yozish, masalan, “GB” (“国家标准” davlat standarti), “HSK” (“汉语水平考试” xitoy tili darajasi imtihoni), “RMB” (“人民币” xitoy milliy valyutasi), “PSC” (“普通话水平测试” Putonghua darajasi testi) Talaffuz jihatidan harflarning har biri morfemani ifodalab keluvchi harflarni talaffuz etishdan iborat, morfemada hech qanday qisqarish sodir bo‘lmagan. Gapda vaqtinchalik tushirib qoldirilgan yoki qisqargan so‘zlar “省里来人”, “去学校”

va h.k., ulardagi “省” hamda “学校” so‘zlari oddiy ot hisoblanadi, muayyan bir til muhitida ular ko‘p sonli “省” va “学校” lardan aynan birini ifodalab keladi, aslida bu til muhitining tushirib qoldirish hodisasidir.

Chet tilidan kirib kelgan so‘zlar ishtirokidagi sonli qisqartmalar: 三S: Uch S: Edgar Snow, Agnes Smetley, Anna Louis Strong (Shu uch odam xitoy xalqining do‘stlari, uchala odamning familiyasi “S” harfiga boshlanadi); 三K党: Ku, Klux, Klan (Ingliz tilida K*K*K tarzida qisqartiriladi); 五W: Intervyu olish jarayonida ahamiyat berish lozim bo‘lgan beshta savol: who (kim), what (nima), when (qachon), where (qayerda), why (nima uchun). Bundan tashqari yana “三C” s̄an C, “三C技术” s̄an C j̄m sh̄u (uch C texnologiyasi), “三P艺术家” s̄an P ymsh̄uj̄iā (uch P rassom), “中国三S研究会” Zhōngguoy s̄an S ȳbn̄jiūhum” (Xitoy uch S assotsiatsiyasi) va h.k.lar bor. Bu sonli qisqartmalar barchasi son, harf hamda morfemalar birikishi usuli yordamida yasalgan.

Tovushni ifodalovchi birlikni (bo‘g‘in) ajratish usulida xitoy tili usul ko‘p bo‘g‘inli so‘zdan tovushni ifodalovchi bo‘g‘inni ajratish orqali qisqartirish usuli orqali amalga oshiriladi. Ajratib olinuvchi komponent bo‘g‘inni ifodalab keluvchi iyeroglifik belgi bo‘lib, u so‘z tarkibida bo‘lgandagina so‘z bilan umumiy holatda morfema hisoblanadi, qisqargan shaklda original so‘zni ifodalab keladi. Masalan: 俄罗斯Йluysī – 俄й (Rossiya); 英格兰Yīnggǎilǎn – 英Yīng (Angliya); 法兰西Fǎlǎnxī – 法Fǎ (Fransiya); 马来西亚Mǎlǎixīya – 马来Mǎlǎi (Malayziya); 印度尼西亚Yīndōnēshīxīya – 印尼Yīndōnē (Indoneziya);

Qisqartirish har qanday til rivojlanishining umumiy qoidalaridan biri sanaladi. Uning mohiyati maksimal miqdordagi ma‘lumotni (ma‘noviy ifoda) tilning moddiy qobig‘idan (tovush va grafik shakl) minimal foydalangan holda yetkazishni ta‘minlash, ya‘ni tilning kommunikativ vazifasining samaradorligini oshirishdir. Murakkab terminlarni qisqartirish semantik chegaralash orqali erishilib, nisbatan muhim semantik ma‘noga ega bo‘lgan komponentlarni tushirib qoldirmaslikni taqozo etadi. Shu tariqa tilning kommunikativ imkoniyatlarini oshirish uchun ba‘zi elementlarni tushirish mumkinligi berilayotgan axborotning qiymatini yo‘qotmay keng shakldan qisqargan shaklga o‘tishda ko‘rinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Семенов А.Л. Лексика китайского языка. – М.: АСТ: Восток Запад, 2005. – 310 с.
2. Хаматова А.А. Словообразование современного китайского языка. – М: Муравей, 2003. – 233 с.
3. 李熙宗, 孙连芬. 略语手册-论略语. – 知识出版社, 上海, 1986. – 520 页.
4. 筱文. 现代汉语词语的缩简. 中国语文, 1959. 343页.
5. 葛本议. 汉语汉语词汇学. – 山东人民出版社, 1981. 256 页.
6. 闵龙华. 简略语. 北京. 2005. 244 页.
7. 现代汉语词典. 第6版, 2012. 667 页.

TOLSTOY QISSALARI HAQIDA AYRIM MULOHAZALAR

Pirnazarova Manzura Matnazarovna

UrDU dotsenti

Dushamova Nodirabegim Dushamovna

UrDU talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola orqali Tolstoy qissalari mavzu jihatidan chuqur tadqiq qilindi va solishtirildi.
Tayanch so'zlar: qissa, g'oya, epik asar, obraz, ruhiy ezilish

АННОТАЦИЯ

В этой статье истории Толстого были тщательно исследованы и тематически сопоставлены.

Ключевые слова: история, идея, эпическая работа, образ, психическое расстройство

ANNOTATION

Through this article, Tolstoy's stories have been thoroughly researched and compared in a thematic fashion

Key words: story, idea, epic work, image, mental crush

Tolstoyning qahramonlari - kuchli xarakterga va zo'r qobiliyatga ega bo'lgan insonlar. Bunday qahramonlarning obrazini yaratish oson ish emas, albatta, biroq Tolstoy o'zining ruhiy dunyosi, fikr-mulohazalariga asoslanib, bu murakkab ishni har doim muvaffaqiyatli hal qiladi

Bursov

Tolstoy ijodi jahon adabiyotida o'ziga xos yo'sinda asar yaratuvchi, kamdan-kam insonlarda uchraydigan xislatlarga ega bo'lgan: fikri teran, qalami o'tkir iste'dod sohibidir. Lev Tolstoy ijod namunalari ko'ngilga yaqin va diltortardir. Shuning uchun ham, adib ijodidan bahramand bo'lmagan, uning sirlar dunyosiga g'arq bo'lmagan kimsaning o'zi yo'q. Adib ijod namunalari badiiy ifodaviyligi, tasvirlashdagi yuksakligi, obrazlarni yaratishda mahsuldor va unumli vositalardan foydalanishi, ifoda va voqelikni yangi lisonlar orqali bayon etishi bilan adabiyot sohasida yaratilgan boshqa ijod namunalaridan tubdan farq qiladi. Tolstoy ijodidagi janrlar xilma-xilligida, ya'ni, hikoya, povest, pyesa, romanlarida butun bir davr, shu davrdagi odamlar hayotini tasvirlash yetakchi o'ringa chiqqanini ta'kidlab o'tishimiz lozim. Ayniqsa, adib qissa janrida sermahsul va ko'lamdor ijod qilgan.

Qissalaridagi g'oyalar ham turli xil va mavzu doirasi o'zgacha. To'xta Boboyev fikriga qaraganda, "...qissaning predmeti - hayotning sokin va epik oqimi. Bu haqda asarda bosiqlik bilan, shoshmasdan hikoya qilish mumkin. Povestda, odatda, o'tkir dramatik va fojiviy vaziyat cheklab o'tiladi, hayotning bunday vaziyatlari roman uchun muhim hisoblanadi. L.N.Tolstoy, M.Gorkiy, S.Askakov, S.Mukonov va boshqa so'z ustalarining povestlarida hayotning sokin va epik tasvirini, oshoyishta ohangni payqash qiyin emas."

Darhaqiqat, epik asarlarning ko'pchiligida bayon aniq va tushunarli bo'ladi. Bu xususiyat albatta, adib qissalariga ham xosdir. Tolstoy qissalari mohiyatini o'rganar ekanmiz, "Kazaklar" qissasida (1863) - xalq hayotining badiiy ifodasi, o'zi ko'rgan va kechirgan voqealar bayoni, shuningdek, o'sha davrdagi davlat, cherkov, ijtimoiy-iqtisodiy tartiblar tanqidi yoritilganligini ko'ramiz.

"Ivan Ilichning o'limi" qissasida (1886) - qahramonlar psixologiyasi, ruhiy epkinlari va ularning g'oyaviy inqilobiy qarashlari ifodalangan bo'lsa, "Sergiy ota" (1990), "Hojimurod" (1896-1904) kabi qissalarida - jamiyat va xalq hayotining bevosita bog'liqligi, ruhan xurlikka va komillikka intilgan shaxslar tasviri, qahramonlarning murakkablikka va mudhish voqealarga to'la hayoti mahorat bilan tasvirlangan.

Taniqli adabiyotshunos olim Abdulla Ulug'ov tasviriga ko'ra: "... qissa markazida qahramon xarakteri yotadi. Ko'rinadiki, roman, qissa, hikoya janrlariga mansub asar qahramonlari asarda tutgan mavqeyi, ahamiyati, vazifasi jihatidan farqlanadi. Masalan, roman muallifi uchun qahramon - vosita, dunyoni anglash (bunisi maqsad) vositasi, qissanavis uchun qahramonning o'zi maqsad (voqea hodisalar vosita) hisoblanadi". Haqiqatdan ham, qissada bosh obraz markaziga barcha qahramonlar birlashadi. Shuning uchun ham, bayon qisqa, ma'no ulkan bo'ladi.

Tolstoy ijodi bilan tanishar ekanmiz, ko'plab mavzudagi qissalaridan bahramand bo'ldik. Shulardan biri, Hakim Sattoriy tarjimasida ostidagi "Ikki qissa" turkumiga kiritilgan "Ivan Ilichning o'limi" qissasidir. Bu qissa har bir kitobxonni hayotni anglashga va tiriklik paytida o'z nafsini yengishga undaydi. Fransuz yozuvchisi Romen Rollan ushbu qissa haqida "rus adabiyotining fransuz kitobxonlarini o'ta hayajonga solgan asarlardan biri" deb e'tirof etgani e'tiborga molik hodisadir.

Qissa Ivan Ilichning o'limi tasviri bilan boshlanadi. Sud palatasining a'zosi Ilich 45 yoshida vafot etadi. U Peterburgning turli vazirliklarda, departamentlarida ishlagan qahramon sifatida tasvirlanadi. Yoshligidan aqlli, xarakatchan, sovuqqon, yoqimtoy va batartib bo'lib o'sadi. Xuquqshunoslikni tugatadi. U ish jarayonida, butun hayoti davomida qobiliyatli, xushchaqchaq, sahovatli, kirishimli, sud ishlarida o'ta darajada omilkor, kiborlar jamiyatiga yaqin bo'lishni sevuvchi obraz qiyofasida gavdalantiriladi. Bu holatlarni Tolstoy shunday tasvirlaydi: "U esini tanigandan boshlab yorug'likka intilgan chivindek, yuqori darajadagi odamlarga talpindi, o'zicha ularning turmush tarzlarini, hayotga qarashlarini o'zlashtirdi va bunday odamlar bilan yaqin aloqa o'rnatdi. U yengil-yelpi sho'xliklarga moyilligiga qaramay xizmat kursisida favqulodda bosiq, rasmiyatchi, hatto qat'iy edi. Ivan Ilich yangi tanishlar orttirdi, bordi-keldilarni yo'lga qo'ydi o'zini boshqacharoq tutdi". U hech qachon o'z hokimiyatini suviste'mol qilmagan, vazifasiga sidqidildan yondashgan. Shu xizmatlar davomida u Praskovya Fyodorovna bilan yengil munosabatlar o'rnatadi. (Ayol yuqori tabaqa vakili). Ular oila quradi, baxtli hayot kechira boshlaydi. Lekin o'rinsiz injiqliklar bilan ayol o'rtasidagi munosabatlarga putur yetadi. Ular shu janjallar talato'pi ichida ikkita farzandni dunyoga keltirishadi. Tinimsiz urushlar davom etadi. Ilich tegovchi, prokuror va keyinchalik va boshqa mansablarga ko'tariladi. Oila hayoti Ilich uchun oddiy bo'la boshlaydi. Boylik va mansabga qiziqqan Ilich uchun oila ikkinchi darajali hodisa sifatida qaraladi. Bir so'z bilan aytganda u xudbin shaxsga aylanadi. Ilich hayoti bir qarashda, juda jo'n va o'ta daxshatli kechdi. Shunday bir paytda, o'zini va o'zligini anglab yetishiga sabab - "og'ir va bedavo hastalik" paydo bo'ladi. Uning hayotida og'ir yillar boshlanadi. Oilasidan, yaqin do'stalaridan, ishidan ayriladi. Kasallik, qiyin kunlarda do'stlar daldasining yo'qligi u insonni tushkunlikka, ruhiy ezilishga olib keladi. Ilich ahvoli kundun-kunga og'irlashadi. O'zicha endi sog'aya boshladim deganda, sog'ligi

yana yomonlashadi. Xotinidan ham, farzandlaridan ham kutilgan mehrni ololmaydi. Chunki, u bunga loyiq ham emas edi (Xudbinligi, mansabparastligi, "vazifa" kasalligiga chalinganligi tufayli). Ilich bunga loyiq emasligini o'lim to'shagiga mixlangandagina tushunib yetdi va jismonan qiynalib vafot etdi. Bu holat adib tomonidan shunday tasvirlangan: "Mayli og'riyversin!!! O'lim-chi? U qayerda? U o'zining qadrdon bo'lib qolgan o'lim qo'rquvini izladi-yu, ammo-lekin topa olmadi. U qayerda? Qanaqa o'lim? Hech qanday qo'rquv yo'q, negaki o'limning o'zi yo'q edi. O'lim tamom bo'ldi, endi u yo'q".

Oллоҳ taolo biz insonlarni ne'mat va imkoniyatlar ichra barpo etgan. Ularni sanab adog'iga yetib bo'lmaydi. "Oldingdan oqqan suvni qadri yo'q" deganlaridek, hamma narsasi to'la-to'kis bo'lsa ham hech narsani qadriga yetmaydigan insonlar ham yo'q emas. Ular umr qimmatini tushunmaydi, anglamaydi, ilg'ay olmaydi. Hayoti davomida xudbin bo'ladi, har bir lahzadan yaxshiliklar olishga, hayotini ezguliklarga to'ldirishga harakat qilmaydi. Oqibatda, qahramonimiz - Ivan Ilich kabi tanazzulga yuz tutadi, tubsiz jarlikka g'arq bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. To'xta Boboyev. Adabiyotshunoslik asoslari. T., O'zbekiston, 2002, 469-B.
2. Abdulla Ulug'ov. Adabiyotshunoslik nazariyasi. Toshkent., G'afur G'ulom, 2018, 122-B.
3. Lev Tolstoy. Ikki qissa. T., O'zbekiston, 2018, 8-B.

SLOGANS AND PRAXIS

Khaydarov Zafar Hakim ugli
UzSWLU, Tashkent, Uzbekistan

ANNOTATION

Slogans also function to simplify complicated ideas, express group ideology and goals, create identification, provoke violent confrontations, and provide hope for the future. In such circumstances slogans should be considered particular forms of public discourse that aim to unify public thought and agitate for various actions and reactions in the public sphere.

Key words: Slogan, cultural attitudes, ideology, sloganeer, eternal structure, demonstrative or protests level.

АННОТАЦИЯ

Слоганы также призваны упростить сложные идеи, выразить групповую идеологию и цели, создать идентификацию, спровоцировать насильственные столкновения и дать надежду на будущее. В таких обстоятельствах слоганы следует рассматривать как особые формы публичного дискурса, направленные на объединение общественной мысли и агитацию за различные действия и реакции в публичной сфере.

Ключевые слова: слоган, культурные установки, идеология, лозунги, вечная структура, демонстративный или протестный уровень.

ANNOTATSIYA

Shiorlar shuningdek murakkab g'oyalarni soddalashtirish, guruh mafkurasi va maqsadlarini ifoda etish, identifikatsiyani yaratish, zo'ravon qarama-qarshiliklarni qo'zg'atish va kelajakka umid qilish uchun xizmat qiladi. Bunday sharoitda shiorlar jamoatchilik fikrini birlashtirish va jamoat sohasidagi turli xatti-harakatlar va reaksiyalarni qo'zg'atishga qaratilgan maxsus nutq shakllari sifatida ko'rib chiqilishi kerak.

Kalit so'zlar: slogan, madaniy munosabati, mafkurasi, shiorchi, abadiy tuzilishi, namoyishiy yoki norozilik darajasi.

A slogan is used for many purposes, but generally it expresses a certain emotional attitude; the same term may express diametrically opposed attitudes when used by different people. Many slogans are primarily derogatory, though they may also be ambivalent when used in solidarity. Some crystallise or bolster the self image or promote identification with a class or group. Carl Sandburg's says that "words and phrases in language which takes of its coat, spits on its hands-and goes to work among the masses is the popular slogan of our times" [Sandburg's, Carl., 1931]

He analyses the spirit of slogan. Slogan develops mostly in groups with a strong realisation of group activity and interest, and groups with this sense of unity. Slogans sometimes insults or shocks when used directly. There are many other uses to which a slogan is put, according to the individual and his place in society. Since most slogans are

used on spoken demonstrative or protests level, by person who probably are unaware that it is a slogan, the choice of terms naturally follows a multiplicity of unconscious thought patterns. When used by writers, slogan is much more consciously and carefully chosen to achieve a specific effect. Writers however seldom invent slogans. It has been claimed that slogan is created by ingenious individuals to freshen the language, to vitalise it, to make the language and expression more pungent and picturesque, to increase the store of terse and striking words, or to provide a vocabulary for new shades of meaning. Most of the originators and purveyors of slogan, however, are probably not conscious of these noble purposes and do not seem overly concerned about what happens to their language [Carnoy, Albert., 1927].

Lucaites Condit identifies three ways that slogans are typically used: (1) as a justification for action (2) as a shared symbol for participation in a mass movement (3) as a means of persuasion [Condit, Lucaites., 1993].

Political slogans share these functions in controlling and changing the public mind. They are the building blocks of ideology and are used to raise political consciousness and organise certain cultural attitudes as well as to further political goals and shape individuals. In this sense a slogan is closely associated with the ideological formation and the social construction of meaning that can be applied to any society.

Slogans also function to simplify complicated ideas, express group ideology and goals, create identification, provoke violent confrontations, and provide hope for the future. In such circumstances slogans should be considered particular forms of public discourse that aim to unify public thought and agitate for various actions and reactions in the public sphere. Slogans too can be successful and create a climate of opinion that discourages changes in policy when existing programmes do not work as believed or when conditions shift. Slogans are part of the routines and standard operating procedures that simplify politics and policy making. They provide part of the simplification and short cuts. They allow activities to go forward with a minimum of thought and planning. Slogans convey images. They reinforce existing attitudes and behaviours as well as seek to spread those attitudes and behaviours more widely in the audience. Slogans indicate how individuals should respond to situations that resemble those encountered previously. Slogans perform inevitable and indispensable functions in the process of communication information parlance. Slogans recognise and identify specific information, they understand and organise information. Slogans synthesis, share, transfer, and socialise information to the requirement of the citizen and the society. The psychological basis of the use and effectiveness of slogans shows some interesting study. Lumley's 'Slogans as a Means of Social Control.' He calls attention to the dangers that are brought about by the abuse of slogans. His way of summarising the effectiveness of slogans reads: "You cannot argue with disease germs. You cannot argue with slogans" [Lumley, F., E., 1934].

Lumley does not offer any conceptual scheme in terms of which one can approach the psychology of slogans. His account is empirical. Approaching the subject with the common sense of everyday life, he says: "The features which make slogans so effective are too numerous even to mention, let alone to delineate, in this paper." Nevertheless, he cites fourteen features: (a) Rhythm; (b) Alliteration; (c) Alliteration and antithesis; (d) Ringing repetition of sounds; (e) Brevity; (f) Appeal to curiosity is not infrequent; (g) Punning (h) Sentiment of patriotism : (i) The propagandists do not hesitate to enter, all unbidden, the inner sanctuary of one's private life; (j) Certain slogans appear to be meaty, the unavoidable conclusions of profound thought; (k) Authoritative note

of slogans; (l) Many slogans are strictly class-appeals; (m) The apparent obviousness of meaning is an effective feature; (n) Obscurity of origin, combined with euphoniousness, timeliness, and other features, adds greatly to the strength of the slogan. Certainly many of these items say something about the characteristics of slogans. In fact all of them may be true as separate items. But it will be readily seen that this enumeration of their features is not based on any consistent psychological principle. Some of the items characterise the eternal structure of the slogans, some the meaning, and a few the propagandist himself. Words and phrases in general in informal uses that are not fully accepted as standard or that have non-standard meanings are raised as slogans in day today life. Slogans are used for many reasons. The user may feel that it is more forceful or colourful, or less formal or sentimental than its standard equivalent. Using slogans may give the sloganeer a sense of belonging to a certain group. A new discovery, ideology, philosophy, argument or even an invention may have no short or easily pronounced name, and a slogan is applied to it. Often a user simply uses a familiar word or phrase without realising it as a slogan.

If one holds the slogan to its proper function- to make us act-it is, in itself neither good nor bad. It corresponds to that function of language which consists in rallying people and making them act- a function which rational discourse admits that it is incapable of fulfilling. Slogans make it possible to push together, not to think together. The problem lays in the fact that they claim not only to push, but to think as well, they set themselves up as something which they are not, namely a form of education. And in this respect the most harmful slogans are the ideological ones, without a doubt.

The education offered by the slogans can in effect only be "indoctrination." And to be pointed out that indoctrination is not necessarily the teaching of an error, but is far more likely to be the inculcation of the truth by putting across the idea that the truth has only got one side to it. If we admit that education must be universal, that its aim is to communicate the truth and, in particular, to enable people to find the truth by themselves, that it should thus liberate thought instead of manipulating it.

Reference

1. Carnoy, Albert., (1927). The Science of the Word, Belgian: Unity Press Ltd, P346. 59
2. Condit, Lucaites., (1993). A study on Chinese Cultural Revolution, Moscow: Progressive Publications., p87.
3. Lumley, F., E., (1934). Slogans as a means of Social Control, Papers and proceeding of the annual Meeting of American Sociological Society in 1921, p16.
4. Sandburg's, Carl., (1931).A Classical Dictionary of the Vulgar Tongue, Oxford: Eric Partridge.

BOBORAHIM MASHRAB G'AZALIYOTI XUSUSIDA AYRIM MULOHAZALAR

Dushamova Nodirabegim Dushamovna

UrDU talabasi

Quranbayeva Gulianbar Umirbek qizi

UrDU talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola orqali Mashrab ijodidagi janrlar xilma-xilligi, she'riy san'atlarning qo'llanilishi chuqur tahlil qilindi.

Tayanch so'zlar: janr, vazn, qofiya, mazmun, she'riy san'atlar

АННОТАЦИЯ

В этой статье проанализировано разнообразие Машраба и использование поэзии

Ключевые слова: жанр, вес, рифма, значение, поэзия

ANNOTATION

This article has analyzed the diversity of genres in Mashrab's works and the use of poetry

Key words: genre, weight, rhyme, content, poetry

Boborahim Valibobo og'li Mashrab XVII asr mumtoz o'zbek adabiyoti taraqqiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan ijodkorlardan biridir. Uning ijodi samimiyligi, xalqchilligi, ohangdorligi bilan ajralib turadi. Bu yorqin ijod shoirning butun bir hayotini o'zida ifodalab beradi. Mashrabning "Mabdai nur" va "Kimyo" asarlari mumtoz o'zbek adabiyoti taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan. Uning asarlari ma'naviy hayotimizning ko'zgu-siga aylangan.

Mashrab umri davomida g'am, anduh, nadomat chekdi. U g'aflatdan qochdi, ma'rifatga tomon intildi. Uning hayotdagi maslagi ham aynan shunday edi:

Bo'lma g'ofil, Mashrabo, emdi yarog'ing to'g'irla,

Dam-badam vaqti safardur, qolma boarmon bo'lub.

Mashrab ijodida turli xil janrlar silsilasini kuzatishimiz mumkin. Mashrab ijodining asosini g'azal, murabba', muxammas, mustazod, musaddas va musabba'lar tashkil qiladi. Mashrab ijodidagi janrlar orasida g'azallar alohida ahamiyatga ega. "Ko'rmadim hargiz", "Mashrabman", "Koshki", "Biryona yig'larman", "Ne savdolar bosha solding?", "Meni yo'qlar kishim bormu?", "Oqibat", "Chidayolmas" g'azallari yuksak badiiyati, tilidagi soddaligi, ta'sirchanligi va jozibadorligi bilan ajralib turadi. She'riy san'atlarga boyligi bilan kishini o'ziga rom qiladi. Boborahim Mashrab haqida chuqurroq tasavvurga ega bo'lish uchun "za'farondek sarg'ayib qoldim", "har yon yurdim so'rog'ing topmadim", "men baxti qaro bo'lsam", "tinmayin qon yig'ladim", "g'urbat ko'chasidan o'ta qoldim", "ko'zda yoshim qatrasini", "ichganim zahroba bo'ldi", "egnima kiyibon motamlilik libos", "qildi bag'rim poralar", "buzulg'on xotirim ko'rmadi shodiy", "falak soldi boshima savdolar", "o'lturubon qon yig'lasam arzir" jumllarini o'qish kifoya.

Mashrab ijodi serqirra va takrorlanmasdir. Uning g'azallarida Olloh ulug'lanadi, uning vasliga muyassar bo'lish kuylanadi. Shu bilan birga, Mashrab ijodida tasavvufiy qarashlarni ham kuzatishimiz mumkin. Mashrab ijodi borasida ilmiy izlanishlar olib

borgan Iqboloy Adizova shoir ijodining badiiy xususiyatlari mumtoz o'zbek adabiyotimiz uchun ahamiyatini ta'kidlab: "Mashrab she'riyatining asosiy maqsadi-insonlarni mudroqlikdan uyg'otish. Bir-biriga muhabbat bilan boqish, bir-birini anglash va bu orqali Oллоhni anglashga yo'naltirishdir.", - deydi.

Mashrabning "Hozir qil" radifli g'azalini yuqoridagi fikrlarimizga misol qilishimiz mumkin:

*Menga irshod bersang, Odamu Havvoni hozir qil,
G'aribu hastaman, Nuhi nabiulloni hozir qil.
Kirib Namrud o'tiga qildilar otashni chun gulzor,
Haqiqat yo'lini topgan Xalilulloni hozir qil.*

G'azal hazaji musammani solim (taqtesi:v---/v---/v---/v---) ya'ni "mafoiylun-mafoiylun-mafoiylun-mafoiylun" vaznida yozilgan. G'azal an'anaviy 7 baytdan iborat. Qofiyalanishi mutlaq qofiya tarzida: Odamu Havvoni, Nuhi nabiulloni, Xalilulloni, dononi, Zikriyoni, Xabibulloni, Zuhroni, ahlulloni. Radifi "hozir qil". Bu g'azal voqeband g'azal bo'lib, orifona ruhda yozilgan. G'azal boshdan-oyoq talmeh san'ati asosida qurilgan. Deyarli har bir baytda kamida bittadan payg'ambarlar, avliyolar va boshqa ulug' zotlarning nomlari tilga olingan. G'azalda lirik qahramon - Mashrabning o'zi. Dastlabki baytdayoq Mashrab Oллоhga murojaat qilib "Ey Oллоh, men bechoraga yordam bermoqchi bo'lsang Odam Ato va Momo Havoni, Nuhi nabiulloni har doim mening hamrohim qil. Agar achchiq o'lim azobi tanamga darz ketkizsa ham Ayubning sabrini yo'ldoshim qil. Boshimga ming azob kelsa ham, sening nomingni tildan qo'ymayman, shunday paytda ham sening oshiqing bo'lgan Zikriyoni madadkor qil!" deya iltijo qiladi. G'azalning ikkinchi baytida "garmi motam" birikmasi orqali epitet (sifatlash) san'ati, "Ayubdek dono" birikmasi orqali tashbeh, oltinchi baytda ham "Zuhroni Muhammad ko'zining oqi" ga o'xshatish orqali tashbeh san'ati yuzaga kelgan.

"Seni ko'rdum hama elni unuttim" g'azalida Mashrab she'riy san'atlardan unumli foydalangan holda g'azal mazmun-mohiyatini to'la-to'kis ochib bergan:

*Seni ko'rdum hama elni unuttum,
Jahon lazzotidin ko'nglum sovuttum.
Senga berdim dilu jonimni ul dam,
Bihishti jovidon tarkini tuttum.*

Ushbu g'azal hazaji musaddasi maqsur (taqtesi:v---/v---/v~) ya'ni "mafoiylun-mafoiylun-mafoiylun" vaznida yozilgan. G'azal 14 baytdan iborat. Qofiyalari mutlaq: unuttim, sovuttum, tuttum, yuttum, yuluqdim, tuttum, surttum, churuttum, yuttum, tugattum, ovuttum, tuttum, tuzattum, uttum, yoruttum. G'azal bir qarashda go'zal yor tasviriga bag'ishlanganga o'xshayadi. Lekin zimdan Oллоhga ishora borliginini anglash qiyin emas. Mashrab dunyoga kelgan kundan ya'ni dunyoning neligini anglagandan buyon dunyoning barcha lazzatini unutdi. U barcha g'amlarni ko'ngil uyiga, Oллоhning yodini esa jonining ichiga yashirgan. Oллоh Mashrabning tilida emas, dilida. Mashrabga ishq o'ti umrbod qilib berilgan. U Oллоhning vasliga erisha olmaganidan tunlari fig'on chekadi. Qorong'u kechani ohining shu'lasini bilan yoritadi. G'azalning uchinchi baytida "lab, may, xunoba, firoq" so'zlari orqali tanosub san'ati, "visol va firoq" so'zlari orqali esa tazod san'ati; to'rtinchi baytda "ey, rohati jon" undalmasi orqali nido san'ati, "seningdek ofati jon" birikmasi orqali tashbeh san'ati; beshinchi baytda "kecha-kunduz" so'zlari orqali tazod san'ati, oltinchi baytda "tan, jon, ko'z" orqali tanosub san'ati, o'n ikkinchi baytda "qizil o'tdek, kuldek" so'zlari orqali tashbeh san'atlari yuzaga kelgan.

"Qildim bukun" radifli g'azalida arab alifbosidagi barcha harflar orqali yorning husnu-jamoli, oshiqqa yetkazayotgan azoblari, tinmasdan jabr o'tkazishi chiroyli ifodalab

berilgan:

*Ay-alifdek qomatingdin ibtido qildim bukun,
Be-baloyi dog'i darding dilga jo qildim bukun.
Te-tilovat qilg'ay erdim oyati ruxsoringni,
Se-savobi xatmi qur'on intiho qildim bukun.*

Bu g'azal ramali musammani mahzuf (-V--\ -V--\ -V--|-V-) ya'ni "foilotun-foilotun-foilotun-foilun" vaznida yozilgan. G'azal 14 baytdan iborat. Qofiyalari ibtido, jo, intiho, iltijo, oshno, vafo, raho, navo, xato, fido, ado, muddao, iqtido, jo, qabo, samo, oshno. Radifi "qildim bukun". G'azal boshdan oyoq harf san'ati (kitobot) asosiga qurilgan. Ushbu g'azalda aynan yor timsoli berilgan. Lirik qahramon yorining vasliga yetolmaganidan ko'p yig'laydi. Va oxirida o'zining ko'z yoshlari orasidan o'zini topa olmay qoladi. Lirik qahramon yorini shu darajada sevadiki, hatto ko'ksini chok-chok qilishga ham tayyor. Ammo suyukli dilbari o'zgalarni oshiqdan ustun qo'yadi. G'azalning uchinchi baytida "ey,shohi jahon" birikmasi orqali nido san'ati, oltinchi baytda "zulfig shomi" birikmasida tashbeh, yettinchi baytda "oh, navo , sabr" so'zlari orqali tanosub san'ati, o'n to'rtinchi baytda "labing kavsar,tishing gavhar" so'zlari orqali tashbeh sa'nati yuzaga kelgan.

Xulosa qilib aytganda, Mashrab g'azaliyoti rang-barang va jozibali. Shu rang-baranglik va joziba uyg'unlashgan holda o'ziga hos murakkablikni ham tashkil qilgan. Chunonchi, u o'zi ifodalamoqchi bo'lgan fikrni lirik qahramon timsolida, uning his-tuyg'u va kechinmalariga hamohang tarzda maromiga yetkazib ifodalaydi. Mashrab o'z g'azallarida vazn, qofiya va radiflarning juda boy imkoniyatlaridan mahorat bilan foydalanadi. Mashrab o'z g'azallarida adolatsizlik, zo'ravonlik ustidan ochiqdan-ochiq kuldi, munofiq kimsalarni qilmishlarini xalq orasida fosh eta oldi. Bu esa Mashrab ijoding eng katta yutuqlaridan biridir. Xullas, Mashrab ijodi mumtoz o'zbek adabiyotimiz rivojiga kelgusida ham munosib hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yusupov J. Mehribonim qaydasan. T., "G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti ",1990, 30-bet.
2. Adizova I. " O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi". T., " Fan " nashriyoti, 2009, 112-bet.
3. Boborahim Mashrab. "Mabdayi nur". T., "Fan", 1994, 14-bet.

INGLIZ TILIDAGI FRAZALI FE'LLARNI TARJIMA QILISH MUAMMOLARI.

Ro'zimurodova Zarina
SamDChTI talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada ingliz tilidagi frazaviy fe'llarni o'zbek tiliga tarjima qilishda duch kelinadigan muammolar haqida yoritilgan. Tarjimashunoslikda kerak bo'ladigan ba'zi usullar tahlil qilingan. Shu muammoga oid xulosa va takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: til tuzilishi, semantik bo'shliq, predlogli fe'llar.

ANNOTATION

This article highlights the problems encountered when translating English phrasal verbs into Uzbek. Some of the methods required in translation studies have been analyzed. Conclusions and recommendations regarding this problem are provided.

Keywords: language structure, semantic gap, verb with preposition.

АННОТАЦИИ

В этой статье описываются проблемы, возникающие при переводе английских фраз на узбекский язык. Есть несколько методов, которые необходимы для изучения перевода. Вот некоторые выводы и предложения.

Ключевые слова: языковая структура, семантическое пространство, предлог глаголов

Ingliz tilidagi frazalarni o'zbek tiliga tarjima qilish bilan shug'ullangan tilshunoslarning fikricha, bunday so'zlarning ma'no doirasi juda keng ko'lamlidir. Ingliz tilidagi iboralar ikki va undan ortiq ajralmas qismlardan iborat bo'ladi va uning o'zbek tilidagi muqobili ko'pincha bir so'zga teng kelar ekan. Tarjimonlar duch kelayotgan eng katta muammolar bu tillar va ularning frazalari orasidagi leksik, semantik va stilistik farqlardir. Ingliz tilining frazali fe'llari boshqa tillarga, shuningdek o'zbek tiliga ham tarjima qilinganda semantik bo'shliqlarni keltirib chiqaradi va natijada tarjimon o'z ishi davomida katta qiyinchiliklarga duch keladi.

Tarjimonlar iborali fe'llarni tarjima qilishda bir nechta muammolarga duch keladilar. Masalan, shu muammolardan biri bu- so'zlarning polesemantik ekanligi. Polesemantik - bu ko'p ma'noli so'zdir. Aynan mana shu tarjimonlik sohasining mutaxassislaridan biri Ghazala ta'kidlaganidek, "frazaviy fe'llar ko'p ma'noli bo'lib kelganda ularning tarjimasiga juda ehtiyot bo'lish lozim, bu paytda umuman boshqa ma'no chiqishi mumkin, shuning uchun tarjima paytida fe'llarning ravish yoki predlig bilan kelayotganiga e'tibor qaratish zarur". Bu jihatdan frazali fe'llar bittadan o'ntagacha ma'no bildirishi mumkin. Bu paytda tarjima matn mazmunidan chiqariladi.

Masalan :

1-Zarina broke away from her father.

Zarina dadasidan ayrildi.

2-The robbers broke away from the policy.

O'g'ri politsiyadan qochib qutildi.

1-Our power went off during the competition.

Musobaqa payti kuchimiz tugab qoldi.

2-The explosive devices went off.

Portlovchi modda o'chib qoldi.

Ingliz tilida bir fe'l bir nechta ma'nodagi frazali fe'llarni hosil qilishi mumkin .

Shuni ham aytish kerakki, birdan ortiq ma'noni bildirgan frazali fe'larni ajratib olish qiyin, matndagi mazmundan kelib chiqilganda esa bu ish ancha osonlashadi.

Tashrif buyurmoq:

-call at

-call by

-call in

-call into

-call on

-call upon.

Muammolardan yana biri bu predlogli fe'llardan predlog bilan kelgan frazali fe'llarni farqlashdir. Bulardan birinchisida predlog yo'nalishni ko'rsatadi va fe'l o'z ma'nosida bo'ladi, frazali fe'llarda esa ushbu so'z turkumi predlog bilan birga qo'llanganda umuman boshqa bir ma'noda keladi. Masalan:

1.Put the pen on the table.

Ruchkani stol ustiga qo'ying.

2.Put your coat on.

Paltongizni kiying.

Eng ko'p duch kelinadigan muammolardan yana biri bu - semantik xatolardir. Bu paytda tarjimon iborali fe'l bilan yakka holatdagi fe'lning ma'nolarini to'g'ri anglab yetmaydi va natijada ikkalasining o'rnini almashtirib ishlatadi. Masalan, find out- kashf qilmoq, izlab topmoq esa find, bular tez-tez bir-birining o'rnida qo'llanilib qoladi.

Xulosa qilib aytganda, har bir tildagi frazali birliklar turlicha o'ziga xosliklarga ega. Va bunday birliklar tilning lug'at boyligini ko'rsatib turadi. Yuqorida isbotlari keltirilganidek ingliz tilidagi ba'zi frazali fe'llarni o'zbekchaga to'gridan to'g'ri tarjima qilib bo'lmaydi, tarjima davomida esa ularning o'xshash va farqli jihatlari oydinlashib boradi. Shuningdek ularda farqli jihatlar ko'proq , buning sababi esa ularning turli guruh tillariga mansubligidadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Brown, H.D(2000).Principles of language learning and teaching.

СЮЖЕТ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И ЕЕ ОСОБЕННОСТИ

Муҳаббат Шодиева,

Сурхандарьинская область,

Преподаватель Деновского педагогического колледжа

Сюжет ("субъект", "основатель") является одним из важнейших элементов художественной формы, и это система событий, которые неразрывно связаны с действиями друг друга. В общем, сюжет является одним из признаков художественной литературы, и во всех видах художественной литературы есть сюжет. Но дело в том, что в каждом жанре сюжет уникален. Например, большинство лирических стихов не имеют системы событий, но у них есть развитие мыслей и чувств, которые составляют их сюжет. Также в некоторых небольших повествованиях и романах сюжет не соответствует определению "системы событий": рост и развитие происходят в одной жизненной ситуации (например: "Тараккий" Чолпона, "Пациент" А. Каххора). С учетом этих ситуаций литература подразделяется на существующие и несуществующие сюжеты. Следует также отметить, что некоторые литературные критики (например, Г. Поспелов) считают, что сюжет эпичен и драматичен, и что лирические произведения не имеют сюжета. Они объясняют развитие мыслей и чувств в лирическом произведении, которое другие называют сюжетом. Другими словами, композиция лирического произведения заменяет сюжет (систему событий), упорядочивая мысли в определенном порядке. Удобство этого взгляда состоит в том, что оно позволяет избежать терминологической путаницы в работе и понимать систему событий, описанную в работе как "сюжет".

На протяжении всего нашего курса мы также придерживаемся той же точки зрения, и когда мы говорим "сюжет", мы понимаем сюжет, систему событий, типичную для эпических и драматических произведений. Существующие учебники и учебные пособия описывают сюжет, данный М. Горьким, предполагая, что сюжет является "историческим развитием конкретного персонажа, типа". Однако хорошо известно, что не вся художественная литература работает на развитие, развитие и формирование персонажей. Взять, к примеру, знаменитую историю А. Каххора "Вор".

Как вы знаете, персонажи этой истории готовы, но не эволюционируют на протяжении всей истории - сюжет просто отражает внутреннее развитие истории. Поскольку мы называем "сюжет" воплощением эпических и драматических произведений, более уместно, чтобы сюжет понимался как "система взаимосвязанных событий" или "частные случаи, внутреннее развитие одного события". Существует также разворачивание персонажей в сюжете, но тот факт, что это одна из функций сюжета в произведении искусства, неверен, и неправильно понимать его как суть сюжета. Эпицентр сюжета романа "романтическая жизнь" между Ташкентом и Маргиланом предоставляет писателю возможность исследовать

проблемы, в которых он или она нуждается. Кажется, что наиболее важной функцией сюжета в художественном произведении является формирование и выражение концепции искусства. Сюжет беллетристики основан на действиях персонажей. Хорошо известно, что в самом широком смысле слово "действие" относится к любому процессу, который происходит в течение определенного периода времени. Особое значение используемого нами слова близко к сути: под термином "действие" понимается как поведение персонажей в пространстве и времени, так и развитие мыслей и чувств в их психике.

В зависимости от событий в сюжете выделяются типы хронических и концентрированных сюжетов. В хроническом сюжете преобладают временные отношения между событиями (событие В после события А) и причинно-следственная связь между событиями, сконцентрированными в событии (событие В из-за события А). Хронические сюжеты считаются более древними по происхождению. Хронический сюжет доминирует в судьбе героя в периодической последовательности и развитии его характера. Поэтому, больше эпических работ используются в больших эпических работах.

Этот тип сюжета также отлично подходит для эпических пропорций. В конце концов, у него есть потенциал для запуска вспомогательных сюжетных линий в сочетании с основным сюжетом и охвата огромного количества жизненного материала. "Художественное время" работы может быть расширено любым способом в хронической истории: у нее гораздо больше возможностей описывать события в "параллельном времени", ретроспективно - возвращаться во времени. Точно так же работа над хронологическим сюжетом может включать не сюжетные элементы, наблюдения автора и естественное включение деталей. Эти особенности можно увидеть, например, в "Рабах" С. Айни и "Звездных ночах" П. Кадырова. Концентрические сюжетные события характеризуются поворотом одного основного события. В отличие от хронической истории, за ней следует лидер событий. То есть этот вид сюжета удерживает читателя в одной точке, повышая его активность в процессе обучения.

Короче говоря, бессюжетный фильм похож на фильм без сценария или скелета. Сюжет сложный и продуманный, и читателям понравится, и он не продлится долго.

Список литературы

1. Ёхраева Нигора, Сюжет. Фиг. Композитор. 33-35. Против 2016
2. <http://library.ziyonet.uz/en/book/>
3. <https://slyd.arxiv.uz/index.php>

MUHAMMAD YUSUF IJODIDA VATAN TARANNUMINING IFODALANISHI

Usmonova Yulduz Faxriddin qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o'zbek tili va adabiyoti universiteti O'zbek tili va
adabiyoti fakulteti talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Muhammad Yusuf she'riyatida Vatan tuyg'usi g'oyalarining ifodalanishi yoritib berilgan. Shoir ijodidagi o'ziga xoslik, uslubidagi betakrorlikning she'rlarida qanday aks etishi tavsiflangan. Poetik sintaksis vositalari bo'lgan ritorik so'roq, antiteza, epifora, apostrofa kabi turlaridan foydalanganligi misollar asosida izohlangan.

Kalit so'zlar: antiteza, epifora, apostrofa, poetik sintaksis, uslub, poetik fonetika.

Yurt muhabbatini o'zgacha ohang va takrorlanmas misralarda ta'riflagan shoir she'riyatiga nazar tashlaydigan bo'lsak, hammamizni hayratlantiradi. U rostgo'y, halol va pokiza qalb egasi. Shu sababli ham ijodkor she'riyati ma'naviyatga to'la, u muhabbat haqida kuylaydimi, tariximiz sahifalarini qalamga oladimi hammasida xalqonalik, haqqoniylik sezilib turadi. U o'zining misralari bilan xalqning orzu-armonlari, quvonch va iztiroblarini kuylayotgandek tuyuladi. Ijodkor she'riyatidagi soddalik xalq og'zaki ijodi bilan hamohang usulda namoyon bo'ladi. "Birinchi Prezidentimiz bejiz Agar biz Vatanimizni dunyoga tarannum etmoqchi bo'lsak, eng avvalo, buyuk yozuvchilar va shoirlarni tarbiyalashimiz kerak" deb aytmagan. Chunki ijodkor o'z misralari bilan xalq dardini kuylaydi".[3.70-bet]

Muhammad Yusuf hayotdagi har qanaqa hodisaga o'z sohir nigohi bilan boqib, uni go'zal she'rga aylantira olgan. U nimani yozsa, yurakdan yozgan. Shu sabab ham uning she'rlari millionlab qablarga yetib borgan. Bir qarashda shoir misralari biroz soddadek ko'rinadi. Lekin nima uchun boshqa ijodkor shu uslubda yoza olmaydi yoki boshqa shoirlar she'rlari bunchalik inson qalbini egallay olmaydi? Bu savolga qisqa qilib, shoir qalbi, shaxsiyati va she'riyati bir ijodkor ekanligi deb javob berish mumkin. Chunki bunday ijod qilish uchun, albatta, katta va samimiy qalb egasi bo'lishi kerak. She'rlarida tarannum qilgan xalqi va Vatanini chin dildan chin dildan seva olishni bilish muhim. O'zbekiston Qahramoni Ozod Sharofiddinov shoirga shunday ta'rif beradi: "Muhammadjon kamdan kam shoirda uchraydigan xislat egasi - shuhratdan qochadigan kamsuqum inson edi. U shuhratning emas, shuhrat uning ortidan quvib yurardi".[4.65-bet]

Muhammad Yusuf she'riyatining bosh mavzusi - mehr-muhabbat, sevgi -sadoqat kabi insoniy tuyg'ular va bu tuyg'ularning bosh omili, gultoji bo'lgan Vatanga nisbatan cheksiz muhabbat va ehtiromni tarannum etish sanaladi. Vatan mavzusida yozilgan asarlarning tub mohiyati bir bo'lsa-da, lekin ularning hech biri bir-biriga o'xshamaydi. Shu o'rinda shoir she'rlarida hech kim tasavvur qilmagan, ammo mos keladigan tashbehnlarni ko'ramiz. Bunday o'xshatishlar boshqa hech bir ijodkor she'riyatida uchramasligi - shoir

asarlarning o'ziga xos badiiy tili deyiladi. Masalan, Vatan haqida yozgan shoirlarning hech biri hali Vatanni onaga, singilga o'xshatgan emas yoki Vatanning tol beshikdan boshlanishini faqat shu ijodkorgina o'z asarida ilk bor qo'llagan. Vatanning bog'-rog'larini, so'lim go'shalarini tarannum etganlar ko'p. Lekin hech kim Vatanni "yuragimning olampanohi" deb uning "bukri bir jiydasining shoxi"ni kuylagan emas yoki "tilning ostida novvot - zarimsan, sen mening yagona payg'ambarimsan" degan tashbehlarni Muhammad Yusuf she'riyatidagina uchratamiz.

Shoir she'rlarini tahlil qilar ekanmiz, misralardagi emotsionallikni, ta'sirchanlikni yuzaga chiqarishda badiiy san'atlar: poetik sintaksis va poetik fonetikaning o'rni katta bo'lganligiga guvoh bo'lamiz. Uning Vatan mavzusidagi she'rlarida badiiy san'atlardan talmeh, tashbeh, tazoddan keng foydalanganligini ko'rishimiz mumkin. Qolaversa, poetik sintaksis vositalari bo'lgan ritorik so'roq, antiteza, epifora, apostrafa kabi turlaridan foydalangan. Masalan, o'zbek xalqining turmush tarzini ko'rsatib beruvchi "Qora qumg'on" she'rida apostrafa san'ati she'rning emotsionalligini vujudga keltirgan.

Momom senga olov yoqqan,
Qora qumg'on, qora qumg'on.
Bobomni ham o'zing boqqan,
Qora qumg'on, qora qumg'on.

Shoir ijodidan "O'zbekiston" she'ri o'zining hissiy bo'yoqdorligi, jozibadorligi bilan alohida o'rin tutadi. Jumladan,

O, ota makonim,
Onajon o'lkam
O'zbekiston jonim to'shay poyangga
Senday mehribon yo'q
Seningdek ko'rkam,
Rimni alishmasman bedapoyangga

deb boshlanuvchi she'r satrma-satr, bandma-band ta'sirchanligini oshirib boradi. Guvohi bo'lganingizdek, birinchi bandda insoniyat sivilizatsiyasining birinchi durdonasi bo'lmish-Rimni o'zining keng bedapoyasiga teng ko'rmagan shoir ikkinchi bandda yurtining serjilo tabiatini tarannum etib, "Qayga borsam suyab boshni tik tut deb, tog'laring izimdan ergashib yurar",- deya kuylaydi.

Uchinchi bandda esa shoir o'zbek farzandi sifatida undan ko'rk-hasham, dabdaba begonaligini, uning uchun Parijdagi eng go'zal restorandan xonadonidagi ko'rimsiz tandiri ustun ekanligini aytadi.

To'rtinchi bandda esa yurtidan hech qachon ko'ngil uzib ketolmasligini, sal uzoqlashsa, ko'zdan uyqu, dildan halovat qochishiga iqror bo'ladi. Keyingi misralarda bahorda tug'ilgan qo'zi arab ohusidan ko'ra totliroq, dunyodagi jamiki boylik Vatanning bir siqim tuprog'idan aziz emasligini ta'kidlab, oxirgi bandda yurtiga tugal fikr aytadi.

*Sen bilan o'tgan har kun bayram - bazm,
Sensiz bir on qolsam vahmim keladi,
Seni bilganlarga qilaman ta'zim,
Seni bilmaslarga rahmim keladi.*

Ko'rib o'tganimizdek, Muhammad Yusuf ijodidagi Vatan mavzusidagi she'rlar o'zining teranligi va ohangraboligi bilan o'quvchiga o'zgacha emotsionallik bag'ishlaydi. Bunday she'rlar esa o'z - o'zidan, oddiy so'zlarning ketma - ket saf tortishidan yuzaga kelmaydi. Balki, Vatanga bo'lgan mehr - muhabbat mevasi sifatida qalbdan to'kiladi. Vatanni kuylar ekan, uni o'zidan ajratib, maddohlik bilan kuylamaydi. Ya'ni, uning faqatgina

yaxshi tomonlarini ko'rib, og'riqli nuqtalariga qo'l siltab ketmadi. Uni boricha sevdi, ardoqladi, uni yuksaltirishga intildi. Zero, haqiqiy vatanparvarlik ham shunday bo'ladi. Xulosa qilib aytganda, shoir she'riyati shunchaki chiroyli so'zlar majmuasi emas, bunda ijodkor she'riyatini jozibali qilgan sir- mavzuyimiz boshida tilga olingan shoirning samimiy qalbi va bu qalbdagi to'lib toshgan vatanparvarlik, xalqparvarlik, erksevarlik kabi tuyg'ular. U Vatan mavzusida she'r yozar ekan, qalbidagi bor kechinmalarini yashirmasdan aks ettirar edi. Bunda Vatanning goh shonli o'tmishi, goh qora kunlari bo'lsin, xalqining fazilat - u qusurlari bo'lsin, bari-barini yurakdan tuysa, salbiy illatlardan qalbi iztirobga to'lar edi. Bu emotsiyaning barchasi Muhammad Yusuf asarlarining o'ziga xosligini, ta'sirchanligini yuzaga keltirgan.

Shoirning Vatan mavzusida yozilgan she'rlarining yana bir o'ziga xosligi shundaki, shoir Vatanni bir materiyaga o'xshatadi. Ya'ni, u Vatanni kuylaganda faqat tog' - u toshlarni, dasht-u dalalarni, maftunkor tabiatini kuylamaydi. Balki, hamohang tarzda bu obyektlarning harakatlantiruvchisi - millatni, xalqini u tug'ilib o'sgan maskan bilan birgalikda Vatan deb biladi va shu xalqqa, millatga bo'lgan cheksiz ehtiromini o'z asarlarida bayon etadi. Bu xalqning mentalitetini, urf - odatlarini ochib beruvchi, ko'z - ko'z qiluvchi asarlar ijodida juda ko'p uchraydi. Biz shuning uchun ham Muhammad Yusuf she'riyatini xalqona she'riyat deb bilamiz. Shu narsa ayonki, Vatan, xalq, millat haqida Muhammad Yusufdek asarlar yozish uchun Vatanni, millatni Muhammad Yusufdek sevish, ardoqlash kerak. Buning uchun esa yana bir bor Muhammad Yusuf bo'lib tug'ilish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Muhammad Yusuf "Saylanma" she'riy to'plami. - Toshkent, 2007
2. Boboyev T. "Adabiyotshunoslikka kirish". - T.; O'qituvchi, 1979
3. Islom Karimov "Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch". - Toshkent, 2008
4. Normatov U. "Ijod sehri" - T.; Sharq, 2007

LEXICAL-STYLISTIC VARIABILITY OF ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Хо'jamova Yulduz

Uzbekistan state world languages university, teacher

АННОТАЦИЯ

Научная статья обусловлена следующим: использование языка, особенно в его разнообразной структуре, играет большую роль в жизни человека в разных культурах и в социальной коммуникации, что делается в рамках новых антропоцентрических лингвистических тенденций - социолингвистики и лингвокультурологии. Кроме того, из-за отсутствия научных работ, посвященных исследованию языковой изменчивости в английском и узбекском языках.

Ключевые слова: Концепция, вариативность, социолингвистика, лексико-стилистическое значение.

ANNOTATION

Scientific article is conditioned by the followings: Using language, especially, in varied structure plays a great role in the life of human being in different cultures and social communication thus it is done in the framework of new anthropocentric linguistic trends - Sociolinguistics and Linguoculturology. Furthermore, by the absence of scientific works devoted to the investigation of linguistic variability in English and Uzbek languages.

Key words: Concept, variability, sociolinguistics, lexical-stylistic meaning.

ANNOTATSIYA

Ilmiy maqola quyidagilarga asoslanadi: tilni, ayniqsa uning rang-barang tuzilishda ishlatish, insoniyat hayotida turli madaniyatlarda va ijtimoiy aloqada katta rol o'ynaydi, bu yangi antroposentrik lingvistik tendentsiyalar - sotsiologiya va lingvokulturstik tadqiqotlar doirasida amalga oshiriladi. Bundan tashqari, ingliz va o'zbek tillarida lingvistik variativlikni o'rganish bo'yicha yetarlicha ilmiy ishlarning yo'qligi sababli tadqiq qilindi.

Kalit so'zlar: konsept, variativlik, sotsiolingvistik, leksik va stilistik ma'no.

The English language, like all human languages, varies in grammar, vocabulary, and pronunciation according to a number of social and cultural factors, including the region where a person grows.

Variability is a wonderful treasure and perpetual value of every spoken language. Like a mirror, it reflects the history of the people, and views all the events that have ever happened in this world. Variability (plurality of meanings) shows how interesting the development of the world can be, how many new types of technique appear, and how one word can mean many different things. All the powers of the language are concentrated in variability which expresses not only feelings, but also personal attitude towards something, personal problems and worldview.

Let us take the word "money" that is well known to everyone. Thus, the word "money" has such meanings in the English language, as:

- 1) what one earns by working or selling things;
- 2) coin or paper notes;
- 3) a person`s wealth including their property;
- 4) a particular sum of money.

Most English words are variability. It should be noted that the wealth of expressive resources of a language largely depends on the degree to which variability has developed in the language.

Spoken by over 30 million people, Uzbek is the official language of Uzbekistan. Although numerous local dialects and variations of the language are in use, the Tashkent dialect is the basis of the official written language (Library of Congress, March, 1996).

Almost Uzbek words are variable, it means they don't have only one single meaning; they possess more than one meaning. The real number of meanings of the commonly used words ranges from five to about a hundred. In fact, the commoner the word the more meanings it has.

Similarities of English and Uzbek variability can be seen:

- 1) having the notion "variability" in both languages;
- 2) emotive value of the word:

English: Uzbek:

Girl-girlie Qiz-qizcha-qizaloq

House Uy-uycha

- 3) process of historically developing;
- 4) Having seen connotative meanings in both languages.

And here similarities of English and Uzbek variability:

- 1)having the notion "variability" in both languages;
- 2)emotive value of the word;
- 3)process of historically developing;
- 4)having seen connotative meanings in both languages.

Nevertheless, much in this area remains controversial and unsolved. The relevance of the research is primarily related to the existing in a scientific society the need for a deeper consideration of the phenomenon of the linguistic variability of the English language, as well as with the trend of inter variability comparison in the study of lexical and stylistic features of the English and Uzbek languages. Rethinking words in one of the variants of the English language leads to the appearance of new meanings or narrowing of old meanings, to the replacement of old words with new ones or to the preference of one of the existing or existing synonyms. One of the important consequences of interaction between cultures is the maintenance of lexical units and their variation in the recipient language.

The choice of the variability of the English language and Uzbek one as an object of study is due to insufficient knowledge informative aspects of this phenomenon, as well as the fact that these countries are situated far from each other.

For modern linguistics, the problem of variability of language is simultaneously traditional and relevant, and the study of this phenomenon on the material of national variants of the English and Uzbek languages makes a definite contribution to the solution of the general problems of the theory of language and sociolinguistics.

THE LIST OF USED LITERATURE

1. Абдуллаев Ю.Н., Бушуй А.М. Язык и общество.-Ташкент: Фан, 2002.- 373 с.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов.-М.: Советская энциклопедия, 1966.- 607 с.
3. Ашурова Д.У. Стилистика текста в парадигме когнитивной лингвистики // Филология масалалари. -Ташкент, 2003.-№ 1-С. 41-45.
4. Будагов Р.А. Человек и его язык.-М.: Изд-во МГУ, 1974.-262 с.
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли / А. Мадвалиев таҳр. ост.-Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006-2008.
6. Ginzburg R.S. A course in modern English lexicology. - Moscow: Gnozis, 1979. - p.109

TURIZM TERMINOLOGIYASINING LEKSIK - SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Yakubova Noira Isxakovna

O'zbekiston Davlat jahon tillari Universiteti

ANNATATSIYA

Maqolada termin tizimining yangi so'zlardan tashkil topgan leksik - semantik guruhiga kiruvchi neologizmning "turizm" termini ko'rib chiqildi. Birinchi bosqichda zamonaviy davrda "termin", "atamashunoslik" kontseptsiyalari va natijada inson faoliyatining turli sohalarida, xususan, turizm sohasida o'zgarishlar o'rganildi.

Kalit so'zlar: leksik, semantik, termin, turizm, elementlar, so'zlar, iboralar, leksik maydon, lug'at.

Hozirgi vaqtda "turizm" atamasining haqiqiy va umume'tirof etilgan ta'rifi yo'q. Ko'p taniqli mualliflarning asarlariga ko'ra, ushbu termin so'zning va tilning barcha qirralariga nisbatan yigirmadan ortiq ta'riflarni o'z ichiga oladi. Ularning hech biri aniq deb bo'lmaydi. Keling, ushbu kontseptsiyaning yanada ommabop va erkin yoritilishiga to'xtalib o'taylik, ya'ni termin - fan, texnika, san'atning ba'zi sohalarida kontseptsiyasining nomi bo'lgan so'z yoki atamadir. Superanskaya, N.V. Podolskaya va N.V. Vasilevlar aytishicha, "... atamalar to'plami sifatida maxsus lug'atning bir qismidir" [8,48].

Terminning ikkita jihati bor, masalan, davriy elementlar va nomlar majmuasi, shuningdek, maxsus lug'atning bir xil leksik birliklarini shakllantirishni o'rgatish bilan belgilanadi. Terminlar har kimga, kundalikka, umumiy so'z birikmalariga emas, balki turli xil tillarda mavjud bo'lganlarga xos emas. Ya'ni, faoliyatning turli sohalariga yoki ishlab chiqarish maydonlariga xos bo'lgan sun'iy tarzda yaratilgan terminologik guruhlardir. Masalan, fiziklar, jarrohlar, kimyogarlar, astronomlar, quruvchilar, matematiklar, sayyohlik sohasidagi ishchilar, reklama va boshqalar sohalar ham kirishi mumkin.

Shunga ko'ra, turli tillarda topilgan xuddi shu so'zlar mutlaqo boshqa ma'noga ega, garchi ular leksik jihatdan bir xil. K.Ya. Averbuk taqidlashicha, bugungi kunda terminologik tadqiqotlar bilan qamrab olinmaydi deyarli hech qanday professional sohalar va joylar mavjud emas. Ammo etarli darajada chuqur bilimga ega bo'lishiga qaramasdan, ma'lum bir sohada bilimlarning kengligi, terminologik qurol-aslahalar yangi leksik birliklar bilan faol ravishda to'ldirilmoqda [1,15]. Ilm-fan va texnologiyaning jadal rivojlanishi, ilmiy va texnologik taraqqiyotning yutuqlari asosan tilning rivojlanishiga, aksincha uning so'zlashuviga ta'sir qiladi, shuning uchun "neologizm" degan yangi tushunchani - yangi narsalar, hodisalar va jarayonlarni belgilash uchun yangi so'zlar va so'z ma'nolari paydo bo'ladi. Rivojlanadigan maxsus so'zlar insonning kundalik hayotining ajralmas qismi bo'lib qoladi. Vaqt o'tishi bilan, ular tor mutaxassislar ishining pastki qismidan tashqariga chiqadilar va boshqalarga tushunish uchun yanada qulayroqsharoit yaratib beradi. Bu muqarrar, ammo neologizm, tilning doimiy rivojlanishi bilan, tobora ko'payib boradi va odatda, odamlar hammasini o'rganish uchun etarlicha qobiliyatga ega emas [3,11].

Birinchidan, oldin aytib o'tganimizdek, inson faoliyatining boshqa sohalaridan, asosan,

sotsial-madaniy amaliyotlardan olingan terminlar masalan, acquisition, animation, carousel, courtesy coach, defaulter, domestic tourism, fullboard, halfboard, housekeeping, hospitality industry, mixed-use destination, restricted goods, scheduled service, stopover, standby, welcome pack.

Ikkinchidan, yangi terminlarini shakllantirish, ya'ni neologism so'zlardan foydalanish. Ushbu tendentsiyaning sabablaridan biri tilda bitta so'z yoki iboralar ko'rinishida terminallar bo'lmasligi: masalan, agritourist - qishloq xo'jaligi jarayonini kuzatuvchi va bevosita ishtirok etadigan sayyoh. Neologizmlar og'zaki tizimning bir qismi bo'lganligi sababli, ular so'zning paydo bo'lish darajasida kuzatilishi mumkin bo'lgan aloqalarning tizimli xususiyatiga ko'ra ajralib turadi. Neologizmlar muayyan inson faoliyatining turli sohalarida shakllanadi. P.N. Magomedgadjeva ta'kidlaganidek, u funktsional tarzda namoyon bo'ladi [6, 71]. Sayyohlik sohada turizm termin tizimiga ishlab chiqilgan yondashuv kontseptual ravishda yangi tarkibiy qismlarni quyidagi leksik va semantik guruhlariga bo'lish orqali kuzatilishi mumkin.

1. Turizmga oid terminlarning tipologik tuzilishi:

architourist (architecture + tourist) - asosan me'morchilikni o'rganish uchun sayohat qiluvchi shaxs;

flashpacker (flash + backpacker) - shunchaki chiroyli sayohat qiluvchi sayyoh;

greynomad - faol safar qiladigan keksakishi, masalan, "velosipedda";

griefftourist - jabrlangan yoki bir necha qurbonlarni yo'qotishdan qayg'u va azobni ifodalash uchun yaqinda yuz bergan fojiga olib boradigan odam;

labortourist - bir mamlakatda yashovchi va boshqasida ishlaydigan shaxs;

narco-tourist (narcotics + tourist) - chet elga keladigan giyohvand moddalar yoki giyohvandlik o'simliklar namunalarini olish uchun chet elga safar qiladigan shaxs;

Par-Don (Parij + London) - Parij va London o'rtasida o'z vaqtini tarqatadigan shaxs;

Silent traveler - sayyohlik sohasi bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqada bo'lmagan, uning o'rnini egallashni afzal ko'rgan, shuningdek, mobil qurilmadan olingan ma'lumotlar;

touron (tourist + moron) - ayniqsa johil yoki bezovta qiluvchi sayyohlar;

weather tourist - sayohat qilish, tornadoni, bo'ronlarni yoki boshqa ob-havo hodisalarini tadqiq qiluvchi sayyoh.

2. Sayohat turlari:

daycation - bir kunlik yoki boshqa qisqa muddatlarda, kechki turar joyini o'z ichiga olmaydi sayohat;

fake-ation - pochta orqali xatlarni o'qish va ish bilan bog'liq boshqa vazifalarni bajarish uchun juda ko'p vaqt sarflanadigan dam olish;

fertility tourism - boshqa mamlakatga davolanish uchun boradigan sayyohlar

human safari - odamlarni, ayniqsa mahalliy qabilalarni izlash va kuzatish uchun mo'ljallangan sayohat yoki ekspeditsiya;

mancation (man + vacation) faqat erkaklar bo'lgan sayohat;

microvacation - juda qisqa safar;

minimoon (mini + honeymoon) - qisqa va oddiy lahzali sayohat;

poorism (poor + tourism) - tashlandiq yoki xavfli joylarda ekskursiya va sayohat qilish

staycation (stay + vacation) - uyda dam olish;

stem-celltourism -- tibbiy protsedura asosida ildiz hujayralarini olish uchun boshqa mamlakatga borish

uni-moon (uni- ("consisting of one") + honeymoon) kelin va kuyov turli vaqtlarda alohida sayohat qilganda.

wayfinding

sayohatchilarning o'z joylarini joydan topishlariga yordam beradigan alomatlar va belgilar bilan jihozlash mahoratidir.

3. Turizmga bevosita aloqador bo'lgan, lekin u bilan uzviy bog'liq bo'lgan shartlar: beggagemalaria - bezgak, chivin chaqishi oqibatida bezgak, chet elda bo'lish vaqtida tasodifan turistning bagajiga kildir;

black-holeresort - barcha kiruvchi va chiquvchi Internet signallari to'sib qo'yilgandam olish zonasi;

destination wedding - shahar tashqarisida o'tkaziladigan to'y, ko'pincha mashhur dam olish joylarida;

shoulder season - turizmda yuqori va past mavsum orasida;

stendhal's syndrome - ba'zi bir badiiy yoki tarixiy yodgorliklarni ko'rish yoki shu kabi ko'pgina asarlarni juda qisqa vaqt ichida ko'rishga sabab bo'lgan bosh aylanishi, vahima, paranoya yoki aqldan ozish [9].

So'nggi paytlarda neologizmning ko'pchiligi turizm sohasida paydo bo'lganiga asoslanib, ushbu sohaning jadal rivojlanib borishi kerak. Shartli ravishda yaratilgan leksik-semantik guruhlarining har biri deyarli bir xilda neologizmlar bilan to'ldiriladi. Sayyohlik sanoatida neologizmining leksik-semantik guruhlar tahlilidan so'ng, ismlar, sifatlar, bu jihatdan birlashtiradigan eng oson yo'l ekanini e'tiborga olish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Averbux K.Ya. "Umumiy termin nazariyalari", O'quv uslubiy qo'llanma.- Ivanova, 2004
2. Karpova O.M. "Rus va amerika madaniyatida leksika, leksikografiya va terminologiya".- Ivanova, 2005
3. Kuznesoy S.A. "Rus tili izohli lug'ati".- Noringt, 2005
4. Leychik V.M. "Atamashunoslik: Fan, metodlar,tuzilishi", O'quv qo'llanma.- Maskva,2009
5. Ushakov D.N. "Izohli lug'at".- Maskva, 2004
6. Магомедгаджиева П. Н. Некоторые аспекты стилистического транспонирования новой лексики в русском языке конца XX столетия: Статья. - Челябинск: Вестник Челябинского государственного университета, 2010.
7. Ожегов С. И. Словарь русского языка: Сов. энциклопедия 7-е изд. - Москва, 1968; а также Ожегов С. И. Словарь русского языка. 25-е изд. - Москва: ООО "Издательство Мир и Образование", 2007.
8. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: Терминологическая деятельность: Учебник. - Москва: Издательство ЛКИ, 2008.
9. Словарь неологизмов WordSpy - режим доступа: <http://www.wordspy.com/>

INGLIZ-O'ZBEK TILLARI DOIRASIDA IJTIMOY-IQTISODIY TERMINLARNING YOZMA TARJIMADA BERILISHI

Saliyeva Z.I.

SamDCHTI dotsenti, f.f.n.

Yusupov A.

SamDCHTI magistranti

Insoniyat yaralibdiki ijtimoiy-iqtisodiy soha jamiyatning ajralmas bo'lagi bo'lib kelgan. Shu boisdan, bu sohalarni o'rganish nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy tashkilotlar, balki tilshunos tarjimonlar diqqatidan chetda qolmaydi. Albatta, ijtimoiy-iqtisodiy sohalarga bog'liq bo'lgan qonunlar, shartnoma matnlari va shu kabi matnlar tarjimasida tarjimondan katta mahorat, alohida tayyorgarlikni va bu sohalarga oid bilimlarni ham talab qiladi. Bu borada jahon miqyosida bir qator olimlar ishlar olib borgan. Misol tariqasida keltirish mumkinki ingliz tarjimashunosi Olteanu A.R. mullifligida "Errors and difficulties in translating economic texts" deb nomlangan tadqiqot ishida iqtisodiy matnlar tarjimasining muammolari va murakkabligiga bag'ishlangan mulohazalar yuritilgan va analizlar amalga oshirilgan [2].

Streleskaya I.V. muallifligi ostida esa "Языковые особенности перевода экономических текстов с английского языка на русский" nomli tadqiqot ishida aynan iqtisodiy diskursga va iqtisodiy diskursning o'ziga xos xususiyatlari o'rganilgan[5].

Tilshunoslar ijtimoiy-iqtisodiy terminlarning tarjimalari masalalari yuzasidan qanchalik ko'p ilmiy ishlar, tadqiqot va izlanishlar olib borilmasin, bizningcha, bu sohaga oid terminlarning tarjima qilishda ma'lum bir miqdorda qiyinchilikka duch kelinyapdi. Buning asosiy sababi globallashuv jarayonida turli sohalarga doir har kuni paydo bo'layotgan neologik terminlarni tarjima qilishda alohida to'xtalish yalab qiladi. Tarjimashunoslik tarjima jarayoni, uning qonuniyatlari, asliyat va tarjima matnlari ustida olib borilayotgan kuztishlarni umumiyalashtirish, tizimlashtirish orqali ikki til orasidagi muvofiqliklar darajasini ularning o'ziga xos xususiyatlari mohiyatini ochib berishga yo'naltirilgan filologiya sohasi ekan, ijtimoiy-iqtisodiy terminlarning tarjimasiga doir bir nechta usullarni ishlab chiqqan. Aynan iqtisodiy terminlarga to'xtaladigan bo'lsak, bu sohaga doir terminlarga buxgalterlik, auditorlik ishi, marketing va boshqalarni misol keltirish mumkin. Bu sohaga doir terminlarni tarjima qilishning o'ziga xos xususiyatlaridan quyidagilarni sanab o'tish mumkin:

- Matnning axborot beruvchanligi hamda terminlarning mazmunga boyligi;
- Frazologik birikmalarning keng tarqalganligi, shuningdek abbreviatu-ralarning mavjudligi hisoblanadi. Masalan, qisqartmalar, ya'ni abbreviaturalar doirasida oladigan bo'lsak:

Ingliz tilida: VAT - value-added tax

O'zbek tilida: QQS - qo'shimcha qiymat solig'i

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, ijtimoiy-iqtisodiy terminlarning kundalik hayotimizda tezlik bilan yangilanib borishi, ularni tarjima qilishda asosan leksik transformatsiya tiplaridan foydalanilgan holda tarjima qilishni ko'zda tutadi. Bunday tiplarga transliteratsiya, transkripsiya, kalkalash kabilar kiradi. Aynan iqtisodiy terminlar yuzasidan ko'radigan

bo'lsak, bunday terminlar uchun eng muqobil tarjimabu transliteratsiyavatranskripsiya hisoblanadi. Transliratsiya usulidan foydalanishning eng asosiy sababi asliyatda qo'llanilgan milliy xususiyatli lisoniy vositalarning tarjima tilida mavjud bo'lmaganligi tufayli asliyatning milliy xususiyatini tarjima tili sohiblariga xos xususiyat bilan almashtirib qo'yish yoki tarjimani umuman bunday xususiyatdan mahrum etish kabi holatlarga yo'l qo'ymaslikdan iborat. Fikrimizga misol keltiradigan bo'lsak Amerika Qo'shma Shtatlari "dollar"ining, ingliz "funt sterling"ining, hind "rupiya"sining tarjimasida transliteratsiya qilinmasdan o'zbek so'mi bilan almashtirib qo'yish, mazkur terminlarning milliyligi yo'qolishiga olib keladi.

Ijtimoiy terminlarning ham transliteratsiya usuli yordamida tarjima qilish, ularning tarjima tillarida to'liq ma'noni saqlab qolsihiga yordam beradi, ammo shuni ta'kidlash joizki, ijtimoiy sohaga doir atamalarning bir necha ma'nolarga egaligi ularni tarjima qilishdabirmunchaqiyinchiliklargaolib keladi.Bu esatransformatsiyatiplari ham tarjima qilish uchun eng muqobil variant emasligini ko'rsatadi.

Misol tariqasida bir nechta terminlardan fikrimiz isbotini keltirib o'tishimiz mumkin. Ingliz tilida "humanity" so'zi bir nechta ma'noni anglatadi:

"insoniylik", "mehribonlik", "odamzot". Bu tarjimalardan ko'rishimiz mumkinki aynan ijtimoiy sohaga doir yaxlit atama ma'nosini bermagan, ammo bu so'zni yaxlit bir termin sifatida tarjima qilganimizda "Gumanitar fanlar" yoki "Gumanitar soha" ma'nolarini ham beradi va aynan gumanitar soha termini sifatida qo'llaniladi. Bu so'zning aynan yaxlit termin tarjimasida ko'rish mumkinki, transliteratsiya usulidan emas, balki qo'shish usulidan foydalanilgan, ya'ni tarjimada asliyat leksik birligi ma'nosini tiklsh uchun so'z qo'shish usulidan foydalanilgan va kerakli ma'noni bergan. Asliyat tilida "humanity" so'zi "gumanitar" deb terjima qilingan bo'lsa, unga "fanlar", "soha" kabi so'zlar qo'shilib tarjima qilingan. Bunday usul yordamida tarjima qilish imkoniyatini "moral(s)" so'zida ham ko'rish mumkin:

"moral(s)" - 1. Xulosa (ot so'z turkumi)

2. Axloqiy (sifat so'z turkumi)

3. Odob-axloq qoidalari (so'z birikmasi)

Yuqoridagi tarjimadan ko'rish mumkinki, "moral(s)" so'zining uchinchi tarjimasida aynan so'z qo'shish usuli orqali tarjima qilingan.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki ijtimoiy hamda iqtisodiy matnlarni tarjima qilish, ularni tag ma'nosini to'liq ochib berishda umumiy tarjima usullaridan, misol uchun leksik transformatsiyalar, foydalanish bilan birga ijtimoiy terminlarni tarjima qilishda iqtisodiy atamalarni tarjima qilish usullaridan ham kengroq izlanishlarni taqozo etadi, boisi iqtisodiyot atamalri asosan bir ma'noli so'zlar hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Akobirov S. Til va terminologiya. - T.: "Muharri", 2014.
2. Olteanu A.R. Errors and difficulties in translating economic texts. - Москва: "Progress", 1977.
3. G'aybulla Salomov. Tarjima nazariyasiga kirish. -T.: "O'qituvchi" nashriyoti. 1978.
4. Komissarov V.N. Пособие по переводу с английского на русский язык. - Москва "Высшая школа", 1990.
5. Стрелеская И.В. Язоковы особенности перевода экономических текстов с английского языка на русский. - Москва: Искусство, 1986.
6. Cambridge Advance Learner's Dictionary 3rd edition. Cambridge University Press. 2008.

ЛЕКСИК МУНОСАБАТЛАРНИНГ ТИЛШУНОСЛИК ВА СЕМАНТИКА СОҲАЛАРИДАГИ ЎРНИ

Машарипова Наргиза Отахоновна

Таянч докторант, Урганч давлат университети

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада тилшунослик, семантика соҳалари ва уларнинг ажралмас қисми ҳисобланадиган сўзлараро маъновий муносабатларнинг қисқача талқини ёритилган ва мисоллар ёрдамида уларнинг таҳлили келтирилган.

Калит сўзлар: тилшунослик, семантика, сўзлараро маъновий муносабатлар, синонимия, маъно, лексема, тил вазифалари

ANNOTATION

This article highlights the fields like linguistics, semantics and lexical-semantic relations considered one of the main parts of these disciplines, furthermore, relations are analyzed with providing some examples.

Key words: linguistics, semantics, lexical-semantic relations, synonymy, meaning, lexeme, language functions

АННОТАЦИЯ

В этой статье представлен краткий обзор дисциплин как лингвистика, семантика и лексико-семантических отношений, которые являются их неотъемлемой частью, и проанализированы их примеры.

Ключевые слова: лингвистика, семантика, лексико-семантические отношения, синонимия, значение, лексема, функции языка

Ўзбек халқи ва тилининг шаклланиш тарихи, шеваларга муносабати, ўрганиш тарихи ва босқичлари каби мавзулар Ф.Абдуллаев, Ғ.Абдурахмонов, А.Алиев, С.Аширбоев, А.Боровков, Ҳ.Дадабоев, Э.Фозилов, С.Иброҳимов, Ф.Камолов, А.Кононов, М.Мирзаев, А.Нурмонов, В.Решетов, А.Рустамов, У.Саноқулов, Қ.Содиқов, Ш.Шоабдурахмонов, А.Шчербак, Ш.Шукуров, Б.Ўринбоев, А.Фуломов каби тилшуносларнинг, Б.Аҳмедов, А.Асқаров, А.Муҳаммаджонов каби тарихшуносларнинг, В.Абдуллаев, Ҳ.Болтабоев, А.Ҳайитметов, И.Ҳаққулов, Н.Жабборов, Э.Каримов, Н.Каримов, Н.Комилов, Н.Маллаев, У.Норматов, А.Қаюмов, Б.Қосимов, Ҳ.Сулаймонов, Б.Валихўжаев, О.Шарафиддинов каби адабиётшуносларнинг, М.Имомназаров, У.Увватов, Э.Юсупов, С.Шермуҳаммедов каби файласуф-тасаввуфшунослар ишларида ўз аксини топган.

Ўзбек субстанциал тилшунослиги асосчилари А.Фитрат, А.Фуломов, етук намояндалари ва такомиллаштирувчилари Ф.Абдуллаев, Ғ.Абдурахмонов, М.Асқарова, О.Азизов, А.Боровков, Ж.Джумабаева, А.Ҳожиёв, С.Иброҳимов, Ф.Камолов, С.Каримов, А.Кононов, М.Миртожиев, И.Мирзаев, М.Мирзаев,

А.Мухторов, Р.Қўнғуров, И.Расулов, В.В.Решетов, А.Сайфуллаев, Ў.Тожиев, У.Турсунов, Ф.Убаева, С.Усмонов, Х.Холиёров, Б.Йўлдошев, Ҳ.Шамсиддинов[17], Ш.Шоабдурахмонов каби олимларнинг илмий-тадқиқот ишлари натижалари тилшунослик фани тараққиётида ўз ўрнига эгадир.

Илмий изланишлар доирасида тил луғат сатҳининг систем табиати ва унинг хусусиятлари атрофлича ёритилган. Сўзлараро маъновий муносабатлар тадқиқисиз тил луғат бойлигини ЛМГ анча мушкул масала ҳисобланади. Сир эмаски, айнан бу соҳада ривожланиш ва илмий тадқиқот ишлари сони ва сифатининг кескин кўтарилиши айнан республикамиз мустақиллигининг илк йилларига тўғри келади. Тил тафаккур, инсоннинг когнитив қобилияти ривожидида ҳал қилувчи омил сифатида эътироф этилар экан, лисоний фаолликда маъно ифодаси етакчилик қилиши қайд этилиши даркордир. Маъно тушунчасига юзланар эканмиз, табиийки семантика соҳасига мурожаат қилинади. "Семантика" (semantique) термини 1883 йилда фаранг тилшуноси Мишель Бреаль томонидан юнонча *semantikos* "ифодаловчи, маъно билдирувчи" ўзагидан (semantics термини инглиз тилида XVII асрдаёқ мавжуд бўлган) ясалган.

Шу ўринда тил вазифалари (функциялари) ҳақида мулоҳаза юритилар экан, тилнинг кенг маънода инсоният томонидан турли хил ёки маълум бир мақсад ва ниятларга эришиш йўлидаги восита сифатида фойдаланилиши тушунилиши ҳеч кимга сир эмас. Ва айнан шу жараён давомида юзага келувчи мулоқот (коммуникация)нинг самарадорлиги лисоний бирлик англатадиган маъно-мазмуннинг нафақат бирламчи ёки иккиламчи, балки унинг маълумот алмашиниш ёки нутқ жараёнида юзага келувчи хусусиятлари ва муаммолари инобатга олинганлиги билан белгиланади. "...зеро, маъно шаклланиши ва идроки моҳиятан когнитив фаолият бўлиб, улар тафаккур ва лисоний амалларнинг омухталашуви шароитида юзага келадиган ҳодисадир"[18].

Нутқнинг равон ва таъсирли бўлишини, фикрнинг аниқ ва образли чиқишини таъминлайдиган муҳим услубий воситалардан бири бир хил ёки бир бирига яқин маънога эга бўлган маънодош сўзлар - синонимлар саналади. Масалан, бепарво, бепарқ, беташвиш, лоқайд; чиройли, гўзал, барно ва ҳоказо. Синонимлар бир нарса ёки ҳодисанинг ҳар хил белгиларини назарда тутиб ифодалаши туфайли доимо ҳам бири ўрнида иккинчисини қўллаб бўлмайди, қўлланган тақдирда ҳам уларнинг маънолари бир-бирига айнан тўғри келмайди. Шу сабабдан тилларда мутлақ синонимлар йўқ дейилади[19]. Тилшунос олим агар шундай синонимлар учраб қолса, улардан бири тез орада истеъмолдан чиқиб кетиши ҳақида тўхталиб, мутлақ синонимлар самолёт ва аэроплан сўзларининг иккинчиси (аэроплан) ҳозирги вақтда истеъмолдан тушиб қолганини мисол тариқасида келтириб ўтади. Синонимларнинг бу тури лексик дублетлар деб ҳам юритилишини учратиш мумкин: космос - фазо[20]. Айнан шу ҳодиса рус тилшунослиги талқинида қуйидагича таҳлил қилинишини кузатиш мумкин:

аэроплан - самолёт, лингвистика - языкознание, акцент - ударение, осьминог - спрут (абсолютные синонимы).

Лексемалар ўзаро синоним бўла олмайдиган ҳолатларни Жамолхонов қуйидагича изоҳлайди[21]:

1. Турли туркум лексемалари: от билан сифат, сифат билан феъл ва бошқалар.
2. Бир туркум лексемаларида кенг тушунча номлари билан тор тушунча номлари.

Бундай ҳолат кўпроқ терминологияга хосдир. Масалан, ботаникада тур ва хил терминларининг тушунча доираси тенг эмас: тур термини уруғдош бўлган бир неча хил ва навларни ўз ичига олган таксон тушунчасини ифодалайди, айна пайтда турлар туркумларга, туркумлар эса оилаларга бирлашади. Шунга кўра тур ва хил, тур ва туркум каби синонимик қаторлар бўлиши мумкин эмас.

3. Ижтимоий моҳияти тенг бўлмаган ҳодиса-воқеликларнинг номлари: қози ва судя, миршаб ва милиционер кабилар. Булардан қози ва миршаб лексемалари феодализмдаги воқеликни, судя ва милиционер лексемалари эса ҳозирги демократик тузумга хос воқеликни номлайди.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш зарурки, семантика соҳаси мавзулари қанчалик муҳокама қилинишига қарамасдан, уларнинг ҳудуд доираси тобора кенгайиб бораяпти ва бошқа фан соҳалари билан муносабати янада мустақамланиб, ўз долзарблиги ва қўҳналигини ҳеч қачон йўқотмасдан, ҳар доим баҳс-мунозарага чорлаши билан аҳамиятлидир. А.Е. Кибрик айтганидек, "тиллар оламининг охири йўқ ва бундай турли-туманлик шу даражадаки, ҳеч қандай илмий-назарий фантазия лисоний воқелик билан баҳслаша олмайди". Семантика тарихи масаласи ҳақида сўз юритар эканмиз, юқорида келтирилган қисқа таҳлил асносида шуни айтиш мумкинки, у бошқа тилшунослик тармоқлари тарихи каби бир текис жараёнда кечмаган. Шунга қарамасдан, замонавий тилшуносликда кечаётган "инқилобий" ўзгаришлар йўлидан бораётган семантика фанининг барча соҳалари бир миқёсда ёритилмаганлиги мазкур тадқиқот майдонининг янада чуқурлашиши, кенгайиши зарурлигидан далолатдир.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Сафаров Ш. Семантика. -Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" давлат илмий нашриёти, 2013. -340 б.
2. Алефиренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики. -М.: Гнозис, 2005. -С. 17.
3. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика-Синонимическая средства языка. -М.: Наука,1974. -С. 56.
4. Кибрик А.Е. Константы и переменные языка. -СПб.: Алетейя, 2003. -С. 33.
5. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика: Учебное пособие. -М.: Эдиториал УРСС, 2000. -С. 74.
6. Кондаков Н.И. Логический словарь справочник. -М.: Наука, 1975. -С. 162.
7. Кронгауз М. Семантика: Учебник для студ. лингв. фак. высш. учеб. заведений. -2-е изд., испр. и доп. -М.: Издательский центр "Академия", 2005. -С. 116.
8. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика: Введение. -М., 2003. -С. 48.
9. Новое в зарубежной лингвистике. Проблемы: референции / Под ред. Н.Д.Аругюновой. М.:Прогресс, 1982. Вып. XIII. 434 с.
10. Сааринен А. О метатеории и методологии семантики // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVIII. М., 1986. -С. 22.
11. Смирницкий А.И. Значение слова// Вопросы языкознания, 1955, №2. -С. 89.
12. Шафр А. Введение в семантику. -М.: Издательство иностранной литературы, 1963. -С. 87.
13. Chomsky N. On Nature and Language. -Cambridge: Cambridge University Press, 2003. p. 19.
14. Chomsky N. Studies on Semantics in Generative Grammar. -Mouton. The Hague,

1972. p. 14.
15. Cruse D.A. Lexical Semantics. -Cambridge: Cambridge University Press, 1986. p. 82.
16. Cruse D.A. Meaning in language: Introduction to Semantics and Pragmatics. - Oxford: Oxford University Press, 2000. p. 75.
- 17,Бу йўналиш намоёндалари ва уларнинг фан тараққиётидаги хизматлари ҳақида қаранг: Шукуров Ш., Бозорова Д. Узбекское советское языкознание. Отв.ред Ш.Ш.Шаабдурахманов. - Тошкент: Фан, 1986. - 232 с.; Uzoqov H. O`zbek tilshunoslari. - T: O`qituvchi, 1972. - 268 b; Nurmonov A. O`zbek tilshunosligi tarixi. - T.: O`zbekiston, 2002. - 250 b.
- 18,Шаҳриёр Сафаров, Семантика. "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти. Тошкент-2013. 8-б.
- 19,Irisqulov M. Tilshunoslikka kirish. Ikkinchi nashri. - Toshkent: Yangi asr avlodi. 2009. 109-b. -263 b.
- 20,Anorbekova A., Mirzayeva Sh. Hozirgi o`zbek adabiy tili. - Toshkent: Bayoz. 2016. 72-b. -400 b.
- 21,Jamolxonov H. Hozirgi o`zbek adabiy tili, -Toshkent: Talqin, 2005, 168-b. - 272 b.

AXBOROT AGENTLIKHLARI FAOLIYATIDA IQTISODIY VA IJTIMOYIY-MADANIY JIHATLAR ("REUTERS" MISOLIDA)

Musayeva Nodira Azizovna
O'zJOKU tayanch doktoranti

ANNOTATSIYA

Mamlakatimizda uzoq yillar mobaynida G'arb axborot agentliklariga salbiy nazar bilan qarab kelindi. Albatta, har bir yirik agentlik o'z mamlakatining manfaatlarini ifodalaydi va himoya qiladi, biroq u an'anaviy axborot raqobati kontsepsiyasiga doirasida faoliyat olib boradi. Bugungi kunda G'arb agentliklari tajribasini diqqat bilan va muntazam ravishda o'rganish vaqti keldi.

Kalit so'zlar: "REUTERS" axborot agentligi, iqtisodiy ta'minot, axborot uzatish texnologiyalari.

Axborot agentliklari zamonaviy kommunikatsiyalar va keng ijtimoiy-siyosiy va madaniy jarayonlarning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. G'arbnining rivojlangan mamlakatlarida axborot agentliklari - ommaviy axborot vositalarining eng qaynoq habarlarni yetkazishdagi asosiy vositasi hisoblanadi.

Axborot jamiyati oldidagi birinchi hal qiluvchi qadam 19 asrning ikkinchi yarmida axborot agentliklarining paydo bo'lishi bilan bog'liq bo'lgan, degan fikrni ilgari surdik. Chunki axborot agentliklarining paydo bo'lishi axborotni yig'ish va tarqatishning yangi madaniyatini shakllantirishga yordam berdi.

Axborot agentliklari o'z faoliyatlari tarixida eng zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishini diqqat bilan kuzatibgina qolmay, zamonaviy axborot texnologiyalarini o'zlari yaratdilar va ma'lumot tarqatishda pochtdan sun'iy yo'ldosh aloqa vositalarigacha bo'lgan innovatsion usullarni joriy etdilar.

Axborot agentliklarining obyektivlik konsepsiyasi jamiyatda axborot plyuralizmini rivojlantirishga qaratilgan. Zamonaviy texnologiyalarni tezkor tadbiq etish axborotni biznes uchun juda foydali bo'lgan mahsulotga aylantirishga olib keladi. Shuningdek, yangi axborot-uzatish texnologiyalarining paydo bo'lishi, ommaviy axborot vositalarida senzurni zaiflashtiruvchi omillardan biri ekanini ta'kidlashimiz mumkin, chunki bu yangi sharoitlarda biznesni olib borishga to'sqinlik qildi.

Biroq bunday sharoitda "Reuters" axborot agentligining moliyaviy-iqtisodiy faoliyati tajribasini o'rganish muhimdir. Bu iqtisodiy va jurnalistik faoliyatni samarali tashkil etishning axborot agentligi sifatida foydasiz bo'lgan korxonaga qanday foyda keltirishiga misol bo'la oladi.

Bu masalani ko'rib chiqish, o'zbek OAVining moliyaviy barqarorligi va iqtisodiy mustaqilligi muammolari nuqtai nazaridan juda dolzarbdir. Ko'pgina olimlarning fikriga ko'ra, iqtisodiyotning roli ommaviy axborot vositalari uchun tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Masalan, V.Fedinin "ommaviy axborot vositalarining ilmiy va texnologik taraqqiyotni jadallashishiga ta'siri kuchi, birinchi navbatda, ularning faoliyati iqtisodiyotning asosiy

muammolarini hal etishga yo'naltirilganligiga bog'liq" deb ta'kidlaydi.

Reutersning o'ziga xosligi - faoliyati katta daromad keltiradigan yagona axborot agentligidir. Ushbu agentlik o'zining tarixi mobaynida, birinchi navbatda, pul topish imkoniyati prizmasidan ma'lumot oldi. Shuning uchun agentlik faoliyati, Yuliy Reuter Aachen byurosidan tortib, zamonaviy Reuters operatsion mahsulotlariga qadar har doim iqtisodiy manfaatlarga ega. Endilikda Reuters axborot agentligi an'anaviy doirasini tark etdi va haqiqatan ham axborot agentligi va yirik dilerlik markazining aralashuviga aylandi, bu nafaqat mijozlarga iqtisodiy ma'lumotni etkazib berish, balki ularga moliyaviy operatsiyalarning keng doirasini taqdim etish imkonini beradi. Evropada 500 ta eng yirik kompaniyalar ro'yhatiga kirgan Reuters, bozor kapitali bo'yicha 1994 yilda 46-o'rinni, "United" gazetasi (335-o'rin), "Daily Mail" (339-o'rin), shuningdek, "Pearson" kabi nashriyot guruhlariga o'rtasida (130-o'rin) egalladi.

Katta pul ishlab chiqarishni boshlagan Reuters, axborot bozorlariga nafaqat yangiliklar orqali, balki to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi. Bunga misol tariqasida "Wisnews" video xizmatini sotib olish bilan bir qatorda, agentlik qoshida mustaqil xalqaro teleko'rsatuv agentligi tashkil etish maqsadida Britaniyaning tijorat televideniya kompaniyasining ITN axborot xizmatini qayta ishlashga jalb qilganini aytish mumkin. Reuters telekanalining o'ziga xosligi shundaki, ko'pchilik savdo markazlari Reuters Televizion yangiliklar dasturiga moslashtirilgan savdo dasturini o'zgartira oladi. Reuters kompaniyasining boshqaruvi, kompaniyaning operatsion tizimlari orqali dunyodagi barcha valyuta operatsiyalarining 50 foizini amalga oshirishni talab qiladi. "Reuters" operatsion tizimlari mijozlar bilan bevosita axborot agentliklari ishining yorqin namunasi ekanini ta'kidlash juda muhim, bu esa axborot sohasida o'z mustaqilligini ta'minlaydi. Reuters yangiliklar bilan ishlashning asosiy an'analarini saqlab qoldi va iqtisodiy faoliyatdan olinadigan foyda hisobiga global yetakchi agentlik maqomiga sazovor bo'ldi.

G'arb axborot agentliklari, xususan Reuters tajribasi o'zbek jurnalistlariga tashkiliy va ijodiy jihatdan yordam berishi mumkin. Mamlakatimizda axborot yetkazib beruvchilar va axborot iste'molchilari o'rtasida yangi munosabatlar tizimi barpo etilayotganda, boshqa axborot agentliklari faoliyatidagi xato va kamchiliklarini ko'rib chiqish va yutuqlaridan namuna ko'chirish, ijobiy tajribasini inobatga olish, ayniqsa, muhimdir. Asosiy masala - bu ehtiyotkorlik: Reuters faoliyatining barcha bosqichlarida aynan shu tamoyilga rioya qilgan holda kompaniyasini qayta tashkil etgan. Bundan tashqari, kompaniya rahbarlarining agentlikning eng yaxshi an'analarini saqlab qolishdagi g'amxo'rliги kabi sa'y-harakatlari ham maqtovga sazovordir.

G'arbdagi ommaviy axborot vositalarining rivojlanishidagi ziddiyatlarni tahlil qilish, bugungi kunda jurnalistik muammolarning bugungi kun global muammolari bilan bog'liqligini ta'minlashi va madaniy yondoshmasdan, ushbu muammolarni hal eta olmasligiga ishonch hosil qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Масловский Е.М. Англо-русский словарь пользователя персональной ЭВМ.13. "Независимая газета" 11.1996 04.2000 13. Печать // Под. ред. К. Победоносцева М.,1993.
2. Gibson R. Radio and Television Reporting. New-York, 1991
3. Jones R. A Life in Reuters. London, Hodde and Stoughton, 1951. P. 12434 Read, D. P.216

ЗАМОНАВИЙ ЎЗБЕК ШЕЪРИЯТИДА ЯЛМОҒИЗ ОБРАЗИНИНГ РАМЗИЙ-ТИМСОЛИЙ ТАЛҚИНИ

Нуруллаева Сарвиноз

БухДУ таянч докторанти

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада "ялмоғиз" мифонимининг замонавий шеъриятдаги талқини, стилизацияси ва метафоризацияси ҳақида фикр юритилган.

Калит сўзлар: стилизация, метафора, метафоризация, мифоним, ялмоғиз, ёсуман.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается поэтическая интерпретация, стилизация и метафоризация мифонима "Баба Яга" в современной узбекской поэзии.

Ключевые слова: стилизация, метафора, метафоризация, мифоним, Баба Яга.

ANNOTATION

This article analyzed the poetical interpretation, stylization and metaphorization of the "witch" myth in modern Uzbek poetry.

Key words: stylization, metaphore, metaphorization, mythonym, witch.

Маълумки, фольклор образларининг ёзма адабиётга кўчиши стилизация ва фольклоризм деб юритилади [10]. Бундай образ "услубан фольклор образига хос бўлса-да, ёзма адабиёт бағрида қайта туғилган, стилизация қилинган образдир"[12,121]. Фольклор образлари стилизацияси кўринишларидан бири мифологик образлар стилизацияси бўлиб, ёзма адабиёт ижобий (пари, Хизр каби) ва салбий (ялмоғиз, жодугар, шайтон каби) мифологик образларни қўллаб, ўз мақсади ва ғояси йўлида ишга солади. Шундай образлардан бири ялмоғиз образи бўлиб, замонавий ўзбек шеъриятида бу образдан унга хос ялмамай ютиш, еб-тўймастик, очкўзлик ва очофатлик каби хусусиятларни назарда тутиб, уруш, гам, талофат, нафс каби тушунчаларни рамзий ифодалашда фойдаланилади. Ушбу образ кўпинча тўғридан-тўғри стилизация қилинмай, кўчма маънода қўлланилади, яъни метафоризация қилинади ва бу нутқий экспрессивликни таъминлайди. Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, "метафоризация ҳодисасининг заминида қиёслаш натижасида эришилган (аниқланган) ўхшатиш идеяси ётади"[1,23].

Ялмоғиз образи деярли барча жаҳон халқлари фольклорида мавжуд бўлиб, кўпгина халқлар эртақ ва дostonларида унинг икки қирраси: эпик қаҳрамонга кўмакчи ва ҳомийлиги ҳамда унга мухолиф, зиён етказувчилик сифати кўзга ташланади [5]. Қирғиз мифологиясига кўра, ялмоғиз етти бошли демономорф мавжудот. Қадимги туркларнинг оғзаки ижодида фаол персонаж саналган ялмоғизни ташқи кўринишига кўра аждарҳо билан қиёслайдилар. Мазкур образнинг келиб чиқиши ҳомий. Она култига бориб тақалади. Олимлар бунга ушбу образдаги шомон-сеҳргар, қавм-рўзғор оловининг бекаси, "ўлим мамлакати"нинг кўриқчиси

каби функциялар сабаб бўлганини таъкидлайдилар.

Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижодида ялмоғиз ўта хунук қари кампир сифатида тасвирланадиган, дуч келган ҳамма нарсани еб-ютиб юборадиган афсонавий махлуқ, жодугар образидир.

Замонавий шеърятда асосан салбий маънода ёвузлик, очкўзликни ифодалаш учун ишлатилади. Жумладан, Жамол Камол қаламига мансуб қуйидаги сатрларда ҳам ялмоғиз ёвузлик ва очкўзликнинг тимсоли бўлиб хизмат қилган:

Келишди барчаси нонингни еб,
Қонингни ичмакка,
Наҳанглар, аждаҳолар,
Ялмоғизлар озми тарихда?[4,233]

Ушбу шеърининг парчада ўтмишда ватанимиз ерларига бостириб кирган босқинчиларга нисбатан наҳанг, аждаҳо ва ялмоғиз ташбеҳлари қўлланилмоқда. Босқинчиликнинг қон тўкиш, вайрон этиш, ёндириш, кул қилиш, яксон этиш каби талафотлари наҳанг, аждаҳо ва ялмоғиз етказадиган зарарларга тенглаштирилмоқда. Қолаверса, босқинчиларга хос бўлган ёвузлик ва очкўзлик каби иллатлар шу образлар воситасида ифодаланмоқда. Наҳанг, аждаҳо ва ялмоғиз образлари ўртасида яхлитлик ва бўлак муносабатлар мужассам бўлиб, аждар ва ялмоғиз мифологик образлар сифатида "мифонимлар тўри"ни ҳосил қилади. Агар улар "Гешталът қонунлари" ёки "Гешталът тамойиллари" билан кўриб чиқилса, биринчидан, улар (аждар ва ялмоғиз) ўзга олам тушунчаси билан боғлиқ ҳолда идрок этилади (яқинлик тамойили); иккинчидан, бир-бирига монанд белгилари орқали идрок қилинади (ўхшашлик тамойили)[11,29]. Умуман олганда, бу уч образни бирлаштирувчи умумий белгилар ямламай ютиш ва очкўзликдир.

Ойбекнинг II жаҳон уруши мавзусига оид "Даврим жароҳати" достонида ҳам ялмоғиз метафорасидан фойдаланилган. Ялмоғизга хос уча олиш, тўсатдан пайдо бўлиш, ёвузлик (шумлик) қилиш ва сеҳр-жоду воситасида ўт сочиш белгилари қирувчи жанг самолётларига образли қилиб кўчирилган:

Билмадим, фалакнинг қай қабатидан
Келди Американинг бу самолёти.
Даврим балосининг шум қанотидан
Қарсиллаб қуйилди ялмоғиз ўти! [9,58]

Замонавий шеърятимизнинг айрим намуналарида ялмоғизнинг ижобий семасидан фойдаланиб поэтик ифодалар яратилганига гувоҳ бўламиз. Шоир ва носир Носиржон Жўраев "Зарра" шеърида ялмоғиз образидан худди шундай маънода фойдаланган. Шеърда илмнинг қудрати ялмоғизнинг сеҳрлай олиш кучига ўхшатирилган:

Ялмоғиз сеҳрига ўхшайди илм -
"Суф" деса одаммиз, "куф" деса робот.
Бизни шу жодулар этгандир таслим,
Хоҳласа ҳаётмиз, хоҳласа нобуд. [6,59]

Дарҳақиқат, илм-фан бугун шундай ютуқларга эришмоқдаки, унинг воситасида инсон мўъжизалар яратаётганига шоҳидмиз. Қадимда инсонлар мифлар орқали тасаввур қилган ҳодисалар бугун илм-фан тараққиёти туфайли ҳақиқатга айланаётгани ҳеч кимга сир эмас.

Суюкли шоираларимиздан Ҳалима Аҳмедованинг "Бошқа дунё йўқдир..." шеъри сеҳр-жодудан-да қудратли куч ҳақида бўлиб, унда ялмоғиз образидан

муҳаббатнинг нақадар сирли туйғу эканини ифодалашда фойдаланилган:

Умрим коинотнинг умридан узун,
Ўлим, кўрқоқдирсан, сен-да бир ожиз.
Даҳшат ўрмонлари ичра ногаҳон
Парига айланди қадим ялмоғиз:
Мен сени нақадар севаман [3,100].

Ошиқ ишқ туфайли шунчалар масрурки, ҳаётни, умрни боқий деб тасаввур қилади ва унда фақат ёрқин ранглари кўради: ўлимдан ҳам кўрқмайди, ўзини ундан кучли деб билади, ҳамма нарса фақат чиройли ва яхши бўлиб туюлади, ҳатто даҳшат ўрмонларининг эгаси ялмоғиз (қари ва хунук) чаманзорлар бекаси паридек (ёш ва гўзал) бўлиб кўринади. Умуман олганда, шеър асосида "муҳаббат - ялмоғиз(ёвузлик)ни ҳам пари(эзгулик)га айлантирувчи куч" гоёси ётади. Замонавий ўзбек шеърлятида ялмоғиз образи билан биргаликда ёсуман мифоними ҳам қўлланилганига гувоҳ бўламиз.

Ёсуман - форсча "хушбўй гул, жасмин шохчаси" маъносини англатиб, Ясмин, Жасмин, Жасмина, Ясмина каби вариантлари билан мусулмон аёлларига қўйиладиган исм саналади. Бироқ туркий халқлар, шунингдек, форс-тожик халқлар мифологиясига кўра, алвасти, ялмоғизнинг бир кўриниши бўлиб, фольклорда, одатда, ёвуз ва маккор, ҳийлакор аёл тимсолида намоён бўлади ва демономорф образлар билан биргаликда талқин қилинади. Ўзбек мумтоз адабиётида бош қаҳрамонни йўлдан урувчи асосий салбий персонаж ҳисобланади [7,61].

Ташна бу руҳимга шеър бўлиб кирди
Мовий дараларда асрлик туман.
Шеър мени чаманлар сайрига бурди.
Саргашта этган ҳам ўша "ёсуман".[8,80]

Ўзбекистон халқ шоири Абдулла Орипов қаламига мансуб ушбу сатрларда шеърга нисбатан ёсуман метафораси ишлатилмоқда ва у ўзига асир этиши, шоирни сеҳрлаши таъкидланмоқда. Бу эса ижобий маънода ёсуманнинг жодулаши билан тенглаштирилмоқда.

Шоира Ҳ.Аҳмедова "Ариқдаги сувларда..." деб бошланувчи бир шеърда шундай ёзади:

Узоқларга бош олиб кетган
Йўл изини ювади туман.
Майсаларга оғу тутади
Совуқ шамол - кекса ёсуман...[2,35]

Фасллар алмашар экан, табиатдаги ўзгаришлардан ижодкор аҳли таъсирланмай қолмайди. Юқоридаги шеърда ҳам шоира майсаларнинг совуқдан сўлишини кекса жодугарнинг шумлиги оқибатига йўяди: совуқ шамолни қари ялмоғиз - ёсуманга ўхшатади. Бунда ушбу образнинг ёвузлик қилиш, заҳар тайёрлаб, рақибини заҳарлаш каби шум ишлар қилиш белгисига таянади ва ҳақиқатдан йироқлашмаган ўхшатиш яратади.

Умуман, образлилик, тасвирийлик каби категориялар хос бўлган бадиий нутқда тилнинг эстетик функцияси намоён бўлади. Ўқувчига алоҳида куч билан таъсир қилиш, образ яратиш учун тасвирий восита сифатида, асосан, метафорадан фойдаланилади.

Метафоризация, одатда, ўзининг бирор характерли белги-хусусияти билан ажралиб турувчи предметларнинг исмлари асосида ҳосил қилинади. Метафораларни

ҳосил қилишда афсонавий-диний тушунчаларни билдирувчи сўзлар асос бўлувчи сўзлардан саналади.

Хулоса қилиб айтганда, лисоний, мантиқий, перцептуал (идрокий) структура бўлган мифонимлар образи ифодалайдиган маъносига қараб яна турли ички семантик типларга бўлинади. Лекин бу типларни ягона бир гоё боғлаб туради. Шунинг учун улар орқали инсоннинг турли эмоцияси экспрессив тарзда ўз ифодасини топади. Ялмоғиз мифологик образи замонавий ўзбек шеърлятида хилма-хил поэтик ва рамзий ифодалар яратишда ўзига хос ўрин эгаллайди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Абдуллаев А. Ўзбек тилида экспрессивликнинг ифодаланиши. - Т.: Фан, 1983.
2. Аҳмедова Ҳ. Умид сояси (Шеърлар). - Т.: Ниҳол, 2008. - 168 б.
3. Аҳмедова Ҳ. Эрк даричаси: шеърлар. - Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1996. - 120 б.
4. Камол Ж. Аср билан видолашув. Сайланма. I жилд (Шеърлар, дostonлар). - Т.: Фан, 2007. - 336 б.
5. Жуманиёзов Б.М. Ўзбек халқ эпосида ялмоғиз образи. Фил. фан. ном. илм. дар. олиш учун тақдим этилган дисс. автореферати. - Т., 1996.
6. Жўраев Н. Энг қудратли зарра. - Т.: Адиб, 2012. - 44 б.
7. Махмараимова Ш. Ўзбек тили теоморфик метафораларининг қисқача концептуал луғати. - Т.: Чўлпон, 2018. - 100 б.
8. Орипов А. Онажон (шеърлар). - Т.: Ф.Фулом, 1969. - Б.80.
9. Ойбек. МАТ (19 томлик). IV том. Дostonлар. - Т.: Фан, 1976. - 280 б.
10. Шарипова Л. XX асрнинг 70-90-йиллари ўзбек шеърлятида фольклоризм. - Т.: Фан, 2011. - 152 б.
11. Ўраева Д., Нуруллаева С. "Мифонимлар тўри"га хос хусусиятлар. - Ўзбек матншунослигининг назарий ва амалий муаммолари (Рес. илмий анжумани материаллари). - Қарши, 2019. - Б. 29 - 30.
12. Кувватова Д. XX аср иккинчи ярмида ўзбек поэмаси. - Т.: Turon zamin ziyo, 2014. - 176 б.

O'ZBEK XALQ QO'SHIQLARIDA TERAK OBRAZINING O'ZIGA XOS TALQINARI

Rustamova Gavhar

BuxDU Boshlang'ich ta'lim

metodikasi kafedrası o'qituvchisi

Xalqimiz orasida chinor, jiyda, gujum, tol, terak, tut, archa, yong'oq, anjir va hokazo singari daraxt turlarining folklor asarlarida o'ziga xos ramziy-timsoliy ko'rinishlarda obrazlantirilishi kuzatiladi. Ularni o'rganish orqali xalqimizning daraxtlar bilan bog'liq e'tiqodiy qarashlari haqida bilib olish mumkin bo'ladi.

Bebaho xazina va g'oyat qadimiy so'z san'ati sifatida e'tiborni tortadigan o'zbek xalq qo'shiqlarining obrazlar tarkibida terak ba'zan real, ba'zan ramziy xarakterda tasvirlanuvchi an'anaviy obrazlardan biri bo'lib, asosan, qo'shiq mazmunini badiiylashtirishga va ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiladi.

Daraxtlar bilan aloqador xalq e'tiqodiy qarashlari islomgacha shakllangan diniy-mifologik tushunchalarga borib taqaladi. O'zbek folklorshunosligida bu masala hali alohida tadqiq obyektiga aylantirilmagan esa-da, daraxtlarga e'tiqod, ularning xalq og'zaki ijodidagi talqinlari xususida M.Alaviya, B.Sarimsoqov, S.Ro'zimboyev, O.Safarov, A.Musaqulov, Sh.Turdimov, D.O'rayeva kabi folklorshunoslarning kitob va maqolalarida qimmatli fikrlar uchraydi. Bu haqdagi mavjud fikrlarga tayanib aytish mumkinki, qadimgi insonlarning odam paydo bo'lishiga aloqador tasavvur-tushunchalari daraxt timsolining inson tushunchasiga ko'chirilishiga sabab bo'lgan. Ilk insonlar daraxt va insonga xos xususiyatlarni o'zaro qiyoslash asosida, ularni o'xshatib, birini ikkinchisi uchun timsol deb bilgan. Shu kabi tushunchalar daraxt va inson obrazini folklor asarlarida parallel, yondosh qo'llashga olib kelgan.

Qadimgi insonning daraxtlarni o'zi bilan qondosh, ruhan yaqin deb o'ylashi, insonning ruhi tug'ilganicha ham, o'lganidan keyin ham daraxtda bo'ladi deya tushunishi, inson joni ruh bo'lib bir ko'rinishdan boshqasiga (jumladan, hayvonmi, daraxtmi yoki biror o'simlik ko'rinishigami) evriladi deb qarashi daraxt va o'simliklar olami bilan ham bog'liq e'tiqodning shakllanishiga olib kelgan. Shu e'tiqodning izlari tug'ilish hamda o'lim yuz berishi munosabati bilan o'tkaziladigan marosimlarda sezilarli darajada saqlanib qolgan. Binobarin, haligacha oilada o'g'il bola tug'ilsa, unga atab terak ekish udumi Farg'onada saqlanib kelmoqda.

Umuman aytganda, terakka nisbatan mana shunday e'tiqodiy, marosimiy munosabatlar uning xalq qo'shiqlarida obraz darajasida mustahkam o'rin olishiga asos yaratgan, deyish mumkin.

Beshimda ko'rdim besh terak,
Kokillaring siyrak-siyrak.
Sening o'zing menga kerak,
Yor muncha zor etding mani?

Qo'shiqdagi "Beshimda ko'rdim besh terak" misrasi alohida e'tiborni tortadi. U orqali xalqimizning bola yoshiga qarab ulg'aygan sari uning har bir yoshida terak ekish udumiga

ishora bor. Demak, bu qo'shiqda terak obrazi xalqimiz orasida bu daraxt bilan bog'liq mavjud udumlarni yodga solib turadi.

Terak bargi doim-doim shaldiraydur,
Egnimda zar choponim yaltiraydur.
Yigirma bir chervonni sanab bersam,

Qaro ko'zing ko'nglimda mildiraydur.

Terak - o'zbek xalq afsonalarida qo'rqqoq oshiq timsolida talqin etiluvchi obrazdir. Chunki u haqidagi afsonalardan birida hikoya qilinishicha, bir yurtga dushman bostirib kelib, boyluk va xotin-qizlarni o'lja sifatida qo'lga kirita boshlabdi. Jang shiddatli tus olibdi. Shunda bir qo'rqqoq yigit sevgan qizini dushman qo'lga olganini ko'rib tursa-da, o'z jonini aziz bilib, yerto'laga kirib yashirinibdi. Qiz buni sezib, yigitni qarg'abdi. Qizning qarg'ishi bilan yigit terakka aylanib qolibdi. Terakning bargi shamol bo'lsa-bo'lmasa titrab, qaltirab turishi shundan deyiladi. Shu kabi epik talqinlar asosida hamda terakning faqat ko'kka qarab o'sishi, soyasiz bo'lishi tufayli xalq asarlarida u "maqtanchoqlik", "kekkayganlik", "qo'rqqoqlik", "quruq savlatdorlik" kabi ramziy ma'nolarni tashib keladi. Shular asosida yuqoridagi qo'shiqda ham terak bargi doim shaldirab turishiga bejizga e'tibor qaratilmayotir. To'g'ri, bu terakning tabiiy xususiyati bo'lsa-da, shu asosda uning epik talqiniga ham ishora qilinmoqda. Terak bargining doimiy titrab turishi holati orqali lirik qahramonning ruhiy holatini ochib berish keng tarqalgan badiiy usullardan biridir:

Nega oh urdingiz? O'rtandi jonim.
Terakni bargiday titrandi jonim.
Terakni bargiga shabnam tushibdi,
O'limni qasdi otamga tushibdi.

Quyidagi qo'shiqda terakning rangiga ko'ra turi - oq terak obrazlantirilmogda. Bu orqali uning boshqa turlari, ya'ni ko'k terak, mirza terak, baqa terak bo'lishi yodga keladi. Shu o'rinda bolalar orasida keng tarqalgan "Oq terakmi, ko'k terak" o'yinini ham eslash mumkin.

Oq terak yonida oynam qolibdi,
Otamdan, onamdan ko'nglim qolibdi.

O'zbek xalq ijodida mirza terak obrazi ham alohida o'rin tutadi:

Mirza terak kestirgan,
Mulla o'g'il o'stirgan.

Ko'pgina qo'shiqlar eshik oldidagi teraklar manzarasi tasviri bilan boshlangani e'tiborni tortadi. Masalan, "Eshiging oldi terak, Yemishginang kadi barak", "Eshigim oldida sharshara terak, Yoz oyida kiysang daroyi ko'ylak", "Eshigining oldi terakli, Elga - yurtga kerakli" kabi. "Eshigining oldi terakli" ishorasi orqali "o'g'li bor degan" degan tushunchani anglash mumkin.

Xulosa qilib aytish mumkinki, terak obrazi xalq qo'shiqlarida alohida o'rin tutadi va ko'pincha erkak, o'g'il farzand, oshiq yigit obrazlarini o'zida ifodalab kelishi kuzatiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Оқ олма, қизил олма. Ўзбек халқ кўшиқлари. Кўп томлик. Тўпловчи М.Алавия. - Т.: Ф.Фуллом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1972. - 232 б.
2. Мусақулов А. Ўзбек халқ лирикаси. - Т.: Фан, 2010. - 308 б.
3. Турдимов Ш. Лирик кўшиқларда рамз. - Ўзбек тили ва адабиёти. - Тошкент. - 1982. - №3. - Б.16-19.

ҚИРҒИЗ ЙЎҚЛОВЛАРИДА ТАҚИНЧОҚЛАРНИНГ ЭРКАК ВА АЁЛЛАРГА ХОС СИФАТЛАНИШИ

Сулаймонова Мехринса Ибрахимовна

Андижон давлат университети,
Қирғиз тили ва адабиёти таълим
йўналиши катта ўқитувчиси

Қирғиз халқи энг қадимий халқдир. Узоқ йиллик ҳаёти давомида машаққатли йўлларни босиб ўтган халқ сифатида халқ оғзаки ижодига бойлиги билан ажралиб туради. Бу халқнинг яралиш тарихи, ривожланиши қанчалик теран бўлса, унинг халқ оғзаки ижоди, маданияти ҳам шунчалик қадимий эканлигидан далолат беради.

Қирғиз халқ оғзаки ижодида "кошок", яъни йўқлов ва йиғилар энг қадимий жанр ҳисобланади. Қирғиз йўқловлари мазмунига аҳамият берадиган бўлсак, баъзан ҳаётимиздаги қайғу-аламлар, хасратларни ўзида мужассам этса, баъзан эса бош тортишнинг иложи йўқ ҳаётини қонун - ўлим, ажал ҳақида айтилади.

Қирғизларда яқин ўлган кишига атаб йўқловлар айтилади. Йўқловда бу дунёни тарк этган одамнинг барча яхши сифатлари тилга олинади. Инсоннинг яхши сифатлари энг қиммат, бебаҳо нарсаларда акс эттирилади. Бундай қиммат ва бебаҳо нарсаларга тилла, кумуш билан ясалган буюмлар киради. Йўқловларда ўлган одамга нисбатан яқин инсонининг дардли нолалари мана шу буюмлар орқали сифатланади. Бу сифатланиш дунёни тарк этган кишининг эркак ёки аёллигига қараб белгиланади. Масалан:

Алтымышка чыга элек,
Ат майышкан датка атам.
Асылбегим өттү деп,
Эл кайышкан датка атам.

Күмүш кемер белинде (камар)

Бел кайышкан датка атам. [1,61-б]

Мисолдан кўришиб турибдики, «**кемер**», яъни **камар** сўзи эркак кишига нисбатан айтилмоқда. Йўқловда айтувчининг отасини оддий эмас «кумуш», «олтин» камарга қиёслаб, отасининг барча сифатларини мана шу кумуш ва олтинлар мисолида баён этмоқда.

Алтындан камар курчанган,
Айдай бетин нур чалган.

Күмүштөн камар курчанган,
Күндөй бетин нур чалган. [1,93-б]

Бу қўшиқ матнида ҳам ўлган одамнинг олтинга қиёс сифатлари "олтин камар"да ўз аксини топди.

Камар - белга тақиладиган тақинчоқ. Камар эркакларга гина хос тақинчоқ

эмас, балки аёлларга ҳам хосдир.

Ёруғ дунёни тарк этган аёлга нисбатан қуйидаги йўқловлар айтилади:

Алтындан таккан *шакегиң*,

Асыл жандан айрылып,

Ал бейиш болду мекениң.

Күмүштөн таккан *шакегиң*,

Гүлүстөн жандан айрылып. [1,46-б]

Аёлларнинг барча яхши сифатлари "*алтын шакек*", "*күмүш шакек*" яъни тилла узук, кумуш узукларда жо бўлиб, уларнинг қадри қимматбаҳо нарсаларда ифодаланади.

Алтындан сөйкөм шарк эткен,

Айдай бир жаркып сен жүрсөң,

Анда бир жүрөк зарк эткен.

Күмүштөн сөйкөм шарк эткен,

Күлүп жайнап сен жүрсөң,

Анда бир жүрөк зарк эткен. (1,22-б)

Сөйкө, яъни сирға аёлларга хос тақинчоқ. Шунинг учун ҳам бу тақинчоқ аёллар мадҳига бағишланган.

Қирғиз йўқловлари матни эркак ва аёллигига қараб тузилади ва мазмун ҳам шунга яраша ифодаланади. Бу каби матн ва мазмунлар йўқловларда қимматбаҳо тақинчоқлар орқали баён этилиши кўп кузатилади. Ушбу кўшиқлар мазмунида "орқангда умрингни давом эттирадиган, ўрнингни босадиган болаларинг бор, қариндош-уруғларинг бор, иймонинг саломат бўлсин, барчамизнинг борар жойимиз ўша жойдир, бу ёлғон дунёдан чин дунёга кетяпсан, жойинг жаннатда бўлсин ва бизни ҳамини қўллаб юр", деган маънода у дунёнинг саодатини тилаш истаги ётади. Бу истакни амалга оширишда бавосита тақинчоқларнинг ҳам ўрни бор эканлигини алоҳида такидлаш лозим.

Адабиётлар

1. Кошоктор. Эл адабияты сериясынын 21-тому. "Шам", Бишкек-2002.
2. Кучурбаев С. Улуу мурас. "Турар", Бишкек-2014.

COGNITIVE STYLISTICS/COGNITIVE POETICS AND CORPUS STYLISTICS

Usarov I.K.

The National University of
Uzbekistan, Doctor of Philosophy

ANNOTATION

Major turn in stylistics is that spurred by the recent rise and growth of cognitive linguistics. Of central interest to cognitive linguists and stylisticians alike is the role played by human cognition in the creation of meaning. Cognitive stylistics (see entry), or cognitive poetics, fuses cognitive science, linguistics and literary studies in analyses where meaning is seen as a product of the text and the human conceptualization of it, meaning that equal importance is ascribed to the text and the reader.

Key words: cognitive stylistics, cognitive poetics, corpus stylistics, cognitive psychology and cognitive linguistics.

АННОТАЦИЯ

Основной поворот в стилистике связан с недавним ростом и ростом когнитивной лингвистики. Ключевой интерес для когнитивных лингвистов и стилистов одинаково играет роль, которую играет человеческое познание в создании значения. Когнитивная стилистика (см. Запись) или когнитивная поэтика объединяет когнитивную науку, лингвистику и литературоведение в анализах, где значение рассматривается как продукт текста и его концептуализация человеком, то есть равное значение приписывается тексту и читателю.

Ключевые слова: когнитивная стилистика, когнитивная поэтика, корпусная стилистика, когнитивная психология и когнитивная лингвистика.

АННОТАЦИЯ

Стилистика фанидаги улкан ўзгаришлар когнитив тилшуносликнинг сўнги пайтларда юқори даражада ўсиши билан изоҳланади. Когнитив тилшунослар ва стилистлар учун ҳам, инсон билимининг маъно яратишда тутган ўрни муҳим аҳамиятга эга. Когнитив стилистика ёки бошқача айтганда, когнитив поэтика, когнитив фан, тилшунослик ва адабиётшуносликни таҳлил қилишда, матннинг маҳсули сифатида қараладиган ва инсоннинг концептуаллиги, яъни матн ва ўқувчига тенг аҳамиятга эга эканлигини англатади.

Калит сўзлар: когнитив стилистика, когнитив поэтика, корпус стилистикаси, когнитив психология, когнитив лингвистика.

Despite cognitive stylistics, also known as cognitive poetics, having only relatively recently been embraced by mainstream stylistics, it has rapidly become an ever-expanding, entrepreneurial and extremely productive branch. At its most basic, a definition can comprise a single sentence: 'Cognitive poetics is all about reading literature' (Stockwell,

2002, p. 1). On a more complex level, Stockwell expands it to:

That sentence looks simple to the point of seeming trivial. It could even be seen simply as a close repetition, since cognition is to do with the mental processes involved in reading, and poetics concerns the craft of literature. (Stockwell, 2002, p. 1)

Viewed from this perspective, cognitive stylistics/poetics highlights the aspects of reading that literature consumers operate when they process literary texts. Cognitive stylistics, essentially, has emanated from the application to literature of models originally used in disciplines such as cognitive linguistics, cognitive psychology and artificial intelligence. Of special relevance are the multiple frameworks in which this branch has managed to capture issues such as 'what do people do when they read' and 'what happens to people when they read' (Burke, 2006a, p. 218).

Because of the data that cognitive stylistics is concerned with, i.e., literature, this branch is intricately linked to literary stylistics, alternatively known as literary linguistics. In fact, cognitive stylistics is said to have derived directly from it (Burke, 2006a, p. 218). By prioritizing the textual components of literature, literary stylistics embodies the most traditional ways of stylistic analysis based on the interface between form, function, effect and interpretation whereas cognitive stylisticians argue that the mental component of the meaning creation process should be included. Influences from disciplines such as psychology, cognitive psychology and cognitive linguistics are responsible for shifting the emphasis to take into consideration the mental aspects of reading too.

For instance, schematheory is one of such disciplines that, although originating from Gestalt psychology, has been extremely influential in bringing stylistics to the cognitive camp. Schema theorists claim that meaning is not only contained in the text; meaning needs to be built up by the reader using the text in negotiation with their own background knowledge. These two essential facets of understanding, which are complementary and dependable on one another, are known as bottom-up or stimulus-driven processes and top-down or conceptually-driven processes (Rumelhart and Ortony, 1977, p. 128). The former prompts the reader to construct a particular mental world thanks to the linguistic characteristics of the text, whereas the latter mobilize the background knowledge that the reader is already in possession of and that becomes activated when prompted by the specific linguistic props. Most sub-branches within cognitive stylistics accept that this negotiation is essential if we are to provide an accurate account of how understanding actually takes place.

Although the terms cognitive stylistics and cognitive poetics can and are used interchangeably, certain practitioners point out some slight differences in meaning. The first edited collection on cognitive stylistics research, published by Semino and Culpeper (2002), defends the former term:

This collection aims to represent the state of the art in cognitive stylistics - a rapidly expanding field at the interface between linguistics, literary studies and cognitive science. Cognitive stylistics combines the kind of explicit, rigorous and detailed linguistic analysis of literary texts that is typical of the stylistics tradition with a systematic and theoretically informed consideration of the cognitive structures and processes that underlie the production and reception of language. (Semino and Culpeper, 2002, p. ix)

By maintaining the term 'stylistics' in the label, the rigour and replicability of stylistic methods is also safeguarded because it is underscored. These differences, however, appear unnecessarily fastidious to some scholars that consider both labels totally interchangeable. The variety of frameworks and models of analysis found under the

umbrellaterm cognitive stylistics/poetics also evidences the healthy status of the discipline. Some of these frameworks include blending theory (Dancygier, 2005, 2006), conceptual/cognitive metaphor theory (Steen, 1994), contextual frame theory (Emmott, 1997), schema theory (Cook, 1994; Semino, 1997) and text world theory (Gavins, 2007; Werth, 1999). Although these frameworks differ as to how they explain the relationship between bottom-up and top-down processes (contextual frame theory uses 'frames', schema theory uses 'schemata' and text world theory uses 'text worlds', for instance), all models rely on the notion of mental constructs. Apart from the two edited collections by Semino and Culpeper (2002) and Gavins and Steen (2003), there are numerous other monographs and articles; see Freeman (1993, 1995), Freeman (1995), Gibbs (2003), Jeffries (2008), Sanders and Redeker (1996) and Tsur (1998, 2008).

Corpus stylistics has only recently entered the landscape of stylistics, but it has all the more forcefully begun to exploit the potential of combining corpus linguistics and stylistics. Defining corpus stylistics as the cooperation between corpus linguistics and stylistics or as the application of the methods of modern corpus linguistics to (literary) texts and fusing these with the tenets of stylistics involves some challenges.

If style is the essence of a text or displays characteristic features of a genre, of the language of a person/character, of a period or of a particular act in a play and corpus linguistics focuses on the repetitive patterns that can be attested in corpora, then there is a productive interplay on both sides. Also, the focus in stylistics on how a text means and what makes it distinctive in terms of norms allows for a productive interplay between corpus linguistics and stylistics, especially with regard to the theory of foregrounding, which discusses aspects that account for patterns and structures such as deviation and parallelism.

Both stylistics and its offshoot corpus stylistics focus on the interdependence between form and meaning/function. It is only possible to establish marked deviation and parallelism if we are able to identify - with the help of the analysis of large amounts of data - what the norms and conventions are. Yet, we cannot assume that a corpus, just because it is large or specialized, constitutes the norm against which the linguistic features in the text under investigation can be measured on a one-to-one basis. This is because frequently a corpus consists of text samples of, for example, different periods or genres rather than of one complete set of texts by one author, for example. In addition, complex contextual parameters in both texts - that to be investigated and the reference corpus that the text is measured against - need to be considered to establish a style, what is conventional, and what is creative or foregrounded (see also historical stylistics). However, there is no such distinction between literary and non-literary language; in fact scholars such as Carter (2004) stress that literary language has to be seen on a continuum, a cline of 'literariness'. The interplay between stylistics and corpus linguistics gives us some additional ways to 'measure, describe and handle this creativity' (Mahlberg, 2007, p. 221; see also Mahlberg, 2006).

Earlier quantitative attempts at identifying style by Fucks (1955, 1968, 1970/71) described, for example, the distribution of particular length of sentences of a variety of authors. A corpus stylistic analysis embraces the language of individual texts by providing frameworks against which these features can be identified, in terms of tendencies, intertextual relations, etc. This is a feature of corpus stylistics that will help stylistics to defend itself from attacks coming from linguistics proper that disapprove of stylistics and say that stylistics apparently simply prioritizes interpretation and is too unsystematic.

Corpus stylistics focuses on interpretation and on answering the question of how a text means, which is appropriated from stylistics. This will then advance corpus linguistic procedures by not only describing achieved results, but also by interpreting them and answering the question of 'So what?'. If then similar findings to those already claimed within literary critical interpretations can be found, this is not a problem, because at least it can be proved that the methodology employed was right (Stubbs, 2005, p. 6).

Another point of intersection between stylistics and corpus linguistics is that by using a corpus of texts to be investigated with, for example, some corpus tools like Wordsmith (Scott, 2004), one needs to be as precise, comprehensive and detailed as possible (see also Hoover, Culpeper and Louw, 2007). It may bring to the fore linguistic features of levels of language - especially lexical, but also discursal - which might otherwise not have been noticed. These observations can then be related to a particular style of a text or a corpus. A corpus stylistic approach is retrievable and also aims at providing patterns of particular linguistic phenomena, which can be established with the help of a quantitative/statistically representative framework. As such, corpus stylistics sees qualitative and quantitative analyses as interdependent and aims at testing the stylistician's intuition as well as respective models. If necessary, it helps generate modification or generalizations, because the results are based on large amounts of data.

To support descriptive adequacy, corpus stylistics also involves the construction of corpora and their annotation. It provides additional tools and frameworks by which texts can be analysed from a corpus stylistic point of view. These include such topics as, for example, the identification of collocation, key words, semantic fields or clusters and the correlation of those features to textual interpretation. For example, due to the digitization of various texts, it is possible to annotate larger corpora for their use of discourse presentation: Semino and Short (2004) and Busse (2010a) investigate speech, writing and thought presentation in twentieth-century and nineteenth-century corpora. Louw (1997) uses a corpus-based approach to show how what he calls the 'semantic prosody' of the word 'utterly' is used by Philip Larkin to induce feelings of threat in 'First Sight'. Hori (2004) investigates Dickens's style from a corpus stylistic perspective. Mahlberg (2007) investigates key clusters in Dickens's work as pointers of local textual functions. Toolan (2009) uses a corpus stylistic approach to investigate reader-progression and aims at understanding how the lexico-grammatical patterning contributes to narrativity and how useful a corpus approach is when the sequentiality of a text is the main issue.

Referance

1. Burke, M. (2006a), 'Cognitive stylistics', in K. Brown (ed.), *Encyclopaedia of Language and Linguistics*. Amsterdam: Elsevier Science, pp. 218-21.
2. Cook, G. (1994), *Discourse and Literature: The Interplay of Form and Mind*. Oxford: Oxford University Press.
3. Dancygier, B. (2005), 'Blending and narrative viewpoint: Jonathan Raban's travels through mental spaces'. *Language and Literature*, 14, (2), 99-127.
4. Dancygier, B. (2006), 'What can blending do for you?'. *Language and Literature*, 15, (1), 5-15.
5. Emmott, C. (1997), *Narrative Comprehension: A Discourse Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
6. Gavins, J. (2007), *Text World Theory. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh

University Press.

7. Jeffries, L. (2008), 'The role of style in reader-involvement: Deictic shifting in contemporary poems'. *Journal of Literary Semantics*, 37, 69-85.
 8. Rumelhart, D. E. and Ortony, A. (1977), 'The representation of knowledge in memory', in R. C. Anderson, R. J. Spiro and W. E. Montague (eds), *Schooling and the Acquisition of Knowledge*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, pp. 99-135.
 9. Semino, E. and Culpeper, J. (eds.) (2002), *Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
 10. Semino, E. (1997), *Language and World Creation in Poems and other Texts*. London and New York: Longman.
 11. Stockwell, P. (2002), *Cognitive Poetics: An Introduction*. London: Routledge.
 12. Stockwell, P. (2003), 'Schema poetics and speculative cosmology'. *Language and Literature*, 12, (3), 252-71.
 13. Tsur, R. (1998), *Poetic Rhythm: Structure and Performance. An Empirical Study in Cognitive Poetics*. Bern: Peter Lang.
 14. Tsur, R. (2008), *Toward a Theory of Cognitive Poetics*. Sussex: Sussex Academic Press.
- Werth, P. (1999), *Text Worlds: Representing Conceptual Space in Discourse*. London: Longman.

ОНА ТИЛИ - ОЛТИН САНДИҚ

Vohidova Shahlo Yandashovna

Buxoro viloyati G'ijduvon tumani

8-maktabning ona tili va adabiyot o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Til - millatning ma'naviy boyligidir. 1989-yil 21-oktabrda o'zbek tiliga davlat maqomi berilgan. Joriy yilda biz o'zbek tilining davlat tili deb e'lon qilinganiga 30 yilligi nishonlandi.

Kalit so'zlar: ona tili, millat ruhi, konferensiya, o'zbek tilining rivoji, davlat maqomi, milliy ong, millat hayoti, o'zbek tili, ma'naviy me'ros.

Har bir millatning dunyoda borlig'in ko'rsatadurgon oyinai hayoti til va adabiyotidir. Milliy tilni yo'qatmak - millatning ruhini yo'qatmakdir.

Ona - tili millatning ruhi, uning or-nomusi, ma'naviy qifoyasi, orzu-umidlarining namunasidir.

Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning fikrlaricha, "O'zbek tili mustaqil davlatimizning bayrog'i gerbi, madhiyasi, Konstitutsiyasi qatorida turadigan, qonun yo'li bilan himoya qilinadigan muqaddas timsollaridan biriga aylandi. "Joriy yilda milliy ma'naviyatimizning ajralmas qismi bo'lgan ona tilimizga davlat maqomi berilganiga 30 yil to'ldi. Shu munosabat bilan yurtimizda turli tadbirlar, bayramlar, konferensiyalar va anjumanlar bo'lib o'tmoqda.

Til inson vujudida qon-qoniga singib oqadi. Jamiki ezgu fazilatlar, avvalo, ona allasi va ona tilining bebaho jozibasi orqali singadi. Inson qalbida ona tiliga nisbatan sof tuyg'u, mehr-muhabbat alanga oladi. Turk dunyosining buyuk ma'rifatparvar ijodkori Ismoilbek Gaspirali aytganidek "Millatning ikki asosi bordur. Bu ularning tili va dinidir. Agar millat hayotidan shu ikkisidan biri sug'urib olinsa, bu millat tanazzulga yuz tutur".

Suvsiz daryo bo'lmaganidek, tilsiz millat ham vujudga kelmaydi. Biror millatga mansub bo'lgan til, o'sh millat bilan yashaydi va bardavom bo'ladi. Ota-bobplarimiz qadimdan tilni asrab avaylashgan, rivojlantirishgan. Bunday insonlarga Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Lutfiy, Mahmud Koshg'ariy va boshqalar o'zbek tilining rivoji uchun beqiyos hissa qo'shganlar. Turkiy tillar oilasiga mansub o'zbek tilimiz bizning bebaho boyligimizdir. So;z mulking sultoni, buyuk mutafakkir Alisher Navoiy o'zi yashgan murakkab davr - XV asrda tilimiz himoyasiga o'tranib, turkiy til o'z imkoniyatlari jihatidan boshqa tillardan sira qolishmasligini ilmiy va amaliy jihatdan isbotlab berdi. O'zining "Xamsa" kabi shoh asarini turkiy tilda yaratdi.

Til millatning buyuk boyligi, bebaho xazinasi, tunganmas mulkidir. Chunki millatning tarixi, uning madaniy, ma'naviy merosi, urf-odatlar va an'analari unda mujassam bo'ladi. Shu sababli ona tilimizni asrab-avaylash, uni boyitishimiz va avlodlarga to'liqligicha yetkazishimiz kerak. Birinchi Prezidentimiz ta'biri bilan aytganda "O'zlikni anglash, milliy ong va tafakkurning ifodasi, avlodlar o'rtasidagi ruhiy-milliy bog'liqlik til orqali vujudga keladi. Bu fikrlarni doimo yodimizda tutishimiz kerak va pedagogik faoliyatimizda qo'llashimiz kerak. Ya'niki o'qituvchilik faoliyatimizda o'quvchilarning ongiga tilni asrab

avaylashni singdirishimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdulla Avloniy - "Turkiy Guliston yoxud axloq" Toshkent - 2018. "Yoshlar" NMIU
2. Islom Karimov - "Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch" Toshkent - 2008-yil. "Ma'naviyat: NMIU
3. Internet ma'lumotlari

STRATEGIES IN TEACHING ENGLISH FOR DEAF AND HARD OF HEARING STUDENTS

D.Xodjayeva

Navoiy shahar 1-umumta'lim maktab
ingliz tili fani o'qituvchisi

Deaf and hard-of-hearing students usually have some problems in learning foreign vocabulary and this is mainly connected with their difficulties in mastering their national spoken language. Having a restricted repertoire of words in their national language they have to fight for every single word in their own and other languages.

The majority of D/HH children (about 95%) are born in hearing families and are usually advised to learn the language of their parents. Not having full and unrestricted access to speech they do not acquire new words, but they are taught them. This results in a poorer vocabulary and mistakes in matching the words to their full meaning.

However, it is a commonly known fact that grammar gives language a structure, whereas vocabulary "provides the vital organs and the flesh". In order to support the students one must take care in presenting the vocabulary not only in its basic form, but also in the true diversity of the language. In other words, not only the breadth of vocabulary knowledge, i.e. the quantity of words learners know, but also its depth, i.e. the quality of their vocabulary knowledge.

The more real-life contexts and practical exercises in using the foreign language as a means of real communication, the better the students' results are. In achieving success in foreign language learning, it is important to use effective strategies. These strategies should be studied as dynamic phenomena: teachers are often changing their strategies and adjusting them to the students' abilities and their own preferences. Strategies are not innate, but they are acquired by the students, so they have to be presented by the teacher and the students must be encouraged to try them. This means that students during their education are faced with a series of strategies and they will usually explore and incorporate some of them for further use. All these strategies might be applied and serve well in the process of teaching foreign languages to D/HH persons. Nevertheless, for this group of students, it is worth using some specialist strategies that may make this process even more effective and enjoyable.

The first of them is Vocabulary Personalization. D/HH students should be made aware that while learning a foreign language they should personalize their foreign vocabulary and learn those words and expressions which they are sure will be useful to them. Of course, each foreign language course has its own rules and teaching cannot always be personalized to its maximum (there are tests, exams and different formal objectives to be met). At the same time when students are personally motivated to learn a certain set of vocabulary that they see as their own personal goal, they are able to do it much more effectively. Vocabulary personalization also means that the teacher has to choose a set of vocabulary that is appropriate for a student. It should be as much as possible connected with the student's everyday experiences, their hobbies and interests.

The vocabulary to be taught should be divided into a set of significant, indispensable words and those that are used much more rarely and thus are not so necessary in regular communication. Those words that are classified as significant must be regularly revised and used in different contexts.

The second strategy might be called Vocabulary Emotionalization. Linguists agree that we remember better those words that were presented to us not only clearly, but also with an emotional component, the more moving the learning situation is the better the vocabulary is memorized.

The next effective strategy is Word Semantic Analysis. Learning vocabulary in a foreign language might be difficult for a D/HH individual because it is not easy to grasp the exact, precise meaning of a new word or expression. D/HH students should have more opportunities that are organized by the teacher to practice and revise vocabulary. An important tool here is communication and information technology. Thanks to the Internet and online databases it is now much easier, even compared with just a few years ago, to find a visual context for new words (it is easy to find a picture of e.g. a tree house or a vending machine) and to practice it with the use of numerous exercises, tests or online courses.

The last strategy is Word Morphological Analysis. Morphological analysis has a special significance in English, as it has been estimated that more than 40% of new English words are formed with the use of suffixes or prefixes. The art of word morphological analysis helps students to understand a language better and to be able to grasp the meanings of new words on the basis of knowing their morphological structure. D/HH students are often conscious language users. They have the experience of attending speech therapy classes where they learn the language structure. While learning to read and write they aim to gain a thorough knowledge of word formation, paraphrasing and the rules of pronunciation. An example of such analysis from my classes is the following word chains: care - careful-careless-carelessly-carer; wise-wisdom-wisely; polite-impolite - politeness-impoliteness; politics-policy-political-politician. This strategy might be especially fruitful with students using cued speech: while cueing they learn to recognize the phonological and morphological structures of words.

Four teaching strategies were described and analyzed thoroughly: Vocabulary Personalization, Vocabulary Emotionalization, Word Semantic Analysis and Word Morphological Analysis. This is not a closed set, but rather a kind of methodological incentive. Using these strategies should help teachers to work out their own creative and effective methodological tools that may motivate their D/HH students and support them in consistent, systematic and successful foreign language learning.

ПРИЕМЫ И МЕТОДЫ АКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ

Ачилова Гулбахор

учитель русского языка и литературы
общеобразовательной школы № 17 г. Навои

В современном обществе, когда информация становится высшей ценностью, а информационная культура человека - определяющим фактором их профессиональной деятельности, изменяются и требования к системе образования, происходит существенное повышение статуса образования. Каждому человеку необходимо постоянно повышать уровень своего образования для обеспечения успешности. Повышение эффективности, адаптивности и содержательности учебного процесса достигается путем комплексного использования различных программных и технических средств, а также применения приемов и методов активного обучения. Сейчас успех учащихся напрямую зависит от качества работы учителя, от того, насколько он способен уловить дух и потребности времени. Несомненно, применение компьютерных технологий напрямую отвечает требованиям модернизации образования. Век компьютерных технологий набирает обороты и уже, пожалуй, нет ни одной области человеческой деятельности, где она не нашла бы свое применение. Педагогические технологии не остались в стороне от всеобщего процесса компьютеризации. Электронные учебники, электролекции, виртуальные экскурсии, программы-репетиторы, справочники, энциклопедии, уроки в электронном виде и методические разработки к ним - сейчас существует довольно широкий интерактивный мир возможностей для успешного учебного процесса.

Современный учитель литературы должен быть не просто транслятором знаний, сегодня он и его воспитанники могут быть активными участниками Интернет-проектов: участвовать в дистанционных конкурсах и олимпиадах, общаться со своими сверстниками.

Учителю также доступно общение в сетевых сообществах, возможность делиться опытом с коллегами, найти ответы на сложные вопросы, опубликовать свои методические разработки в редакции педагогических СМИ посредством электронной почты и на сайте издания. Активно распространяется такая форма обобщения и представления педагогического опыта, как создание и поддержка персонального сайта учителя.

Итак, существуют разнообразные способы применения информационного и коммуникационного потенциала Интернета учителем, нужно лишь желание освоить эти современные технологии. Эффект от применения не заставит себя долго ждать: профессиональная деятельность станет насыщеннее и интереснее, а уроки ярче и увлекательнее!

Современная жизнь вносит свои коррективы в методику преподавания. Сегодня нет такого преподавателя, который не мечтал бы о том, чтобы его общение с учащимися было бы увлекательным, интересным, эмоциональным, а

главное - тем ценным приобретением, которое бы ученики смогли преобразовать в собственное мировосприятие и мироощущение. Формирование нового мышления неразрывно связано с тем информационным пространством, в котором проживает ученик, в котором познает окружающую действительность, в котором он активно действует.

Использование информационных технологий является одной из актуальных проблем современной методики преподавания филологических дисциплин. Применение информационных технологий необходимым на уроках русского языка, литературы и мотивирую это тем, что они способствуют совершенствованию практических умений и навыков, позволяют эффективно организовать самостоятельную работу и индивидуализировать процесс обучения, повышают интерес к урокам русского языка и литературы, активизируют познавательную деятельность учащихся, осовременивают урок.

Компьютер, как любой инструмент, можно использовать по-разному, с разным успехом, ставя разные задачи. Сегодня многие коллеги еще только начинают разрабатывать свои подходы по применению ИКТ.

Учеба должна приносить удовольствие, радость, поэтому мы должны помнить и о развитии позитивных эмоций наших учащихся.

Большим помощником интерактивная доска становится на уроках развития и культуры речи. Появляется возможность совершать заочные экскурсии по музеям и выставочным залам, рассмотреть детально картину, послушать любое музыкальное произведение, можно обратиться к виртуальным школам, поработать с любым имеющимся словарем и получить мгновенно нужную, искомую информацию.

На уроках подготовки к сочинению появляется возможность посетить музей художника, изучить картины, осуществить подбор рабочих материалов, провести словарную работу и языковую подготовку, которая направлена на предупреждение речевых и грамматических ошибок.

Можно сделать вывод:

- ИКТ позволяют на уроках продемонстрировать любой иллюстративный материал, организовать и провести тесты и контрольные работы любого уровня сложности, позволяют сделать мгновенную проверку, организовать как групповую, так и индивидуальную работу с учащимися;
- ИКТ помогают привить интерес к предмету, изучаемому материалу, активизировать работу с учащимися требующих коррекции знаний, с продвинутыми учащимися, позволяют создать ситуацию успеха;
- ИКТ позволяют подвести итоги, качественно организовать оценивание;
- ИКТ-конспекты, тесты, словарные диктанты можно использовать многократно, как во время урока, так и во внеурочной деятельности учителя.

ЛИТЕРАТУРА

1. Болотов В.А., Сериков В.В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе //Педагогика. - 2003, № 10. - с. 26. .
2. Быстрова Е.А. Коммуникативная методика в преподавании родного языка / / Русский язык в школе. - 1996. - №1. - С. 3-8.

ПРИМЕНЕНИЕ КЕЙС-ТЕХНОЛОГИЙ КАК СРЕДСТВА ЭФФЕКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ И ЛИТЕРАТУРЕ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Бердиева Р.Н.

учитель русского языка и литературы
ГСОШ № 16 г.Навои

Современному обществу нужны образованные, нравственные, предприимчивые люди, которые могут анализировать свои действия; самостоятельно принимать решения, прогнозируя их возможные последствия; отличаться мобильностью; быть способными к сотрудничеству; обладать чувством ответственности за судьбу страны, её социально-экономическое процветание.

Изучение русского языка и литературы играет ведущую роль в процессах воспитания личности, развития её нравственных качеств и творческих способностей, в приобщении к отечественной и зарубежной культуре, в сохранении и развитии национальных традиций и исторической преемственности поколений. Достичь нового качества образования невозможно без внедрения в его систему новых форм и способов обучения, оптимизации образовательного процесса через использование перспективных педагогических технологий.

В своей педагогической деятельности я стараюсь следовать веяниям времени, обращаюсь к инновационным методам и приемам преподавания русского языка и литературы.

Интерактивный подход к обучению сейчас является самым продуктивным для решения задач, поставленных в образовании. Кейс-технологии считаются одной из разновидностей интерактивных технологий.

Кейс (от англ. "case" - случай, ситуация) - это описание конкретной реальной ситуации, предназначенной для обучения учащихся анализу разных видов информации, ее обобщению, навыкам формулирования проблемы и выработки возможных вариантов её решения в соответствии с установленными критериями. В Узбекистане кейс технологии называют еще методом анализа конкретных ситуаций (АКС), ситуационными задачами. Использование кейс-метода позволяет вызвать потребность в знаниях, познавательный интерес к изучаемому материалу, обеспечивает возможность применения методов научного исследования, развивает познавательную самостоятельность и мыслительные творческие способности, развивает эмоционально - волевые качества и формирует познавательную мотивацию.

Кейс-технологии - один из механизмов, позволяющих максимально задействовать коммуникативные и творческие способности учеников. Суть кейс-метода состоит в том, что усвоение знаний и формирование умений есть результат активной самостоятельной деятельности учащихся по разрешению противоречий, в результате чего и происходит творческое овладение знаниями, навыками, умениями и развитие мыслительных способностей.

Кейс методы можно классифицировать в зависимости от того, какой именно творческой работы они требуют. В частности, выделяются методы инцидента, разбора деловой корреспонденции и ситуационного анализа.

Применение данной технологии на уроках русского языка и литературы объясняется необходимостью поиска путей активизации познавательного интереса учащихся, развития комплекса ключевых компетенций каждого из них. Кейс-метод выступает как технология формирования образа мышления, которая позволяет думать и действовать в рамках компетенций, развивать творческий потенциал, позволяет создать на уроке благоприятную среду для отработки практических умений, необходимых школьникам для грамотной работы с различного рода информацией, позволяет активизировать теоретические знания и практический опыт обучаемых, их способность высказывать свои мысли, идеи, предложения, умение выслушать альтернативную точку зрения, и аргументировано высказать свою. Использование этого метода необходимо еще и потому, что он позволяет увидеть неоднозначность решения проблем в реальной жизни.

Средством для достижения поставленных целей преподавания литературы является кейс, как пакет документов для работы учащихся.

Структура и содержание кейса:

- предъявление темы урока, проблемы, вопросов, задания;
- подробное описание спорных ситуаций;
- сопутствующие факты, положения, варианты, альтернативы;
- учебно - методическое обеспечение:
- наглядный, раздаточный или другой иллюстративный материал;
- литература основная и дополнительная;
- режим работы с кейсом;
- критерии оценки работы по этапам.

Таким образом, чтобы помочь ребёнку стать компетентным, надо использовать активные методы обучения, например, метод проектов, метод проблемного изложения, игры, которые являются частью кейс - технологий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексанян А.В. Профессионально-ориентированное обучение РКИ на основе метода кейс-стади. Международный научный журнал "Символ науки". - 2015. - №5. - С. 178-182.
2. Гозман О., Жаворонкова А., Рубальская А. / Путеводитель по МВА в России и за рубежом. - М.: Вегин Групп, 2004.
3. Андюсев Б.Е. Кейс-метод как инструмент формирования компетентностей. Директор школы. - №4, 2010. - с. 61 -

ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Ганиева Максуда

учитель русского языка и литературы
общеобразовательной школы № 17 г. Навои

Язык по своей специфике и социальной значимости - явление уникальное: он является средством общения и формой передачи информации, средством хранения и усвоения знаний, частью культуры народа. Владение родным языком, умение общаться, добиваться успеха в процессе коммуникации являются теми характеристиками личности, которые во многом определяют достижения человека практически во всех областях жизни, способствуют его социальной адаптации к изменяющимся условиям современного мира. В настоящее время вопрос о смене приоритетов в целевой установке стоит особенно остро. Проблема перехода на качественно новое содержание требует методологического обоснования, выявления принципов, которые позволяют направить всю систему образования на формирование "жизненных навыков" - функциональной грамотности, профессиональной компетентности, практических навыков и умений. В нашей стране осуществляется комплекс мер, направленных на внедрение компетентностного образования, проводятся исследования по определению базовых и ключевых компетентностей как ожидаемых результатов обучения.

Компетентностный подход в обучении - это направленность обучения на развитие комплекса качеств учащихся, необходимых для формирования социальной мобильности ученика, которая проявляется в способности осуществлять деятельность в меняющихся условиях.

Компетентностный подход усиливает практическую направленность процесса обучения, включает в него ситуацию применения знаний и умений в конкретных жизненных условиях.

Основная задача педагога, использующего компетентностный подход в преподавании языка, - создание открытого языкового пространства, условий, приближенных к естественному общению, переход в преподавании с предметного уровня на обучение языку как средству общения.

Особое место в совокупности характеристик компетентностного подхода занимает оценка достижений учащихся. Адекватная оценка обеспечивает школьникам осознание своего уровня компетентности, позволяет соотнести индивидуальные возможности с требованиями школы, образовательного стандарта, рынка труда. А главное - приводит к пониманию "некомпетентности", создавая тем самым предпосылки для дальнейшего самосовершенствования.

При компетентностном подходе требуется расширить шкалу оценок, сопроводив оценку словесными пояснениями, комментариями, рекомендациями. Большое внимание следует уделить анализу работ. Таким образом, оценивание компетентности ученика на уроках довольно трудный процесс, требующий

индивидуального подхода к каждой теме учебника.

Опираясь на суждения О.В.Лебедева, выделим основные принципы оценивания компетентности учащихся, на основе самостоятельных работ. Во-первых, необходимо отойти от традиционной системы оценивания по пятибалльной шкале (это может быть и система зачета за решенную задачу, и десятибалльная/стобалльная шкала, которая будет отражать не только правильный ответ на задачу, но и уровень развития компетенций ученика и т.п.). Во-вторых, следует уделить большое внимание анализу работ, их оформлению. В-третьих, оценке подлежит не только уровень компетентности ученика, но и его грамотность.

В настоящее время активно исследуются сложные проблемы контроля знаний и умений. До сравнительно недавнего времени понятие "владение языком" не было достаточно полным, ограничивалось, иногда, к сожалению, ограничивается и сегодня выявлением знания основных языковых категорий, явлений и правил, правописной грамотности учащихся. Введение в практику школы понятия компетенции даст более четкие ориентиры для разработки измерителей уровня подготовки школьников по русскому языку, в конечном счете, значительно изменит всю систему контроля, учета и оценки этого уровня. Не случайно оценка уровня владения языком - как родным, так и неродным - включает и тесты для определения языковой и лингвистической компетенции, а коммуникативная компетенция определяется при проверке уровня владения речевой деятельностью (чтением, письмом, устной монологической и диалогической речью). Итак, пользуясь понятием компетенции, мы можем более точно, полно и в то же время конкретно определить: цели преподавания русского языка в школе; содержание предмета "русский язык"; цели конкретного урока; критерии и уровни усвоения материала, владения языком.

Таким образом, осуществлению компетентностного подхода на уроках русского языка и литературы способствуют следующие эффективные условия:

- переход в преподавании с предметного уровня на обучение языку как средству общения,
- интеграция предметов,
- коммуникативно- деятельностный подход в обучении,
- личностно-ориентированный подход,
- развитие словесно - логического мышления,
- создание ситуации успеха,
- демократический стиль общения,
- диалогизация и индивидуализация при обучении.

Литература

1. Лебедев О. Е. Компетентностный подход в образовании// Школьные технологии. - 2008. - №5

СОВРЕМЕННОЕ ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ЯЗЫКА МЕЖНАЦИОНАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ

Кадиров К.Н.

кандидат филологических наук, доцент

Компетенции и компетентностный подход занимают центральное место в системе управления качеством образования. По существу, управление качеством образования начинается с определения состава тех компетенций, которые должны быть освоены в учебном процессе в школе как образовательные результаты. Тогда вся внутришкольная система управления качеством образования строится таким образом, чтобы на выходе каждый ученик в той или иной степени владел бы требуемыми компетенциями.

Современное функционирование русского языка как языка межнационального общения в тесном единстве с мировой культурой и цивилизацией. Важно организовать учебный процесс таким образом, чтобы посредством русского языка учащиеся могли приобщиться к мировой культуре. На уроках важно создать модель культуры, которая будет способствовать духовному совершенствованию обучаемых на базе диалога родной культуры и мировой. Составляющими такой модели могут быть: реальная действительность, представленная предметно (фотоснимками, иллюстрациями, рисунками); предметно-вербально (телевизионные передачи, спектакли, кинофильмы); художественной литературой; учебно-популярной-текстами, имеющее воспитательное содержание, а также фразеологизмами, половицами, высказываниями известных людей. Приобщение человека к культуре происходит не только при изучении языка, но и под влиянием того, что мы читаем, слышим, видим, под влиянием той речевой среды, в которую погружены обучаемые. В преподавании иностранных языков в иерархии компетенций главенствующей является коммуникативная, остальные выступают как ее базовые составляющие.

Таково же соотношение типов компетенции и в преподавании русского языка в национальной школе: коммуникативная компетенция должна выступать как ведущая, подчиняющая себе языковую и лингвистическую. Иным представляется их соотношение в школе с русским языком обучения. Конечно, и здесь формирование коммуникативной компетенции осуществляется на основе языковой и лингвистической.

Применение языковой, лингвистической, коммуникативной компетенций на уроках русского языка и литературы создаёт условия для развития интеллектуальной, творчески одарённой, нравственной личности, способной к общению в любом культурном пространстве. Без развития данных компетенций не может быть конкурентоспособной, толерантной личности, потому что, начиная со среднего звена, с простого (языковой анализ текста) и заканчивая в старших классах лингвистическим анализом или интерпретацией текста, анализом сюжета,

у учащихся формируются практические навыки.

Однако, учитывая значение отечественного языка в развитии личности школьника, его общей и познавательной культуры, важнейшей ценностной ориентации - отношения к родному языку, формирование лингвистической компетенции целесообразно считать не только обязательным и необходимым условием овладения речевой деятельностью, но и средством языкового развития, расширения лингвистического кругозора учащихся, познания ими языка как специфической знаковой системы и общественного явления, в конечном счете, формирования языковой личности.

Формирование лингвистической и коммуникативной компетенции - две одинаково важные задачи преподавания языка. Такое понимание места коммуникативной и лингвистической компетенции в целях обучения русскому языку обуславливает и различия в их соотношении в методике преподавания русского языка как иностранного или в национальной школе - и русского отечественного языка. В преподавании русского языка как неродного конечная цель - формирование коммуникативной компетенции, этой цели по сути дела подчинен весь процесс обучения.

Таким образом, коммуникативная технология обучения русскому языку помогает сформировать социальную компетентность обучающегося, которая необходима в системе основных сфер самоопределения личности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Болотов В.А., Сериков В.В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе//Педагогика. - 2006. - №10.
2. Дереклеева Н.И. Развитие коммуникативной культуры учащихся на уроке и во внеклассной работе: Игровые упражнения.. - М.: 5 за знания, 2008.
3. Лебедев О.Е. Компетентностный подход в образовании// Школьные технологии. - 2008. - №5.

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД К ОБУЧЕНИЮ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Пармонова Сайёра

учитель русского языка и литературы
общеобразовательной школы № 17 г. Навои

Современный мир стремительно развивается, изменяется и прогрессирует. И это хорошо, потому, что жизнь в этом случае не стоит на месте. Нельзя останавливаться, а тем более стоять на месте и школьному образованию. Современное стремительное развитие жизни заставляет перейти школьное образование на качественно новый уровень, предъявляет высокие требования к образовательным стандартам. Современная школа просто обязана формировать у учащихся жизненные навыки и ключевые компетенции. И формироваться все это должно на уроке, который должен быть непременно развивающим и личностно-ориентированным. А самыми благодатными уроками для воспитания и обучения новой социализированной личности являются уроки по русской литературе и русскому языку, тем более, что образовательные подходы стали больше ориентироваться на развитие таких жизненных навыков, которые интегрируют в себе умение, способности и компетенции, относимые к разным сферам человеческого бытия. Уроки же по литературе и языку позволяют решить задачи адаптации и развития, учащихся в сфере духовности, нравственности, сформировать у детей социальные и поведенческие навыки в преодолении жизненных трудностей, психологических конфликтов, поиска своего личностного "Я" и своего места в мире и среди людей.

Компетентностный подход к обучению русскому языку позволяет ответить на вопрос, как ученик владеет языком, на каком уровне: языковом, лингвистическом, коммуникативном. Языковая компетенция реализуется в процессе формирования у обучающихся научно-лингвистического мировоззрения, вооружения их основами знаний о родном языке (его устройстве и функционировании), развития языкового и эстетического идеала (т. е. представления о прекрасном в языке и речи). Лингвистическая компетенция - это знания обучающихся о самой науке "Русский язык", ее разделах, целях научного изучения языка, элементарные сведения о ее методах, этапах развития, о выдающихся ученых, сделавших открытия в изучении родного языка. Коммуникативная компетенция - это овладение всеми видами речевой деятельности и основами культуры устной и письменной речи, умениями и навыками использования языка в различных сферах и ситуациях общения, соответствующих опыту, интересам, психологическим особенностям обучающихся.

Практика преподавания русского языка в национальной школе довольно долго была ориентирована, прежде всего, на усвоение теоретических сведений о языке, процесс обучения еще нередко и сегодня отождествлялся с изучением грамматики, порою с механическим заучиванием грамматических правил,

определений, парадигм склонения, спряжения. Принципиально важным и значимым является выделение в стандарте такого компонента содержания предмета русский язык: овладение речевой деятельностью, формирование речевых умений и навыков; коммуникативных умений и навыков. Речевые умения и навыки включают в себя умения и навыки понимания русской речи (аудирования), чтения, письма, говорения.

Научить русскому языку - значит обеспечить формирование компетенций: лингвистической, языковой, коммуникативной. Одной из приоритетных компетенций, на наш взгляд, является коммуникативная, так как язык - это средство общения, социализации и адаптации учащихся в современном мире. Отсюда коммуникативная компетенция - выбор и реализация программ речевого общения в зависимости от способности человека ориентироваться в той или иной речевой ситуации.

Применительно к урокам русского языка это может быть диалоговое общение, монологическая речь, речевая ситуация, рассказ по картинке, устный пересказ прочитанного текста, 5-7 классы - отработка речевых навыков в процессе игры и т.д.

Согласно нормативным документам, в понятие "коммуникативная компетенция" включаются следующие показатели:

- осведомлённость в лингвистической теории, осознание её как системы правил и общих предписаний, регулирующих употребление средств языка в речи;
- знание речеведческой теории, владение основными видами речевой деятельности;
- владение основными языковыми (опознавать, классифицировать) и речевыми (выбирать, актуализировать) умениями.

Итак, воспитание компетентного человека - главная конечная цель образовательного процесса в средней школе. Общество хочет видеть в выпускнике личность компетентную, со сформированными коммуникативными навыками, умеющую работать в команде, брать на себя ответственность за решение проблем, готовую к постоянному самообразованию. От современного человека требуют развитого креативного мышления, устойчивого навыка самоанализа, рефлексии, критической самооценки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Болотов В.А., Сериков В.В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе //Педагогика. - 2003, № 10. - с. 26. .
2. Быстрова Е.А. Коммуникативная методика в преподавании родного языка / Русский язык в школе. - 1996. - №1. - С. 3-8.
3. <https://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=790481>

РЕАЛИЗАЦИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ С ПОМОЩЬЮ ИНФОРМАЦИОННО- КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Усманова Р.М.

РЦППККНО Навоийской области

Ребенок приходит в школу с огромным желанием учиться. Мотивы с ростом и развитием детей меняются. При этом меняется не только мотив учения, но и характер отношения к предмету. Не заставлять, а заинтересовывать, приглашая ребенка к новой системе отношений: учебного сотрудничества, уважения, взаимопонимания.

Огромную роль в изучении русского языка играет развитие у учащихся интереса к предмету.

Опираясь на интересы, проявленные детьми к уроку русского языка, учитель может успешно реализовать творческие способности учащихся. Под интересом понимается такое эмоциональное отношение учащихся к предмету, которое вызывает у детей желание познать изучаемое, и стимулирует увлечение этим предметом.

Для того чтобы учащиеся сохранили интерес к предмету, необходимо шагать в ногу со временем. На данном этапе модернизации образования применение информационных технологий в преподавании русского языка и литературы - это не дань моде, а необходимость.

Сегодня преподаватель имеет возможность качественно изменить процесс обучения и воспитания: информационные и коммуникационные технологии облегчают творческую работу учителя, помогают совершенствоваться, накапливать и развивать свои педагогические находки. При переходе на интенсивный путь развития образования необходимо, в первую очередь, изменить сами методы обучения, найти другие, менее декларативные способы подачи знаний. Умение самостоятельно работать с информацией, находить, осмысливать, преобразовывать и, наконец, синтезировать на базе имеющейся информации новые знания - это наиболее перспективное направление развития учебного процесса, которое позволит учащимся в дальнейшем выстроить линию самообразования и саморазвития.

В практике информационными технологиями обучения называют все технологии, использующие специальные технические информационные средства (персональный компьютер, аудио, кино, видео).

Вообще, любая педагогическая технология - это информационная технология, так как основу технологического процесса обучения составляют информация и ее движение (преобразование). Компьютерные (новые информационные) технологии обучения - это процессы подготовки и передачи информации

обучаемому, средством которых является компьютер.

Доминантой внедрения компьютера в образование является резкое расширение сектора самостоятельной учебной работы, и относится это, разумеется, ко всем учебным предметам. Принципиальное новшество, вносимое компьютером в образовательный процесс - интерактивность, позволяющая развивать активно-деятельностные формы обучения. Именно это новое качество позволяет надеяться на реальную возможность расширения функционала самостоятельной учебной работы - полезного с точки зрения целей образования и эффективного с точки зрения временных затрат.

Обучение предполагает общение на уроке как между учителем и учащимися, так и общение учащихся друг с другом. Использование информационно-коммуникационные технологии позволяет погрузиться в другой мир, увидеть его своими глазами, стать как бы участником того или иного праздника, традиции. По данным исследований, в памяти человека остается 1/4 часть услышанного материала, 1/3 часть увиденного, 1/2 часть увиденного и услышанного, 3/4 части материала, если ученик привлечен в активные действия в процессе обучения. Компьютер позволяет создать условия для повышения процесса обучения: совершенствование содержания, методов и организационных форм.

Использование информационно-коммуникационные технологии на уроках русского языка позволяет разнообразить формы работы, деятельность учащихся, активизировать внимание, повышает творческий потенциал личности. Построение схем, таблиц в презентации позволяет экономить время, более эстетично оформить материал. Задания с последующей проверкой активизируют внимание учащихся, формируют орфографическую зоркость. Использование кроссвордов, иллюстраций, рисунков, различных занимательных заданий, тестов, воспитывают интерес к уроку.

С помощью мультимедийного проекта демонстрирую слайды, созданные в программе Microsoft Power Point. Использование данной технологии позволяет:

1. Значительно сэкономить время на уроке.
2. Повысить уровень наглядности в ходе обучения.
3. Внести элементы занимательности, оживить учебный процесс.

Использование презентаций позволяют учащимся полнее окунуться в атмосферу изучаемого времени, понять личность писателя, художника, общественного деятеля. Современный урок ценен не столько получаемой на нём информацией, сколько обучением в ходе его приемам работы с информацией: добывания, систематизации, обмена, эстетического оформления результатов. Компьютер является средством самоконтроля, тренажа знаний, презентации результатов собственной деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гершунский Б.С. Компьютеризация в сфере образования: проблемы и перспективы. -М.: Педагогика, 2005.
2. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. - М.: Народное образование, 1998.
3. <http://teleschool.demo.metric.ru/> -Телешкола. Интернет-школа. Просвещение. RU

USLUB VA TARJIMA TADQIQOTLARI

Xolikova Nozima Nematilloevna

Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti

Adabiy stilistik tadqiqotlarni o'tkazishning dolzarbligini muhokama qilar ekanmiz, badiiy tarjima stilistik tadqiqot sohasini tashkil etsa-da, stilistikani inobatga olishga urinishlar asoslanmagan va har qanday holatda ham ingliz va o'zbek tillari orasida o'xshashlik sezilmagan va tarjimada muammolar yuzaga kelgan. Ikki til bo'yicha tadqiqotlar so'nggi yillarda ikki omilga, tarjimashunoslikda stilistikaning bir tillilikka moyilligi va tarjimada matnli yoki lingvistik an'analardan chetga chiqishga tayanadi. Yana bir "aloqalar yetishmovchiligi"ga sabab shundan iboratki, "uslub" atamasi bir til doirasida juda ko'p noaniq ma'noga ega, boshqa tillar va, xattoki, barcha tillarni ham o'z ichiga oladi. O'zbek tilida turli xil atamalar uslub ma'nosini ifodalaydi: masalan, leksik janr (lexical genre), matn turi (contextual), til uslubi (language style), yozuvchining maxsus uslubi (freestyle) va hokazo. Ingliz tilida bu kategoriyalarni tasvirlashda aniq terminlar, ya'ni janr, uslub, qaydlar va boshqalar kabi atamalar ishlatiladi.

Savol tug'iladi: "Ona tiliga tarjima qilish" yoki "boshqa bir tilga tarjima qilish" orasida farq bormi?". Tadqiqot o'rganishning ob'ektini chegaralash har qanday ilmiy yoki akademik tadqiqotning birinchi bosqichi bo'lib, u tarjimashunoslik sohasida hech qanday istisno yo'q, deb e'tirof etadi. Tadqiqot maqsadi bo'lgan Tafsivlovchi tarjima tadqiqoti (TTT) doirasidadir.

"Bu turli til tarjimalarining til egalari madaniyatidan iborat bo'lib, ularning mezonlari madaniyat dalillari sifatida, funktsiyalari o'ziga xosliklaridan qat'iy nazar, barchasi ular ichida tashkil etilgan, o'sha madaniyat va o'ziga xos yulduz turkumining aksi degan taxmin bilan izohlangan."

Tourining so'zlariga ko'ra, TTTning asosiy yo'nalishi tarjimalarni aniq madaniyatdagi madaniy faktlar deb hisoblaydi. Ushbu tarjima mahsulotlari aniq tildan foydalanish normalarni va tarjima qilishning amaliyotini aks ettiradi. Biroq bu boshqa holat bo'lib, zamonaviy o'zbek romanlarini zamonaviy ingliz tilidagi tarjimalari ikki toifaga bo'lish mumkin: Tarjimalar ingliz va o'zbek tarjimonlari tomonidan tarjima qilingan bo'ladi. Ularni "to'g'ridan-to'g'ri" va teskari tarjimalar deb ham atash mumkin. Birinchisi, "to'g'ridan-to'g'ri" tarjima qilinganda ona tili ya'ni o'z tilidek tarjima qiladi, ikkinchisi esa teskari tarjima bo'lib gap oxiridan tarjima qilib kelinadi. Tarjima bu "me'yor bilan boshqariladigan faoliyat".

Nazariy jihatdan, ya'ni bir tomondan, ingliz tarjimonlari ko'proq aniq til normalaridan xabardor va matnli taqdimotdan foydalangan holda va ularning maqsadli tarjimalari o'quvchilariga ko'proq "maqbul" bo'lishi mumkin; o'zbek tarjimonlari manbani yaxshiroq tushunishadi va ularning tarjimalari asl o'zbek asarlari uchun yanada ishonchli bo'lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Toury, Gideon. 1995. Descriptive translation studies and beyond. Amsterdam: John Benjamins.
2. Enkvist, Nils Erik. 1964. On defining style: An essay in applied linguistics. In Linguistics and style, ed. John Spencer, 3-56. London: Oxford University Press.
3. Leech, Geoffrey, and Mick Short. 1981. Style in fiction: A linguistic introduction to English fictional prose. London: Longman.

USLUBNI TAHLILLASH VA ANIQLASH

Xolikova Nozima Nematilloevna

(Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti)

Soyabon atamasini ikkala, o'zbek va ingliz tillarida, adabiy tanqid, narratologiya, pragmatika, sotsiologiya, matnshunoslik, kognitiv tilshunoslik va boshqalar uslubiga birlashtirish mumkin, biroq ularning barchasi o'zining tushunchalari va izohlariga ega. Tilshunoslik nuqtai nazaridan, matn uslubi lingvistik predmetlarining kontekstual jamlanmasi deb ta'riflanadi. Ushbu ta'rif shuni ko'rsatadiki, birinchidan, uslub tilshunoslikning o'ziga xos bir biriga yaqinligi bilan chambarchas bog'liqdir; ikkinchidan, lingvistik tasnif ma'lum bir kontekst ichida bo'lishi kerak; uchinchidan, matn uslubini faqat barcha darajadagi til elementlarining har tomonlama tahlil qilish va misollar keltirish orqali tasvirlash mumkin. Enkvist keyinroq uslubning "qiyoslashni" taklif qiladi, ya'ni turli darajadagi lingvistik qismlarining boshqa matn yoki korpusdagi tegishli xususiyatlar bilan solishtirganda, uning aniq kontekstual aloqaga ega ekanligi norma sifatida qabul qilinadi. Shuning uchun, uslubni ma'lum matnning chetga chiqish turi sifatida qaraladi.

Lich va Short uslubni "ma'lum bir kontekstda shu maqsadda, ma'lum bir shaxs tomonidan, ishlatiladigan usul" sifatida belgilaydi, uslubning yagonaligiga qarab urg'u belgilanadi. ma'ruzachining yoki yozuvchining aniq maqsadli tanlovning natijasi bo'lgan uslubning o'ziga xosligi, adabiy matnni tahlil qilishda lingvistik yondashuvdan foydalaniladi.

2.1-jadval. Tilshunoslik va stilistik toifalar ro'yxati (Lich and Short 1981: 75–80)

Asosiy kategoriya	Subkategoriyalar
A. Leksik kategoriyalar	(1) umumiy; (2) otlar; (3) sifatlar; (4) fe'llar; (5) so'zlar
B. Grammatik kategoriyalar	(1) jumlar turlari; (2) jumlarning murakkabligi; (3) gap turlari; (4) murakkab gap tuzilishi; (5) ot so'z birikmalari; (6) fe'lli iboralar; (7) boshqa jumlar turlari; (8) so'z guruhlar; (9) umumiy birikmalar
C. Nutq shakllari	(1) grammatik va leksik sxemalar; (2) fonologik sxemalar; (3) tropes
D. Mantiqiy bog'liqlik va kontekst	(1) Mantiqiy bog'liqlik (2) kontekst

Lich and Short stilistik, leksik kategoriyalar, grammatik kategoriyalar, nutq shakllari, bog'liqlik va kontekst kategoriyalar ro'yxatini taqdim etdi: (2.1-jadvalga qarang). 2.1-jadvalda, A1-band, a-rasmdagi butun matn tomonidan ishlatiladigan so'z birikmalarining profiliga tegishli, shu jumladan bu o'z ichiga leksik murakkablik, rasmiyatchilik darajasi, tavsif yoki baholashni, umumiy yoki o'ziga xoslikni oladi; A2 - A4 elementlari nutqning turli qismlaridagi semantik xususiyatlar haqida ma'lumot beradi; B1 bandi jumlar, savollar, buyruqlar, undovlar va boshqalar kabi jummalarni ishlatishni o'z ichiga oladi; B2 moddasi nafaqat o'z ichiga gap uzunligini, shuningdek o'zaro bog'liqlik, tobelik va parataksisning ishlatilishini oladi; B3 moddasi har xil turdagi bandlarning nisbati haqida; B4 moddasi quyidagilarni ya'ni gap elementlarini taqsimlashni ochib beradi; B5-B7 har xil jumlar nisbati va taqsimlanishi haqida; B8 moddasi leksik so'zlar va funktsional so'zlar va ularning taqsimlanishi o'rtasidagi moslik nisbati haqida; B9 moddasi maxsus effekt uchun umumiy grammatik konstruksiyalardan foydalanish haqida; C toifasi grammatikadagi ritorikani, leksika va fonologiyada o'z ichiga oladi; D1-band turli xil bog'lovchilardan vositalar, olmoshlar orqali foydalanishni, D2, masalan, hikoya turining ba'zi xarakterli foydalanishni, kishilik olmoshlar yordamida manzil beruvchi va manzil oluvchi o'rtasidagi aloqani o'z ichiga oladi. Tekshiruv ro'yxati tilga oid deyarli hamma narsani o'z ichiga oladi, ammo bu ro'yxat o'z diqqatini tilga oid aniq lingvistik tasnifning qonuniyatlarini va taqsimotlarini asoslab berishga urinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

4. Toury, Gideon. 1995. Descriptive translation studies and beyond. Amsterdam: John Benjamins.
5. Enkvist, Nils Erik. 1964. On defining style: An essay in applied linguistics. In Linguistics and style, ed. John Spencer, 3-56. London: Oxford University Press.
6. Leech, Geoffrey, and Mick Short. 1981. Style in fiction: A linguistic introduction to English fictional prose. London: Longman.

XITOIY TILIDA MORFEMALI KONTRAKSIYANING MAXSUS USULLARI (SO'Z YASASH USULI SIFATIDA)

Bakayeva Barno Baxtiyor qizi

Toshkent davlat sharqshunoslik instituti

tayanch doktoranti

E-mail: barnodustmatova@gmail.ru

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada xitoy tilida keng tarqalgan so'z yasash usullaridan biri bo'lmish morfemali kontraksiyaning maxsus usullari haqida ma'lumot berib o'tiladi, shuningdek, usullarga xos bo'lgan semantik va morfologik xususiyatlar, farqli jihatlar misollar yordamida yoritiladi.

Kalit so'zlar: morfema, kontraksiya, murakkab qisqartma so'z, termin, abbreviatsiya, akronim, bo'g'in.

Xitoy tilida so'z yasash jarayoni natijasida paydo bo'layotgan ko'p bo'g'inli so'zlar murakkab tushuncha va hodisalarni to'laroq ifodalashiga qaramay, muloqot jarayonida muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltirishi ma'lum. Murakkab so'zlarni qisqartirish orqali bu kabi muammoni bartaraf etish va so'zlovchi nutqini ixchamlashtirishga erishish mumkin. Aynan kontraksiya orqali yasalgan so'zlar muloqotning qulay va tejamkor vositasi bo'lib xizmat qiladi. Xitoy tilida morfemali kontraksiya hodisasini Chen Jianmin, Li Sizong, Sun Lianfen, Yan Djiping, Rong Pei, Guo Fuliang, Yu Fulin, Vei Djicheng kabi olimlar o'rgangan. Xitoy tilida qisqartma so'zlar 缩略语 "suō lüè yǔ", 简称 "jiǎn chēng", 略语 "lüè yǔ", 并称 "bìng chēng", 略称 "lüè chēng", 省称 "shěng chēng", 合称 "hé chēng", 缩语 "suō yǔ" kabi terminlar bilan ifodalanib, morfemali kontraksiyaning bir qancha turlarini o'z ichiga oladi[2]. Til leksikasi mavjud so'zlarga turli affikslar qo'shish, boshqa tillardan o'zlashmalar, yangi terminlarning paydo bo'lishi va to'liq nomlar shaklini qisqartirish orqali doimiy ravishda boyib borishi kuzatiladi. Kontraksiya ma'no va mazmunga ta'sir ko'rsatmaydigan ikkinchi darajali elementlardan xalos bo'lishda muhim rol o'ynaydi. Kontraksiya — ko'p bo'g'inli leksik birliklarning qisqartirilishi, ya'ni ko'p bo'g'inli so'z yoki so'z birikmasi tarkibidan muayyan morfemalarni olib tashlanishi natijasida qisqartirilgan nom yoki nominatsiyaning hosil bo'lish jarayoni demakdir. Kontraksiya orqali hosil bo'lgan so'z — murakkab qisqartirilgan so'z hisoblanadi. Morfemali kontraksiya hodisasi abbreviatsiyaning o'ziga xos ko'rinishi bo'lib, xitoy tilida boshqa til sistemalaridan farqli ravishda elementar birliklarning morfologik va semantik xususiyatlariga tayanadi, shuning uchun chuqur va kengroq chegaralarni qamrab oladi. Bo'g'inli qisqartma so'zlar oddiy so'z va so'z birikmalar kabi gapda turli gap bo'laklari vazifasini bajaradi. Ular muayyan so'zga mos kelsada, o'zining to'liq nomlanishiga ega bo'ladi.

Ular tarkibidagi soʻzlar miqdori bilan farqlanadi. Zarurat tugʻilganda qisqartirma soʻzlar toʻliq nomi bilan hech qanday maʼno oʻzgarishsiz almashishi mumkin hisoblanib, ularning qoʻllanishi maʼlum makon va zamon, vaziyat bilan bogʻliq (oddiy soʻzlardan farqi ham shunda). Odatda, ushbu soʻzlarda nisbatan muhim va axborot beruvchi komponentlar qoldirilib, semantik maʼnoga koʻra ixchamlash meʼzoni amal qiladi.

Xitoy tilida morfemali kontraksiya uch asosiy (抽取法 chōuqǔfǎ “ajratish orqali qisqartirish”, 合并法 hébìngfǎ “birlashtirish”, 统括 tǒngkuòfǎ “umumlashtirish”) va maxsus usullardan iborat:

变序法 biànxùfǎ “tartibni oʻzgartirish” usuli: Soʻzning asosiy komponentlari olinib, uning avvalgi tartibini oʻzgartirish orqali qisqartma soʻz yasaladi, u xitoy tili qisqartma soʻzlarini yasashning oʻziga xos bir usulidir. Xitoy tilida tartib raqamli soʻzlar, odatda, shu usul orqali qisqaradi, shuning uchun uning tarkibida tartib raqam mavjudligiga koʻra quyidagi ikki turga boʻlinadi:

Tartib raqamga ega boʻlmagan soʻzning tartibini oʻzgartirish usuli:

Morfemalarning joylashish tartibi oʻzgartirilgan model:

热传导系数 rè chuándǎo xìshù “issiqlik oʻtkazish koeffitsenti” (热 rè va 导 dǎo morfemalarining joyi oʻzgaradi, 传 chuán esa tushirib qoldiriladi va 系数 xìshù bilan birlashadi) morfemalari oʻzgarishi natijasida ushbu koʻrinish hosil boʻladi: 导热系数 dǎorè xìshù “issiqlik oʻtkazish koeffitsenti”; 欧洲西部 Ōuzhōu xībù – 西欧 xī ōu (Gʻarbiy Yevropa); 亚洲东部 Yàzhōu dōngbù – 东亚 dōngyà (Sharqiy Osiyo); 向海关申报 xiàng hǎiguān shēnbào – 报关 bàoquān (bojxona roʻyxatidan oʻtkazmoq); 亚洲东南部 Yàzhōu dōngnánbù – 东南亚 dōngnányà (Janubi-Sharqiy Osiyo); 长江上游地区 Chángjiāngshàng yóu dìqū – 上江 shàngjiāng (Yanszi daryosining yuqori oqimi hududlari); «春秋左氏传» Chūnqiū zuǒ shì chuán – «左氏春秋» zuǒ shì chūn qiū (Zuo Chuan bahori va kuzi); 联合国大会特别会议 liánhéguó dàhuì tèbié huìyì – 特别联大 tèbié liándà (BMTning favqulotda yigʻilishi).

Tartib raqamga ega boʻlgan soʻzning tartibini oʻzgartirish usuli: Baʼzi bir tartib songa ega boʻlgan atoqli otlarni qisqartirganda soʻzdagi “第” dì tushirilib son qoladi. Sonlarning soʻzdagi joylashishining turfaligi tufayli qisqartmalarni ikki turga: tartib sonli qisqartmalar hamda teskari ketma-ketlikdagi tartib sonli qisqartmalarga boʻlishimiz mumkin.

Tartib sonli qisqartma yasalganda sonning oʻzi hamda aloqador soʻz olinadi, masalan:

二机部 èrjībù: 中华人民共和国第二机械工业部 Zhōnghuá rénmín gònghéguó

dìèrjī xiè gōngyèbù (Xitoy Xalq Respublikasi ikkinchi mashina sanoati vazirligi);
三大sāndà: 中国共产党第三次全国代表大会Zhōngguó gòngchǎndǎng disāncì
quánguó dàibiǎo dàhuì (Xitoy Xalq Kommunistik partiyasining uchinchi umumxalq
yig‘ilishi);

四五sìwǔ: 第四个五年计划dì sì gè wǔnián jìhuà (to‘rtinchi besh yillik reja);

二外èrwài : 北京第二外国语学院Běijīng dìèr wàiguóyǔ xuéyuàn ; 第二门外国
语 dì èr mén wàiguóyǔ (Pekin ikkinchi chet tillari instituti; ikkinchi chet tili);

联大一委liándàiyīwěi: 联合国大会第一委员会liánhéguó dàhuì dìyì wěiyuánhui
(BMTning birinchi qo‘mitasi);

Teskari ketma-ketlikdagi sonli qisqartmalarda esa sondan so‘ng keluvchi
komponent oldinga o‘tadi, masalan:

市百一店shìbǎi yídiàn: 市第一百货商店shì dìyì bǎihuò shāngdiàn (Birinchi shahar
savdo do‘koni); 上纲一厂shànggāng yìchǎng: 上海第一钢铁厂Shànghǎi dìyìgāng
tiěchǎng (Shanxay birinchi metal ishlab chiqarish zavodi); 民二庭mínèrtíng: 第二
民事法庭dì èr mínshì fǎtíng (Ikkinchi fuqarolik ishlari sudi); 制药三厂zhìyào
sānchǎng: 第三制药厂dì sān zhìyào chǎng (Uchinchi farmatsevtika zavodi); 实验二
小shíyàn èrxiǎo: 第二实验小学dì èr shíyàn xiǎoxué (Ikkinchi eksperimental
boshlang‘ich maktab);

Tartib sonli atoqli otlarning qisqartmalarining yasalish usuli ham nisbatan
murakkab [8]. Líng Yuǎndjēngning fikricha, tartib sonli atoqli otlarning
qisqartmalari “zavodlar filiallari”ning ifodalash usuli hamda “teskari qisqarish”ning
birgalikdagi mahsuli bo‘lishi mumkin.

Sanani qisqartirish usuli. Odatda, 月yuè “oy” va 日rì “kun” so‘zlari tushirilib,
sananing raqamlarigina qoldiriladi: 八月二日bā yuè èr rì “ikkinchi avgust”
quyidagicha aytilishi mumkin: 八二bā èr ; 五月一日wǔ yuè yīrì “birinchi may”: 五
一wǔ yī. 五一wǔyī: 五月一日国际劳动节wǔyuè yīrì guójì láodòngjié (1-may:
xalqaro mehnat kuni);

三八节sānbā jié: 三月八日国际妇女节sānyuè bā rì guójì fùnǚjié (8-mart: xalqaro
xotin qizlar kuni); 双十节shuāng shíjié: 十月十日中华民国国庆节shíyuè shí rì
Zhōnghuá mínguó guóqìngjié (10-oktyabr XXR mustaqillik kuni) Shuni esda
tutish kerakki, qisqartirishlarda – 两liang – ikki soni ko‘p hollarda 双shuang – juft
so‘ziga almashtiriladi; “六一” liùyī: 六月一日国际儿童节liùyuè yīrì guójì
értóngjié (1-iyun xalqaro bolalar yili); “四*五” 运动 “sì*wǔ” yùn dòng: 1976年
四月五日天安门革命群众运动nián sìyuè wǔrì Tiānānmén géming

qúnzhòng yùndòng (to'rtinchi may harakati, 1976 yili Tiananmen maydonida bo'lib o'tgan inqilobiy harakat);

Xitoy tili leksikasining ikki bo'g'inlashtirish jarayoniga moslashish va tezkorlik talablarini qondirish uchun sonli qisqartmalar ba'zida boshqa qisqarish usullari bilan bog'lanadi va ikkinchi marta qisqaradi, qisqarish jarayonini quyidagi jadvalda ko'rishimiz mumkin: 第二次世界大战dì èr cì shìjiè dàzhàn (Ikkinchi jahon urushi) → 二次大战èr cì dàzhàn → 二战èrzhàn.

类推法lèitūifǎ analogiya usuli. Zamonaviy xitoy tili morfemali kontraksiyasining yasaliş usullari shakllariga asoslanib, qisqaruvchi so'zga bog'liq yoki o'xshashlikka ega bo'lgan so'zlarga analogiya usuli qo'llanadi. Mazkur usul yuqorida keltirilgan usullar asosida yuzaga kelgan davomiy yasaliş usulidir. Analogiya usuli orqali yasalayotgan zamonaviy xitoy tili qisqartmalari miqdori bir necha bor oshdi, muayyan bir qo'llanish chastotasi yuqori, qo'llanish sohasi keng bo'lgan asosiy murakkab qisqartma so'zlarning shakli va ma'nosiga asoslanib, analog qisqartmalarni hosil qilish qiyinchilik yaratmaydi, masalan:

男子篮球nánzǐ lánqiú – 男篮nánlán (erkaklar basketboli) →

男乒nánpīng (erkaklar stol tennisi); 男排nánpái (erkaklar volleyboli); 男网nánwǎng (erkaklar tennisi); 男足nánzú (erkaklar futboli); 足球协会zúqiú xié huì – 足协zú xié (futbol assotsiatsiyasi) → 篮协lánxié (basketbol assotsiatsiyasi); 排协páixié (volleybol assotsiatsiyasi); 乒协pīng xié (stol tennis assotsiatsiyasi); 羽协yǔxié (badminton assotsiatsiyasi); 党员代表大会dǎngyuán dàibiǎo dàhuì (Partiya a'zolari katta yig'ilishi) → 妇代会fùdàihuì (ayollar kongressi); 团代会tuándàihuì (jamiyat a'zolari kongressi); 职代会zhídàihuì (ishchilar kongressi); 农代会nóngdàihuì (fermerlar kongressi);

间代法jiāndàifǎ “almashtirish bilan qisqartirish” usuli. Morfemali kontraksiyaning间代jiān dài “jiandai”, ya'ni almashtirish bilan qisqartirish turi yordamida joylar, shaharlarning nomlari, shuningdek, tilga mustahkam kirib qolgan atamalar tuzilgan. Bunday usulda hosil qilingan qisqartirishlar barqaror va o'z-o'zidan o'zgara olmaydi. Bu guruhga mintaqalar, mamlakatlar, shaharlar, otlarning qisqartirilgan nomlari kiradi[2].

1. Shaharlar, mamlakatlar, mintaqalarning qisqartirilgan nomlari.

Masalan, 天津tiānjīn – 津jīn Tianjin, ushbu misolda 天津 so'zining morfemasi tushirilib, 津 morfemasi qoldiriladi. Tianjin shahrini 津 deb ham nomlash mumkin. 北京Běijīng – 京jīng, ushbu misolda Pekin shahrining nomi 北京 qisqartirilganda 京 ko'rinishiga o'tadi. 京azaldan poytaxt ma'nosini

bildirgan. Demak, ushbu morfema asosiy semantik ma'noni saqlab qoladi. 青海Qīnghǎi – 青qīng (Chinghay), 四川sì chuān – 川chuān (Sichuan), 江苏jiāng sū – 苏sū (Jiangsu);

Boshlang'ich morfemani oxirgi morfema bilan birikishidan iborat bo'lgan qisqartirishlar: 中华人民共和国Zhōnghuá rénmin gònghéguó Xitoy Xalq Respublikasi – 中国Zhōngguó Xitoy ko'rinishida qisqarishi mumkin, shu kabi 法兰西共和国Fālánxī gònghéguó Fransiya Respublikasi – 法国fǎguó Fransiya ko'rinishida qisqaradi; Faqat birinchi so'z qoladigan qisqartirish: 罗马尼亚人民共和国luó mǎní yà rén mín gòng hé guó Ruminiya Xalq Respublikasi – 罗马尼亚luó mǎní yà Ruminiya; demak, bu misolda Ruminiya 罗马尼亚luó mǎ ní yà so'zi yakka holda qo'llanilishi mumkin.

Mamlakatlar nomini qisqartirishda ikki holat mavjud: 1) so'zdan iborat bo'lgan qisqartirishlar eng ko'p uchraydi. Bu "birinchi so'z" – mamlakatning tarixan o'rnashib qolgan nomi bo'ladi, u to'liq nomlanishda asosiy bo'lib, go'yo to'liq nomning o'rnini bosadi; 2) mamlakatlar, mintaqalarning nomlari bitta morfemagacha qisqartirilishi mumkin: 中国zhōng guó – 中(华)zhōng(huá) Xitoy, 美国měi guó – 美měi AQSh, 美洲měi zhōu – 美měi Amerika. Bunday qisqartirishlarda an'anaga ko'ra ularni tushunishda anglashilmovchiliklar yuzaga kelmaydi.

2. Marshrutlar, aloqa yo'nalishlari nomlarini qisqartirish.

成都chéng dōu – 昆明kūnmíng – 成昆线chéng kūn xiàn Chendu-Kunmin yo'nalishi; Ushbu misolda Chendu 成都chéng dōu so'zining 成 morfemasi va Kunmin 昆明kūnmíng so'zidagi 昆 morfemasi birlashib 成昆线 shaklida qo'llaniladi va ma'no o'zgarmaydi. 北京běijīng – 广州guǎng zhōu – 京广线jīng guǎng xiàn Pekin-Guanchjou yo'nalishi; 京广线 qisqartmasi ham xuddi shu asosda yuzaga kelgan. Misollardan ko'rinib turganidek, bu holda shaharning to'liq nomini qaysi komponent almashtirishi borasida yagona talablar yo'q.

3. Ismlarni qisqartirish. 1) Lavozim yoki boshqa xaractersitikalar bo'yicha qisqartirish: 习近平主席xí jìn píng zhǔxí – 主席zhǔxí – rais, ya'ni Rais Sijinpin uchragan o'rinlarda 主席zhǔxí deb qo'llash ham mumkin. Quyidagi misolning mohiyatini ham xuddi shu tariqa tushunish mumkin: 周恩来总理zhōuēnláizóng lǐ Bosh vazir Zhouenlai – 总理zóng lǐ – bosh vazir; Yuqoridagi misollardan ayonki, yuqori lavozimdagi shaxslarning ismini aytmalik mumkin. Lavozim nomining qo'llanilishi tushunmovchilikni yuzaga keltirmaydi.

Xulosa qilib aytganda, quyidagilar morfemali kontraksiya hodisasi hisoblanmaydi: “别称” biecheng esa ma’lum bir narsa yoki ish harakat asl nomiga nisbatan atalgan yangi soʻzni nazarda tutadi, masalan: “河北 – 冀”、“河南 – 豫”、“山西 – 晋” larning barchasi tarixan saqlanib kelgan boshqa nomlar sanaladi. “广州” Guanchjouning boshqa nomi “穗” kabi, “穗” qadimgi “穗垣” soʻzining qisqargan shaklidir. Gʻarb alifbosida yozilgan qisqartmalar “Chief Executive Office – CEO” (bosh direktor), “Music Television” (Musiqiy kanal), “Unidentified Flying Object – UFO” (NLO), “National Basketball Association - NBA” (Amerika milliy basketbol assotsiatsiyasi) va h.k. Chunki til hodisasining tahlili umumiy til sistemasi asosida amalga oshirilishi lozim.

Ingliz tili abbreviaturalarining xitoy tilida talaffuz etilgan shakli, masalan: “欧佩克” (Neft eksport etuvchi mamlakatlar) ingliz tilida “OPEC” (Organization of Petroleum Exporting Countries), fikrimizcha “欧佩克” zamonaviy xitoy tiliga kirib kelgan toʻliq koʻp boʻgʻinli shakldir, bir morfemani aglatadi. “托福” (TOEFL), “伊妹儿” (E-Mail) larning barchasi chet tilidan kirib kelgan soʻzlarning transliteratsiyasidir. Xitoy tili pinyinini qisqartirib yozish, masalan, “GB” (“国家标准” davlat standarti), “HSK” (“汉语水平考试” xitoy tili darajasi imtihoni), “RMB” (“人民币” xitoy milliy valyutasi), “PSC” (“普通话水平测试” Putonghua darajasi testi) Talaffuz jihatidan harflarning har biri morfemani ifodalab keluvchi harflarni talaffuz etishdan iborat, morfemada hech qanday qisqarish sodir boʻlmagan. Gapda vaqtinchalik tushirib qoldirilgan yoki qisqargan soʻzlar “省里来人”, “去学校” va h.k., ulardagi “省” hamda “学校” soʻzlari oddiy ot hisoblanadi, muayyan bir til muhitida ular koʻp sonli “省” va “学校” lardan aynan birini ifodalab keladi, aslida bu til muhitining tushirib qoldirish hodisasidir.

Chet tilidan kirib kelgan soʻzlar ishtirokidagi sonli qisqartmalar: 三S: Uch S: Edgar Snow, Agnes Smetley, Anna Louis Strong (Shu uch odam xitoy xalqining doʻstlari, uchala odamning familiyasi “S” harfiga boshlanadi); 三K党: Ku, Klux, Klan (Ingliz tilida K*K*K tarzida qisqartiriladi); 五W: Intervyu olish jarayonida ahamiyat berish lozim boʻlgan beshta savol: who (kim), what (nima), when (qachon), where (qayerda), why (nima uchun). Bundan tashqari yana “三C” sǎn C, “三C技术” sǎn C jì shù (uch C texnologiyasi), “三P艺术家” sǎn P yìshùjiā (uch P rassom), “中国三S研究会” Zhōngguó sǎn S yánjiūhuì (Xitoy uch S assotsiatsiyasi) va h.k.lar bor. Bu sonli qisqartmalar barchasi son, fonema hamda morfemalar birikishi usuli yordamida yasalgan.

Tovushni ifodalovchi birlikni (boʻgʻin) ajratish usulida xitoy tili usul koʻp boʻgʻinli soʻzdan tovushni ifodalovchi boʻgʻinni ajratish orqali qisqartirish usuli orqali amalga oshiriladi. Ajratib olinuvchi komponent boʻgʻinni ifodalab keluvchi iyeroglifik belgi boʻlib, u soʻz tarkibida boʻlgandagina soʻz bilan umumiy holatda

morfema hisoblanadi, qisqargan shaklda original soʻzni ifodalab keladi. Masalan: 俄罗斯Éluósī – 俄é (Rossiya); 英格兰Yīnggélán – 英Yīng (Angliya); 法兰西Fālánxī – 法Fǎ (Fransiya); 马来西亚Mǎláixīyà – 马来Mǎláí (Malayziya); 印度尼西亚Yīndùnìxīyà – 印尼Yīnní (Indoneziya);

Qisqartirish har qanday til rivojlanishining umumiy qoidalaridan biri sanaladi. Uning mohiyati maksimal miqdordagi maʼlumotni (maʼnoviy ifoda) tilning moddiy qobigʻidan (tovush va grafik shakl) minimal foydalangan holda yetkazishni taʼminlash, yaʼni tilning kommunikativ vazifasining samaradorligini oshirishdir. Murakkab terminlarni qisqartirish semantik chegaralash orqali erishilib, nisbatan muhim semantik maʼnoga ega boʻlgan komponentlarni tushirib qoldirmaslikni taqozo etadi. Shu tariqa tilning kommunikativ imkoniyatlarini oshirish uchun baʼzi elementlarni tushirish mumkinligi berilayotgan axborotning qiymatini yoʻqotmay keng shakldan qisqargan shaklga oʻtishda koʻrinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Семенов А.Л. Лексика китайского языка. – М.: АСТ: Восток Запад, 2005. – 310 с.
2. Хаматова А.А. Словообразование современного китайского языка. – М: Муравей, 2003. – 233 с.
3. 李熙宗, 孙连芬. 略语手册-论略语. – 知识出版社, 上海, 1986. – 520 页.
4. 筱文. 现代汉语词语的缩简. 中国语文, 1959. 343页.
5. 葛本议. 汉语汉语词汇学. – 山东人民出版社, 1981. 256 页.
6. 闵龙华. 简略语. 北京. 2005. 244 页.
7. 现代汉语词典. 第6版, 2012. 667 页.
8. 凌远征. 现代专名略语. 语文研究, 1987. – 41页.

SIVILIZATSIYA MILLIY TILIMIZGA QAY DARAJADA TA'SIR ETMOQDA?

Muxtoriy Mohro'y
FarDU o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada tilimizga ko'plab transterminlarning kirib kelishi nutqimizga chet tillarini qo'shib qo'yayotganligi, ona tilimizdagi so'zlar o'rnini boshqa tildagi so'zlar egallab borayotganligi va bu atamalarni ko'proq axborot texnologiyalari sohasida uchratishimiz milliy tilimizning sofligiga qay darajada ta'sir ko'rsatayotganligi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: transtermin, atama, nutq, axborot texnologiyalari, leksik ma'no.

Bugungi kunda har tomonlama komil, chuqur bilimga ega bo'lgan yosh avlodni voyaga yetkazish masalasi davlatimiz siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri etib belgilangan. Yosh o'quvchilarda ushbu sifatlarni shakllantirish uchun avvalo ularni yetarlicha bilim bilan ta'minlamog'imiz kerak va bu bilimni o'zlashirish uchun birinchi o'rinda ular ona tilimizni chuqur bilmog'i lozim. Bizga ma'lumki, XXI asrda fan va texnikaning jadal rivojlanishi oqibatida tilimizga ko'p terminlar kirib keldi. Jumladan disk, kompyuter, fleshka, internet va boshqa atamalar shular jumlasidandir. Garchi ushbu terminlarning bir qismi lug'aztimizda izohlangan bo'lsa-da, xalq orasida ba'zan ularning noto'g'ri qo'llanayotganligini ham ko'rmoqdamiz. Mutafakkir Rene Dekart aytganidek " " Shunday ekan biz bu borada kichik maktab yoshidagi o'quvchilarga o'z diqqatimizni qaratmog'imiz kerak.

Bizga ma'lumki, tilshunoslikka oid tadqiqotlarda maxsus sohalarda qo'llanuvchi so'z va so'z brikmalari termin sifatida talqin qilinadi. Aksar tilshunoslar to'liq asos bilan termin eng, avvalo, til lug'aviy tizimining teng huquqli a'zosi ekanligini ta'kidlaydilar. o'lg' Terminologik tizimlar yaxlit til tizimida uning umumiy qonuniyatlariga buysungan holda paydo bo'ladi va rivojlanadi. Termin bilan so'z o'rtasida o'tib bo'lmas chegara yo'q. Ular "shaklan ham mazmunan ham" jiddiy tafovutga ega emas.[2] Termin ham mohiyat e'tibori bilan so'zdir. Faqat so'zning alohida turidir.[3]

Terminologik tizimlarning rivojlanishi bevosita fan taraqqiyoti bilan birga kechadi. Bundan tashqari umumiste'moldagi so'zlardan farqli ravishda, terminlar ilmiy va amaliy muomalaga ongli ravishda olib kiriladi. "Terminlar paydo bo'lmaydi, balki ularga zarurat sezilganda o'ylab topiladi, ijod qilinadi." [4]

Hozirda sivilizatsiyaning ta'sirida tilimizda ko'plab transterminlarni kirib kelishi nutqimizda chet tillarini qo'shib qo'ymoqda. Bu orqali milliy tilimizdagi so'zlar o'rnini kirib kelayotgan so'zlar egallab bormoqda. Bunday atamalar ko'proq axborot texnologiyalari sohasida uchramoqda. Masalan, klaviatura, mishka, monitor, okno, yacheyka, korzina va shu kabi so'zlardir. Ushbu so'zlarning o'zbek tilidagi muqobilini ishlatilsa, milliy tilimizning sofligini saqlagan bo'lar edik. Ammo, afsuski, bunday terminlarning muqobilidan ko'ra shu ko'rinishi tilimizga moslashib nutqimizning ajralmas qismi sifatida namoyon bo'lib bormoqda. Bu kabi terminlarni to'g'ri qo'llash uchun,

avvalo, uning ma'nolari ochib berilmog'i lozim. Bu jarayon kichik maktab yoshidagi o'quvchilardan boshlansa, maqsadga muvofiq bo'ladi deb o'ylayman. Chunki, boshlang'ich sinflarda o'quvchilar endigina dunyoni anglay boshlagan davrlarda bo'ladilar. Ularning tafakkurini, fikrlash doirasini, hamda mantiqan o'yini o'stirishda tilning o'rni beqiyosdir. O'quvchilarga terminlarni o'rgatishda birinchi o'rinda darsliklarda qo'llangan terminlardan boshlamoq lozim. Boshlang'ich sinf darsliklarida ham bu terminlarni ko'plab uchratishimiz mumkin. Bu kabi so'z ma'nolarini ochishni bevosita transterminlarni tushuntirish orqali amalga oshirsak maqsadga muvofiqdir.

1-sinf o'qish kitobidagi Erkin Malik qalamiga mansub "Suv - shifo" (10-bet) matnida kurak, suyak, suv, havza, majmua; muallifi Ezop bo'lgan "Shamol va quyosh" matnida shamol, qadam, nur (quyosh nuri, geometrik shakl), taft; Kitobning bo'lim yuzasidan takrorlash (19-bet) qismida katakcha (yacheyka), munajjim, mavzu, dars, rebus, ajdod; Dilshod Rajab tomonidan yozilgan "Kitobim, jon kitobim" (49-bet) matnida jon; Yusuf Xos Hojibning "O'quv va bilim haqida" (50-bet) matnida bilim, idrok (odamdagi, psixologiyadagi), mash'al, och, rang va "Sher va sichqon" (58-bet) matnida tugma o'5g' kabi terminlar berilgan.

Ushbu terminlarning ma'nolarini o'rgatishda so'zning ham termin ham leksema sifatidagi ma'nolarini o'rgatish kerak. Masalan,

Tugma - Kiyim, g'ilof va sh.k. ning chetiga qadaladigan, odatda to'garak shaklidagi tutqich.

1. Ulagich knopka. O'TIL 4-tom

Erkinjonning kiyimidan tugmasi tushib qolibdi.

Quyosh o'zining iliq nurlarini sochibdi.

Uya - Yovvoyi hayvonlar, qushlar va hasharotlarning yashash va ko'payish uchun moslab yasagan joyi, uyi; in.

2. Urug'ni tashlash, ekish uchun ochilgan chuqurcha, joy.

3. Yomon niyatli kishilar o'rnashgan yoki uchrashadigan, to'planadigan joy, makon.

4. ko'chma Fitna, vahima, qayg'u va sh.k.lar ko'plab mavjud bo'lgan yoki paydo bo'ladigan joy, makon.

Uya (yacheyka) terminining ma'nosi sohaga oid lug'atda shunday izohlangan:

Uya - jadvaliy qo'llanmalarda ma'lumotlar elementini (matn, son qiymati, formula) kiritish uchun mo'ljallangan to'g'riburchak shaklli katak.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga o'qish darsliklaridagi matnlarda berilgan terminlar ma'nolarini shu yo'sinda o'rgatish o'quvchilarning tafakkuri, dunyoqarashi o'sadi. O'qish darslarining sifat samaradorligini oshiradi. Bu esa, zamon bilan hamnafas fikrlay oladigan yoshlarni tarbiyalashda ko'makdosh bo'ladi.

O'qish darslarida lug'at ishi o'tkazish jarayonida o'quvchilarga ma'nosi tushunarsiz bo'lgan so'zlarning izohi berilganda ularni termin va transtermin sifatida chuqurroq o'rgatish, o'quvchining nutqini boyitadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология? Вопросы терминологии. -Москва, 1977 ва б
2. Кузькин Н. П. К вопросу о сущности термина. Вестник ЛГУ, №20. Серия истории, языка и литературы, вып. 4. - Л; 1962.
3. Винокур Г. О. Некоторых явлениях слова образования в русской технической терминологии. Труды МИФЛИ. Т. 5. Сборник статей по языковедению. - Москва

1939. - с. 3-54.

4. Винокур Г. О. Некоторих явлениях слова образования в русской технической терминологии. Труды МИФЛИ. Т. 5. Сборник статей по языковедению. - Москва 1939. - с. 24.

5. Т. G'afforova, E. Shodmonov, G. Eshturdiyeva O'qish kitobi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 1-sinfi uchun darslik. "SHARQ" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent - 2018

XITOIY TILIDA TURIZM ATAMALARINING STRUKTURAVIY XUSUSIYATLARI

Tashmuxeimedova Dildora Aziz qizi

Toshkent davlat sharqshunoslik instituti talabasi

ANNOTATSIYA

Maqolada muallif tomonidan turizm atamalarining tildagi o'rnini, xitoy tilida turizmga oid atamalarining ifodalanishi, ularning leksik-semantik xususiyatlari ochib beriladi. Turizm atamalarining yasash uslublari, xitoy tilida so'z yasash qoidalari misollar asosida ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: turizm, atama, so'z turkumlari, so'z yasalishi, mustaqil so'z turkumi, affiksatsiya va kompozitsiya usullari.

Turizm bugungi kunda O'zbekistonda jadal rivojlanayotgan sohalardan biri hisoblanadi. Dunyodagi barcha davlatlar bilan yo'lga qo'yilayotgan va tobora mustahkamlanib borayotgan siyosiy va savdo-iqtisodiy aloqalar turizmga ham o'zining ijobiy hissasini qo'shmoqda. Bunday davlatlar qatorida Xitoy Xalq Respublikasi yetakchi o'rinlarni egallaydi. Buning yorqin dalilini Prezidentimizning Xitoy Xalq Respublikasi, shu jumladan, Xitoy Xalq Respublikasi Gongkong maxsus ma'muriy hududi fuqarolari uchun O'zbekiston Respublikasiga kirishda vizasiz rejimni belgilash to'g'risidagi farmonida ko'rishimiz mumkin.

Turizm sohasi rivojlanar ekan, uning tarmoqlarini kengroq ochib berish uchun yangi-yangi so'zlarga ehtiyoj tug'iladi, tilda turli xil yo'llar bilan neologizmlar paydo bo'ladi. Xitoy tilida ham turizm sohasiga oid atamalar qatorida yangi so'z sifatida fonetik o'zlashmalar, yasama so'zlar va chet tilidan to'g'ridan to'g'ri tarjima asosida hosil bo'lgan so'zlar katta qismni tashkil etadi. Turizmga oid atamalar tahlilini keng yoritishda <http://www.gog.com.cn> saytidagi shu sohadagi matn tadqiqot obyekti sifatida tanlab olindi. Matnda 11ta turizmga oid termin mavjud bo'lib, ularning barchasi yasama so'zlardir. Ulardan 5tasi kompozitsiya usulida yasalgan, 5 tasi so'z birikmadan shakllangan, 1tasi esa abbreviaturadir. Quyida ular bilan batafsil tanishamiz.

1. 度假 dùjià – ta'tilga chiqmoq, ikki tub so'zning qo'shilishidan hosil bo'lgan murakkab so'z bo'lib, tarkibidagi birinchi va ikkinchi so'zlarning faqatgina birinchi qismidan yasalgan.

度过 dùguò – vaqt o'tkazmoq + 假期 jiàqī – ta'til

So'zma so'z aynan ta'tilni o'tkazish, ta'tilga chiqish sifatida tarjima qilinib, umuman sayohatga chiqish ma'nosini beradi.

2. 观光 guānguāng – diqqatga sazovor joylarga tashrif buyurmoq; tomosha qilmoq. Murakkab so'z bo'lib, mustaqil ma'noni anglatuvchi ikki qismli so'zlarning faqat asosiy ma'no beruvchi qismlarining birikuvidan yasalgan.

观看 guānkan 4tomosha qilmoq + 风光 fēngguāng landshaft

3. 游客 yóukè - turist soʻzi ham kompozitsiya usulida yasalgan boʻlib, ikki mustaqil maʼno anglatuvchi soʻzlarning ikkinchi qismlarining birlashuvidan hosil boʻlgan. 旅游 lǚyóu sayohat + 宾客 bīnkèbmehmon

4. 世界旅游组织 shìjiè lǚyóu zǔzhī – Jahon sayyohlik tashkiloti; uch tarkibli murakkab soʻz boʻlib, tashkil qilgan soʻzlarning aynan soʻzma soʻz tarjimasidir.

世界 shìjiè - jahon

旅游 lǚyóu – sayohat

组织 zǔzhī - tashkilot, muassasa

5. 驾车 jiàchē luyou – mashinada sayrga chiqmoq, murakkab soʻz boʻlib, ikki mustaqil maʼno bildiruvchi soʻzlardan hosil boʻlgan. Kompozitsiya usulida birlashgan bu soʻzning birinchi qismi ham kesim toʻldiruvchi munosabatini hosil qilib yasalgan.

驾 jià haydamoq + 车 chē mashina

驾车 jiàchē + 旅游 lǚyóu

Mashina haydab sayohatga chiqmoq soʻz birikmasi oʻz oʻrnini mustaqil maʼnoli mashinada sayr murakkab soʻzga bergan.

6. 自行车户外旅游 zìxíngchēhùwài lǚyóu - ochiq havoda velosipedda sayr, uch tarkibdan iborat boʻlib, mustaqil kompozitsion usulda yasalgan murakkab soʻz hisoblanadi.

自行车 zìxíngchē velosiped + 户外 hùwài tashqari, ochiq joy + 旅游 lǚyóu sayohat
Velosiped haydab ochiq havoda sayohat qilish koʻp tarkibli soʻz birikmasi oʻz oʻrnini yaxlit yasama murakkab soʻzga boʻshatib bergan.

7. 探险旅游 tànxiǎn lǚyóu ekspeditsion turizm, soʻz qoʻshilishi yoʻli bilan yasalgan ikki tarkibli murakkab soʻz boʻlib, izlanishlar olib borishga moʻljallangan turizmning bir turi hisoblanadi.

探险 tànxiǎn tadqiqot, izlanish + 旅游 lǚyóu sayohat, aynan tadqiqot olib borish maqsadida amalga oshirilgan sayohat turi yaxlit murakkab soʻzga birlashgan.

8. 森林徒步自助旅游 sēnlín túbù zìzhù lǚyóu – oʻrmon sayohati, murakkab kompozitsion soʻz boʻlib, toʻrtta mustaqil maʼno anglatuvchi soʻzlar yigʻindisidan iborat.

森林 sēnlín – oʻrmon + 徒步 túbù – piyoda + 自助 zìzhù – oʻz oʻziga xizmat koʻrsatish

旅游 lǚyóu – sayohat. Oʻrmon boʻylab oʻz oʻziga xizmat koʻrsatgan holda piyoda

safar turi xitoy tilida to`rt qismli 森林徒步自助旅游 sēnlín túbù zìzhù lǚyóu murakkab so`zi bilan ifodalanadi.

9. 郊游 jiāoyóu – shahar tashqarisiga qilingan sayohat, ikki tarkibli murakkab so`z. Mustaqil ma`no anglatuvchi so`zlardan birinchisining birinchi qismi, ikkinchi mustaqil so`zning ikkinchi qismi qo`shilmasidan yasalgan.

郊区 jiāoqū – shahar tashqarisi

旅游 lǚyóu – sayohat

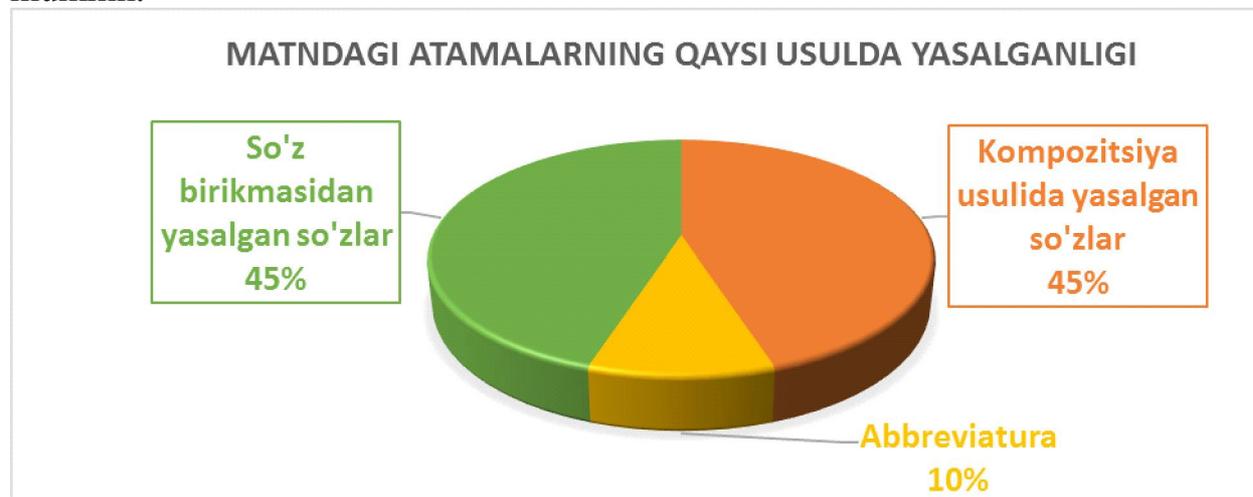
Shahar tashqarisiga qilingan sayohat ham xitoy tilida turizmning bir turi sifatida alohida murakkab so`z holida shakllangan.

10. 春游 chūnyóu – bahorda amalga oshirilgan sayohat, sayohatning bu turi ham ikki sodda so`zning bir murakkab kompozitsion so`zga birlashuvidan hosil bo`lgan. Bunda birinchi so`zning birinchi, ikkinchi so`zning ikkinchi qismlari birikkan.

春天 chūntiān bahor + 旅游 lǚyóu sayohat

Sayohat uchun eng qulay mavzum bahor bo`lgani uchun ham aynan bahoriy turizm alohida tur tasniflanadi va 春游 chūnyóu shaklida bir ma`noni anglatuvchi so`z shakliga keladi.

Turizm nisbatan yangi soha bo`lganligi sababli aksari so`zlar turli usullar bilan yasalgan so`zlardir. Matndagi terminlardan 90%i yasama so`z hisoblanadi. Xitoy tilida yangi bosqichda paydo bo`lgan turizm atamalarining aksariyati kompozitsion usulda yasalgan so`zlarni tashkil qiladi, deb xulosa qilishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <http://www.gog.com.cn>
2. 现代汉语词典：商务印书馆创立115周年纪念版/中国社会科学院语言研究所词典编辑室编。—6版。—北京：商务印书馆、2012、1874页

SOHA ATAMALARI VA ATAMASHUNOSLIK MASALALARI

Yusupova Nafisa Gayratullayevna
TerDu magistranti

Atama- ma'lum fan yoki xunar sohasiga oid tushunchalarni qayt qilish, saqlash va bu sohada to'plangan bilim, tajriba, texnik maxorat va malakani boshqalarga berish vositasidir. Shuning uchun ilm - fan, texnika ijtimoiy munosabatlarning rivojlanishi atamalarning nazariy va amaliy qimmatini oshiradi. Mutaxassislarining bir birini tushunish uchun, imiy va ilmiy pedagogik va muxandis mutaxassislarini tayorlashda, ilmiy, ilmiy texnik adabiyotlar va darsliklarni yaratishda, ilmiy-statik xisoboti, xalq xo'jaligi tarmoqlarini rivojlantirishda sifatli va ko'pchilik maqullagan atama lug'atlarining bo'lishi muxim ahamiyatga ega.

Hozirgi texnikaning yuqori taraqiy etgan bir paytda adabiy til yanada zakovatli bir shakilga ega bo'lib muxitning ma'lum bir sohalar bo'yicha ixtisoslashi ro'y beradi. Shu sababli ham mutaxassislar bilan tilshunoslar va oddiy til ixlosmandlarini manfatlari va qiziqishlari to'qnashadi. Bu to'qnashish munozara masalani tog'ri xal bo'lishiga muvofiq manzur atamani tanlab olishga yordam beradi va yagona yo'nalishni vujudga keltiradi. Atama - ifodaloyotgan tushunchani aniq ifodalashi kerak. Tilshunos olim G Shuxrad "atamashunoslikdagi noaniqlik, chalkashlik tuman ichidagi paroxodni boshqarish bilan barobar" degan edi. Atama qo'lashdagi aniqlik darhol ro'y bermaydi, yillar davomida tanlash, tartibga solish, nixoyat umumlashtirish, standartlashtirish orqali ro'y beradi. Atamalarning aniqligi millatning, ma'rifati, madaniyati darajasini ko'rsatadi.

Umuman ona tilida atamalarni puxta ishlanishi, tartibga solishni darslik qo'lanmalar tuzishi uchun ham zarur bo'lgan manbadir. Atamalarning ishlanmaganligi va tartibga solinmaganligi nutq uslubiga ham ta'sir etadi, chunki uslubning turli sohalarini yaratuvchi vositalardan biri atamadir.

Ma'lumki, so'zlar bir nechta ma'noga ega bo'ladi. Ko'p ma'noli so'zlarning aniq ma'nosi kontekstda gap tarkibida aniqlanadi. Bunday so'zlar nuqtaning ta'sirli, jonli ixcham va badiiy bo'lishida nihoyatda katta rol o'ynaydi. Shu bilan birga, har bir tilda o'zining ishlatish doirasiga ko'ra cheklangan, asosini birgina ma'noga ega bo'lgan birgina tushunchani ifodalaydigan so'zlar ham bo'ladi. Bunday so'zlar, xususan fan, texnika, sanoat, siyosat, til va adabiyot, hunarmandchilik kabi turli sohalarida uchraydi. Bu sohalarida hamma diqqat borligini faqat mantiq jihatidan bilishga qaratilgan. Shuning uchun fan, texnika, siyosat sohalarida nihoyatda aniq bo'lishi talab qilinadi. Rus tilidagi so'zi termin so'zi lotincha "terminus" so'zidan olingan bo'lib, chegara, chegara belgisi, chek ma'nolarini anglatadi. Fan-texnika va boshqa sohaga oid narsa-hodisa haqidagi tushunchani aniq ifodalaydigan, ishlatish sohasi shu sohalar bilan chegaralangan so'zlar yoki so'z birikmasi atama deb ataladi. Atamalar bir ma'noli bo'lishi ekspressivlik va emotsionallikka ega bo'lmisligi kabi belgilari bilan ham umumiste'moldagi so'zlar bilan farqlanadi. Atamalarning muhim xususiyati shundaki, ular ko'p ma'noli bo'lmaydi. Ko'chma ma'nolarda ishlatilishi nihoyatda kam uchraydi. Masalan, operatsiya atama sifatida 1) tibbiyot sohasida yorish, kesish, kesib olib tashlash va shu yo'llar bilan kasallikni

tuzatish va davolash maqsadida. 2) Harbiy sohada biror vazifa va maqsadni amalga oshirishga qaratilgan urush harakatlari ma'nosida. 3) Davlat idoralarida rasmiy muomala (masalan: bank pochta operatsiyasi kabilar ma'nolarda qo'llaniladi.

Fan-texnika, adabiyot, san'at ishlab chiqarishning taraqqiy etib borishi bilan atamashunoslik ham rivojlanib boradi, ya'ni atamalar paydo bo'ladi. Ba'zi bir eskirib keraksiz bo'lib qolgan atamalar esa iste'moldan chiqib qoladi.

K.M.Musayev atamashunoslikni tilning leksikasi sifatida go'yo bir shaharga qiyoslaydi. Uning fikricha atamashunoslik yagona reja asosida qurilsada, lekin birdaniga barpo etilmaydi. U tarixiy shart-sharoit asosida shakllanadi, uni yaratishda har xil avlodga mansub bo'lgan turli me'morlar, loyihachilar, kashfiyotchilar ishtirok etadi. Ular har bir qurilayotgan inshootni yaxshi o'rgangan holda barpo etadilar.

Atamashunoslik ilmiy uslubining alomatlari yetakchi deb tan olingan. Hozirgi zamon fani va texnikasi diferensiyalashish va maxsuslashish bilan xarakterlanadi. Masalan, zamonaviy fanlar 500 dan ortiq soha va tarmoqlarga bo'linib ketganki, ularning xar qaysisi o'zining takomilashtirilgan atamashunoslikliga ega. Shu bilan birga fan va texnikaning barcha soha va tarmoqlari maxsuslashgan bo'lishi bilan bir qatorda umumiy xamdir, binobarin, ular soha mutaxassislarining tor manfatlari bilan cheklanib qolmaydi. Hozirgi kunda bir lug'atni barpo qilish uni o'xshashligini, mosligini, unga qanday erishishni ko'rsata bilish va xal etish zarurdir. Unin birinchi darjadagi, muhimligi leksikografiya faoliyatini uslublarini qayta ishlashdir.

Atamashunoslik muammosi juda murakkab ilmiy muammolar qatorida turadi. Uni tuzishda har hil soha tilshunoslarigina emas balki turli boshqa fanlar doirasidagi mutahassislari ham ishtirok etishi mumkin.

Yangi so'z ixtiro qilinmaydi, balki, tilda mavjud bo'lgan so'z yasovchi elementlar, ya'ni muayyan tilning o'z ichki imkoniyatlarini hisobga olib vujudga keladi. O'ylab topilgan so'zlar turli tillarda judaham kam sonni tashkil etadi. Rus tilshunosi E.A.Zenskaya yozadi: "Bir dam o'ylab koraylik yangi so'z eskisi bilan butunlay bog'lanmagan holda yasaladi deylik. U holda tilni egallash juda qiyin. Bir ahvolga kelib qolar yoki buning umuman imkoni ham bo'lmas edi. Lug'at tarkibini kengaytirish yo'sini undan foydalanishni yanada qulaylashtirish, eng asosiy tildagi mavjud o'zaro bog'langan voqea-hodisalarni ifodalashdan iboratdir. Shunday qilib, so'zlarning tildagi o'zaro aloqi real presmet va mavjud voqea-hodisalar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni aks ettiradi"[4]. Mana shu sababali, o'zbek xalqining, jumladan boshqa xalqlarning atamashunosliklari tartibga solish xayotimizning qolaversa tilshunoslikning dolzarb vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Саидалиев С.С. Чет тил ўқитиш методикасидан очерклар: Ўқитувчи ва талабалар учун қўлланма. - Наманган: НамДУ, 2004.
2. М.Р. Senkevich, Akobirov S "Til va terminalogiya "
3. "Проблематика определенных терминов в словарях разных типов" М1976
4. Земская Е.А. Как делаются слова - Москва, 1963.

ИНГЛИЗ ТИЛИДАГИ (МУСТАҚИЛ) СЎЗ ТУРКУМЛАРИНИ МАКТАБЛАРДА ЎҚИТИШ БЎЙИЧА УСЛУБИЙ ТАВСИЯЛАР

Какилова Ўғилхон Бедиёровна

14-ИДУМ инглиз тили фани ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада таълим жараёнида талабаларни янада кўпроқ фикрлашга ундайдиган метод орқали ўрганилаётган мавзунини ўзига номаълум бўлган томонларини билиб олади ва янги билимларини ифодалаб бериш ўқувчилар учун тушунарли ҳамда қизиқарли бўлиш масалалари келтирилган.

Таянч тушунчалар: от сўз туркуми, келишик қўшимчаси, сон катигорияси, келаси замон шакли.

Хозирги пайтда таълимдаги энг муҳим масалалардан бири ўқитиш мақсади, мазмуни, методлари, воситалари, ташкилий шакллари ва ўқитиш жараёнида ўрганилаётган фан материаллари асосида билимлар бериш ва тарбиявий мақсадни амалга ошириш ҳисобланади.

Методикада "грамматика" термини икки маънога эга: бир томондан грамматика тилнинг қурилишини билдирса, иккинчи томондан у грамматик қурилишни тадқиқ қиладиган фан маъносини англатади. Чет тили грамматикасини ўқитишдан асосий мақсад нутқ фаолияти ҳар хил турларининг тўғри шаклланишини таъминлайдиган нутқ грамматик малакаларини ҳосил қилишдан иборатдир. Бу ерда сўз биринчидан морфологик - грамматик малакаларни, яъни отларнинг келишик қўшимчаларини, феълларнинг шахс қўшимчаларини тўғри ишлатиш малакаларини шакллантириш ҳақида кетмоқца. Иккинчидан, аналитик тилларда (инглиз тили шундай тиллар гуруҳига мансуб) нутқий синтактик малакаларни, яъни турли типдаги гапларни структура жиҳатдан тўғри туза олиш малакаларини ва содда ҳамда қўшма гапларда сўз тартибини қўлаш малакаларини шакллантириш зарур.

Маълумки, инглиз ва ўзбек тиллари алоҳида тил гуруҳларига мансуб. Инглиз тили ҳинд-европа тиллари оиласининг герман тиллари гуруҳига кирса, ўзбек тили туркий тиллар гуруҳига киради. Лекин бу тиллар грамматика тизимлари бир-бирлари билан таққосланса, уларнинг босқичларида бир томондан ўхшаш ва иккинчи томондан фарқли ҳодисаларнинг гувоҳи бўламиз. Морфологик босқичда иккала тил грамматика тизими ўртасидаги ўхшашликлар отларда сон, келишик қўшимчаларида, феълларда эса замон, нисбат, майл, шахс ва сон категориялари қўшимчаларида учрайди. Шу нарсани алоҳида таъкидлаш керакки, бу категорияларда грамматик воситалар инглиз тилида жуда кам сонлидир. Шу билан бирга бу категориялар ифодаланишида ва маъносида муҳим фарқларни ҳам учратамиз. Масалан, инглиз ва ўзбек тилларида сон категориясининг ифодаланиши қўшимчалар қўшиш йўли билан ясалса ҳам, бу категорияда муҳим фарқли жойлар кўп қийинчиликлар келиб чиқишига сабаб бўлади.

Бешта китоб - five books. Ўнта талаба - ten students.

Сўз ўзагидаги унлини ўзгартириш йўли билан кўплик шаклини яшаш инглиз тилига хос ҳодиса ҳисобланади:

man - men киши - кишилар, tooth - teeth тиш - тишлар

goose -geese ғоз - ғозлар, woman - women аёл - аёллар кабилар .

Инглиз ва ўзбек тилларида от сўз туркумида келишик категорияси бор бўлишига қарамай, келишик қўшимчаларнинг сони ҳар иккала таққосланаётган тилларда бир хил эмас. Ўзбек тилида 6 та келишик қўшим-часи мавжуд бўлиб, инглиз тилида уларнинг сони фа-қат иккита.

Ўзбек тилида Инглиз тилида

Б.к бола Common Case boy

Қ.К боланинг Possessive Case boy's

Т.К болани Ж.к болага Ў.п.к болада

Ч.к боладан ҳар иккала тилнинг синтаксис босқичида бир томондан ўхшаш белгиларга дуч келсак, иккинчи томондан фақат бир тилнинг ўзигагина хос бўлган ҳодисаларни учратамиз. Масалан, гапларнинг дарак, сўроқ ва бўлишсиз шакллари ҳар икки тилга хос бўлган синтаксик ҳодиса саналади. Лекин дарак гаплардаги сўз тартибини таҳлил қилсак, инглиз тилида гапдаги сўз тартиби ўзбек тилидагидан анча қатъий эканлигига гувоҳ бўламиз. Ўзбек тилида гапдаги сўз тартиби инглиз тилидагига нисбатан эркинроқ ҳисобланади. Буни қуйидаги мисоллардан кўриш мумкин:

Овчи қуённи тутди. Қуённи овчи тутди. Тутди овчи қуённи. Юқоридаги гапларда айрим стилистик фарқларни ҳисобга олмаса, бир хил фикр ифодаланганлигини сезиш қийин эмас. Қуйидаги инглизча гапдаги сўз тартибини ўзбек тилидаги каби ўзгартириш мумкин эмас.

The hunter caught the hare. The hare caught the hunter. Caught the hunter the hare.

Кейинги иккита гап мазмун жиҳатдан ҳам, грамматик жиҳатдан ҳам нотўғри ҳисобланади. Инглиз тилида айрим гап типлари борки, бундай структураларни ўзбек тилида ҳеч учратмаймиз.

There is a book case in the middle of the room. Уйнинг ўртасида китоб жавони бор. I had my hair cut yesterday. Кеча мен сочимни олдиридим.

Ёки аксинча, ўзбек тили синтаксиси босқичида айрим гап структуралари инглиз тилидагидан тубдан фарқ қилади.

Совуқ - It is cold. Сиз бу ишни бажаришингиз керак.- It is necessary for you to do this work.

Чет тили ўқитиш методикасида ўқувчилар учун қийинчиликлар келтириб чиқарган бундай ўхшаш бўлмаган ҳодисаларни ҳисобга олиш зарур. Бундай қийинчиликларни қаттиқ назоратга олиш ўқиш жараёнини мақсадга мувофиқ ташкил қилишга, тил материални киритишнинг анча самарали усуллари танлашга ёрдам беради. Уларни олдини олиш учун чуқурроқ тушунтириш, мустаҳкамлаш ишларини олиб бориш керак.

Бизга маълумки, мактабларда чет тили ўргатиш икки тиллик шароитда амалга оширилади. Ўқувчи талабаларнинг чет тили ўргангунга қадар она тили ва рус тили бўйича тил тажрибасига эга бўлади. Улар ўз она тилларига ва рус тилига оид кўп грамматик терминлар, ҳодисалар, қоидалар ва малакаларни эгаллайдилар. Улардаги бу тажрибани шу синфда инглиз тили ўқитаётган ўқитувчи ҳисобга олиши ва талаб қилинган жойларда улардан ўқувчиларни фойдаланишга ўргатиш

керак.

Инглиз тилидаги келаси замон шаклига эга бўлган гап структураларни киритиш ёки тушунтиришда ҳам рус тилидаги лингвистик тажрибадан фойдаланиш фойдадан ҳоли эмас. I shall work at school. - Я буду работать в школе. Мисоллардан кўриниб турибдики, ҳар иккала тилда келаси замон феъл шаклининг ясаилиши бир-бирига ўхшаш ва бундай ижобий кўчирилишдан фойдаланиш методик нуқтаи назаридан мақсадга мувофиқдир. Инглиз тилини ўқитишнинг биринчи ва иккинчи босқичларида айрим грамматик ҳодисаларни ўргатишда ўқувчилар ўзлаштирган инглиз тили грамматикасига оид тил тажрибасидан ҳам фойдаланилади. Масалан, ўқувчилар инфинитивнинг гапдаги вазифаларини ўрганган бўлса, герундийнинг гапдаги вазифалари ўрганилаётган пайтда улар томонидан инфинитив билан боғлиқ равишда эгаллаган тажриба ҳисобга олинади. Масалан, инглиз тилидаги герундий инфинитив каби гапда эга ва тўлдирувчи вазифаларида ишлатилади. Масалан: To read good books is useful.- Reading good books is useful.

Шу нарсани алоҳида таъкидлаш керакки, ўрганилаётган чет тилидаги грамматик шакл ва конструкциялар орасидаги тафовутлар тил грамматика тизими ичидаги интерференцияни келтириб чиқаради. Чет тили ва она тили грамматика тизими ўртасидаги тафовутлардан тиллараро интерференция пайдо бўлади. Ҳар иккала интерференция ҳодисаларини ҳисобга олиш ва уларни бартараф қилиш йўллари изламоқ ўқитувчининг диққат марказида бўлиши керак.

Фойдаланилган адабиётлар

- 1.М.Э.Умархужаев. Умумий тилшунослик.Андижон,"Андижон"нашриёти. 2010
- 2.Ш.С.Алимов. Замонавий ўқитиш технологиялари фанидан маърузалар курси. Андижон, "Андижон" нашриёти. 2009
- 3.К.Тургунбоев, А.Ризаев. Замонавий педагогик технологиялар. Андижон, "Андижон" нашриёти. 2008
- 4.www.grammar.uz
- 5.www.teachingmethods.com
- 6.www.stylistic.uz

PECULIARITIES OF TEACHING WRITING

A.D. Abdieva,

teacher Tashkent State Pedagogical
University named after Nizami

ABSTRACT

the article deals with the issues on teaching writing. As to the article, assessment is a part of the lesson during which the teacher evaluates how students have mastered the material and use it in reception and production of texts in the oral and written forms. Also, author studies theoretically the specific features of teaching writing, characteristics of writing technique and types of errors and working with during the lesson.

Key words: learning difficulties, errors, writing, gap-filling, guided writing, instructions, accuracy, grammar, task achievement, draft.

Writing is a complex communicative activity. It helps to communicate in the written form with the help of graphical symbols. Writing is a type of speech activity as "a communicative skill to encode, store and send messages with the help of written symbols". The product of this type of speech activity is a text for reading.

Writing techniques and activities can be characterized as controlled (for providing the content and form), guided (as free but a form is given) and free. (Controlled writing proposes using the following activities: coping, gap-filling, re-ordering words, substituting, correcting the facts and dictation.

Writing involves content, organization, style, syntax, mechanics, grammar and spelling. It was pointed out that "If we limit our feedback to pointing out or correcting errors, our pupils will concentrate on producing error-free writing, neglecting the interest or even the meaning of the content. The equation teaching writing - error elimination is counterproductive". So it is necessary to conduct feedback in fair balance of content feedback and form feedback.

There are different types of writing performance in English which should be assessed.

Imitative: at this stage, form is the primary concern to assess learner's skills in the fundamental and basic tasks of writing letters, words, punctuation, and very brief sentences. This category also includes the ability to spell correctly and to perceive phoneme-grapheme correspondences in the English spelling system.

Intensive: this refers to producing appropriate vocabulary within a context, collocations and idioms, and correct grammatical features up to the length of a sentence.

Responsive: assessment tasks here require learners to perform at a limited discourse level, connecting sentences into a paragraph and creating a logically connected sequence of two or three paragraphs. Form-focused attention is mostly at the discourse level, with a strong emphasis on context and meaning.

Extensive writing implies successful management of all the processes and strategies of writing for all purposes, up to the length of an essay, a term paper, a major research

project report, or even a thesis. Students focus on achieving a purpose, organizing and developing ideas logically, using details to support or illustrate ideas, demonstrating syntactic and lexical variety, and in many cases, engaging in the process of multiple drafts to achieve a final product.

The experienced teachers consider that teachers should ignore the language mistakes that do not hinder learning, so teachers may correct only those mistakes which are very basic and those which affect meaning.

Helping the students to concentrate on particular aspects of language, we can tell them that a piece of work will be corrected for only one thing, the use of tenses, for instance. By doing this, we ensure that their work will not be covered by red marks, and we encourage them to focus on particular aspects of written language. We can individualize language work by identifying for each student a few kinds of errors and assigning that focus on these.

Where a piece of writing contains a number of common errors, we may photocopy the work (erasing the writer's name) and show it to the whole class, asking them to identify problems. In this way the attention of the class can be drawn to common mistakes and photocopied document can form the basis for remedial work

We will learn about our students' errors if we give them the opportunity to make them, fix them, and discuss them. We can ask our pupils to discuss where they think their mistakes come from and why they make them. This will help us to realize which mistakes the pupils can recognize and which ones they cannot. Asking the pupils to discuss their mistakes may provide us with wide information about interference, typical mistakes, usage of skills and give us clear evidence of language learning.

As well as students will have the chance to perceive a correct model in their own use of language and will be likely to continue taking risk if they see that their good qualities are noted and encouraged.

Find the samples of ready-compositions and analyze their structure and content. Think about activities for teaching writing a composition in the EL. Analyze the strategy of errors correction pointed out by the teacher.

A piece of writing (for instance, essay) as a final work at advanced level can be evaluated on the basis of criteria:

- 1) Task achievement: relevance and appropriateness of ideas and examples, coverage, variety, suitability of the text, type and length, awareness of a target reader, precision;
- 2) Organization: cohesion, coherence sequencing, paragraphing, layout and punctuation, length/complexity of sentence, textual fluency;
- 3) Range: structures, vocabulary, appropriateness, flexibility, detail, avoidance of repetition;
- 4) Accuracy: grammar, vocabulary, spelling.

References

1. Milrud R.P. English Teaching Methodology. -M.: Drofa, 2007. -P.182.
2. Balan R., Cehan A. & et.al. In-service Distance Training Course for Teachers of English. -Romania: Polirom, 2003. - P. 201.
3. Brown H.D. Language assessment-- principles and classroom practices. - New York: Pearson Education, Inc., 2004.

THE ROLE OF INTERCULTURAL COMMUNICATION IN DEVELOPING STUDENTS' COMMUNICATIVE SKILLS

Sh R. Akramov

teacher, Tashkent State Pedagogical
University named after Nizami

ABSTRACT

the article deals with the issues on analyzing the role of intercultural communication in developing students' communicative skills. This article reviews and summarizes the views on intercultural competence and intercultural communicative competence in order to better understand how these notions can impact the cultural component of a foreign language curriculum.

Key words: intercultural communication, communication, culture, knowledge, intercultural competence, country.

Today we need people who can communicate in multiple languages. Using common languages became more important in areas such as trade, tourism, international relations, technology, media, and science. Today in our country we have great changes in both language learning and teaching process.

Intercultural communication is a communication, carried out in conditions of such significant cultural differences in the communicative competence of its participants, that these differences significantly affect the success or failure of a communicative event. Under this, communicative competence is understood as knowledge of the symbol systems used in communication and the rules of their functioning, as well as the principles of communicative interaction.

Intercultural communication is characterized by the fact that its participants' direct use of special language variants and discursive strategies that are different from those they use when communicating within the same culture. Frequently used term "cross-cultural communication" usually refers to the study of a particular phenomenon in two or more cultures and has the added value of comparing the communicative competence of communicating representatives of different cultures.

The main task of teaching foreign languages in modern education is learning the functional side of a foreign language and its more practical application. The solution of this pragmatic task is possible only under the same condition - that a sufficiently strong fundamental theoretical base will be created. To create it is necessary, first of all:

- 1) Assign the results of theoretical works on philology to the practice of teaching foreign languages;
- 2) Theoretically comprehend and summarize the vast practical experience of teachers of foreign languages.

In the traditional approach to the study of foreign languages, the main teaching method was to read texts in a foreign language. And this concerned not only the school level of education, but also higher, university education. The subject of everyday

communication was represented by the same texts, only relating to the subjects of everyday communication; however, few of these specialists, having read such texts, could adequately behave in a real situation, which would require the application of practical foreign language knowledge, rather than its large-scale literary parties. It was then adapted texts appeared could fit all the content of Shakespeare's tragedies into 20 pages. Unfortunately, this is now the sin of the methods of teaching modern literature, but this is not discussed in this work.

The following elements can be attributed to the main components of such a foreign culture, bearing nationally-specific coloring:

- Traditions;
- Culture;
- National pictures of the world, which reflect the specifics of the perception of the surrounding world;
- Creative culture, which can also be attributed to the elements of ethnography and ethnology.

As mentioned above, the meaning of words and grammatical rules is not enough to assume that you speak the language. It is necessary to get to know the culture of the language being studied as deeply as possible. In other words, we can say that the theoretical knowledge of the language must be complemented by practical skills of when to say, what to say, to whom and with whom, how to use the meaning of a given word in a particular context. That is why more and more attention is paid to the study of the world of the language itself, that is, the study of the country in which they speak the foreign language being studied. This area received the name "linguistic studies". Linguistic and cultural studies are a didactic analogue of sociolinguistics, which develops the idea of the need to merge learning a foreign language as a set of forms of expression with the study of the social and cultural life of native speakers.

This field of science has a long tradition. The European linguistic and cultural tradition is associated with the names of F. de Saussure, R. Jakobson, R. Barth, T. van Dick. L. Wittgenstein, G. Gadamer, G. Guillaume, M. Heidegger, N. Chomsky, K. Jaspers, Kachru and others made a significant contribution to the linguistic theory of cultural-situational models.

Many independent directions have been formed, each of which developed its own understanding of the links of language and culture: anthropology, ethnolinguistics, sociolinguistics, psycholinguistics, etc. Lingua cultural science is a science that developed under the relation of linguistics and cultural studies and explores the culture of a people, which are reflected in the language.

Thus, of the four language skills, among which we mean reading, speaking, writing and listening comprehension, the most passive form was implemented in reading. Such a passive teaching of a foreign language on the basis of written texts was only to understand, and not to create their own linguistic experience.

References

1. Верещагин Е.М. Костомаров В.Г. Страноведение и преподавание русского языка как иностранного, М., Наука 2001. с.311
2. Коптюг Н.М. Интернет - уроки как вспомогательный материал для учителей англ.яз. ИЯШ- 2000

THE PROBLEM OF AUTHENTICITY IN TEACHING

D. Bakhriddinova,
teacher, Tashkent State Pedagogical
University named after Nizami

ABSTRACT

The article analyzes issues related to theoretical basics of using authentic materials in the process of teaching. As we know, authentic materials are materials taken from original sources, which are characterized by the naturalness of lexical content and grammatical forms, situational adequacy of the used language tools.

Key words: students, authentic materials, listening, aspects, language skills, auditory material, interaction, framework of the lesson.

Educational authentic materials are materials specially developed taking into account all the parameters of an authentic educational process and authenticity criteria and designed to solve specific educational problems.

The main of the criteria of authenticity, we consider the criterion of functionality. Functionality is understood as the orientation of authentic materials to life use, to the creation of the illusion of familiarization with the natural language environment, which is the main factor in the successful mastery of a foreign language. Work on functionally authentic material brings the student closer to the real conditions of language use, introduces him to a variety of linguistic means and prepares them for independent authentic use of these means in speech.

The problem of authentic materials used in teaching foreign languages causes a lot of controversy in itself.

Classification of authentic materials proposed by G. Voronina o'1g':

1) Functional texts of everyday life, performing instructing, explaining, advertising or warning functions. Signs, road signs, signs, diagrams, diagrams, drawings, theater programs, etc.

2) Informative texts that perform an information function and contain constantly updated information. Articles, interviews, opinion polls, letters from readers to print media, current sensational information, announcements, explanations of statistics, graphics, advertising, commentary, reporting, etc.

In their work, "Criteria for the Content Authenticity of the Study Text," Nosonovich E.V. and Milrud O.P. o'2g' consider that it is preferable to learn the language by authentic materials, that is, materials taken from original sources and not intended for educational purposes. On the other hand, they point out that such materials are sometimes too complicated in the linguistic aspect and do not always meet specific tasks and learning conditions, while separately identifying methodically or educationally authentic texts.

Criteria of substantial authenticity.

1) Cultural aspect. Large amount of regional geographic information, the elements of

which contribute to a significant increase in interest and motivation to learn a foreign language.

2) Informative aspect. One of the determining factors in the selection of educational material. The presence in any educational material (text, video and audio recording of any new information that may be of interest to the intended recipient. Materials should be signed in accordance with the age characteristics and interests of students, information should be evaluated in terms of its significance and availability. But not it should be forgotten that in a foreign language lesson, information is not an end in itself, but a means to increase the motivation of students, to arouse interest in understanding the content of this material.

3) The situational aspect. It assumes the naturalness of the situation assumed as educational material, the presence of a certain emotional charge. Situational authenticity helps to arouse interest and emotional response from students, which in turn forms a positive attitude towards the subject.

4) The aspect of national mentality. When organizing the educational process in Russia, it is necessary to take into account the peculiarities of our mentality and the existing structure. Authentic material should not be too specific and contain information that would be incomprehensible due to the profound difference in national cultures.

5) Aspect of design. It is necessary to create the impression of a "real" material. In audio texts, the sound range is important: traffic noise, passers-by talking, phone calls, music. This helps to better understand the nature of the proposed circumstances and forms the skill of perceiving a foreign language life. Work with authentic materials should have the properties of real communication, which always occurs in specific circumstances between specific people. Authentic design makes it easier to understand the communicative tasks of the material, establishing relationships with reality.

6) Aspect of the training assignment. The authenticity of the training assignments to the material is very important. These include tasks that stimulate interaction with the text, based on operations that are performed in an extracurricular environment when working with information sources. It is necessary to focus on the tasks that develop the conjecture, since it is an authentic communicative action to which students resort in everyday communication; it also stimulates mental activity, serves as a further basis for subsequent authentic interaction in the framework of the lesson.

The authors developed the following parameters for an authentic study text. They consider the totality of structural features of such a text that meets the standards adopted by native speakers. According to them, such a text is a text taken in an eventual aspect, which is characterized by the naturalness of the lexical content and grammatical forms, situational adequacy of the used language means, illustrates cases of authentic usage.

It should also be noted that, according to many leading methodologists, the use of authentic materials is necessary at all stages of teaching a foreign language in all types of speech activity, as authentic materials create the illusion of familiarization with the natural language environment, introduce students to the culture and everyday life of the country studied language, and help to increase motivation to learn a foreign language as a subject.

References

1. Voronina G.I. Organization of work with authentic texts of the youth press in high

- school with in-depth study of the German language. // Foreign languages at school. - 2008. - No. 2.-p.23-26.
2. Nosonovich E.V., Milrud G.P. Authentic study text options. // Foreign languages at school. - 2009. - No. 1.- p. 83-86.

THE ROLE OF PRINCIPLES IN TEACHING FL AT DIFFERENT AGE GROUPS

R.B. Ikramova

teacher, Tashkent State Pedagogical
University named after Nizami

ABSTRACT

The contemporary article is devoted to issues on analyzing the role of principles in teaching FL at different age groups and deals with determining how can teachers use the principles, approaches in different age group of the learners in teaching foreign languages.

Key words: principle, comprehensive, different age groups, education.

In developing a set of principles to guide the course of teaching, it is first necessary to understand the meaning of principle. The term principle has been adopted from the Latin word *principles*, which means the beginning or the end of all things. The early Greeks used the term *principles* not only to express the origin of things but also to express their fundamental laws, and to put out their ultimate objectives. Sometimes the sources or causes from which things precede, as for instance the visible universe, are called principles, so also are the characteristics of things, or whatever determine their nature.

Principles are used in many different senses. According to Webster, principle is a comprehensive law or doctrine, from which others are derived, or on which others are founded.

To Ayer, the term principle is most frequently used, to signify a generalized statement through which otherwise unrelated data are systematized and interpreted. In the language of Hopkins, "a principle is a rule for guiding the ship of education so that it will reach the port designated by the philosophy of education; it is a compass by which the path of education is directed."

Generally the term is often used to mean any kind of general truth or guiding norm by which a process is carried on, as when we speak mathematical principles.

To the extent that principle is accepted as a fundamental truth, it may be considered a comprehensive law, a doctrine, a policy, or a deep-seated belief which governs the conduct of various types of human endeavor.

The term may also refer to the psychological laws of learning, to important educational concepts or theories, to the statements of facts, to governing laws or rules of conduct, and to generally accepted tenets.

As usual in educational practice, the term principle is not thought of as a rule but rather as a fundamental truth regarding the relationship of factors with which the teacher and the pupil deal.

Principles are the chief guides to make teaching and learning intelligent and productive.

Visualization implies an extensive use of audio-visual aids and audio-visual materials

throughout the whole course of foreign language teaching for presentation and retention of the linguistic material, and for developing oral and written language, although they are to be used differently depending on the stage of instruction, the age of pupils, their progress in the target language, and other factors. The extensive use of audio-visual aids and audio-visual materials the teacher of a foreign language has at his disposal nowadays, together with the use of carefully selected and graded linguistic material, create favorable conditions for teaching pupils to understand the foreign language when it is spoken and to speak it themselves. This is the first step when dealing with beginners.

Many conventional assumptions about differences between children and adults in language learning may turn out, when subjected to careful examination or research to be not quite so obvious or inevitably true as they seem.

Younger children learn languages better than older ones; children learn better than adults.

1. Foreign language learning in school should be started at as early an age as possible.
2. Children and adults learn languages basically the same way.
3. Adults have a longer concentration span than children.
4. It is easier to interest and motivate children than adults.

In an immersion situation, where people are acquiring language intuitively for daily survival, this may to some extent be true. In the context of formal courses however, differences become apparent. Adults' capacity for understanding and logical thought is greater, and they are likely to have developed a number of learning skills and strategies which children do not yet have. Moreover, adult classes tend on the whole to be more disciplined and cooperative - as anyone who has moved from teaching children to teaching adults, or vice versa, will have found. This may be partly because people learn as they get older to be patient and put up with temporary frustrations in the hope of long-term rewards, to cooperate with others for joint profit, and various other benefits self-restraint and disciplined cooperation. Another reason is that most adults are learning voluntarily, have chosen the course themselves, often have a clear purpose in learning (work, travel, etc.) and are therefore likely to feel more committed and motivated; whereas most children have little choice in where, how or even whether they are taught.

Teachers commonly notice that they cannot get children to concentrate on certain learning activities as long as they can get adults to do so. However, the problem is not the concentration span itself - children will spend hours absorbed in activities that really interest them - but rather the ability of the individual to persevere with something of no immediate intrinsic interest to them. More older learners do exhibit noticeable superiority, because they tend to be more self-disciplined. One implication for teaching is the need to devote a lot of thought to the (intrinsic) interest value of learning activities for younger learners.

Hence the methodological principle may be formulated as follows: In teaching a foreign language at schools it is necessary to follow the oral approach as it is the one that allows the pupil to deal with the language in its primary function - as a means of communication.

References

1. Long M.H. 1990. Maturational constraints on language development. Studies in

second language acquisition, 12, 217.

2. P.Ur. 1996. A Course in Language Teaching. CUP. P. 156-157

3. Richards, Jack C.; Theodore S. Rodgers. Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge UK: 2001

4. T.Harley. The Psychology of Language. Psychology Press. 1995 P.193

MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Nishonbekova Saida Urinboy qizi

Teacher, Uzbek State World Languages University

ABSTRACT

The article deals with the issues related to efficiency of using modern educational technologies in teaching foreign languages. The work suggests the basic methodic principles of developing communicative competence of future English teachers.

Key words: activity, person-oriented, collective interaction, systematic approach, listening comprehension, communicative method, skill.

Nowadays, students play more interactive role unlike the usual uncommunicative role from traditional approach. Teachers play a role as a facilitator in learner-centered activities such as "problem-solving, discussion, role-plays and debates", etc. to provide opportunities for all students to participate actively. In that case, we should use tasks based on activities that encourage independent development.

In such a process, the teacher is seldom at the front of the room, but usually mingling with the students, going from group to group, answering questions and encouraging progress as he/she goes.

In this age of progress the teacher has to come down from his sit at the front of the room to interact with the individuals in the class. Today, the new generation does not want to follow orders and just do as they are told. They will obviously want to participate in the process life and social change in a constructive way. So, we teachers should guess our learners needs and design our lessons, tasks according to their needs.

Our students want:

- Think independently
- Be creative
- Follow their inspiration and interest
- Learn what they want to know
- Learn how to find information
- Learn to do own research
- Learn to report their findings
- Learn to present their ideas to others
- Learn to communicate conclusions

The role of modern pedagogical technologies in the formation of linguistic competence in foreign language teaching is indisputable. Modern technologies, which are widely used today in the field of international experience, include:

1. Distance education.
2. Blended learning.
3. Master Classes.

4. Webinar technologies.

Distance learning is the most important and increasingly popular form of modern education. Rapid development of information and communication technologies in modern conditions created favorable conditions for their use in the educational process. At the same time, leading foreign countries have rich experience in distance learning [3].

Distance education is a set of educational and training services for educational services through the use of traditional and innovative forms, methodologies, tools and resources for distribution and delivery of educational products through information and communication means (video, audio, computer, multimedia, radio, TV, etc.) education. This form of teaching involves the goal-oriented interactive process of interaction of trainees and teacher by the means of the teaching tools, in which the learning process does not depend on their geographical area.

Blended learning is an online learning material and a group-based teaching-based learning approach. Master-classes - a form of effective training aimed at promoting advanced pedagogical experiences. Master-classes are one of the most popular forms of modern education.

Webinar technologies (visual webinar - web-based workshop) - 1) a seminar organized on the basis of mutual web technologies and traditional education; 2) The way to organize interactive learning exercises with students (listeners) using Internet technologies and special programs.

These sessions differ from the traditional ones - each student can take active part in discussing the learning material and discussing specific skills and abilities. The success of the workshop depends on the skill of the teacher, the correct organization of the communication process, the audience's activity, and the targeted choice of the occupation. Practical use of English in forthcoming professional activity is the main purpose of language teaching. The lack of motivation is one of the main difficulties in some English classes. Moreover, students are also too shy to speak with the friends. Good oral communication is essential to every aspect of life and work. Many surveys have identified it as one of the skills most highly valued by employers.

Concluding, any graduate from the High school should be able to carry the knowledge, which form an integral picture of the world, skills and abilities to work out different types of activities: educational, career and also have modern value orientations and creative experience, be able to use new information technologies, be prepared for interpersonal and intercultural cooperation, both within their own country, and at the international level.

References

1. Canale, M. and Swain, M. 1980. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics* 1 (1), 1-47.
2. Hymes D. Models of the Interaction of Language and Social Setting.// *Journal of Social Issues*. 1967, 23 (2). -Pp.8-38; Hymes D. On Communicative Competence./ In Pride J.B., Holmes J. (eds.). *Sociolinguistics: Selected Readings*. -Harmondsworth: Penguin, 1972. -Pp.269-293.
3. Muslimov N., Usmonboeva M., Mirsolieva M. Innovative educational technologies and pedagogical competence. - Tashkent, 2016. - P. 84.

COGNITIVE ASPECT OF ACQUIRING GRAMMAR IN THE LANGUAGE LEARNING PROCESS

D.Yu.Sandibaeva

teacher, Tashkent State Pedagogical University
named after Nizami

ABSTRACT

the article analyzes the significance of grammar in learning foreign languages. Also, deals with the notion of grammar from the point of view different scholars.

Key words: grammar, grammar acts, grammar mechanisms, grammar case, active and passive grammar.

Developing one's speech means to acquire essential patterns of speech and grammar patterns in particular. Students must use these items automatically during speech-practice. The automatic use of grammar items in our speech (oral and written) supposes mastering some particular skills - the skills of using grammar items to express one's own thoughts, in other words to make up your sentences.

Hence that science which makes known the nature and structure of speech, and immediately concerns the correct and elegant use of language, while it surpasses all the conceptions of the stupid or unlearned, and presents nothing that can seem desirable to the sensual and groveling, has an intrinsic dignity which highly commends it to all persons of sense and taste, and makes it most a favorite with the most gifted minds.

Grammar bears to language several different relations, and acquires from each a nature leading to a different definition. First, It is to language, as knowledge is to the thing known; and as doctrine, to the truths it inculcates. In these relations, grammar is a science. It is the first of what have been called the seven sciences, or liberal branches of knowledge; namely, grammar, logic, rhetoric, arithmetic, geometry, astronomy, and music. Secondly, It is as skill, to the thing to be done; and as power, to the instruments it employs. Thirdly, It is as navigation, to the ocean, which nautic skill alone enables men to traverse. In this relation, theory and practice combine, and grammar becomes, like navigation, a practical science. Fourthly, It is as a chart, to a coast which we would visit. In this relation, our grammar is a text-book, which we take as a guide, or use as a help to our own observation. Fifthly, It is as a single voyage, to the open sea, the highway of nations.

According to various scientific sources the word "grammar" could be limited in two notions: 1) the grammar side of the speech - the grammar cases found in speaking, listening, reading and writing the language (e.g., article; speech patterns; verb forms of the person) and 2) abstractions defining language situations (e.g., the first place of the subject in the sentence; the plural suffix of singular noun).

There are plenty of methodical literatures where one can see such terms as acquiring "grammar mechanisms", developing grammar skills and others. The term "mechanism" is used to describe the events in action. It is more decent to use in short "grammar

mechanisms" (V.S.Setlin) than "using grammar elements in speech activity".

V.S.Setlin has divided the process of acquisition of the grammar mechanisms into three parts: 1) acquiring grammar acts; 2) studying/learning ready material; 3) mastering grammar generalizations.

Grammar acts have the leading position in the grammar mechanisms of speech. Acquiring grammar act is classified by the formation of automatized skills of speech grammar. Learning the ready material of grammar is defined by memorizing grammar forms. Memorizing and using definitions, rules and notions is called mastering generalization. Studying ready material is learning units of the foreign language, mastering grammar acts, i.e. forming skills. Linking words and grammar morphemes are learned as a material whilst change of words, word combinations and word order are acquired as skill. The notion of grammar material is not a form of grammar case. The term "form" is associated with the structure of a sentence or a word composition, the content parts of words, linking words and items forming a word. It is more logical to use the term "grammar form of word" than "form of grammar case".

Thus teaching foreign grammar is associated with acquiring of grammar mechanisms. Active and passive grammar was the matter of discussion for a long period. I.V. Rakhmanov used the terms active and passive material in association with mastering the reproductive and receptive speech.

Active grammar means grammar cases used in reproductive (as well productive) speech. In some sources active grammar is called as "grammar of speaking".

Reproductive way of learning the foreign language, especially based on speech patterns is bringing to expected results. The speech pattern was introduced into methodology in the 60s of the last century under another term. Then the notion "model" (modelling) was methodically researched. Up to now "the type of sentence" in the present educational programs is recognized as grammar unit.

Grammar was distributed in two ways i.e., with the help of rules and speech patterns. The third way "vocabulary approach" is appropriate when the grammar case is presented isolated, i.e., if it is used in the only sentence, it needs to be learned without rule as a word (vocabulary). According to modern methodological requirements method of grammar distribution means "using primarily speech patterns, and if necessary grammar rules". The process of distribution consists of three stages: defining general sequence, distribution among grades and distribution in school year. Each stage has its own methodical criteria.

General distribution is measured according to the criterion of importance of grammar cases. In distribution of present indefinite and present continuous tenses of foreign language, the first one is considered to be the most important for speech process. Usually the most important grammar cases are distributed in initial stage.

References

1. Jalolov J.J. Chet til o'qitish metodikasi: chet tillar oliy o'quv yurtlari(fakultetlari) talabalari uchun darslik. - Toshkent: O'qituvchi, 2012
2. Kramsch, C.J. Content and Culture in Language Teaching. - Hong Kong: Oxford University Press, 1996. ?295 p.
3. Littlewood W. Communicative Language Teaching. - Cambridge: Cambridge University Press, 2007. - 108 p.

LISTENING STRATEGIES AND THEIR ROLE IN INCREASING STUDENTS' COMPREHENSIVE SKILLS

Zikirlayeva Shakhnoza Bobonazarovna
The teacher of school №15, Chirchiq city

ABSTRACT

The article analyzes issues related to listening strategies and their role in increasing students' comprehensive skills. The author analyzed the research and commentary of researchers on the issue of how to create listening comprehension skills in the process of studying foreign languages and presented them in this article.

Key words: communication, language system, communicative competence listening comprehension, language skill, efficiency of teaching, tasks, listening activities.

Listening strategies are techniques or activities that contribute directly to the comprehension and recall of listening input. Listening strategies can be classified by how the listener processes the input. Top-down strategies are listener based; the listener taps into background knowledge of the topic, the situation or context, the type of text, and the language. This background knowledge activates a set of expectations that help the listener to interpret what is heard and anticipate what will come next.

Bottom-up strategies are text based; the listener relies on the language in the message, that is, the recipe of sounds, words, and grammar that creates meaning.

Bottom-up strategies include

- listening for specific details
- recognizing cognates
- recognizing word-order patterns

To extract meaning from a listening text, students need to follow four basic steps: Figure out the purpose for listening. Activate background knowledge of the topic in order to predict or anticipate content and identify appropriate listening strategies. Attend to the parts of the listening input that are relevant to the identified purpose and ignore the rest. This selectivity enables students to focus on specific items in the input and reduces the amount of information they have to hold in short-term memory in order to recognize it. Select top-down and bottom-up strategies that are appropriate to the listening task and use them flexibly and interactively. Students' comprehension improves and their confidence increases when they use top-down and bottom-up strategies simultaneously to construct meaning. Check comprehension while listening and when the listening task is over. Watching comprehension helps students detect inconsistencies and comprehension failures, directing them to use alternate strategies.

As we design listening tasks, we should keep in mind that complete recall of all the information in an aural text is an unrealistic expectation to which even native speakers are not usually held. Listening exercises that are meant to train should be success-oriented and build up students' confidence in their listening ability. Construct the listening activity around a contextualized task. Contextualized listening activities

approximate real-life tasks and give the listener an idea of the type of information to expect and what to do with it in advance of the actual listening. A beginning level task would be locating places on a map (one way) or exchanging name and address information (two way). At an intermediate level students could follow directions for assembling something (one way) or work in pairs to create a story to tell to the rest of the class (two way).

Each activity should have as its goal the improvement of one or more specific listening skills. A listening activity may have more than one goal or outcome, but be careful not to overburden the attention of beginning or intermediate listeners. Recognizing the goal(s) of listening comprehension in each listening situation will help students select appropriate listening strategies. Identification: Recognizing or discriminating specific aspects of the message, such as sounds, categories of words, morphological distinctions Orientation: Determining the major facts about a message, such as topic, text type, setting.

- Main idea comprehension: Identifying the higher-order ideas
- Detail comprehension: Identifying supporting details
- Replication: Reproducing the message orally or in writing

Check the level of difficulty of the listening text. The factors listed below can help us judge the relative ease or difficulty of a listening text for a particular purpose and a particular group of students.

We can use the strategies for developing listening activities given here as starting points for evaluating and adapting textbook listening programs. At the beginning of the teaching term, orient students to the tape program by completing the exercises in class and discussing the different strategies they use to answer the questions.

Use pre-listening activities to prepare students for what they are going to hear or view. The activities chosen during pre-listening may serve as preparation for listening in several ways. During pre-listening the teacher may assess students' background knowledge of the topic and linguistic content of the text provide students with the background knowledge necessary for their comprehension of the listening passage or activate the existing knowledge that the students possess clarify any cultural information which may be necessary to comprehend the passage. While-listening activities relate directly to the text, and students do them do during or immediately after the time they are listening. We can use post-listening activities (Elukhina N.V. 1999) in order to check comprehension, evaluate listening skills and use of listening strategies, and extend the knowledge gained to other contexts. A post-listening activity may relate to a pre-listening activity, such as predicting; may expand on the topic or the language of the listening text; or may transfer what has been learned to reading, speaking, or writing activities.

In order to provide authentic assessment of students' listening proficiency, a post-listening activity must reflect the real-life uses to which students might put information they have gained through listening. It must have a purpose other than assessment It must require students to demonstrate their level of listening comprehension by completing some task.

References

1. Galskova N. D. The modern methodology of teaching foreign languages. 2000
2. Elukhina N.V. Learning to listen to foreign language speech // IYASH. No. 5.1999

M.SEYTNIAZOV POEZIYASIDA MA'NO VA SHAKL BIRLIGI

E.Ayapova

M.Palimbetova

Tayanch doktarant Berdoq nomidagi QDU

Qoraqalpoq adabiyotshunoslik sohasida XX asr qoraqalpoq poeziyasi ayniqsa, lirika turlicha aspektida, lirik qahramon masalasi, lirikaning janrlilik va g'oyaviy rivojlanish evolyuciyasi, tarixiy xronologik aspektida tadqiqot qilindi. Badiiy adabiyotda shakl va ma'no masalasida V.M.Jermunskiy, B.M.Tomashevskiy, G.N.Pospelov, V.V.Kojinov, I.Sulton, U.Toyshiev, M.Hamraev, qoraqalpoq adabiyotida K.Xudoybergenov, Q.Jarimbetov, Q.Orazimbetov kabi adabiyotshunos olimlarimiz tadqiqot ishlarini olib borgan.

Rus tadqiqotchisi V.G.Belinskiy "Ma'noni ifodalovchi shakl, bir - biri bilan shunday bog'liq, shaklni ma'nodan ajratish ma'noni yo'q qilish ma'noni shakldan ajratish shaklni yo'q qilishdemakdir"- deya izohlagan. Ko'pchilik adabiyotshunoslar shakl va ma'no bir-biridan ajralmas tushunchalar ekanligini ta'kidlashgan. Adabiyotshunos olim Izzat Sulton shakl va ma'no birligi haqida shunday izoh qoldirgan: "Badiiy asar bir jonli organizm, organizm jonsiz yashay olmagani kabi, jon ham tanasiz o'zini ko'rsata olmaydi. Tirik organizm uning eng kichik kletkalarida aylanib turgan issiq qon sababli yashagani singari, badiiy asarning ham har bitta katta va kichik parchasida unga umr bag'ishlab turgan ma'no sababli yashaydi va o'sha ma'no tashqi ko'rinish vazifasini ham bajaradi". [1.163] Demak, muallif fikricha shakl va ma'no insonning jonu-tanidir. Jonsiz tana harakatlana olmaganichun u hechkimga ma'lum bo'lmaydi tana hechqachon harakatlana olmaydi. Shunday ekan, shakl ma'nosiz hech narsa emas, uni jonlantirish, harakatga keltirish va ko'pchikga ma'lum qiladigan vosita bu - ma'nodir.

O'zbek olimlaridan T.Boboev ham yo'qoridagi olimlar fikrini qo'llab quvvatlagan. "Ma'no va shakl bir - biri bilan dialektik birlikni paydo etedi, asarning jonli va bir butun bo'lishini taminlaydi" [2.99]-deya atagan.

Qoraqalpoq adabiyotshunoslaridan K.Mambetov[3], Q.Jarimbetov [4], Q.Orazimbetovlar [5] asarlarida atab o'tgan. Ayniqsa bu sohada teran tadqiqot ishlarini olib borgan Q.Orazimbetov bo'ldi. U o'zining asarlarida shakl va ma'no birligini misollar yordamida tushuntirgan. Lirik asar bilan tanishganimizda birinchi navbatda uning shaklini ilg'aymiz. Lirik asar she'r shaklida yozilgani sababli, u albatda ma'lum qofiya, tovushlar takrorlanishi kabi usullar shakl orqali yuzaga chiqadi va ular tezda ko'zga tashlanadi. Lekin, shakl aniq bir maqsadga asoslangan holda shoir tasavvurining amalga oshishi uchun xizmat qiladi. Demak, shoir tasavvuri shakl orqali amalga oshirilsa unda asarning man'osi yuzaga keladi. Shunday ekan ma'no va shakl alohida umr surmasdan o'z-aro zich bog'liqlik hosil qilib shakl ma'noni yuzaga chiqaradi. Shuning uchunham, dastlab asarning shaklin qabul qilish orqali uning ma'nosini tushunamiz. Ma'no va shakl asarning asosiy o'zagidir. Ularning ma'nosini aniqlash, chegaralarini aniq belgilash, asar haqida to'g'ri fikr bildirishga imkoniyat yaratadi. Ma'no shaklga solishtirganda kengroq mohiyat

kashf etadi. Ma`noning chegarasini aniqlash qiyin, u obektiv ma`noga ega bo`lmagani uchun uni faqat sezamiz. Bu tarafdin ma`no aniqlikdan ko`ra abstraktlikga yaqin. Shakl esa - uning aksi. Uning chegaralari va uni tuzuvchi elementlari aniq. Asarning ma`no va shakli, ularning birligi haqida fikrimizni yanada oydinlashtirish maqsadida ayrim asarlarga to`xtalib o`tsak.

Suliqliqqa ha`mme qaraydi,
Saray ishi sonday a`jayip.
Bir diywana qayir soraydi,
Say su`yekli qollarin jayip.
Jurt sarayg`aqizip qarasa,
Og`an kerek emes tamasha,
Jurtlardin` ol betine qarar,
Qulqin ushin bir na`rse sorar.
Du`nya qiziq, tamag`in` toqta,
Ba`ri bir pul jutimin` joqta. [6]

She`r janrlig tarafdin meditatif lirikadir. Ma`nosi esa "Chaqiriq" shaklida yozilgan. Barchani bu dunyoning qadriga o`z vaqtida yetishga chaqiradi. She`rda troplardan sinekdoxa, metaforalar lirik qahramonning monologi ham qo`llaniladi. She`r jami ikki banddan, o`n qatordan turadi. Unda qirqta so`z foydalanilgan. Saroy so`zi ikki, yurt so`zi ikki, so`rar fe`li ikki marotaba takrorlangan. Boshqa so`zlar takrorlanmagan. Asarning yana bir yutuqli tarafi shundaki shoirning shunday so`zlarni chiroyli shaklga jamlab, unga qofiya topganligidir. Bu she`rning qofiyaligi a, b, a, b, va a,a, b,b, a,a shaklida to`qqiz bo`g`indan iborat. Shoir o`z poeziyasida klassik adabiyotning she`r shaklini qo`llashni ma`qul ko`rgan va u juda omadli yakunlagan. Demak, shoir o`zining "Olam qiziq" nomli she`rida klassik adabiyotning she`r shaklini, shuningdek badiiy poetik ma`nosini yanada chuqurroq tushunishga, o`ylashga majbur etadi. Harkim turlicha fikr bildiradi. Bu yerda shakl va ma`no birgalikda asarning badiiyligni taminlamoqda. Bundan boshqa shoirning "Jurt aytadi` i`ras ya`ki qi`yaldan" nomli she`rini olib qaraylik:

Jurt aytadi` - i`ras ya`ki qi`yaldan,
Ha`r na`rsenin` utimli bir waqti bar,
Birew maldan birewlerdin` hayaldan...
Ha`r adamnin` bir na`rseden baxti bar.
Meyli tapsin baxtin ha`rkim ha`rjaqtan,
Bul du`nyadao`zi suygen ka`sipten ,
Men baxtimdi tapsam deymen bir waqta,
Ta`g`dir salg`an shayirshiliq na`sipten.[6]

Shoirning bu she`ri falsafiy ma`noda yozilgan. Shoirning maqsadi esa bizga baxt haqidagi tushinchasini yetkazib. Baxt harbir insonda harxil bo`ladi. Kimlar uchun o`z rafiqasi, ba`zilarga mol-dunyosi yoki o`z kasbi baxtidir.

Chunonchi -degan edi, lirik qahramon - mening baxtim ham kasbim-shoir-likdan. Besh barmoq birxil bo`lmagani kabi, harkimning "baxt" haqidagi tushinchalari ham harxil. She`r shakliga e`tibor bersak ikki band, sakkiz qatordan iborat, o`ttiz yetti so`zdan , "bir" so`zi uch marotaba, "bor" so`zi ikki marotaba qo`llanilgan. She`r an`anaviy shaklda ya`ni a,b,a,b shakl, bo`g`inlar harxil, 10-11 bo`g`indan iborat holda yozilgan. Asarda epik asarlarga xos usulda yozilgan bo`lib uni o`qir ekansiz haqiqiy lirik tuyg`ular dunyosiga cho`ng`iganday bo`lasan kishi. Demak, muallif baxtni harkimning abstrakt dunyosidan real hayotga o`tishida "Baxt degan nima?" - deya, uni parallelizm

usulida izohlagan.

Xulosa qilib aytganda, biz bu ishimizda shoir poeziyasida shakl va ma`no birligi qanday usulda berilganligini misollar yordamida, badiiy analiz yaratishga harakat qildik. Bu orqali biz bugungi kunda nashrda chop etilayotgan yozuvchi, shoirlarimizning lirik asarlarining shakliy va man`oviy tarafdin tadqiq qilish bugungi kunda qoraqalpoq adabiyotida o`z yechimini topishi lozim bo`lgan dolzarb masalalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sultan I. Adabiyot nazariyasi. Toshkent, "O'zbekistan", 1986.
2. Boboev T. Adabiyotshunoslik asoslari. Toshkent, " Uzbekiston", 2002.
3. Mambetov K. A'debiyat teoriyasi. No'kis, "Bilim", 1995.
4. Jari'mbetov Q. A'debiyattani'wdan sabaqlar. No'kis, "Qaraqalpaqstan", 2012.
5. Orazimbetov Q. Ha'zirgi qaraqalpaq lirikasi'nda ko'rkem formalardin' evolyuciyasi ha'm tipologiyas?. No'kis, " Bilim", 2004.
6. Seytniyazov M. Kewil tillasi. Qos?'qlar. No'kis, " Bilim", 1981.

HALIMA AHMEDOVA SHE'RIYATIDA HAYOT FALSAFASI

Salohiddinova Nigora

ADU mustaqil tadqiqotchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada shoira H. Ahmedovaning "Tungi marvaridgullar", "Erk darichasi" kitoblaridagi ayrim she'rlar tahlil qilingan. Uning ijodiy o'ziga xosligi, she'rlarining falsafiy mulohazalarga boyligi tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: Kechinma, ramz, poetik o'xshatish, poetik kashfiyot, falsafiy mushohada.

She'riyat - qalb ko'zi ochiq bo'lgan insonning dunyosida yaraladi. Bu dunyo shunday nozikki, unda bargning "chirt" etib uzilishidan ham, suvning shildirashidan ham, maysaning shivirlashidan ham ta'sirlanaveriladi. Bu ta'sirlanish gohida mamnun, gohida mahzun qiyofa kasb etib, ijodkor qalbini larzaga keltiraveradi. Buning natijasida shoir botinida sirli olam paydo bo'ladi. Endi bu botiniy olamning yaratuvchisi - ijodkori o'z "men"i bilan qalam tebratar ekan, ifoda uslubi, tili, yuksak mahorati, badiiy ijodkorligi bilan o'z muxlisini topadi.

She'rlarining o'ziga xosligi, inja tuyg'ularga boyligi, hayot mohiyatini teran anglashga intilgan va uni ijodida badiiy ifodalay olgan shoiralardan biri bu Halima Ahmedovadir. Bu shoira haqida adabiyotshunos A. Ulug'ov shunday deydi: "Halima Ahmedovaning she'rlarida daf'atan sezilmaydigan, ko'ngil tubida ko'milib yotgan hissiyot, kechinmalar ifodalanadi, chuqur g'amginlik hissi, nola, iztiroblar aniq aks etadi. Ularni shoiraning hayotsevar qalbi qandilidan taraladigan nur yoritib turadi. Ayni jihat Halima ijodining o'ziga xos xususiyati sanaladi" .

Dard - insonga azaliy hamroh. Faqat u ijodkorning qalbidagina qayta "dard" - she'r bo'lib tug'iladi. Endi bu "dard" o'quvchini dardga muhtalo etmaydi, balki uning ruhini davolaydi. Ruhiyatga yaqin bunday she'rlardan o'quvchi ham taskin izlay boshlaydi. Shoiraning ifoda uslubi, ijodining mohiyati balandparvoz, otashin fikrlarga yo'g'rilmaganligi bilan ajralib turadi. She'rlarini o'qir ekanmiz, shunchaki o'zligini izlab yurgan, dunyo mohiyatini anglamoqqa uringan, kelishu-ketishning orasidagi mantiqqa o'zicha yechim topmoqqa tutingan "men"ni ko'ramiz. Shundanmi, uning she'rlari ramzlarga, timsollarga boy, shuningdek, ramzlar, timsollar falsafiy ruhga yo'g'rilgan hamdir. Mavzu o'quvchiga tanish bo'lsada, uning mohiyatini yoritishda ijodiy fikrlash, teran mushohada yuritish, yangicha poetik kashfiyotlar orqali obraz yaratish bilan shoira mavzuning yana bir qirrasini kashf eta oladi.

H.Ahmedovaning "Tungi marvaridgullar", "Erk darichasi", "Umid soyasi" kabi kitoblarini ko'zdan kechirar ekanmiz, unda falsafiy ruhning, tagdor ma'nolarning, ruhiy tarbiyaning serjiloligiga guvoh bo'lamiz. Shoiraning "Yarim tunda qochdi yuragim□" deb boshlanuvchi she'ri ham azim ruhning silsilasida vujudga kelgan tug'yonlarning jaranggi sifatida bo'y ko'rsatadi.

Yarim tunda qochdi yuragim,

Yarim tundan oshdi yuragim.

Kimga sirin ochdi yuragim,
Peshonamni o'qib ber, Tangri.
Men yillarning ortidan ochman,
O'lim uchun asralgan bojman,
Na ixtiyor, na bir ilojman,
Peshonamni o'qib ber, Tangri .

Yuqorida keltirilgan she'r ramzlarga, poetik o'xshatishlarga boy bo'lib, uning mazmunida insonning odatdagi holati emas, balki, ruhiy muvozatni saqlamoq holati tasvirlanadi. Ramzlar tilini to'g'ri anglasakkin, lirik qahramon holatini tushunamiz. Sirlarni ochayotgan yurak "yarim tundan" - qayg'u aralash shodlikdan yaralgan dunyoning qayg'usidan ketmoq, qochmoq istaydi. Lekin lirik qahramon bu kelishu-ketishning mohiyatini anglab-anglamay, Tangriga qismatini bilmoq istagidan nola qiladi. Aslida, kelishu-ketishning oralig'idagi har bir jonning taqdiri azaldan hammaga ma'lum. Ammo umr sarhisobida omonatini Yaratganga qayta topshiruvchi bandaning bu vaqtda o'zida na ixtiyori, na iloji bo'ladi. Shunday esada, inson hayotga, yashashga to'ymaydi. Bu holat esa shoira tilidan "yillarga ochman" tarzida izohlanadi. She'rning poetik kashfiyoti ham shu o'rinda o'zining isbotini topgandek ko'rinadi.

Nigoh dilning so'nggi qatidir,
Azob - ishqning mamalakatidir.
Umr kimning yirtiq xatidir,
Peshonamni o'qib ber, Tangri .

Insonning goh qahrli, goh samimiy nigohi uning ichki olamini, ko'nglini ko'rsatib turuvchi yo'ldir. Nigohlar orqali anglangan haqiqat sabab insonlarning bir-biriga bo'lgan munosabati oydinlashadi. Azob esa lirik qahramon nazarida ishqning soyasida yuruvchi, undan ajralmaydigan bo'lak tasavvuridan butun bir mamlakatga qiyos etiladi. O'xshatish san'ati bilan ishq obrazi shoira nazdida azoblar mamlakatiga aylanadi. Umrni esa "yirtiq xat"ga taqqos etgan ijodkor bu o'rinda juda chiroyli ramzga murojaat etgan. "Yirtiq xat" - demak, kimgadir jo'natilishi kerak bo'lgan maktub. Ya'ni, Allohning bandasiga tuhfa etgan, in'om qilgan umridir. Faqat u yirtiq. Bu yirtqlik falsafiy ma'no kasb etgan holda, bir kami to'lmagan dunyoga ishora hamdir. Umrning insonga xoh mukofot, xoh sinov tariqasida berilishidan qat'iy nazar, baribir u odamzod uchun bir kam dunyoligicha qolaveradi. Chunki insonga hamisha "nimadir" yetishmaydi va u "nimanidir" izlash bilan go'zal umrining sarhisobini ham bilmay qoladi. H.Ahmedova ana shunday hayot haqiqatiga yo'g'rilgan she'rlari orqali o'quvchini ruhan uyg'oqlikka chaqiradi. "U she'rlari vositasida hayot haqida, o'zining o'tayotgan umri to'g'risida mushohada yuritib, g'amgin yashaydigan kishilarning ichki olamiga olib kiradi. Shoira og'riqli kechinmalarini aniq ifodalash, otashin tuyg'ularini tiniq tashbehlarda mujassamlashtirish orqali hammaga murojaat qiladi. Chuqur mazmundorligi, shaklan nafisligi bilan diqqatni jalb etuvchi she'rlar shoiraaning zamondoshlari hamda kelgusi avlodlarga dil izhori bo'lib jaranglaydi" .

Halima Ahmedovaning ilk kitobidan joy olgan "Daraxtlar haqida she'r" deb nomlangan she'rida yil fasllarining inson tuyg'ulariga qiyosi bayon etiladi. Aslida fasllarni inson umriga qiyos etish mumtoz adabiyotimizda, ayniqsa, Alisher Navoiy ijodida yaqqol ko'zga tashlanadi. Buyuk mutafakkirning "Xazoyin ul-maoniy" devoni ham umrning to'rt fasliga qiyosan bo'limlarga ajratilgan. Quyidagi she'rda inson daraxt obrazida, uning orzu-umidlari esa fasllar misolida talqin etilgan:

Bu o'rmonda qizlar yashardi,
Orzu rangli yashil ko'ylakda.

Kuzda she'rlar bitishdi ular,
Shitirlashib g'amgin yo'lakda.
Ko'ylaklarning rangini asta ,
Olaverdu ayoz beshafqat.
Ular esa she'r yozaverdi,
Unsizgina bosh egib faqat.

Har bir ongli insonning qalbida bir dunyo orzu-umidlarning bo'lishi daraxt yaprog'i misolida o'z aksini topmoqda. Ammo beshafqat hayot sabab bu daraxt o'z yaproqlaridan judo bo'ladi, xuddiki, insonning orzulari ba'zan armonga taslim bo'lganidek. Ijodkor ranglar misolida inson ruhiyati manzarasini yarata olgan. Yashil rang azaldan tiriklik ramziga ishora bo'lgan bo'lsa, sariq rang umrning poyoni, umidlarning chorasiz axvoli tarzida ifodalangan. Shoira bu o'rinda inson ko'nglidan nimalar kechayotganiga ishora berishi bilan bir qatorda hayot haqiqati ham aslida shunday ekanligini uqtirmoqchidek bo'ladi.

Otalari - quyosh olisda,
Onalari - bahor bemajol.
Tashlab ketgan yorlari - qushlar,
Ko'zlarida sarg'ayur savol.
Bir kun ular holiga kulib,
Kirib keldi ayoz qahraton
Ildizlarda ingrar edi jim,
Hayot degan samoviy ehson.

Noumidlik kayfiyatiga g'arq bo'lgan lirik qahramon quyosh, bahor, qush kabi poetik obrazlar orqali tuyg'ularining suratini chizadi. Bu obrazlarni o'z navbatida ota, ona, yor timsollariga qiyos etadi. Qiyoslanish san'ati bilan yuzaga kelgan bu tasvirning davomida ayoz qahraton - umidsizlik kayfiyati ijodkorning qalbini mavh etmoqchidek bo'ladi. She'rning davomida ezgu niyatlar hech qachon barbod bo'lmasligi daraxt ildizi ramzida yanada aniq, ishonarli chiqqan. Yashashga tashnalik, osonlikcha yo'q bo'lib ketmaslik ildiz otib yana ko'karish - bularning bari daraxt obrazida ifoda etilsada, aslida unda inson va uning botiniy olami manzaralari noan'anaviy usulda yoritilganligi bilan falsafiylik kasb etadi. She'rdagi yuksak tafakkur jilolari sabab inson ko'ngli ham ma'nan, ham ruhan 'toza'lanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ulug'ov. A. Qalb qandili. - Toshkent: "Akademnashr", 2013. - B.179.
2. Ahmedova. H. Erk darichasi. G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1996. B.101
3. Ahmedova. H. Tungi marvaridgullar. G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1988. B.12.

НЕВЕРБАЛЬНЫЕ СРЕДСТВА ОБЩЕНИЯ В РАЗНЫХ ЛИНГВОКУЛЬТУРАХ

Абдуазизова Дурдона Абдузухуровна

Начальник кафедры узбекского и иностранных языков

Таможенный институт ГТК Р Уз

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются средства несловесной коммуникаций различных лингвокультурных общностей. Вместе с тем описываются и сравниваются паралингвистические средства в английском, узбекском и русском языках. Автором приводится большое количество ситуативных примеров невербальных средств общения, знание которых приведет к успешному и эффективному межкультурному взаимодействию. В культурологическом плане автор рассматривает различные аспекты поведения в качестве кинесических, бытовых (или рутинных) лакун, а также как лакуны этикета общения. В паралингвистическом плане автор рассматривает их в качестве средств вербального и невербального поведения различных лингвокультурных общностей.

Ключевые слова: невербальные средства, паралингвистика, межкультурное взаимодействие, коммуникация, культура, жесты, мимика.

ANNOTATION

The article considers the means of non-verbal communication of different linguistic and cultural communities. At the same time, the author describes and compares paralinguistic means in English, Uzbek and Russian languages. The author provides a large number of situational examples of nonverbal means of communication, the knowledge of which will lead to successful and effective intercultural interaction. In cultural terms, the author considers various aspects of behavior as kinetic, everyday (or routine) lacunae, as well as lacunae of communication etiquette. In paralinguistic terms, the author considers them as means of verbal and nonverbal behavior of various linguistic and cultural communities.

Key words: nonverbal means, paralinguistics, intercultural interaction, communication, culture, gestures, facial expressions.

В коммуникативном поведении каждого общества присутствуют национально-специфические черты, отражается его культура, мировидение. Как отмечал Алексей Алексеевич Леонтьев, "чтобы язык мог служить средством общения, за ним должно стоять единое или сходное понимание реальности". [5; с.33] Речь идет о понимании так называемых культурных скриптов, или стереотипов поведения - это общеизвестные и обычно неоспариваемые мнения о том, что хорошо и что плохо, и что можно и чего нельзя - мнения, которые отражаются в языке и поэтому представляют собой некоторые объективные факты, доступные научному изучению. Это справедливо в отношении не только вербального, но и невербального

общения.

Невербальные факторы играют важнейшую роль в коммуникации, нередко определяют значение языковых единиц в межличностном взаимодействии. По мнению американского антрополога Рэя Бирдвистелла словами передается не более 30-35 % социального значения разговора. А его коллега, Альберт Мехрабиан, полагает, что 55 % общего влияния сообщения на адресата составляет невербальный компонент коммуникации. В процессе речевой деятельности в распоряжении коммуникантов оказывается гораздо большее число элементов, чем реально содержится в данном речевом коде. Происходит не только обмен информацией, но и демонстрация отношений. [7; p. 16]

Например, жест, выражающий отрицательное отношение человека - это жест, когда голова наклонена вниз, или сидение с опущенной вниз головой и сложенными на груди руками. Такой жест универсален и встречается у англичан, русских и узбеков. По утверждению А.Нурмонова, горизонтальное движение головой у узбеков выражает отрицание "йўқ"- "нет", а вертикальное движение головой означает утверждение - "бор"- "да". Движение головой вперед и вниз означает одобрение собеседника и утверждение его высказываний. Откинута назад голова означает отказ, отрицание или неодобрение мнения собеседника в узбекском общении. Интересно, что форма узбекского общения совпадает с формой болгарского отрицания, в котором "... голова, закинута назад, - вдаль от собеседника, олицетворяет отход, несогласие, разминку, отвергнутое предложение, отказ от положительного ответа на заданный вопрос..." [6; с. 32] Таких ситуативных примеров большое количество, потому успешное и эффективное межкультурное взаимодействие определяется не только знанием языка, но и используемыми средствами невербальной коммуникации.

В связи с этим растущий интерес представителей самых разных направлений гуманитарных и социальных наук к изучению проблемы коммуникации не удивителен. Тот факт, что паралингвизмы рассматриваются сегодня в качестве структурообразующих компонентов речевой деятельности.

В прозаических, драматургических и поэтических произведениях путем описания различных жестов, движений и мимики передается характер образа, его национальность, манера, культура общения и другие характеристики.

Артур Конан Дойл в своем романе "Приключения Шерлока Холмса" путем описания невербального общения своего героя мастерски изображает его движения: "From under this great canopy she peeped up in a nervous, hesitating fashion at our windows, while her body oscillated backward and forward, and her fingers fidgeted with her glove buttons, suddenly with a plunge, as of the swimmer who leaves the bank, she hurried across the road and we heard the sharp clang of the bell". В данном отрывке текста изображено типичное движение человека.

Американец, приехав в Лондон, отличается своими движениями, но его манеры весьма близки к англичанам. Если бы он так поступил в Японии, то Шерлока Холмса сразу же заметили бы японцы

Таким образом, в комментирующей части диалогических реплик литературных героев представляется весь спектр невербальных средств общения: жест, мимика, контакт глаз; телодвижение, дистанция, что представляет собой отличный материал для изучения коммуникативных реакций общества и способы влияния на эмоциональное состояние коммуниканта. Стоит отметить, что

неправильное понимание жестов, свойственных представителям разных культур, часто приводит к недоразумениям, обидам и даже конфликтам.

Каждый язык отличается своими специфическими паралингвистическими средствами, следовательно, речевые и неречевые привычки говорящих на разных языках не совпадают. Коммуникативный аспект языка включает в себя сам процесс вербального и невербального поведения. В широком смысле под понятием "поведение" подразумевается специфичная для данной культуры кинесика (мимика, жесты, телодвижения), повседневное поведение, обусловленное бытовыми традициями, обычаями, укладом жизни, а также этикет общения. Внеязыковое поведение, взаимосвязанное с кинесикой и различными традициями и обрядами, можно назвать "паралингвистическими привычками, которые обычно не совпадают в различных культурах. В культурологическом плане различные аспекты поведения рассматриваются в качестве кинесических, бытовых (или рутинных) лакун, а также как лакуны этикета общения. В паралингвистическом плане они же рассматриваются в качестве средств вербального и невербального поведения различных лингвокультурных общностей. В настоящее время, только начинается отдельное описание и сопоставление вербальных и невербальных средств паралингвистики, а это весьма необходимо, так как в результате несовпадения разнообразных кинесических и фонационных средств человек, вступающий в контакт с чужой культурой, нередко оказывается в состоянии психологического неудобства. Поэтому нами предпринята попытка сравнительно-типологического описания паралингвистических средств в английском, узбекском и русском языках. Хотя нами отдельно сопоставляются и парфонетические и паракинесические средства и случаи интерференции в результате переноса своей привычки в чужую среду, часто эти два типа средств переплетаются и обычно жесты, мимика и различные телодвижения выступают в качестве сопровождающих средств в вербальной речи.

Подводя итоги, отметим, что многие проблемы межкультурной коммуникации возникают именно из-за того, что люди следуют своим национально-специфическим нормам поведения, которые определяются особенностями культуры, а также неумением собеседников продемонстрировать свое отношение друг к другу в соответствии с нормами иноязычного общества и конкретными ожиданиями партнера. Кроме того, серьезным барьером в межкультурной невербальной коммуникации становятся стереотипы, возникающие на основе недостаточного опыта общения и в результате стремления делать выводы на базе ограниченной по данному аспекту информации. Осознание причин различий в коммуникативном поведении, в частности невербальном, знание основных черт коммуникативных стилей позволяет не только лучше понять другую культуру, но и самих себя, что способствует взаимопониманию людей в целом.

Список литературы

1. Биркенбил В. Язык интонации, мимики, жестов, СПб.: Питер, 1997
2. Вежбицкая А. Русские культурные скрипты и их отражение в языке// Русский язык в научном освещении, № 2(4), М., 2002.
3. Колшанский Г.В. Паралингвистика, М., 1974. С. 3.

4. Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика, М., 2004, С. 6.
5. Леонтьев А.А. 2003. Основы психолингвистики. 3-е изд., М.
6. Нурмонов А.Тасдиқ ва инкорнинг паралингвистик воситалар ёрдамида ифодаланиши // Узбек тили ва адабиёти.1979., № 1.
7. Mehrabian A. Silent messages: Implicit communication of emotions and attitudes. Belmont, CA. "Silent Messages" A Wealth of Information About Nonverbal Communication (Body Language)., 1981.

QUESTIONS OF ARTISTIC TRANSLATION

Karshieva Bogdagul Fakhriddinovna
Termez State University. Uzbekistan

ANNOTATION

Translation as a type of spiritual activity of man dates back to ancient times. He always played a significant role in the history of culture of individual peoples and world culture as a whole. The founders of the domestic translation can be considered A. M. Gorky, K. I. Chukovsky and A. V. Fedrov, one of the first to describe the principles of literary translation. In the early 40s of the twentieth century, two books were published, "High Art" by K. I. Chukovsky and "On the Artistic Translation" by A. V. Fedorov, which played a special role in the development of translation.

Keywords and phrases: Linguistics, hepatic models, translation

Since the middle of the 20th century (after the Second World War), not only articles on translation issues, but also textbooks began to appear.

From the beginning of the 70s to the present, translation theorists based on the material of many languages deepen their knowledge of translation and translation activities, offer new theoretical approaches, and reveal methods and techniques for overcoming the difficulties of translation. Among the works of this period should be noted "Lexical issues of the translation of fiction." V. S. Vinogradov, "Untranslatable in translation"

What is translation is a complex multifaceted phenomenon, certain aspects of which can be the subject of research of various sciences. According to the definition of A. V. Fedorov, one of the founders of the Russian translation of reference, translation means the ability to "correctly and fully express by means of one language what has already been expressed previously by means of another language". The term "translation" V. N. Komissarov defines as a type of language mediation, in which the content of the original foreign text is transferred to another language by creating an equivalent text in this language.

I. V. S. Vinogradov defines the translation as "a process caused by social necessity and the result of the transfer of information (content) expressed in written or oral text in one language by means of an equivalent (adequate) text in another language." In the theory of translation, equivalence (adequacy) is understood as preserving the relative equality of the content, semantic, stylistic and functional-communicative information contained in the original and the translation.

F With the concept of "translation" is associated the idea of "translating the bridge", which arose in the domestic translation of jurisdiction in the 20-30s of the 20th century. Rejecting the generally accepted statement about the untranslability of a foreign language text, based on significant formal differences between languages, translators have achieved success at the level of functional correspondences.

F 3. The most famous are currently situational, semantic, communicative, informative,

transformational models. From the very beginning, translation performed an essential social function, making interlanguage communication possible. The distribution of written translations opened up wide access to the cultural achievements of other peoples for people, and made possible the interaction and mutual enrichment of literature and cultures.

The linguistic uniqueness of any text, the orientation of its content to a specific linguistic collective, possessing only its inherent "background" knowledge and cultural-historical features, cannot be completely "recreated" in another language. The lack of identity does not at all prevent the translation from performing the same communicative functions for which the original text was created.

The art of translation

The art of comprehension of reality is an indispensable condition for creative translation because, due to the incommensurability of the linguistic material of the original and the translation, there can be no identity in the expression and, therefore, linguistically correct translation is impossible, but only interpretation is possible. It often happens that the translator's native language does not allow expression as broadly and ambiguously as the original language; in this case, the translator has to choose one of the narrower semantic units, transmitting only part of the meaning, and for this, you also need to know the reality behind the text.

For example, in the stories I studied of O. Henry, translated into Russian, as in the English versions, I found appeals to the reader that are characteristic of the stories of O. Henry. Miss Martha Meacham kept the little bakery on the corner (the one where Miss Martha Mechel kept a small bakery on the corner (the same you go up three steps, and the bell tinkles when you open the door). you know where three steps down and when you open the door, the bell rattles). (Witches Loves).

Synonyms often come to the aid of a translator, which are available in large numbers both in Russian and in English. This is especially evident in the translation of one work (Witches 'Loves), by various authors (Z. Lvovsky and N. Volzhina).

Bakery - пекарня, булочная

Sympathetic (heart) - чувствительное, отзывчивое

Delicious - восхитительное, очаровательное

So, the problem of adequacy is to a large extent the problem of proper use in translating lexico-phraseological, grammatical and stylistic correspondences. Adequacy should not be understood in the narrow sense. This is a broad concept, which includes a dialectical approach to the question of the nature of the accuracy of translation and a correct understanding of the very concept of "accuracy". The concept of adequacy also implies the possibility of substitutions (by which the original is recreated in translation by means of another language) that produce the same effect and perform the same function.

It follows that the concept of "adequate translation" includes three components:

1. Correct, accurate and complete transfer of the contents of the original.
 2. Transmission of the language form of the original.
 3. The impeccable correctness of the language into which the translation is done.
- All three components of an adequate translation constitute an inextricable unity. They

cannot be separated from each other - violation of one of them inevitably leads to the violation of others.

It is especially worthwhile to dwell on the translation from English of grammatical constructions and forms.

A common thing in translation is changing the order of words. So important in English is the word order due to its analytical beginning. In the Russian synthetic language, the word order does not matter much, therefore, translators change the word order at their discretion.

At the top of squatty, three-story brick Sue and Johnsy had their Студия Сью и Джонси помещалась наверху трёхэтажного кирпичного дома.
studio. (The Last Leaf)

При переводе одна временная форма заменяется другой.

Oh, I never heard of such nonsense. Первый раз слышу такую глупость! (The Last Leaf)

При переводе одна временная форма заменяется другой.

Miss Martha seized the opportunity.

In a burst of inspiration, Miss Martha decided to seize the opportunity.

The elapsed time in the translation is replaced by the present. The system of verb tenses in Russian is built on a completely different principle

She knew the proud of artists. Ведь эти художники такие гордые. (Witches' Loves)
Substitution.

One was from Maine; the other from Joanna. Одна приехала из штата Мейн, другая из Калифорнии. (The Last Leaf)

Almost all of the problems discussed above lead to the question of replacing parts of speech in translation. The need for such replacements is explained by a number of reasons. Sometimes in Russian from a given root it is impossible to form the corresponding part of speech, or a derivative word similar to English has a different meaning. For example, in English the suffix is extremely common -er (-or, -r), with the help of which a noun is formed from a verb - an action agent: teacher, speaker, actor etc.

Not all English nouns formed using this suffix have corresponding equivalents in Russian. In such cases, when translating, one has to resort to replacing the noun with another part of speech. No less difficult to translate are nouns with the suffix -ing, with which you can form a noun from any verb.

There was a great tooting and clanging. Раздался р?в сирены, грохот кол?с.
(Witches' Loves)

However, translators use certain rules when translating. Carrying out my research work, I identified for myself some of them:

1. When translating names of their own and geographical names, translators use transliteration, taking into account the historical traditions of pronunciation of names and names.

2. Replace some phraseological units with others that have the same effect.

3. Something the translator can sacrifice, omit some details, on the contrary, add something, introducing explanatory words, without which this place in the translation would remain incomprehensible to the reader.

4. Sentences are often rearranged in accordance with the syntax of the Russian language. No desire to preserve the grammatical constructions or stylistic techniques of the original can justify a violation of the norms of the language into which the translation is

made.

5. If, nevertheless, the translator has to omit some element of great importance in the original, then he will be replaced.

6. If necessary, the translator may combine or split sentences.

The translator should not only be a professional specialist in the field of philology, but he should also teach other disciplines.

Literature

1. A.A. Andrianova. Translation as art.-Leningrad, -Science, 1982.
2. V. S. Vinogradov. Practical course in a reader. Tutorial. Tomsk, 2017.
3. V.V. Kapnist. Linguistic field of the English language.-Kiev, Izd. Karpaty. 1968.
4. O. Genres. Stories. - Moscow. Western literature, 2013.

O'ZBEK XALQ QO'SHIQLARIDA TERAK OBRAZINING O'ZIGA XOS TALQINLARI

Rustamova Gavhar Bahron qizi

BuxDU Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasida o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada terak poetik obrazining o'zbek xalq lirikasida ramziy-timsoliy obrazlantirilishi ilmiy jihatdan tahlil etilgan. O'zbek xalq qo'shiqlarida aks etgan poetik obrazlar tizimida terak alohida o'rin tutadi. Ushbu daraxt bilan bog'liq e'tiqodning izlari tug'ilish hamda o'lim yuz berishi munosabati bilan o'tkaziladigan marosimlarda sezilarli darajada saqlanib qolgan. Terak obrazi xalq qo'shiqlarida alohida ahamiyat kasb etadi va ko'pincha erkak, o'g'il farzand, oshiq yigit obrazlarini o'zida ifodalab kelishi kuzatiladi. **Kalit so'zlar:** terak, badiiy obraz, poetik ramz, evrilish, e'tiqod, marosim folklori.

АННОТАЦИЯ

В данной статье поэтического образа тополя научный анализируется в узбекский лирике. Тополь играет особую роль в системе поэтических образов узбекских народных песен. Были сохранены в ритуалах рождения и смерти следы верований, связанных с этим деревом. Образ тополя значить особую роль в народных песнях, и часто наблюдается, что образы мужчины, мальчика и парня.

Ключевые слова: тополь, поэтический образ, поэтический символ, вращаться, вера, ритуальный фольклор.

ABSTRACT

In this article, the poplar's poetic image of the scientific is analyzed in the Uzbek lyrics. Poplar plays a special role in the system of poetic images of Uzbek folk songs. Traces of beliefs associated with this tree were preserved in the rituals of birth and death. The image of poplar holds a special role in folk songs, and it is often observed that the images of a man, boy and guy.

Keywords: poplar, poetic image, poetic symbol, revolve, belief, ritual folklore.

Xalqimiz orasida chinor, jiyda, gujum, tol, terak, tut, archa, yong'oq, anjir va Xhokazo singari daraxt turlarining folklor asarlarida o'ziga xos ramziy-timsoliy ko'rinishlarda obrazlantirilishi kuzatiladi. Ularni o'rganish orqali xalqimizning daraxtlar bilan bog'liq e'tiqodiy qarashlari haqida bilib olish mumkin bo'ladi.

Bebaho xazina va g'oyat qadimiy so'z san'ati sifatida e'tiborni tortadigan o'zbek xalq qo'shiqlarining obrazlar tarkibida terak ba'zan real, ba'zan ramziy xarakterda tasvirlanuvchi an'anaviy obrazlardan biri bo'lib, asosan, qo'shiq mazmunini badiiylashtirishga va ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiladi.

Daraxtlar bilan aloqador xalq e'tiqodiy qarashlari islomgacha shakllangan diniy-mifologik tushunchalarga borib taqaladi. O'zbek folklorshunosligida bu masala hali alohida tadqiq obyektiga aylantirilmagan esa-da, daraxtlarga e'tiqod, ularning xalq og'zaki ijodidagi

talqinlari xususida M.Alaviya, B.Sarimsoqov, S.Ro'zimboyev, O.Safarov, A.Musaqulov, Sh.Turdimov, D.O'rayeva kabi folklorshunoslarning kitob va maqolalarida qimmatli fikrlar uchraydi. Bu haqdagi mavjud fikrlarga tayanib aytish mumkinki, qadimgi insonlarning odam paydo bo'lishiga aloqador tasavvur-tushunchalari daraxt timsolining inson tushunchasiga ko'chirilishiga sabab bo'lgan. Ilk insonlar daraxt va insonga xos xususiyatlarni o'zaro qiyoslash asosida, ularni o'xshatib, birini ikkinchisi uchun timsol deb bilgan. Shu kabi tushunchalar daraxt va inson obrazini folklor asarlarida parallel, yondosh qo'llashga olib kelgan.

Qadimgi insonning daraxtlarni o'zi bilan qondosh, ruhan yaqin deb o'ylashi, insonning ruhi tug'ilganicha ham, o'lganidan keyin ham daraxtda bo'ladi deya tushunishi, inson joni ruh bo'lib bir ko'rinishdan boshqasiga (jumladan, hayvonmi, daraxtmi yoki biror o'simlik ko'rinishigami) evriladi deb qarashi daraxt va o'simliklar olami bilan ham bog'liq e'tiqodning shakllanishiga olib kelgan. Shu e'tiqodning izlari tug'ilish hamda o'lim yuz berishi munosabati bilan o'tkaziladigan marosimlarda sezilarli darajada saqlanib qolgan. Binobarin, haligacha oilada o'g'il bola tug'ilsa, unga atab terak ekish udumi Farg'onada saqlanib kelmoqda.

Umuman aytganda, terakka nisbatan mana shunday e'tiqodiy, marosimiy munosabatlar uning xalq qo'shiqlarida obraz darajasida mustahkam o'rin olishiga asos yaratgan, deyish mumkin.

Beshimda ko'rdim besh terak,
Kokillaring siyrak-siyrak.
Sening o'zing menga kerak,
Yor muncha zor etding mani?

Qo'shiqdagi "Beshimda ko'rdim besh terak" misrasi alohida e'tiborni tortadi. U orqali xalqimizning bola yoshiga qarab ulg'aygan sari uning har bir yoshida terak ekish udumiga ishora bor. Demak, bu qo'shiqda terak obrazi xalqimiz orasida bu daraxt bilan bog'liq mavjud udumlarni yodga solib turadi.

Terak bargi doim-doim shaldiraydur,
Egnimda zar choponim yaltiraydur.
Yigirma bir chervonni sanab bersam,
Qaro ko'zing ko'nglimda mildiraydur.

Terak - o'zbek xalq afsonalarida qo'rqqoq oshiq timsolida talqin etiluvchi obrazdir. Chunki u haqidagi afsonalardan birida hikoya qilinishicha, bir yurtga dushman bostirib kelib, boyluk va xotin-qizlarni o'lja sifatida qo'lga kirita boshlabdi. Jang shiddatli tus olibdi. Shunda bir qo'rqqoq yigit sevgan qizini dushman qo'lga olganini ko'rib tursa-da, o'z jonini aziz bilib, yerto'laga kirib yashirinibdi. Qiz buni sezib, yigitni qarg'abdi. Qizning qarg'ishi bilan yigit terakka aylanib qolibdi. Terakning bargi shamol bo'lsa-bo'lmasa titrab, qaltirab turishi shundan deyiladi. Shu kabi epik talqinlar asosida hamda terakning faqat ko'kka qarab o'sishi, soyasiz bo'lishi tufayli xalq asarlarida u "maqtanchoqlik", "kekkayganlik", "qo'rqqoqlik", "quruq savlatdorlik" kabi ramziy ma'nolarni tashib keladi. Shular asosida yuqoridagi qo'shiqda ham terak bargi doim shaldirab turishiga bejizga e'tibor qaratilmayotir. To'g'ri, bu terakning tabiiy xususiyati bo'lsa-da, shu asosda uning epik talqiniga ham ishora qilinmoqda.

Terak bargining doimiy titrab turishi holati orqali lirik qahramonning ruhiy holatini ochib berish keng tarqalgan badiiy usullardan biridir:

Nega oh urdingiz? O'rtandi jonim.
Terakni bargiday titrandi jonim.

Terakni bargiga shabnam tushibdi,
O'limni qasdi otamga tushibdi.

Quyidagi qo'shiqda terakning rangiga ko'ra turi - oq terak obrazlantirilmogda. Bu orqali uning boshqa turlari, ya'ni ko'k terak, mirza terak, baqa terak bo'lishi yodga keladi. Shu o'rinda bolalar orasida keng tarqalgan "Oq terakmi, ko'k terak" o'yinini ham eslash mumkin.

Oq terak yonida oynam qolibdi,
Otamdan, onamdan ko'nghim qolibdi.
O'zbek xalq ijodida mirza terak obrazi ham alohida o'rin tutadi:

Mirza terak kestirgan,
Mulla o'g'il o'stirgan.

Ko'pgina qo'shiqlar eshik oldidagi teraklar manzarasi tasviri bilan boshlangani e'tiborni tortadi. Masalan, "Eshiging oldi terak, Yemishginang kadi barak", "Eshigim oldida sharshara terak, Yoz oyida kiysang daroyi ko'ylak", "Eshigining oldi terakli, Elga - yurtga kerakli" kabi. "Eshigining oldi terakli" ishorasi orqali "o'g'li bor degan" degan tushunchani anglash mumkin.

Xulosa qilib aytish mumkinki, terak obrazi xalq qo'shiqlarida alohida o'rin tutadi va ko'pincha erkak, o'g'il farzand, oshiq yigit obrazlarini o'zida ifodalab kelishi kuzatiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Gulёр. Фарғона халқ қўшиқлари. Тўпловчи Ҳ.Раззоқов. - Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1967. - 250 б.
2. Оқ олма, қизил олма. Ўзбек халқ қўшиқлари. Кўп томлик. Тўпловчи М.Алавия. - Т.: ў.ўулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1972. - 232 б.
3. Мусақулов А. Ўзбек халқ лирикаси. - Т.: Фан, 2010. - 308 б.
4. Турдимов Ш. Лирик қўшиқларда рамз. - Ўзбек тили ва адабиёти. - Тошкент. - 1982. - №3. - Б.16-19.

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИДА "БОЛАЛАР КУТУБХОНАСИНИ" ЖОРИЙ ЭТИШ МЕХАНИЗМИ

Рашидова Умида Мансуровна

филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

"Мактабгача таълим назарияси методикаси" кафедраси катта ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Мақолада мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг нутқини ўстиришда тарбиячи ва ота-оналарнинг эътибор қаратиши керак бўлган равоон нутқни ўстириш ҳақида атрофлича сўз юритилган.

ANNOTATION

The article addresses the issue of the importance of paying attention to aspects of the development of speech of children, in the age of preschool(kindergarden) education by the teacher and parents.

АННОТАЦИЯ

В статье говорится о значении обращения внимания на аспекты развития речи у детей в возрасте дошкольного образования со стороны преподавателя и родителей.

Маълумки, ўсиб келаётган ёш авлодни жамиятимиз учун тўлақонли, фаол баркамол шахс сифатида шакллантириш мактабгача таълим ташкилотлари(МТТ)ларида фаолият юритаётган педагоглар, тарбиячиларга ҳамда ота-оналарга бевосита бағлиқдир. Бугунги кунда улғайиб келаётган ёш авлодни тарбиялаш йўлидаги муҳим изланишлар ва қатор ислохотлар педагог кадрлар олдида ўз устида ишлаш вазифасини қўяди.

Ёш авлодни тарбиялашдаги асосий эътибор мактабгача таълим ёшидаги болаларга қаратилгани бежиз эмас. Болани ҳар томонлама тарбиялаш йўлида МТТларининг ходимлари ва ота-она ҳамкорлиги муҳим аҳамият касб этади. Бу ҳамкорлик ўсиб келаётган болалар нутқини равон қилиб ўсиши ва ривожланиши учун ижобий таъсир қилади.

Ҳаётимизнинг асосига айланган барча маънавий, ахлоқий фазилатларнинг пойдевори, тушунчалари, кўникмалари болаликдан таркиб топтирилсагина бу пойдеворнинг барқарор бўлиши маълум. Ижобий фазилатлар таркибида нутқ, мулоқот, муносабат маданияти алоҳида ўрин тутди. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларда нутқий муносабатга киришиш малакасини ҳосил қилишда педагог ва оила аъзоларининг эркин, аниқ ва равон нутқи болалар нутқи ва тафаккурини ривожлантиришнинг биринчи даражали шартларидан ҳисобланади.

Фарзанд дунёга келар экан, ҳар бир ота-она уни нафақат парвариш қилиш, балки бола тилини равон қилиб ўстириш, маънан соғлом, кенг дунёқарашга эга, ўзи ва бошқалар билан танишиб, атрофда бўлаётган воқеаларга муносабат билдира оладиган шахс қилиб тарбиялашни хоҳлашади. Мактабгача ёшидаги болаларда

теварак-атрофни кузатиш ва ундаги воқеа-ҳодисаларни англаш воситасида нутқни ривожлантириш, биринчидан, тарбиячи ва тарбияланувчи ўртасидаги нутқий муносабатга боғлиқ. Чунки бола энди тили чиқиб атроф-муҳитни англай бошлагач, МТТга қатнай бошлайди. Кундалик вақти тарбиячиси билан бирга кечадиган бола нутқини ўстиришда тарбиячиси билан қиладиган мулоқоти катта аҳамиятга эга. Болани ота-онасидан саломлашиб қабул қилиб олувчи тарбиячининг унинг хайрлашиб кузатиб қўйишигача бўлган жараён бола онгининг шаклланишида муҳим аҳамиятга эга. Зеро, ўзбек миллий менталитетига хос бўлган "Ассалому алайкум" деб саломлашиш одобидан бошланган кун мақсадга мувофиқдир. Саломлашиш одоби ахлоқий фазилатларнинг ибтидоси. Халқ оғзаки ижодига доир эртақлар, афсоналар ва ривоятларимиз асосида чиқадиган кўпгина хулосаларда айнан саломлашиш одабига катта аҳамият берилади.

Бола нутқини равон ривожланишида болалар ўртасидаги сўзлашув ҳам муҳим роль ўйнайди. Тарбиячи бола учун нутқий намуна. Шу сабабли кундалик машғулотлар жараёнида болаларнинг бир-бирига сўзлашув, савол-жавоблар бўйича муносабатларни тарбиячи педагог шундай ташкил этиши керакки, натижада боланинг кундалик оладиган билими ошиб бориши керак. Бунинг учун МТТда "Болалар кутубхонаси" ташкил этилиши керак. Мазкур кутубхонада тарбиячи ва болалар учун керакли бўлган, уларнинг ҳар қандай оладиган билимига эҳтиёжини қондирадиган китоблар жой олиши керак.

Бундан ташқари, тарбиячининг болалар билан тез-тез турли жойларга саёҳатлар уюштириши ҳам бола нутқининг равон ўсишида яхши натижа беради. Бунда география ҳақидаги илк билимлар шаклланади. Чунки бола учун нотаниш бўлган объектлар ҳақида билим олиши доим қизиқарли. "Болалар кутубхонаси"да қадимий жойлар, музейлар, зиёратгоҳларнинг рангли суратлари ҳақида маълумот олган болажонда уларни яқиндан кўриш имкони мавжуд бўлади. Саёҳатдан қайтгач, болалар билан олган таассуротлари ҳақида суҳбатлар ўтказиш яхши натижа беради. Бола саёҳатдан олган таассуротларни нафақат сўзлаб бериши, балки уларни қоғизга расм қилиб тушириши ҳам муҳим. Ўзи чизган расмни ота-онасига олиб борган бола яна саёҳат тўғрисида уларга сўзлаб бериш жараёнида сўз бойлигини ошириб боради.

Демак, тарбиячининг бола нутқини равон қилиб ўстиришда эътибор қаратиши муҳим бўлган омиллар:

1. Болаларнинг ўзаро нутқий фаолиятга киришишлари;
2. "Болалар кутубхона" сидан фойдаланиш орқали тасаввур дунёсини кенгайтириш;
3. Болалар ўртасидаги ўйин фаолиятларидаги муносабат;
4. Саёҳат уюштириш орқали болаларнинг сўз бойлигини ошириш;
5. Болаларнинг ёш хусусиятлари эътиборга олинган ҳолда уларга берилган топшириқлар орқали нутқини ўстириш;
6. Халқ оғзаки ижодига доир тез айтиш, топишмоқ ва турли тўртликларни ёдлатиш.
7. Эртақ ва масаллар айтиб бериш орқали қайта сўзлатиш ва б.

Тарбиячилар ва ота-оналар бола нутқини равон қилиб ўстиришда янада эътиборли бўлишлиги нутқни равон ўсишида болада нутқ, мулоқот маданиятини шакллантиришига ёрдам беради.

Тарбиячи ва ота-она болалар нутқининг ривожлантириш билан шуғулланар

экан, боғча ёшидаги болалар баъзи ҳолларда ўз нутқ аппаратларини тўла идора эта олмасликларини унутмаслик керак. Бундан ташқари, боғча ёшидаги болаларда мураккаб нутқ товушларини бир-биридан фарқ қилиш қобилияти хали тўла такомиллашмаган бўлади. Шунинг учун боғча ёшидаги баъзи болалар айрим нутқ товушларини бузиб талаффуз этадилар. Тарбиячи буни ота-онага ҳам тушунтириши керак. Чунки, одатда айрим ота-оналарга ўз болаларини ортиқ даражада эркалаб, улар билан болаларча, яъни болага ўхшаб тилини чучуклантириб гаплашадилар. Агар болалар талаффузидаги нуқсон мактабга боргунларича тўғриланмаса, бу нарса болалар нутқининг умумий ўсишига таъсир қилмасдан қолмайди.

Тарбиячи болаларга сўзлаб берадиган эртақларига эътибор қилиш керак. Чунки турли халқлар тилида мавжуд эртақлар ўзбек тилига таржима қилиб чоп эттирилмоқда. Лекин уларнинг ҳаммаси ҳам ўзбек халқининг миллий-маданий урф-одатларини ўзида акс эттира олмайди. Жаҳлдор она, тарбиясиз фарзанднинг қўполликлари, турли ҳайвонларни ортиқча бўрттирилган ўринлари, оилавий муносаатлардаги хатоликлар учрайдиган эртақларни иложи борида четлаб ўтиш ўринли. "Зумрад ва Қиммат", "Уч оғайни ботирлар", "Сусамбил" каби сохталикни қораловчи, эзгуликни улуғловчи эртақларни сўзлаб бериш тарбияланувчининг дунёқарашини ўстириш билан бирга, эзгу фазилатларни мурғак дилига муҳрлаб қўяди. Эртақлар ичида учрайдиган жумбоқлар, топшириқлар эса боланинг тафаккурини чархлайди. Эртақни сўзлаб бераётган болани нутқидаги камчиликларни ўз вақтида бартараф этиш тарбиячининг асосий вазифасидир. МТТда ташкил этилган "Болалар кутубхона"сида юқоридаги барча эртақ китоблар ва уларнинг таржима қилинган вариантлари бўлиши керак.

Шундай қилиб, асосий алоқа воситаси бўлган нутқ бола психикасининг тараққиётида бениҳоя катта роль ўйнайди. Боғчада ва оилада тўғри йўлга қўйилган таълим - тарбия ва хусусан, МТТда она тилидан ўтказиладиган махсус машғулотлар туфайли бола нутқини нормал ўстириш мумкин. Бола боғча ёшининг охириги босқичига келганда оғзаки нутқнинг ҳамма турларидан эркин фойдалана оладиган бўлади. Бола нутқининг бундай кейинги тараққиёти мактабда ўқиш жараёнида амалга оширилади. Бунда МТТларга катта масъулият юкланади. Янги инновацион педагогик технологиялардан фойдаланиб ўтилган машғулотлар болажоннинг комил инсон бўлиб ўсишида ва китобхонлик саводини ўстиришда муҳим аҳамиятга эга.

Адабиётлар

1. Шодиева Қ. Нутқ ўстириш услубияти. -Тошкент: Ўқитувчи, 2008.
2. Жўрақулов Р. Болалар нутқини ўстириш. -Самарқанд, 1994.

PECULIARITIES OF DEVELOPING DISCURSIVE COMPETENCE IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Gulnoza Egamberdieva

Teacher of the department foreign languages -1,
Tashkent State Pedagogical University named after Nizami

ABSTRACT

The article based on the issues on the formation discourse competence in teaching foreign languages. As the future language teachers, the students need a qualification, skill, or ability to deal with the different texts, and documents. In this article the author analyzed the researches and views of scientists-researchers based on developing students' discourse competence in teaching process.

Key words: discourse, discourse competence, foreign language, communicative competence, text, cohesion, coherence, logic.

Discursive competence is an integral component of communicative competence. It represents the ability to build and understand logical, coherent and holistic statements in different functional styles, the ability to choose language tools depending on the type of statement. The ability to organize language material in a holistic and related text (discourse) is the main skill of discursive competence. Discourse is speech behavior that has extra linguistic parameters (communicative goals of communication participants, knowledge of the conditions of communication, time, and the interlocutor) and linguistic characteristics inherent in the text. Also, discourse competence the ability to use appropriate Strategies in the construction and interpretation of texts. It refers to selection sequencing, and arrangement of words, structures, and utterances to achieve a unified spoken message. This is where the top-down communicative intent and socio-cultural knowledge intersect with the lexical and grammatical resources to express messages and attitudes and to create coherent texts.

Currently, according to most scholars, formation of discursive competence is one of the most important components of foreign language teaching. This methodology determines the prominence of the social essence of a language.

Discursive competence is studied by many researchers, as M. Swain, M. Canale, S. Moirand, N. P. Golovina, I. F. Ukhvanova-Shmygova, L. P. Kaplich, and O. I. Kucherenko, quite widely.

Discursive competence, based on the definition of E.V. Shuman is a student's ability to understand and create logical and coherent speech statements presented orally or in writing .

Accordingly, the discursive side of communicative competence means the quality of the use of language skills in speech activity, correctness and correctness of speaking and writing in a foreign language, consistency and informational richness of statements, which also means respect and understanding of a foreign culture.

A number of issues have laid emphasis on the role and importance of writing

discourse strategies in gaining success in writing competence. These strategies are learner's cognitive factors that guide learners to use their FL linguistic, grammatical and contextual knowledge in the process of writing. The first strategy is planning that aids in choosing method and material (linguistic structure, concept and content) for the given writing task. After planning, learners revise their prior knowledge related to the present written discourse perspective then they organize sentences at discourse level. Organizational strategy shows how to plan explicitly. Other writing strategies such as: evaluation, transcription and translation help in maintaining foreign language discourse production; and are based on writer's cognitive capacity and his/her contextual and cultural knowledge of the task. When the student faces any problem in second language writing task, he/she takes the help of translation. His/her knowledge (linguistic and conceptual), behavior and ability correspond to his writing in FL.

Thus, writing discourse strategies play an important role in achieving written discourse competence. At present, teachers and researchers are giving more attention to the study of discourse in their classrooms and in their research. The question arises whether there is a need to give more time to the teaching of discourse to ESL learners. In addition to the professional training provided by the non-philological faculties, the requirements for English language learning are explained by the processes of globalization and socio-economic integration.

Factors determining the professional skills of a modern specialist, in addition to his / her professional skills, are dependent on the psychological, pedagogical and didactic factors that contribute to the formation of written language competence in foreign languages.

Organization of the communication process on the basis of communicative and professional orientation is helpful not only in teaching English to the students, but also gives the opportunity of developing the knowledge of the specialist from foreign sources in the preparation of the modern specialists based on European standards for CEFR requirements.

Different approaches to writing technique and written research require theoretically profound study and the necessity of special methods and exercises to develop their skills in practice, including the development of writing strategies and exercises, and their practical application.

The theory of step-by-step formulation of speech skills allows graduates of non-philological faculties to gradually formulate written English language competence. Summing up, it should be said that the development of discursive competence is of particular importance in the preparation of future FL teachers. Students with a developed level of discursive competence know that grammatical, phonological, pragmatic and lexical correctness of speech influence communication.

References

1. Shuman, E.V. Opportunities and prospects of intercultural communication in German at school o'Electronic resource' / E.V. Schumann // International scientific and practical (electronic) journal INTER-CULTUR @ L-NET. - Vol. №5.
2. Milrud R.P. English Teaching Methodology. -M.: Drofa, 2007. -P.182.

PECULIARITIES OF USING MULTIMEDIA TOOLS IN ENGLISH LESSONS

Norbekova Farangiza Shukhrat kizi,

teacher of the department foreign languages -1,

Tashkent State Pedagogical University named after Nizami

Modern information technologies based on telecommunications and multimedia are the basis of changes in education area. Development is an integral part of any human activity. A person is constantly grows by accumulating experience, improving ways, methods of action, expanding his mental abilities.

The same process is applicable to any human activity, including teaching. At different stages of its development, the society imposed several new standards and labor requirements. This necessitated the development of the education system.

People who work in both state and business system should constantly improve their skills in order to withstand competition in the labor market, since the competitiveness of a modern specialist is determined not only by his high qualifications in the professional sphere, but also by his readiness to solve professional tasks.

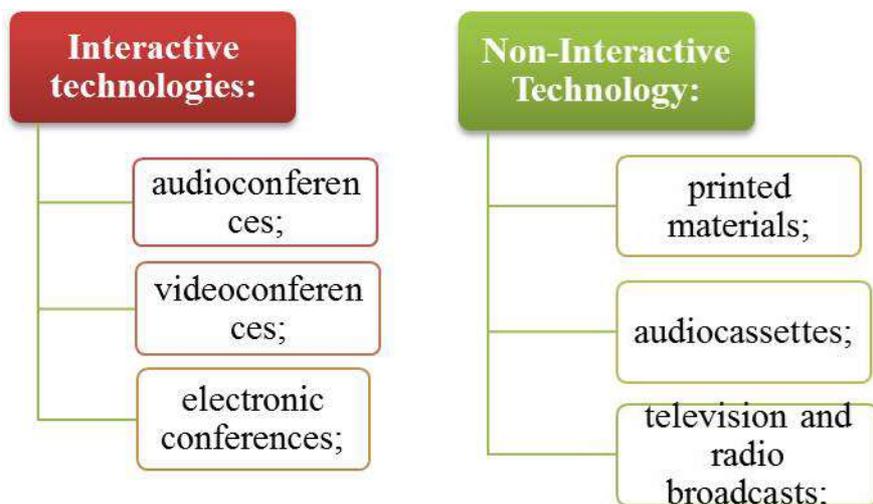
The transition from natural communication in the traditional form of education, to virtual communication in ICT determines the characteristics of modern education.

Multimedia (multimedia) is a set of technical and software tools that enable a person to communicate with the computer using the natural environment: audio, video, graphics, texts, animation, and more.

Training specialists in the field of communications through the multimedia tools has the following advantages:

- a) The materials are taught deeper and they are more accessible;
- b) Communication is closer accepting the areas of education;
- c) Achieving time-savings as a result of curriculum downtime;
- g) The gained knowledge will be kept in memory for a long time.

Teaching with multimedia techniques includes the following technologies:

On the basis of the recommended multimedia tools students can find the information they need from a computerized information bank and exchange their experiences with others on an e-network basis. This ensures that learners can communicate well with others, and encourage their knowledge by this kind of training.

As well as, Innovative multimedia teaching tools affect the quality and methodology of teaching, allowing us to expand the practical component of the lesson, as well as qualitatively improve the perception of theoretical information. The use of multimedia technology in the educational process directly affects the cognitive activity of trainees.

Thanks to multimedia technologies, educational materials became more visible and interesting. The teacher can insert illustrations, audio and video fragments into the presentation, which will contribute to the high-quality memorization of theoretical materials, as well as in the form of materials for correcting pronunciation and conversation. The use of multimedia presentations allows us to use not only listening, but also visual memorization. Also, the use of animated effects in presentations helps to focus the attention of students and diversify the visual range, thus the associative visual memory will be involved. In addition, a multimedia presentation prepared by the teacher in advance significantly saves study time.

Multimedia integrates powerful distributed educational resources; they can provide an environment for the formation and indicator of key competencies, which primarily include informational and communicative. Multimedia technologies open fundamentally new methodological approaches in the education system.

Thus, the use of information and communication technologies in teaching FL allows:

- provide a positive motivation for learning;
- conduct lessons on a high aesthetic and emotional level (music, animation);
- increase the amount of work performed in the lesson by 1.5-2 times; - improve the control of knowledge;
- rationally organize the learning process, improve the effectiveness of the lesson;
- provide access to various reference systems, electronic libraries;
- individualize the learning process.

References

1. Starodubcev, V. A. Komp'yuternyj mul'timedijnyj kompleks soprovozhdenija kursa Konceptii sovremennogo est- estvoznaniya / V.A. Starodubcev // Informacionnyj tehnologii v obrazovanii. Sb. trudov. Chast' III. - M.: MIFI, 2002. - P.66
2. Ларина В.Д. Модель инновационной деятельности учреждения профобразования // Профессиональное образование. 2006. № 7. С. 5.

ФАЛСАФА ВА ҲАЁТ СОҲАСИДАГИ ҚАРАШЛАР

УПАНИШАДЛАР ВА "АВЕСТО"ДА ЭЗГУЛИК КАТЕГОРИЯСИНИНГ ГЕРМЕНЕВТИК ТАЛҚИНИ

Шакирова Надира

Тошкент давлат шарқшунослик институти
таянч докторанти

Бугунги кундаги маънавият ва маданиятнинг ривожланишида ҳар бир мамлакатнинг ўчмас қадимий тарихий ва фалсафий манбалари алоҳида аҳамият касб этади. Айниқса, илк ижтимоий-фалсафий қарашлар ҳам унинг илк тарихий-фалсафий манбаларига бориб тақалади.

Деярли бир ҳил ривожланиш жараёнига эга бўлган ана шундай тарихий ёдгорлик наъмуналари "Авесто" ҳамда Ведалар билан яқиндан танишар эканмиз, улардаги умуминсоний қадриятлар мақоми ва ҳаёт фалсафаси бизни ҳозирда ҳам ҳайратда қолдиришига яна бир бор амин бўламиз.

"Тарбия қанча мукамал бўлса, халқ шунча бахтли яшайди", дейди донишмандлар. Тарбия мукамал бўлиши учун эса бу масалада бўшлиқ пайдо бўлишига мутлақо йўл қўйиб бўлмайди. Барчангизга аён, ҳозирги кунда дунё миқёсида бешавқат рақобат, қарама-қаршилиқ ва зиддиятлар тобора кескин тус олмоқда. Диний экстремизм, терроризм, гиёҳвандлик, одам савдоси, ноқонуний миграция, "оммавий маданият" каби хавф-хатарлар кучайиб, одамзот асрлар давомида амал қилиб келган эътиқодлар, оилавий қадриятларга путур етказмоқда. Мана шундай ва бошқа кўплаб таҳдидлар инсоният ҳаётида жиддий муаммоларни келтириб чиқараётгани - айна ҳақиқат ва буни ҳеч ким инкор этолмайди"[1].

"Ригведа" ва "Авесто"даги талқин қилинган ахлоқий қадриятлар кейинги давр фалсафий таълимот ва мактабларининг ғоялари ривожланишига асос бўлганлиги ҳамда "Авесто" ва "Ригведа"даги готлар матнлари санскрит ва зенд тилларининг ўхшаш жиҳатларини, унинг Қадимги Ҳиндистонда, Мидияда, эронда, Озарбайжонда ва Туронда мавжудлиги, минтақа халқлари ушбу тилда сўзлашганликларини илмий асослаб беради. Шунга қарамай, мазкур масала нафақат ватанимизда, балки хорижда ҳам етарлича тадқиқ қилинмаган мавзулардан бири бўлганлиги учун уни тадқиқ қилиш бугунги кунда долзарб ҳисобланади.

Ведалар санскрит тилида ёзилган бўлиб, Ҳиндистонда миллоддан аввалги 1500-600 йиллар орасида вужудга келган фалсафий-диний китоб ҳисобланади. Ведаларни пайдо бўлишида асосан, ўша даврда яшаган қадимий ҳинд халқининг рўли жуда катта. Зардуштийлик дининг муқаддас китоби "Авесто" ҳам миллоддан аввалги II - I минг йилликда Марказий Осиё ҳудудида вужудга кела бошлаган. Абу Райҳон Берунийнинг "Ҳиндистон" асарида ёзилишича: "Веда - муқаддам

маълум бўлмаган билимни англатади. Уни ҳиндлар олий тангрининг Браҳма тилидан айтган сўзлари, деб ишонадилар". Шунингдек, Берунийнинг "Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар" асарида келтирилишича: "Зардушт мажусийлар "Абисто" деб атайдиган китоб билан келди. Бу китоб барча бошқа халқлар тилларига муҳолиф бир тилда ёзилган ва алоҳида тартибда бўлиб, махсус бир тил эгалари билиб, бошқа тиллар ҳарфларидан ортиқ эди"[2]. Веда сўзи санскритча сўз бўлиб, "билим" деган маънони билдирса, "Авесто" сўзи бўлса, И.С Брагинский "муқаддас қонун", "кўрсатма", "низом", "панд-насихат" маъноларини билдиришини таъкидласа, А.Сагдуллаевнинг фикрича, Авесто сўзи эрамиздан олдинги И асрда вужудга келиб, "асосий манба" маъноларида келади. М.Исҳоқов "Авесто"ни "ўрганилган", "тасдиқланган", "олдиндан белгиланган", яни тартибга солувчи қонунлар мажмуаси, деб тушунтиради[3]. Ведалар қадимги ҳинд халқларининг ижтимоий, сиёсий, иқтисодий ҳаёти ҳамда дини, этикаси, эстетикаси масалаларини ўз ичига олади. "Авесто"да инсонпарвар қарашлар нафақат инсон, балки бутун борлиқ, тупроқ, ҳаво, сув, коинот, юлдузлар, ҳайвонлар, ҳашоротлар, паррандаю даррандалар яхлит оламининг ўзаро муносабатлари орқали илк бор ишлаб чиқилган ижтимоий, маънавий ва ахлоқий веқелик мужассамлашган.

Рубен ўзининг "Упанишадлар фалсафаси" номли асарида 109 та донишманднинг исмини келтиради. Шу жумладан, улар ичида Шандиля, Яжнавалкия ва Удалакалар алоҳида ўрин тутди. Уларнинг фикрича, худолар ва гайри табиий кучлар оламнинг яратилишида иштирок этмайдилар, табиатнинг ўзи яратувчанлик кучи сифатида намоён бўлади.

Жами Упанишадлардан 12 таси алоҳида аҳамиятга эга. Рус файласуфи Сиркиннинг фикрича[4], улардан 11таси ҳамда Рубенда 1 та қўшилгани ҳолда: 1)Аитерия; 2) Каушитаки; 3) Кена; 4) Таитрия; 5) Катҳа; 6)Шветашватара; 7)Маитри; 8)Иша; 9)Прашна; 10) Мандукия; 11)Чҳандогя; 12) Мундакя.

"Авесто" ва Упанишадларда эзгуликка чорлаган қадимий дунёқараш тарихини ўрганиш, ундаги умумбашарий эзгулик ғояларидан бугунги ислоҳотларни кўпайтиришда фойдаланиш долзарб масала бўлиб турибди.

"Авесто"даги эзгулик категорияси Аҳура-Мазда тушунчаси билан боғлиқ. Мисол учун, Тожикистон тарихчиси Бобожон Ғофуроф нинг "Тожиқлар" китобидаги "Ўрта Осиёда ориёнларнинг шаклланишида ҳинд ва эронларнинг умумийлиги" бобида келтирилишича, қадимги эрон ва ҳиндлар ўртасида дин, урф-одатлар ва тасаввурларда боғлиқдир. Биз буни ўзаро Авесто ва Ведаларда кўраимиз.

Улардаги исмлар ҳам ўхшаш. "Масалан, Худолар жанги ҳақида гап кетганда, Авестода Авесто қаҳрамони подшоҳ Йима - Виванинг оғли дейилса, Ведада эса, Веда қаҳрамони подшоҳ Яма - Вивасвонт ўғли дейилади. Ёки мафкуралар муштараклигини кўрсак, Ригведада "асура" Баруна худоси дейилса, Авестода "Аҳура мазда" дейилган. Буларнинг маънолари "асура" - соҳиб, "аҳура" - ҳукмрон демакдир"[5].

Оламнинг пайдо бўлишида ҳам ўхшаш фикрлар юритилган. Коинотнинг учта муҳим кўриниши - осмон, фазо, ер ва худолар ҳақида бир хил фикрлашган. "Уларнинг фикрича, Ригведада "дед" - ота - осмон, "нан" - она - ер, шунингдек, Авесто ва Ведаларда ҳам "гав" - сигир, "уштра"- туя, Авестода "аспа", Ригведада "ашва" - от маъносида келади. Эронларда "аяк", ҳиндларда "айсе" - мис демакдир. Эронларда "зарания", ҳиндларда "ҳираня"- тилло дейилган"[6].

Ахура Мазда эзгулик йўлида бутун олам ҳукмдори сифатида кўрилади.

Эрон авестологи Баҳром Фархушийнинг “Ёддоштхое готхо”, яъни “Готларнинг иловалари” китобида қуйидагича келтирилади:

، در پهلوى مس (مسمغان = مسمغان يعنى بزرگ مغان، در لهجه ماز مه = مژ - ۶
درى: لهجه زرتشتيان ايران مامس و بامس يعلى مادر بزرگ و پدر بزرگ)، در فارسى مه يعنى و واژه ها؛
مهتر و مهترى و مهست و مهى و مهين يعنى بزرگتر و بزرگترى و بزرگترى و بزرگى و بزرگى در برابر
کيه (کوچک) و کهتر و کهترى و کهى کهين است. در بند ۲ از هات ۳۰ در بند ۳۱ از هات ۴۶ نيز بواژه
مژ ماز (= خوريم) [7].- [بزرگ].

“Meḫ = маздар паҳлави мас (масмағон-масмағон), яъни бўзорг мағон, дар лаҳжейи дари: лаҳжае зардуштоёни эрон манас ва бомас, яъни модар бўзорг ва педар бўзург) дар форси меҳ, яъни бўзург ва вожеҳое меҳтар ва меҳтари ва меҳест ва меҳи ва меҳон, яъни бўзургтар ва бўзургтари ва бўзоргтаринва бўзурги ва бўзург дар баробар кие ва кеҳтар ва кеҳтари ва кеҳи ва кеҳиён аст, дар банд 2 аз ҳот 30 ва дар банд 14 аз ҳот 46 низ бевоже маз(=бўзург) бар хўрим”.

Маз “Авесто” маз, паҳлавий тилида мас(мас-мағон=масмағон), яъни катта мағон, дарий лаҳжасида, яъни эрон зардуштийлари момос ва бомос, яъни катта она ва катта ота) форс тилида меҳ – катта деганидир. Меҳ сўзи меҳтар, меҳтари ва меҳест ҳамда меҳи ва меҳиён шаклларида даражаланади. Яъни катта, каттароқ ва энг каттаси. шаклидадир. Агар буни кичик сўзига нисбатан кўлласак, кеҳтар, кеҳтари, ва кеҳи ва кеҳиёндир.

(46-готнинг 14-банди ва 30-готнинг 2-банди маз бўлиб келган).

Ахура Мазда катталарнинг каттаси бутун эзгу борлиқни ва унинг ривожу равнақини таъминлашга ҳизмат қилувчи барча эзгу маъбудларни яратган азал мавжуд зотдир.

Упанишадларда ॐ, яъни Ом эзгулик категорияси ҳисобланади. Даствлаб ॐ, яъни Ом эзгулик категориясига “Чхандогя” (छान्दोग्योपनिषद्) Упанишадида дуч келамиз. Бу жараён устоз ва шогирд ўртасидаги суҳбат тарзида келтирилган. Шогирд ўзига маълум бўлмаган сирли билимлар ҳақида саволларни бирма-бир сўрайди. Устоз Ригведа ва Яжурведадан далиллар келтириб 6 та савол-жавобнинг бешинчисида ойдинлик киритган. Айнан бунда бешинчи савол-жавобда Ом эзгулик категориясига тўхталган.

ॐ, яъни Ом ёки АУМ атамаси Брахманнинг табиати ва унинг аниқ характерини билдиради. Упанишадларда бу тушунча аниқ, кенг ва тўла символдир ва бешинчи саволда қуйидагича аниқланади.

Бир куни Саибя Сатякама устозидан сўради: “Нима учун инсонлар ҳаётининг сўнгги пайтларида Омга мурожат қилишади? У нима?”. Устоз жавоб берди: “ Ом яъни АУМ – Брахманнинг табиати ва унинг аниқ характерини билдиради. АУМ – бу аниқ, кенг ва тўла символдир. У юқори руҳнинг учта сифатини билдиради.

“А” - бу Брахман – яратувчи,

“У” - бу Вишну – ҳимоя қилувчи,

“М” – бу Шива – вайрон қилувчи.

Ом бу ҳаётнинг асосий белгиси ҳисобланади”[7].

Шунингдек, Упанишадлардаги ॐ(АУМ) эзгулик ғояси бевосита тинчлик тушунчаси билан боғлиқдир.

Ҳиндуизм фалсафасига кўра, борлиқ, дунё ва умуман ҳар бир нарса аввал яратилади, маълум вақт яшайди, яъни сақланади, кейин эса, яксон бўлади. Мана шу жараён хинд диний-фалсафий қарашларида уч маъбуд номи билан ифодаланган: Брахма – яратувчи, Вишну – сақловчи ҳамда Шива – яксон этувчи маъбудлар номи билан ифодаланган.

ॐ(АУМ) бу ҳаётнинг асосий белгиси ҳисобланади ва юқори билим тушунчаси билан ифодаланади.

ॐ पूर्णमदः पूर्णमदं पूरर्गमिदं पूर्णात्पूर्णमुदच्यते ।

पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥

ॐ शांतिः शांतिः शांतिः ॥[8]

Таржимаси: Худо! У ноаниқ мукамаллик билан биргаликда аниқ мукамалликдир. Ҳеч қандай тўсиқсиз у қайтадан яратиш жараёнини давом эттиради. Худо – тинчлик, тинчлик, тинчлик!

Юқоридаги санскрит тилидаги матн таржимасидан кўриниб турибдики, ॐ(АУМ) тинчлик ғояси сифатида Худонинг сифатларидан бири эканлиги таъкидланмоқда.

Тангри таолонинг яратувчанлик қудрати яккаю ягоналиги, иродаси ҳамда фаолиятининг тарғиботи доим асосий ўринда турган. Ўз динлари доирасида халқлар ва миллатлар илм-фан тарққиётига ўз хиссаларини қўшиб келишган.

Масалан, XI асрларда яшаган араб-испан файласуфи Соед Андалусий “Табакот ул-умам”да юқорида келтириб ўтилган, яъни дунё илм-фани ривожига ҳисса қўшган 8 миллатнинг ҳар бирини алоҳида таҳлил қилган, уларнинг урф-одатларини, табиий ва географик муҳитини тасвирлаган, уларнинг тиллари ҳамда динларидаги асосий принципларини муҳокама қилган ва ушбу миллатларнинг келиб чиқиш тарихини қисқача баён қилиб берган.

Масалан, муаллиф форс халқининг тарихига тўхталиб, қуйидагиларни ёзади: " ... و ذكر بعض علماء الاخبار أنّ الفرس في أوّل امرها كانت موحدّة على دين نوح عليه السلام ثمّ هم الصابئيون فاعتقدوه نحو الف سنة و ثمانمائة سنة الى ان تمجّسوا جميعاً.

و كان سبب تمجّسهم ان زرادشت الفارسي ظهر في زمان يستاسب ملك الفرس و دعا الى دين المجوسية من تعظيم النار و القول بتركيب العالم من النور و الظلام و اعتقاد القدماء الخمسة التي هي عندهم: البراءة و ابليس و الهيولى و الزمان و المكان..."

Таржимаси: ... Баъзи хабар келтирувчи олимлар эслатиб ўтадики, форслар дастлаб Нуҳ Алайҳиссаломнинг динларида бўлишган. Сўнг улар (форслар) мажусийлик (олов ва қуёшга ибодат қилувчилар) динига эътиқод қилгунларига қадар, яъни тахминан 1300 йил давомида собийликка

(исломгача Қуйи Месопотамияда яшаган осмон ёритувчиларига топинадиганлар дини) эътиқод қилиб келганлар.

Уларнинг мажусий бўлишига сабаб эса форсий Зардуштдир. У Форс шоҳи Ястасиб даврида яшаган ва у форсларни оловни улуглашга чорлайдиган мажусий динга даъват қилган. У олам зулмат ва ёруғликдан иборат эканлигини, ҳамда қуйидаги 5 нарсага ишонини кераклигини айтиб ўтган:

1. Яратувчи (Борий, Холиқ) га
2. Иблисга
3. Ҳаюлога
4. Маконга.
5. Замонга[9]

Юқоридаги Соед Андалусийнинг фикрларидан ҳам кўриниб турибдики, Яратувчига бўлган ишонч биринчи ўринда турибди.

Сўнгги Упанишадларда келтирилишича, ॐ(АУМ) тушунчаси अहिंसा(аҳимса) тушунчаси боғлиқ равишда тушунтирилади. Яъни, अहिंसा(аҳимса) – бу халқнинг тинч холатини, уни азоб–укубатларга сабр билан бардош беришини билдиради.

इतिहास सतत युद्धों का एक लेखा है, पर हम नया इतिहास बनाने की कोशिश कर रहे हैं। मैं ऐसा इसलिए कह रहा हूँ, क्योंकि जहाँ तक अहिंसा का सवाल है - मैं राष्ट्रीय मानत का प्रतिनिधित्व करता हूँ। तलवार के सिद्धांत को मैंने खूब सोच-विचार करने के बाद छोड़ा है। उसकी सम्भावनाओं का मैंने हिसाब लगाया है, और मैं इस निष्कर्ष पर पहुंचा हूँ कि जंगल के कानून की जगह, प्रबुद्ध प्रेम के कानून की स्थापना ही मनुष्य की नियति है।[10]

Таржимаси: Тарих бу муттасил давом этиб келаётган урушларнинг гувоҳидир, лекин биз янги тарихни яратишга ҳаракат қиляпмиз. Мен шунинг учун айтяпман, қачонки, Аҳимса ҳақида савол кўтарилса, мен миллатга вакиллик қиламан. Қилич кўтариш пиринсипини ўйлаб, шу қарорга келгандан сўнг уни танладим. Унинг имкониятларини ҳисоблаб чиқиб шу хулосага келдимки, ёвузлик ўрнига севги муҳаббатни ўрнатиш, бу инсоннинг бурчи. Инсонга хос нарса бир-бирига севги муҳаббатда бўлишдир.

Айнан, бу каби тинчлик ғояси қадимдан то ҳозирги давргача давом этиб келаётган барча уруш ҳамда цивилизатсия жараёнларининг кураш ғояси сифатида кўриб келинмоқда.

Бугунги куннинг энг олий қадриятларидан бири бўлган тинчлик ҳақида шуни таъкидлаш мумкин: “енг муҳим вазифамиз – мамлакатимизда тинчлик ва фаравонликни мустаҳкамлаш, одамларни, халқимизни ҳаётдан рози қилишдан иборат”[11].

Аҳура Мазда ва АУМ “Авесто” ва Упанишадларнинг ҳар бир қисмида учрайдиган бош эзгулик категорияси ҳисобланади.

Яратувчи ҳамма дин ва таълимотларда сўзсиз улуғланиб келган. Бугунги замонавий дунёда ҳам бу онгу-шууримиздадир.

“Авесто”да бўлса:

“Ей Мазда! Эй улвий оламнинг уруғи – асоси – бунёди!

Ибтидода ёзуқ қўлларим билан сенга намоз келтурурман, истагим беҳрўзлик ва шодмонлик.

Зора, Ашаҳ – Ҳақиқат амоли, буткул донишмандлик ва эзгу ният лобилан Гўшварван – олам руҳини хушнуд айласам!”[12].

Юқорида келтирилган Мазда – асл авестовий шакл бўлиб, “Ахурах Маздах”. У Ашаҳ ва яхшилик оламининг бунёдкори, бутун эзгулик ва поклик оламини яратган қудрат. Форс тилида “Ахурах Маздах” бўлиб, дастлаб жуз санскрит тилида “Асура” бўлиб қадимги ҳинд асотирларида бир гурух девларнинг номини ифодалаган. “Мазда” форс тилида “хушёр”, “доно”, “огоҳ” маъноларнинг билдирса, Санскрит тилида ҳам шу маъноларни билдирган “мизос” сўзи аслида “Мазда” демакдир.

Ҳар икки сўз бириктириб қўлланилганда “Доно Сарвар”, “Хушёр Яратувчи” маъноларини билдиради. “Авесто”да келтирилган “эзгу ният” тушунчаси “вуҳмана” номи билан келиб, Баҳман – эзгу Ният одамларини ақл-тадбир билан баҳраман айлаб, уни яратувчига қовуштиради. “Тоҳ”ларда Баҳман – Ахура Мазданинг оғли сифатида келтирилган.

Хулоса. “Авесто” ва Упанишадларда фикрлар жамулжамлиги дуал концепсияга асосланади. Шу жиҳатдан оладиган бўлсак, эзгулик ва ёвузлик ўртасиги кураш барча даврларда бўлиб келган. Эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги зиддият инсоннинг биологис ва руҳий табиати орасидаги зиддиятдан пайдо бўлади. Ажабки, ҳайвонлар орасида бу икки тушунча аҳамиятга эга эмас. Масалан, бўри гўшт емаса, очдан ўлади, катта балиқлар кичик балиқларни еб турмаса, нобуд бўлади. Дарахтлар ҳам кенглик ва нур талашиб, бир-бирига қасд қилишади. Кишилик жамиятида эса барча давр ва халқлар учун ўзгармас бўлган муқаддас қонун - чекловлар бор. Инсонлар жамиятида аёллар, болалар, ногиронлар ва кексаларга шавқатли бўл, дейилади. Ҳатто бу нарсалар қонун йўли билан ҳимоя қилинади.

“Авесто” ҳамда Упанишадлар жаҳон халқлари тарихий тараққиётида инсоният сивилизатсиясининг муҳим манбаи бўлиб хизмат қилади. Улар фалсафаси ҳаракатдаги дунё, бутуб мавжудот, жонли ва жонсиз оламга нисбатан инсон муносабатларини ақл-идрок, чексиз тафаккур орқали баркамоллаштириш ғоясини ўзида мужассам этади. Инсонга ҳиссий олам билан фикрат дунёсининг синтези шаклида таъсир ўтказиши ҳамда инсонга ҳос бўлган поклик, эзгу ният, покиза туйғу, тупроқни муқаддас билиш, Ватанни англаш сингари олийжаноб фазилатларни юксак ахлоқий меъёрлар ва тафаккур тарси орқали ифода этади. Ушбу тадқиқотимиз доирасида тадқиқот натижаларидан монографиялар яратишда, ўқув қўлланмалари, методик ишланмалар тузишда, дарсликларнинг тегишли қисмларини ёзишда фойдаланиш мумкин. Шунингдек, олий ва ўрта-махсус ўқув юртлири учун махсус курслар жорий этиш мўлжалланмоқда. Бундан ташқари, тадқиқот материаллари асосида матбуот, радио, телевидение орқали эзгулик тарғиботи ишларини олиб бориш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тарққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – Б.504-505.
2. Беруний А.Р. Танланган асарлар. 1-жилд. - Тошкент: “Фан”, 1968. – Б 237.
3. Махмудова Г. Авестонинг фалсафий моҳияти. – Тошкент: “Ношир” нашриёти. 2015. – Б 18.
4. Сыркина А.Я. Упанишады. Перевод и передисловие. – М.: Наука, 1967. – С. 3.
5. ҒафуровБ.Г. Точикон: Таърихи қадимтарин, рқадим, асри миёна ва давраи навю - Душанбе: Дониш, 2008.- Саҳ.35.
6. ҒафуровБ.Г. Точикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи навю - Душанбе: Дониш, 2008.- Саҳ.36.
7. ۱۳۳۶ ۰ مهر ماه. یاد داشتھی گاتها. از انتشارات انجمن ایرانشناسی. مهر ماه ۱۳۳۶ // Барҳом фарҳуший. Готларнинг иловалари. – эрон: “Ероншунослар анжумани”. 1957. (Ҳижрий 1336-йилнинг меҳр ойи) – Б 56..
8. ईशापनिषद(ИИ:И) दिल्ली. 1914. – П.7.
9. ۱۹۱۲. صاعد بن صاعد اندلسی . طبقات الأمم. – بيروت، ۱۹۱۲. // Соед ибн Соед Андалусий. Табақот ул-умам. –Байрут, 1912. –П. 17.
10. गांधी ने कहा था 45, (सम्पूर्ण गांधी वाङ्मय (खण्ड 65), पृ 388)
11. Мирзиёев Ш. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – Б. 53.
12. Авесто: тарихий адабий ёдгорлик / Н.Жўраев; таржимон А. Маҳкам. – Тошкент: Ғафур Ғулум номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2015, - Б. 34.

СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИ ТУШУНЧАСИНИНГ МАЗМУНИ

Р. Тешабоев

Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни
илмий-методик таъминлаш,
қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш
маркази Фарғона филиали ўқитувчиси

Бугунги кунда мамлакатимизда соғлом турмуш тарзини қарор топтириш долзарб масалалардан ҳисобланади. Шу боисдан бу жараённи ўрганишга барча ижтимоий-гуманитар фан вакиллари жалб қилиш муҳим аҳамиятга эга. Чунки ҳукуратимиз томонидан соғлом болани тарбиялашда нафақат унинг саломатлиги балки жисмоний жиҳатдан камчилик ва нуқсонларга эга бўлмаслиги масаласига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бунда боланинг тўлиқ ҳолатдаги жисмоний, маънавий-ахлоқий ва моддий жиҳатдан таъминлашни алоҳида ҳисобга олиниши устувор вазифа сифатида белгилаб қўйилмоқда. Дарҳақиқат мамлакатимизда соғлом турмуш тарзини турли жабҳаларда шакллантириш масаласида эътиборли ишлар амалга оширилмоқда ва бу борада бир қатор ютуқлар қўлга киритилмоқда. Бироқ, бу борадаги ислохотларни янада кучайтириш муҳим ҳисобланади.

Замонавий фалсафий адабиётларда соғлом турмуш тарзини шакллантиришда ижтимоий-маданий қадриятларнинг ўрни масаласига алоҳида эътибор берилмоқда. Ўз навбатида соғлом турмуш тарзи ва соғлом болани тарбиялаш ўртасидаги ўзаро ижтимоий-маданий муносабатларни бир бутун тизим сифатида ўрганиш муҳим масалалардан ҳисобланади. Шунинг учун ҳам келажакда бу ўзаро боғланган ва бир-бири билан бутунликни ташкил қилувчи ҳолатдаги муносабатларни ҳолисона ўрганиш долзарб аҳамиятга эга.

Соғлом турмуш тарзини фалсафий-маънавий, психологик мезонларини қўйидагича таърифлаш мумкин: - оилада, таълим масканлари ва жамоат жойларида ёш қизлар ва аёлларнинг кийинишларига алоҳида эътиборни қаратиш; - оилада ва жамоат жойларида ёшларнинг муомала маданиятини шакллантиришда соғлом турмуш борасидаги халқимизнинг ўзига хос анъаналари ва қадриятларини, оталар ва момолар ўғитларини алоҳида соғлом маънавиятли оилалар тажрибасини ибрат омили сифатида кенг тарғиб этиш; - ёшларни спортга, жумладан, оилавий спортга ижобий муносабатини шакллантиришда мамлакатимизда амалга оширилаётган тадбирлар, оилавий спортчилар анъаналаридан фойдаланиш; - оила аъзоларида, биринчи навбатда ёшлар орасида ҳаёт моҳиятини англаш, умр қадриятини эъзозлаш, ҳаётий фаолиятни оқилона ташкил этиш маданиятини шакллантириш; - ислом фалсафасидаги орасталик ва озодалик тамойилларини омма орасида тарғиб этиш орқали сув, ҳаво, ер ва сув қадриятлари борасида ижтимоий фикрни шакллантириш.

Саломатлик фалсафасининг шаклланиши соғлом ва халқчил маросимлар, урф-одатлар ва миллий доимий қадриятлар билан бевосита боғлиқ. Соғлом турмуш тарзи ҳаёт кечиришнинг мақсадга мувофиқ равишда ташкил этиш, умр қадрини

англаб етишни назарда тутди. Соғлом турмуш тарзи ёмон иллатлар билан келиша олмас экан, оилавий шароитни яхшилаш, яъни ундаги маънавий-психологик муҳитни барқарорлаштириш муҳим вазифалардан бўлиб қолаверади. Шу туфайли ҳам одамларга нафақат давлат, нодавлат ва жамоат ташкилотларининг, балки оиланинг долзарб муаммоси эканлигини кишилар онгига етказиш лозим.

Соғлом турмуш тарзини шакллантиришнинг асосий йўналишлари жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти таълимоти бўйича: тўғри оқилона овқатланиш, ҳаракатли турмуш ва бадан-тарбия, жинсий тарбия, соғлом оила, руҳий осойишталикни таъминлаш, зарарли одатлардан тийилиш, шахсий ва жамоат гигиенасига риоя қилиш. Шарқда қадим-қадимдан оила муқаддас даргоҳ саналган. Агар оила соғлом ва мустақкам бўлса, жамиятда тинчлик ва ҳамжиҳатликка эришилади. Маҳалла, юрт мустақкам бўлсагина, давлатда барқарорлик ва осойишталик ҳукм суради. Зеро, оила фаровонлиги миллий фаровонлик асосидир, деб таъкидлаганди Президентимиз Ислам Каримов. Оила қураётган ёшларга оила қонунчилиги асослари, соғлом турмуш тарзи, фарзандлар тарбиясига оид билимларни ошириш бугунги куннинг долзарб вазифаларидан бири бўлиб келмоқда. Чунки, ҳозирги кунда оила қонунчилиги, эр ва хотиннинг вазифаси, маъсулиятли оила саводхонлиги, тиббий маданият каби тушунчаларга эга бўлмай турмуш қураётган ёшлар ҳам учраб туради.

Бугунги кунда саломатлик масаласи фақат ёш авлоднинг ўзига тегишли бўлган масала сифатида қаралиб, бу тушунча умумий кўринишда баҳоланганда эса бутун жамиятнинг яшаб қолиш имкониятларини амалга оширишнинг муҳим омили ҳисобланади. Ёшларнинг саломатлик масаласига бўлган муносабатлари ўзига хос маънавий-ахлоқий тизимни ифодалайди. Ва унинг ижтимоий-маънавий муҳитда турли хил ҳодисаларга нисбатан танлаш алоқаларини, яъни саломатликка ижобий таъсир кўрсатувчи ёки аксинча саломатликни йўқотишга олиб борувчи ҳолатларни танлашни, шунингдек индивид томонидан ўзининг маънавий-ахлоқий тарбиясини маълум даражада баҳолаш имкониятлари кўринишида акс этади. Дарҳақиқат, сўнгги вақтларда аҳолининг айниқса ёшларнинг саломатлиги масаласига турли хил фанлар томонидан қизиқиш даражаси ортиши кузатилмоқда, бу ҳолат бевосита саломатликка экологик, ижтимоий - иқтисодий, ижтимоий - сиёсий, ижтимоий - маданий ва бошқа омилларнинг таъсир даражаси ортиб бориши билан боғлиқ ҳисобланади. Ижтимоий - демографик, ижтимоий - сиёсий ва ижтимоий - маданий ҳамда маънавий-ахлоқий омилларнинг аҳоли саломатлиги шаклланишига таъсири ижтимоий фалсафанинг ўзига хос тадқиқот предмети ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Н.Усмонов. Социология. Маърузалар матни. ФарПИ, 2009 йил.
2. М.Тешабоев. Соғлом бола ва соғлом турмуш тарзи. Монография. Тошкент, 2014 йил.
3. Д.Шарипов. Валеология. Услубий кўрсатма. Тошкент, 2016 йил

ТАРИХ САҲИФАЛАРИДАГИ ИЗЛАНИШЛАР

SAUDIYA ARABISTONIDAGI O'ZBEK MUHOJIRLARI TARIXI

Sanoqulova Maftuna Iskandar qizi

Buxoro davlat Universiteti "Jahon tarixi" kafedrasida magistranti

Hozirgi kunda zamon zayli va taqdir taqazosi bilan ming minglab vatandoshlarimiz o'zga yurtlarda istiqomat qilishmoqda. O'zbekistondan o'zga yurtlarda yashayotgan o'zbeklar orasida Saudiya Arabistonida yashaydiganlar ham talaygina qismni tashkil etadi. Eng avvalo shuni alohida takidlash kerakki, turli mamlakatlarda yashovchi O'rta Osiyo millati vakillari faqatgina tijorat, hunarmandchilik, harbiy, chovachilik kabi sohalar bilan shug'ullanib qolmay fan, adabiyot, san'at sohasida ham ancha salmoqli ishlarni amalga oshirdi. Ular orasidan madaniyat jonkuyarlari yetishib chiqdi. Afg'onistondan Saudiya Arabistoniga ko'chib o'tgan vatandoshimiz Mubashirxon Solmoniy- Kosoniy tarixiy adabiyotlar va arab yozuvidagi manbalardan foydalanib uch jildli "O'rta osiyo tarixi" kitobini yozgan. U o'zi yashovchi Axbo shahridan Madinaga borib, Abdulqodir Marg'inoniy nomli vatandoshimizning "Maktabi imon" nomli kutubxonasiga qarashli matbaada o'z kitobini nashr ettirib xorijdagi o'zbek vatandoshlarga tarqatgan. Yana bir hamyurtimiz til muammolari bilan shug'ullanuvchi Yoqubxon Yo'ldosh Maxjuriy "Til yo'rig'i" kitobining muallifi. Saudiya Arabistonidagi Makka shahri UM- ul Qaro universiteti professori, doktor Muhammad Said Hasan, muallimlar tayyorlash maktabining ustози доктор Muhammad Umar Toshkandiy kabilar o'zlarining bir qancha risola va maqolalarini arab mamlakatlarida e'lon qilganlar. Saudiya Arabistonidagi o'zbek vatandoshlarning ziyolilar orasidagi mavqei to'g'risida vatandoshimiz Abdulhakim Xalifa Ismoiliy shunday degan edi: "Mamlakatimizda (Saudiyada) hamyurtimiz bo'lgan Abdulazim Abdulfattoh qori Qo'qondiy, Muhammad Said Hasan qori, No'mon Toshkandiy singari din arboblari va olimlar bilan faxrlanamiz. Bu ulug' insonlar nomi arablar o'rtasida ham hurmat ehtirom bilan tilga olinadi"[3]. Bundan tashqari yana bir vatandoshimiz Zuhuriddin Mirzaobid Turkistoniy (Saudiya Arabistonilik jarroh) 1930-yilda O'shda o'rtahol dehqon oilasida tug'ilgan. 1931-yilning otasi majburan jamoaga a'zo bo'lishni istamay Xitoyga (Shin-jong viloyatiga) ketgan. Zuhuriddin Turkistoniy avval Kashmirda (1936) Pokiston, Afg'onistonda yashagan. Hozir Saudiya Arabistonining ar-Riyot shahridagi o'ziga to'q oilaning boshlig'i. "Men O'zbekistonni 8 yoshimda tark etganman. O'lkam ko'z o'ngimda go'zal jannat sifatida har doim gavgdalanadi. Men ko'p mamlakatlarni kezdim, lekin vatanim haqida mudom o'ylayman. Bizga taqdir shuni ravo ko'rgan ekan, nima qilar edik", - deb yozadi Saudiya Arabistonidan Mo'minjon Andijoniy. Bular singari voqeaviy taqdirlarni ko'plab keltirish mumkin[2].

Xorijda o'zbek va o'zbek vatandoshlar tomonidan yaratilgan madaniyat o'zbek xalqi vakillari tomonidan yaratilar ekn, umumo'zbek madaniyatining ajralmas qismi sifatida qaralib, O'zbekistonda o'rganilsa foydadan xoli bo'lmaydi.

Jamiyatimizda xalq ommasi siyosiy ongining tobora o'sib borishi, xalqlarning insoniy

manfaatlar yo'lida birgalikda harakat qilishga intilib borishi, mamlakatlar o'rtasidagi munosabatlardan kengroq xalqaro aloqalarga amaliy kuch-qudrat baxsh etmoqda. Afg'onistonlik akademik Asadulla Habib ta'kidlaganidek: "hukumatlar o'rtasidagi munosabatlar har doim bir xil bo'lavermaydi. Bugun yaxshi , ertaga yomonlashishi mumkin. Xalq munosabati esa abadiy, hech vaqt buzilmaydi. Imkoniyat cheklanishi mumkin ,lekin qalblarning cheklanishi mumkin emas"[4].

1990-yil ijodiy safar bilan Saudiya Arabistoniga borgan O'zbekistonlik shoira Umida Abduazimova 1990-yil 7-iyundagi "Vatan merosi" ruknidagi radioeshittirishda Damashq markazidagi do'konlardan birida : "Samarqand " deb yozib qo'yilganligi, ushbu rasta egalari va savdo-sotiq qiluvchilar aka-uka o'zbeklar bo'lib, ular ota-bobosi O'zbekistondan ekanliklarini xotirlaydi. Saudiyadagi o'zbek yigitlari shoira bilan suhbatda : "Hamma narsamiz bor , otamiz ham, bobomiz ham o'tgan yili (1989-yil)vafot etdilar. Har ikkalalari ham 20 kun o'zlarini bilmay yotdilar . Xayollarida Samarqandda yurar edilar ", - deb xotirlaydilar [5]. Saudiya Arabistonidagi o'zbeklar o'zbek tilini, o'zbekona xususiyatlarni saqlab qolish bilan birga ,ajdodalar mehnati va farzandlarga e'tibori tufayli O'zbekistonga mehr -muhabbatni ham o'z vujudlariga singdirdilar .

1950-1980-yillarda muhojir o'zbeklar sovet mafkurasi asosida baholanib , "sotqin", "vatan xoini" deb qaralgan paytlarda Saudiya va SSSR munosabatlaridagi iliqlikdan foydalanib, turli mamlakatlardagi o'zbeklar ota-bobolari yurti - O'zbekistonga Sovet Ittifoqining Suriyadagi elchixonasi yordamida tashrif buyurib qavm-qarindoshlari bilan yuz ko'rishganlar. Arxiv hujjatlarida SSSRning Damashqdagi elchixonasiga bu borada murojaat qilganligi bilan bog'liq ma'lumotlar keltirilgan.

Shuni ta'kidlash joizki, mamlakatlar o'rtasida chegarani mustahkamlash yoki hukumatlarni bir biridan ajratish mumkin , ammo bir biriga yaqin bo'lgan qalblarga to'siq qo'yib bo'lmaydi. Ikkinchi jahon urushidan keyin barcha davlatlarni milliy etnik muammolar qamrab olgan bir davrlarda Saudiya Arabistonidagi o'zbek vatandoshlarimizga ham ancha qiyin davrlar bo'ldi. Ularga bo'lgan munosabat tubdan o'zgardi.

1991-yilda Sobiq ittifoq parchalanib ketgandan so'ng barcha jabhalarda yangi imkoniyatlar eshigi ochildi desak also mubolag'a bo'lmaydi. O'zbekiston mustqilikni qo'lga kiritgandan so'ng muhojir o'zbeklar astasekin o'z yurtlariga qayta boshlashdi. Saudiya Arabistoni O'zbekiston mustaqilligini 1991-yil 30-dekabrda tan oldi va 1992- yil fevral oyidaikki davlat o'rtasidadiplomatic munosabatlar o'rnatildi.1992-yil noyabrdan Jidda shahrida O'zbekiston Respublikasi konsulxonasi faoliyat boshladi. 1994-yilkonsulxona bosh konsulxona darajasiga ko'tarildi. 1995-yil mayda Ar-Riyod shahrida O'zbekiston elchixonasi ish boshladi. 1997-yil martda Toshkentda Saudiya Arabistoni elchixonasi ochildi. Bu elchixonalar ikki davlat fuqorolari uchun muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda. Jumladan endi Sauydiya Arabistonidagi o'zbeklar bermalol Ar-Riyoddagi elchixonaga murojaat qilishlari mumkin [6].

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017-yil 20-21-may kunlari Saudiya Arabistoni Podshohi Salmon bin Abdulaziz Ol Saud ning taklifiga binoan Ar-Riyod shahriga tashrif buyurib, arab-musulmon mamlakatlari va AQSH sammitida ishtirok etdi. Uchrashuiv so'ngida ikki davlat rahbarlari bir birining hududida yashayotgan insonlar taqdiri xususida so'zlashib, iliq fikrlar eshitishdi. Ushbu safar ikki mamlakat o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar ochdi .

Davlatimiz rahbarining 2019-yil mart oyidagi tashriflari ham ikki davlat fuqorolari uchun muhim voqelik bo'ldi. Davlatimiz rahbari tashrif doirasida 2019-yil 25-mart kuni Abu-Dabi shahridagi Shayx Zoid bin Sulton ol Nahayon maqbarasi va masjidini ziyorat

qildi. "Vohat al-Karoma" yodgorligiga gulchambar qo'ydi [1].

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Saudiya Arabistonidagi o'zbek xalqi ikki davlat hududida yashagan davrlarida ham o'zlaridan yaxshi nom qoldirishga ulgurishdi. O'zbek muhojirlari taqdiriga ikki davlat ham befarq qaramadi. O'zbekiston mustaqilligi yillarida bu borada ko'plab amaliy ishlar amalga oshirildi.

Adabiyotlar

1. Mirziyoyev.Sh.M. BAАga tashrif doirasida erishilgan kelishuvlar ikki tomon manfaatlariga xizmat qiladi// Xalq so'zi. 2019.- 25 mart
2. Axmedov B. O'zbeklar. " Muloqot" 1991-yil 1-son.
3. Hayitov Sh.A. va boshqalar.Xorijdagi o'zbeklar. Toshkent "Fan" 1992.
4. O'zbek muhojirligi tarixidan lavhalar. Farg'ona 1998.
5. "Vatandosh" radoistansiyasi materiallari. 1990-yil "vatan mehri" ruknidagi "Suriyaga safar "eshittirishi
6. Xalq so'zi.2017-yil 20-may.

ТУРКИСТОН ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРЛИГИДА СУД ТИЗИМИ (ХАЛҚ СУДЛАРИ)

Ўзбекова Садоқат Примовна

ТҲИМИ академик лицейи ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Мазкур илмий мақолада Туркистон генерал-губернаторлиги даврида ўлкада фаолиятда бўлган суд-ҳуқуқ тизими XIX аср охири -XX аср бошларидаги манбалар асосида очиб берилди. Хусусан, ўтроқ ва кўчманчи аҳоли учун амалда бўлган қозилик-халқ судларнинг фаолиятига алоҳида эътибор қаратилди.

Таянч сўзлар: Низом, суд тизими, қозилар, халқ судлари, бий судлари, мустамлака, инстанция, суд ҳукм, сайлов.

*Тарих улкан омонат ҳисобланади,
бўлиб ўтган ҳодисотларни омонат билиб,
уларни келажак авлодларга етказиш ҳар бир
жамиятнинг ва унинг илми аъзоларининг бурчидир.
Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф*

Мустақиллик йилларида мустамлака ва мустабид совет даврларида сохталаштирилган тарихимизни холисона ва ҳаққоний равишда ўрганишга кенг имкониятлар яратилди. Ўзбек халқининг узоқ ўтмишга эга давлатчилик тарихини билиш ва тадқиқ этиш келажак авлодларда ватанпарварлик туйғусини оширишга хизмат қилади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев "Буюк тарихда ҳеч нарса изсиз кетмайди. У халқларнинг қонида, тарихий хотирасида сақланади ва амалий ишларида намоён бўлади. Шунинг учун ҳам у қудратлидир. Тарихий меросни асраб-авайлаш, ўрганиш ва келгуси авлодларга қолдириш давлатимиз сиёсатининг энг муҳим устувор йўналишларидан биридир"[1:29]–дея таъкидлагани юқоридаги фикримизнинг далилидир. 130 йиллик мустамлака даврида ўзбек халқи оғир синовларни бошидан кечирди ҳамда айнан шу даврни чуқур ёритиш бугунги куннинг долзарб вазифаларидан саналади. Юртимизда Ҳаракатлар стратегияси доирасида белгиланган вазифалар ичида суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ этиш алоҳида ўрин эгаллаган. Зеро, суд тизими жамиятда адолат устуворлигининг кўзгуси сифатида баҳоланади. Шундай экан, суд тизимининг ўзбек жамиятида тарихий даврлардаги фаолият жараёнини тадқиқ этиш долзарб масала ҳисобланади.

Айниқса, Чор Россияси мустамлакаси даврини чуқур таҳлил этиш ҳамда мазкур давр тарихининг ҳаққоний солномасини яратиш соҳасида тарихчи олимлар томонидан муайян ишлар амалга оширилди. Шундай бўлсада, бу даврнинг ҳали очилмаган жиҳатлари кўп эканлигига аминмиз. Зеро, "Мустамлакачилик зўравонлиги тарихий даври кўп жиҳатдан ҳали "оқ доғ"лар ва "қора ўпирилиш"лар билан ажралиб туради"[2:5].

Туркистон ўлкаси XIX асрнинг 60-йилларидан бошлаб чор Россиясининг

сиёсий таъсирида эканлигини мустамлакага хос бўлган "Низом"ларда (1865, 1867, 1871, 1873, 1882, 1884, 1886, 1908, 1912, 1916 йилларда қабул қилинган) ҳарбийлашган бошқарув тизимини ташкил этгани билан характерланади[3:190]. Жумладан, суд тизимида 1865 йил 6 августда қабул қилинган "Туркистон вилоятини бошқариш тўғрисидаги Вақтинчалик Низом"га кўра, ўтроқ аҳоли учун қозилик судлари, кўчманчи аҳоли учун эса бийлик судлари хизмат қиладиган бўлди[4:33] Мустамлака ҳокимиятининг манфаатларини кўзлаган ҳолда қозилик судлари тизими таркибий қисми қисман ўзгартирилиб сақлаб қолинди, аммо ваколоти кескин қисқартирилиб, фақатгина майда жиноятлар, маҳаллий аҳолининг ижтимоий-диний, маиший ҳаётига тааллуқли ички ишларгина қолдирилди. "Низом"нинг 182-бандида кўрсатилишича судларнинг тузилишидаги ўзгаришлар натижасида қозикалон лавозими бекор қилинди ва барча қозиларнинг ҳуқуқлари тенглаштирилди, яъни, хонликлар давридаги қозилик судидаги иерархияни тугатиб, қозиларни мустабид ҳокимият томонидан тўғридан-тўғри назорат қилиш имконини берди[5:45]. Шунингдек, қозиларни ҳар уч йилда бир марта сайлаш тартиби жорий қилиниб, даъвогарга аризасини кўриб чиқишлари учун даъвогарнинг ўзи кўпроқ ишонадиган қозига мурожаат қилиш ҳуқуқи берилди. Қозилар судини сақлаб қолиш билан чор ҳукумати ўзини маҳаллий туб ерли халққа нисбатан катта "ҳиммат" кўрсатганини ҳокимият тариқасида кўрсатмоқчи бўлади. Аммо, мустамлакачилик сиёсатига асосланиб, жиноят ишларини қозилар суди кўриши ман қилиниб, бу каби ишлар чор ҳукумати судларида кўриладиган бўлди. Туркистон ўлкасини идора қилиш низоми лойиҳасини тузган комиссия бунинг сабабини шундай тушунтиради: "Ўлкада ҳарбий ҳокимият билан маъмуриятни иккига ажратмасдан идорани бир қўлда сақлаш лозим эди. Шунинг учун комиссия ўлкани идора қилиш ишини ҳарбий ҳокимиятга топширишни лозим топди. Қозилар суди масаласига келганда эса "сиёсий аҳамиятга эга бўлмаган, лекин ерли халқнинг ички ҳаётига тегишли бўлган ишларни одат бўйича кўриш керак""[6:16] деб таъкидлайди.

1867 йилда Россия империяси Ўрта Осиёда ўз ҳукмронлигини анча мустаҳкамлаб олгандан сўнг, ўлкани Оренбург генерал-губернаторлиги таркибидан чиқарди ва империя таркибига кирувчи алоҳида Туркистон генерал-губернаторлиги ташкил қилинди. 1867 йил, 11 июлда "Туркистон ўлкасини бошқариш ҳақидаги Низом" қабул қилиниши муносабати билан Туркистоннинг биринчи генерал-губернатори фон Кауфманнинг буйруғи асосида ўлкада суд ишларини юритиш тартиби қайтадан кўриб чиқилди ва Туркистонда ўзига хос суд қурилиши тизими жорий қилинди. "Низом"га мувофиқ, қозилик судлари икки босқичдан иборат бўлди: қози ўзига тегишли бўлган ҳудудда 100 рублгача бўлган фуқаролик ишларини (221, 226-моддалар) кўради. 100 рублдан ортиқ бўлган фуқаролик ишлари ва рус судларига таълуқли бўлмаган жиноий ишлар даврий чақириладиган қозилар съездида (227 модда) кўриладиган бўлди[7:104]. Иккинчи судлов идоралари ҳисобланган ушбу судлар даъво миқдори 1000 рублгача бўлган жиноий ва фуқаролик ишларини ҳал қиларди. Бир вақтнинг ўзида, улар биринчи судлов идораси судьялари у ёки бу ишлар бўйича ноҳақ ҳукм чиқарган ҳолда, бу борадаги шикоятларни қайта кўриб чиқувчи идора ҳисобланарди. Бундай чора-тадбирлардан мақсад қози ва бийлар судини аҳолига бўлган таъсирини камайтириш ва уларни назорат қилинишини осонлаштириш эди. Шу тариқа, "Сирдарё ва Еттисув вилоятларини бошқариш ҳақидаги Низом" лойиҳаси халқ

судининг суд ишларини юритиш қоидаларини рус қонунчилигига бўйсундирмаган ҳолда умумий кўринишини бироз тузатган, ҳамда унга учта йирик янгилик - сайлов, халқ судларининг съезди, жазоларни чеклашни жорий этди. Тўғриси айтганда, жазоларни чеклаш билан у дастлабки қозилик судларига барҳам берди[8:8]. Шу тариқа, халқ томонидан сайланадиган ва ўзларининг диний ҳокимиятидан мосуво қилинган қозилар ўзларининг аввалги обрў эътиборидан маҳрум бўлдилар.

Сайлов асоси ва халқ судьялари лавозимига номзодларнинг билим даражаси борасидаги маълум бир талабнинг мавжуд эмаслиги сайловлар атрофида олишув ва ихтилофларга кенг йўл очди. Агар хонлик даврлари қози лавозимига кўплаб номзодлар орасидан энг лойиқлари танланган, улардан шариат қонунлари ва одатлари бўйича имтиҳон олинган, номзоднинг қобилиги фуқаролар томонидан тан олинган бўлса, янги давр сайлов тизими бу талабларни сусайтирди. Энди ҳаммаси номзоднинг мустамлака тизимига хайрихоҳлигига боғлиқ эди, чунки бу ҳокимият сайлов натижаларини тасдиқдан ўтказарди. Сайланиш тартиби жорий қилинган, сайловчиларни сотиб олиш тизими кенг қулоч ёйди ва ифвогар гуруҳлар вужудга келди. Натижада, судьялик лавозимига ҳақиқатдан ҳам билими ва ахлоқий сифатлари билан лойиқ бўлган инсонлар ўрнига, аксар ҳолларда халқ судьялигига шариат қонунлари уёқда турсин, ҳатто оддий ҳуқуқни ҳам яхши билмайдиган, ўз манфаатини кўзловчи кимсалар сайлана бошлади. Бунинг оқибатида мансабни суистеъмол қилиш (коррупция) ва қонунларни бузиш ҳоллари келиб чиқарди. Оқибатда, халқ суди қасд олиш ва ўзининг сайловчиларини эксплуатация қилиш, судьялик лавозимини эгаллаб турган даврида сайлов тарғиботига кетган харажатларини коррупция орқали ошиғи билан қайтаришга уринишлар кўплаб учрарди. Айниқса, жиноят турлари бўйича ҳам жазо чораларининг аниқ чегараси мавжуд эмаслиги судьяларга у ёки бу айбдор учун жазо чорасини танлашда кенг имконият берарди. Халқ судьяларининг қурултойлари кўпинча бу касбагиларнинг ноҳақ қарорларини тасдиқларди ва бу билан ўз ҳукмларининг қатъийлигини таъминлаб, хато қарорлар чиқарган судьяларнинг хаспўшларди[9:72-73].

Махфий маслаҳатчи Гирсининг тафтиши давридаёқ халқ судларининг ҳолати қониқарсиз эканлиги таъкидланади ва шунинг натижаси ўлароқ "Туркистон ўлкасини идора қилиш тўғрисидаги янги Низом"ни ишлаб чиқиш жараёнида халқ судларининг фаолияти ва тузилишини яхшилаш учун турлича чора-тадбирлар кўрилди. Суд идораси фаолиятини ва жазолаш билан боғлиқ ваколатларини чеклаш, ҳукмдан норози ҳолларда прокурор назоратига шикоятни тақдим қилиш шулар жумласидан эди.

1886 йилда қабул қилинган "Туркистон ўлкасини идора қилиш тўғрисидаги янги Низом"нинг 3-боби халқ суди учун ажратилган бўлиб, 210 дан 254 гача бўлган 45 моддани ўз ичига олган бу бўлим қозилик судлари фаолиятига бир қанча янгиликлар киритади. Қонунда уларни аввалгидек қозилар деб номлаш бекор қилинди, унинг ўрнига халқ судьялари ва уларнинг съездлари деган тушунча ишлатилди. Барча турдаги жиноий ва фуқаролик ишларни кўрувчи якка халқ судьяси биринчи инстанция бўлиб, у судда қилмиши учун жазога ҳукм этилмаган, иши терговда бўлмаган, қамоқ жазоси билан жазоланмаган, мансабидан маҳрум қилинмаган 25 ёшга тўлган маҳаллий халқ вакиллари орасидан уч йилга сайланади. Ҳар бир судья камида бир ёки бир нечта волостдан иборат белгиланган маълум бир ҳудудга эга бўлади. Иккинчи инстанция - шикоятларни кўриб чиқувчи халқ судларининг съезди бўлиб, унинг ишида съезд таркибидаги ҳудуд судьяларининг

учдан икки қисми қатнашиши шарт эди. Губернаторнинг буйруғи билан Низомнинг 247-моддасига асосланиб, кўрсатилган инстанциялардан ташқари турли хил уезд ва волостларнинг аҳолиси қатнашган баҳсларни ҳал қилувчи халқ судьяларининг фавқулодда съезди ҳам фаолият кўрсатган[10:10]. Қози ва бий судларини "халқ судлари" деб аташни бу Низом янада мустақамлаши билан биргаликда қозиликка ва бийликка номзодларни кўрсатиш ва сайлаш тартибларини ҳам белгилар эди. Низомга кўра қозиларни элликбошилар сайласада, аммо қонунда бу халқ томонидан сайлаш деб аталар эди. Номзодларни кўрсатиш, сайловлар чор ҳукумати маъмуриятининг иштироки билан ўтар, бу эса сайлов устидан қўйилган ҳокимият назорати эди.

Қозилар судининг иш кўриш тартибига эътибор қилсак, суддаги ишлар жиноят ва муомалат(фуқаролик) деб икки турга бўлинса-да, лекин, уларнинг иш қоидалари асосан бир хил эди. Қозилар судида юқорида айтиб ўтганимиздек, майда жиноятларгина кўрилар эди. 1880-1882 йиллар учун тайёрланган статистик ҳисоботга кўра қозилар ва қозилар съездларида ўғирлик ва ўғирланган нарсани яшириш, аёллар ва болаларни ўғирлаш ёки ўғирликнинг барча турлари, эркаклар ва аёлларнинг аҳлоқсизлиги, тан жароҳати етказиш, маҳаллий амалдорларни ҳақорат қилиш, мусулмон динини ҳақорат қилиш, зўравонлик, шахсиятга тегиш ва ҳақорат қилиш, ичкиликбозлик, фирибгарлик, туҳмат ва ёлгон шикоят, қимор, сохта, қалбаки нарсаларни яшаш каби жиноятлар кўрилган. Бийлик судларида эса фуқаролик ишлари эса даъвонинг миқдорига ва турларига қараб қотиллик, ўғрилик, туҳмат, жиноятни яшириш сингари ишлар кўрилар эди.[11:49]

Туркистон қозилик судларида олиб борилган бир қатор ўзгартириш ва чекловлардан сўнг турли муаммо ва камчиликлар юзага келди. Аммо, шундай бўлса-да маҳаллий аҳолининг халқ судлари бўлмиш қозилик судлари ва қозилик съездларига эҳтиёжи камаймаган. Чунки, Туркистон халқлари учун қозилик судлари, съездлар фақатгина ҳуқуқий орган бўлиб қолмасдан, уларнинг ижтимоий, диний, маънавий ҳаёти билан чамбарчас боғлиқ эди.

Хулоса ўрнида Туркистон генерал-губернаторлиги даври маҳаллий суд тизими ислохотларига назар солсак, Фарб тажрибасини босқичма-босқич кириб келишини кўрамиз. Аммо, маҳаллий қозилик судлари ваколатлари мустамлака ҳокимият томонидан кескин чеклангани ҳамда сансалорлик суд тизимида адолатсизликларни кескин ошиб кетишини таъминлаганига гувоҳ бўламиз.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қурамиз. - Тошкент: "Ўзбекистон", 2017, 1-том, -Б. 29.
2. Тарих шоҳидлиги ва сабоқлари: чоризм ва совет мустамлакачилиги даврида Ўзбекистон миллий бойликларининг ўзлаштирилиши. Масъул муҳаррир: Алимova Д. -Т.: "Шарқ", 2001, -Б. 5.
3. Туркистон чор Россияси мустамлакачилиги даврида. -Т.: "Шарқ", 2000, -Б. 190
4. Абдурахимова Н.А. Эргашев Ф. Туркистонда чор мустамлака тизими. -Т.: "Академия", 2002, -Б. 33.
5. Рахимджанова Н. XIX аср охири-XX аср боши Туркистонда қозилик судлари съездлари.// Итом Вухорию сабоқлари. 2017 йил, 1-сон, -Б. 46.

6. Бакиров Ф. Чор Туркистонда суд, шариат ва одат. -Т.: 1967, -Б. 16.
7. Отчет о состоянии Туркестанского края, составленный сенатором, тайным советником Гирсом, командированным для ревизии края по Высочайшему повелению, СПб, 1888, -стр. 104.
8. Отчет по ревизии Туркестанского края, произведенной по Высочайшему повелению Сенатором Гофмейстером Графом К.К.Пален. Народные суды Туркестанского края. СПб:"Сенатская типография",1909, -стр. 8.
9. Абдурахимова Н.А. Эргашев Ф. Туркистонда чор мустамлака тизими. -Т.: "Академия", 2002, -Б. 72-73.
10. Отчет по ревизии Туркестанского края, произведенной по Высочайшему повелению Сенатором Гофмейстером Графом К.К.Пален. Народные суды Туркестанского края.- СПб:"Сенатская типография",1909, -стр.10.
11. Емельянов Н. Материалы для статистики Туркестанского края: Характерь и роды преступлений. Сборник статей из газет. Туркестанские ведомости., 1882, -стр.49

TARIX DARSLARIDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH

Jumayeva Dilnoza Dilmurotovna

Navoiy viloyat Zarafshon shahar 3-umumta'lim
maktab tarix fani o'qituvchisi

Yosh avlodni milliy mafkura va milliy istiqloq g'oyalari ruhida tarbiyalashda tarix fanining o'rni beqiyosdir. Mamlakatimizda "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" ni amalga oshirish maqsadida umumta'lim maktablari isloh qilindi. Kadrlar tayyorlash Milliy dasturining asosiy talablaridan biri, yangi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarga to'la javob beruvchi, bozor iqtisodiyoti sharoitida raqobatga bardosh bera oladigan malakali Vatanga sodiq va fidoiy kadrlarni yetishtirish hisoblanadi. Bunday kadrlarni tarbiyalab yetishtirish o'quv yurtlari oldiga yangicha mazmunga ega bo'lgan vazifalarni amalga oshirishni va birinchi navbatda o'quv jarayonini tashkil etishda yangi shakl va uslublarni tadbiq qilishni talab qiladi.

Shu boisdan ham eng avvalo ta'limi islohotida O'zbekiston tarixini o'qitilishi sohasida qilingan ishlarni yanada takomillashtirish vazifasini qo'yimoqda. Sayyoramizda vujudga kelgan sotsial-iqtisodiy va ekologik muammolar munosabati bilan O'zbekiston tarixini o'qitilishiga bo'lgan e'tibor yana ham kuchaydi.

Ta'limining eng asosiy vazifalari o'quvchilarga fan asoslarini o'rgatish va ularda tegishli malakalar hosil qilish, shu hosil qilingan bilim, ko'nikma va malakalardan o'z faoliyatida o'rinli foydalana olish, yuz bergan qiyinchiliklarni shu bilim va malakalarga tayanib bartaraf eta bilish qobiliyatlarini o'stirishdan iborat.

Jamiyat taraqqiyotini etuk o'qituvchilarsiz tasavvur etish qiyin. Malakali pedagog mutaxassislar tayyorlash esa ko'p jihatdan ularning metodik tayyorgarligiga bog'liq. Har bir o'quvchi darsda olgan ko'nikma va malakalari asosida bilimlarni mustaqil egallashi zarur bo'ladi. Uning metodik bilim va malakasi zamon talablariga javob bera oladigan bo'lishi kerak. Bu o'qituvchidan pedagogik faoliyatidagi yutuq va kamchiliklarni tahlil qila olishi, o'z ish tajribasini tahlil qilib, umumlashtira bilishi, boshqa o'qituvchilarning tajribasini umumlashtirish va samarali shakllar, metodlardan o'z ishida oqilona foydalanishni talab qiladi.

Ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlarning tub mohiyati ta'lim mazmunini va shaklini takomillashtirishga qaratilgan. Fan-texnika taraqqiyoti jamiyatimizning demokratlashuvi axborot miqyosining oshib borishi kabi omillar bolalarning shaxsiy xususiyatlariga jumladan, idrok eta olish, tasavvur va tafakkurlash aqliy qobiliyatining rivojlanishiga olib keladi. Bolalarning olamni bilishga bo'lgan ehtiyoji avvalgi yillarga nisbatan keskin oshganligi hech kimga sir emas. Biz kimni tarbiyalashimiz kerak degan savol, zamonaviy pedagogika, didaktika fanlarini o'qitish metodikalarining bosh masalasiga aylandi. Interfaol usulning mohiyati shundaki, o'quv jarayonida hamma o'quvchilar bilib olish jarayoniga jalb qilinadi, ular ro'y berayotgan hamma narsani tushinib, nima bilishsa va o'ylashsa, hammasini anglash imkoniyatiga ega bo'lishadi. Darslar interfaol faoliyat mulqotini tashkil qilish va rivojlantirishni ko'zda tutadi, bu bir-birini tushunishga umumiy, biroq har bir qatnashchi uchun ahamiyatli vazifalarni hamkorlikda hal qilishga

olib keldi. Interfaol usullardan foydalanish so'zga chiqqan har bir shaxsning fikrini ikkinchi usuldan afzal ko'rishga ham imkon yaratadi. Interfaol o'qitish jarayonida o'quvchilar tanqidiy fikrlash va tegishli axborotni tahlil qilish asosida murakkab muamolarni echish, muqobil fikrlarni solishirish, o'ylagan qarorlarni qabul qilish, munozaralarda qatnashish, boshqa kishilar bilan muloqatda kirishishiga o'rganadi. No'anaviy darslar va ta'limning interfaol usullar haqida quyidag xulosalarni chiqarish mumkin.

- O'zbekiston Respublikasining mustaqillika erishishi, bozor iqtisodiyotiga asta-sekin bosqichma bosqich o'tishi, ko'p ukladli mulk shakillari paydo bo'lishi, jamiyatimizda ro'y beryotgan ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar va fan-texnikaning jadal rivojlanish ta'lim mazmuniga, maktab hayotiga, qolaversa, dars mohiyatiga va mazmuning takomillashuviga obektiv omil vazifasin bajaradi.

- Mamlakatimizda ta'lim sohasida chuqur islohatlarning o'tkazilayotganligi xorij ta'lim tizimidagi ijobiy o'zgarishlar, jahon ta'lim standartlariga yaqinlashishga intilish, darslik va o'quv dasrurlari yangi avlodning yaratilishi darsni ixcham va qiziqarliroq shakilda tashkil etishimiz uchun zamin bo'ldi.

- Noanaviy darslar va ta'limning interfaol usullarning markazida o'quvchi shaxsining mustaqil tafakkurlay olishiga o'rgatish masalasi turadi. Ko'p yillik qolipga o'rnachgan, eski tipdagi darslar tizimi o'quvchilarning erkin fikirlashga to'siq bo'lib, faqatgina o'qituvchining ma'lumot berishiga asoslangan edi.

- Noanaviy darslar va ta'limning interfaol usullari o'quvchilarning darsga bo'lgan munosabati va ilim olishga bo'lgan havasini oshiruvchi muhim turtki bo'ldi desak xato bo'lmaydi.

- Noanaviy darslar va ta'limning interfaol usullarini qo'llashning muhim tarbiyaviy ahamiyati shundaki, o'quvchida yashirinib turgan qobilyat va istedodlarni ro'yobga chiqaradi hamda ularda o'z imkoniyatlarga ishonch bilan yondashishni tarbiyalaydi.

- Ta'limning interfaol usullarini maktab amaliyotida qo'llash, o'quvchiga har bir fandan o'rganiladigan ilmiy tushuncha va qonuniyati shunchaki o'raginib qolmasdan, balki unga keltirib chiqaruvchi sabablarni ham aniqlashtirishga yoirdam beradi.

- O'quvchida ilmiy dunyoqarashni shakillanuvda, o'zligini tanishtirishda, murakkab vazifalarda o'zini erkin tutib, mustaqil ravishda to'g'ri yo'l tanlay bilishdan ananaviy darslar va ta'limning interfaol usullarining ahamiyati katta ekanligi ishonch hosil qildik. Xulosa qilib shuni aytish kerak ta'lim jarayonida yoshlarni har tomonlama barkamol, ma'naviy yetuk, mustaqil fikrlay oladigan qilib tarbiyalash dolzarb masala.

MING GUMBAZ SHAHRI- XIVA ICHAN QAL'ADA AMALGA OSHIRILGAN ETNOGRAFIK AMALIYOTNING NATIJALAR (XIVA KO'CHALAR ETNOGRAFIYASI MISOLIDA)

Allanazarov Sirojbek Bekchan o'g'li

Urganch davlat universiteti Tarix fakulteti talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada ochiq osmon ostidagi muzey Xiva Ichan qal'a ko'chalari haqida so'z boradi. Maqolada ko'chalarning nomlanishi, aholisi va ularning kundalik turmush tarzi atroflicha taxlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Ichan qal'a, mahalla, ko'cha, Zargarlar, Paxlavon Mahmud, Bo'yoqchilar, Islom Xo'ja, Abdulla Bolyatev, amaliyot.

Xiva -go'zal diyorimizning gavhari, xalqimiz san'ati va bunyodkorligi timsoli, madaniy Xiva ma'naviy an'analarimizning abadiyligini o'zida mujassam etgan bir mo'jizadir[1]. Darhaqiqat ko'p yillardan beri sayyohlarni o'ziga jalb qilib kelayotgan ko'hna Xorazm vohasining janubiy qismida joylashgan Xiva shahri ko'p ming yillik tarixga ega. Bu yerda yaratilgan boy ma'naviy meros hali-hanuz dunyo ahlini lol qoldirib kelmoqda. Shu sababli ham dunyo jamoatchiligi bu ko'hna tarixiy memoriy ansamblga doimo qiziqish bilan qarab kelmoqda. Biz etnografik dala amaliyotimiz doirasida bizga taqdim etilgan mavzu bo'yicha bu qadimiy shaharning ayrim tarixiy jarayonlarini o'rganish asnosida Xiva shahar Ichan qal'a mahallasidagi ko'chalarni tadqiq qildik.

1990-yil YUNESKOning ro'yhatiga kiritilgan bu ochiq osmon ostidagi muzey deya e'tirof qilinadigan Xiva shahrining yaratilganiga 2500 yildan oshdi. Olimlarning bu yerda olib borgan arxeologik qazishmalari, bu yerda topilgan sopol idishlar va boshqa moddiy ashyolar Xiva shahrining yaratilganini mil.avv V asrlarga borib taqalishini isbotladi. Bugungi kungacha o'zining ko'rkamligi va salobatini yo'qotmagan Xiva shahar Ichan qal'ada hozirgi kunda 4 ta ko'cha bor. Bu ko'chalar Ichan qal'a mahalla fuqorolar yig'iniga birlashtirilgan. Bu ko'chalar Zargarlar, Bo'yoqchilar, Pahlavon Mahmud va Islom Xo'ja nomlari bilan ataladi. Etnografik amaliyotimiz natijasida bu ko'chalarning avvalgi nomlanishlari, vujudga kelishi haqida axborotchilarimiz bergan ma'lumotlarga qaraganda hozirda "Bo'yoqchilar" nomi bilan atalib kelinayotgan ko'cha yaqin-yaqingacha Abdulla Boltayev nomi bilan atalib kelingan [2]. Bu ko'cha Ichan qal'aning shimoliy-sharqiy qismida joylashgan bo'lib bu ko'chada 109 ta xonadon mavjud. Hozirgi kunda bu yerda 432 nafar aholi istiqomat qiladi. Olib borgan dala amaliyotlarimiz natijasida shuni ayta olamizki, bu ko'cha aholisini o'zbeklar tashkil qilib, boshqa millat vakillari istiqomat qilmaydi. Aholining etnik tarkibi haqida umumiyroq so'z yuritadigan bo'lsak, hozirgi xivaliklarning etnik tarkibi bir xil bo'lib shahar aholisining 95 foizini o'zbeklar tashkil qiladi. Ruslar, tatarlar, koreyslar, qozoqlar, ukrainlar va boshqa millatlar vakillari esa ozchilikni tashkil qiladi [3].

Ichan qal'aning yana bir ko'chasi "Zargarlar" bo'lib, bu ko'cha Ichan qal'aning Bog'cha darvozasida kirsangiz boshlanadi. Qal'aning shimoliy qismida joylashgan. Bu ko'cha

mahalladagi eng katta ko'chalardan biri hisoblanib 118 ta xonadon mavjud. Aholi soni 673 nafarni tashkil qiladi. Ko'chani nomi yangi qo'yilgan bo'lib yaqinlasha Yusuf Toshpo'latov nomi bilan atalib kelingan. Bu yerdagi axborotchimizning so'zlariga qaraganda Yusuf Toshpo'latov 1962-1963-yillarda Xivada birinchilardan bo'lib uyida kutubxona tashkil qilgan ekan. Ko'chani bu shaxs nomi bilan atalishining sababi ham shundandir. "Zargarlar" ko'chasining eniga uzunligi 3-5 metrdan oshmaydi. Ko'chalarning ko'rinishi tarix eslatadi. Axborotchilarimiz taqdim etgan ma'lumotlarga qaraganda "Zargarlar" mahallasida XX asr boshlarida usta zargarlar istiqomat qilganlar. Biroq hozirgi kunda bu yerda bunday kasb egalari topib bo'lmaydi.

Xiva shahar Ichan qal'ada joylashgan navbatdagi ko'cha "Pahlavon Mahmud" ko'chasidir. Bu ko'cha bo'ylab etnografik dala amaliyotini o'tar ekanmiz, bevosita Ichan qal'a devorlariga tutashib ketgan qadimiy qabrlar ko'zga tashlandi. Bu ko'cha qal'aning g'arbiy yonboshg'irlaridan boshlanadi. Ko'chada 93 ta xonadon mavjud bo'lib, 506 nafar aholi istiqomat qilmoqda. Ko'chada mahalliy millat vakillariga istiqomat qiladi. Boshqa millat vakillarini uchratmaysiz. Ichan qal'adagi yana bir ko'cha "Islom Xo'ja" nomi bilan ataladi. Bu ko'cha Pahlavon Mahmud ko'chasi bilan yonma-yon bo'lib, Ichan qal'aning shimoliy-sharqiy qismida joylashgan. Islom Xo'ja minorasi orqa tomonidan bu ko'cha boshlanadi. Bu yerda 77 ta xonadon bo'lib, aholi soni 506 nafarni tashkil qiladi. Ichan qal'aning ko'chalarida olib borgan ilmiy tadqiqotlarimiz natijasida shuni ayta olamizki, bu yerdagi har bir ko'cha, har qaysi uy kishiga tarixning ajoyib qirralarini ochishga yordam beradi. Aynan ko'chalar Ichan qal'aning atroflaridan o'rin olgan bo'lib, markaziy maydonda ko'hna memoriy obidalar, qadimiy va hamisha navqiroh boshqa qadamjolar joy olgan. Bu yerda yashaydigan aholi asosan Ichan qal'ani tomosha qilishga kelgan chet el sayyohlariga xizmat ko'rsatishdan iborat. Ko'pchilik uylarda uy mehmonxonalarini tashkil qilingan.

Xiva Ichan qal'a etnografiyasi haqida so'z borar ekan bu yerda yashaydigan aholini diniy nuqtai nazardan ham tadqiq qilishga harakat qildik. Chunki har bir xalqning o'zgacha kundalik hayot tarzi bor. O'ylashimcha, aholining urf-odatlarini, marosimlarini va diniy dunyoqarashlarini o'rganish bu yer etnografiyasini chuqurroq o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Xiva ko'chalarini kezar ekanmiz bevosita uylarda osilgan turli predmetlarga ko'zimiz tushdi. Bularga qo'chqor shohi, tuz, qalampir singarilarni misol keltirish mumkin. Bu kabi fetishlarning uylarning ma'lum qismidan joy olishining sababi ham boshqa joylardagi kabi turli ko'z tegishlar va boshqa balo-qazolardan asrash maqsadida bo'lib, bu predmetlar himoya vositasi vazifasini bajaradi. Ayrim uylarda hatto xorazmliklar tili bilan ilishtirik deb ataladigan daraxt shohlarini ham uchratdik. O'rta Osiyoda ziyon-zahmat yetkazuvchi kuchlarga qarshi turli vositalar qo'llanilgan [4]. Xiva Ichan qal'adagi bunday qadimiy diniy qarashlar ham aynan boshqa joylardagi kabi ko'rinishda bo'lib unchalik ham farq qilmaydi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, Xiva qadimiy an'analari va boy madaniy meros va madaniyatni saqlab kelayotgan, shuningdek, hozirda ana shu madaniyatni yanada yuksaltirib, boyitib keladi. Bu yerda istiqomat qilayotgan aholi chet el sayyohlariga namunal xizmat ko'rsatib, mamlakatimiz turistik salohiyatini yuksaltirishga bebaho xissa qo'shib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov.I.A. Xiva shahrining 2500 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi tabrik so'zi. 6-jild. T.: O'zbekiston. 1998.

2. Xiva shahar ijroqo'mining 1990-yil 17-maydagi 120/6-sonli qarori. Lex.uz. 10.07.2019.
3. Xiva ming gumbaz shahri. T.: 1997.
4. Snesev.G.P. Xorazmliklarning musulmonlikdan avvalgi marosimlari va urf-odatlari. Urganch. UrDU noshirlik bo'limi. 2018.

ХІХ АСР ОХИРИ-ХХ АСР БОШЛАРИДА ЯРАТИЛГАН ДАВРИЙ АДАБИЁТЛАРНИНГ ТУРКИСТОН ЎЛКАСИДА УЗУМЧИЛИК ВА ВИНОЧИЛИК ТАРИХИНИ ЁРИТИШДАГИ ЎРНИ

У.С.Тўпчиев

Жиззах ДПИ ўқитувчиси

ANNOTATSIYA

Ушбу мақолада XIX аср охири-XX аср бошларида Туркистонда узумчилик ва виночилик масалаларининг ёритилиш даражаси даврий адабиётлар асоида таҳлил этилган.

Калит сўзлар: давр тадқиқотчилари А.И.Шахназаров, Н.А.Маев, А.И.Добросмыслов, В.В.Заорский, К.А.Александр, М.В.Лавров, Губаревич-Радобылский, В.Ю.Ферев, узумчилик, маҳаллий узум навлари, Чарос, Оқ ва қора Кишмиш, Домброби, Дорои, Ҳусайни, Саҳоби, янги узум навлари, Изабелла, Каберно-Савиньон, Оқ шампань, Рислинг, вино, виночилик, Филатов, Проховский, Толочинов, Н.И.Первушин, Н.И.Иванов.

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются освещение в исторической литературе проблемы виноградарства и виноделия в Туркестане в конце XIX и в начале XX веков.

ANNOTATION

This article analyzes the coverage of historical problems of viticulture and winemaking in Turkestan in the late 19th and early 20th centuries.

Мамлакатимиз ўз мустақиллигини қўлга киритгач, иқтисодиёт тармоқларидан бири бўлган узумчилик ва виночилик масаласига ҳам эътибор кучайди, унинг ташкилий ва моддий-техник базаси мустаҳкамланиб, узумчилик ва виночилик соҳасида янги давр бошланди. Узум етиштириш ва вино тайёрлаш соҳасига эътибор кучаяётган бугунги кунда ушбу масалани ҳам ҳар томонлама ўрганиш долзарб ҳисобланади.

XIX аср охири-XX аср бошларида Туркистон ўлкасида узумчилик ва виночилик тарихининг ёритилишида Россия империяси ҳукмронлиги даврида яшаб ижод қилган муаллифлар томонидан яратилган адабиётлар муҳим аҳамият касб этади. Кўрилаётган даврида яшаб ижод қилган муаллифлар сирасига А.И.Шахназаров, Н.А.Маев, А.И.Добросмыслов, В.В.Заорский, К.А.Александр, М.В.Лавров, Губаревич-Радобылский, В.Ю.Феревларни мисол қилишимиз мумкин. Мазкур муаллифлар асарларида ўлкада азалдан етиштирилиб келинган маҳаллий узум навлари, уларни парваришлашнинг анъанавий усуллари, четдан келтирилган янги узум навлари ва уларнинг ўлка табиий-иқлим шароитига мослаштирилиши, шунингдек узумдан олинган ҳом ашёни қайта ишлаш, вино тайёрлаш ва уларнинг

турлари, ички ва ташқи бозорларда узум ва вино маҳсулотлари нарх-навоси, шунингдек вино тайёрловчи заводлар ва уларда фаолият юритган аҳоли қатлами турмуш тарзи ҳақидаги муҳим маълумотлар қайд этилган.

Мазкур муаллифлар асарларида қайд этилишича, тарихий-географик жиҳатдан узумлар маданий ва ёввойи ҳолда бутун Туркистон ўлкасининг деярли барча суғориладиган, шунингдек тоғли ва кам сувли ҳудудларида тарқалган. Хусусан, ушбу масала биргина Пскент водийси мисолида алиб қаралса, узумлар тоғли Бўстон қишлоғидан бошланиб, денгиз сатҳидан 2800-4000 фут баландликка қадар тарқалган. Узумларнинг Тошкент ҳудудида шимолий тарқалиш чегарасини Авлиёота шаҳрига қадар, жанубий чегараси эса Чимкент ва Тошкент шаҳарларининг атрофлари ҳамда Хўжанд уездига қадар эканлиги таъкидланади.

Ушбу асарларда Туркистон ўлкасида узумчиликнинг вилоятлар бўйича тақсимоли, узум майдонларининг кенгайиб бориши ва унинг сабаблари ҳақидаги, шунингдек вилоятларда қишлоқ хўжалигининг ушбу соҳаси етакчи ўринда турган уездлар ҳақида ҳам диққатга сазовор маълумотлар келтирилган. Хусусан, ўлкада Самарқанд вилояти Сирдарё ва Фарғона вилоятларига нисбатан узум ва узум маҳсулотларини етиштириш бўйича етакчи ўринда бўлган.

Жумладан, ушбу асарлардаги маълумотлар таҳлилига кўра, биргина 1872 йилда Самарқанд вилоятида 2000 десятина (1 десятина-1,09 га тенг) майдонга тенг узумзорлар бўлиб, ушбу вилоятда узумзорлар майдони кўлами йилдан-йилга ошиб борган. Масалан, 1888-1889 йилларда вилоятда узумзорлар майдони 25 536 таноб (1 таноб-3600 кв м, 1 га 12 танобга тенг) ёки 6 650 десятинага ошган. Ёки 1890-1897 йилларни олиб қарайлик. Яъни, вилоятда узум майдонлари кўлами 1890 йилда 5 774 десятина, 1891 йили 6 204 десятина, 1893 йили 6 490 десятина, 1894 йилда 6 445 десятина, 1895 йили 6 103 десятина, 1897 йилда эса 7 832 десятинага кўтарилиб борганлиги маълум бўлади. Мазкур маълумотлар мисолида ҳам биз мустамлака ҳукуматнинг нафақат Самарқанд вилоятида, балки бутун ўлкада қишлоқ хўжалигининг сердаромад бўлган ушбу соҳасига ҳам алоҳида эътибор қарата бошлаганлигини кўришимиз мумкин. Ўлканинг биргина Самарқанд вилояти мисолида узум майдонларининг бундай тез суратларда кенгайиши сабаларидан бири шубҳасиз мустамлака ҳукумат томонидан асосан четдан узумнинг янги навларини келтириш, уларни ўлка табиий иқлим шароитига мослаштириш борасидаги олиб борган фаолияти ҳисобига бўлган.

Туркистон ўлкасида узум етиштириш бўйича кейинги ўринда Сирдарё вилояти туриб, вилоят уездари бўйича узумзорларнинг умумий майдони қуйидагича бўлган: Тошкентда 1 648 десятина, Чимкентда 20 десятина, Авлиёотада 5 десятина ва Амударё бўлимида 20 десятина, қолган асосий майдонларнинг 1 700 десятиналиги Тошкент уезди ва Тошкент шаҳрига тўғри келган. Вилоятида узумчилик соҳаси бўйича Тошкент уезди ва Тошкент шаҳри етакчи ўринда турган. 1897 йилги маълумотларга кўра Тошкентнинг руслар яшайдиган янги шаҳар қисмида 74 десятина, маҳаллий аҳоли истиқомат қиладиган эски шаҳар қисмида 957 десятина, шунингдек Тошкент уездида эса 617 десятина, жами 1 648 десятина майдонга тенг узумзорлар бўлган. Тошкентнинг руслар истиқомат қиладиган қисмида мавжуд бўлган 74 десятина узумзорларнинг 45 десятиналиги тadbirkorлардан Н.И.Ивановга, 25,5 десятиналиги Первушинга ва қолган қисми маҳаллий аҳолига тегишли бўлган. Ўлканинг Фарғона вилояти уездари бўйича узумзорлар майдонининг тақсимланиши 1897-1898 йилларда қуйидагича бўлган: Наманганда 2 843 десятина

(1897) ва 2 874 десятина (1898), Марғилонда 2 352 десятина (1897) ва 1 155 десятина (1898), Қўқонда 1 787 десятина (1897) ва 1 787 десятина (1898), Андижонда 314 десятина (1897) ва 500 десятина (1898), Ўшда 31 десятина (1897) ва 26 десятинали (1898), вилоят бўйича эса жами узумзорлар майдони 7 327 десятина (1897) ва 6 342 десятинали (1898) ташкил этганлиги келтирилганки, ушбу маълумотлар вилоят уездалри бўйича узумзорлар майдонининг тақсимланиш ҳолати ҳақида тасаввур ҳосил қилишимизда муҳим ўрин тутади.

Бундан ташқари, ушбу асарларда ўлкада узумдан олинadиган ҳосил миқдори ҳақида ҳам муҳим маълумотлар мавжуд. Хусусан, ўлка вилоятларида жами 19 282 десятина ер майдонидан бир йилда узумдан олинadиган ҳосил миқдори қуйидагича бўлган: Самарқанд вилоятида 5 197 000 пуд (1 пуд-16 кг 380 гр тенг), Сирдарё вилоятида 500 000 пуд, Фарғона вилоятида 2 558 000 пуд, ўлка бўйича жами ҳосил миқдори эса 6 225 000 пудни ташкил этган.

Таҳлил этилаётган асарларда Самарқанд, Сирдарё ва Фарғона вилоятларида узум боғлари ва уларга ишлов беришнинг агротехник қоидалари борасида ҳам муҳим маълумотлар қайд этилган. Масалан, муаллифларнинг қайд этишларича ўлкада узум дарахтларини парваришlash, уларга ишлов бериш техникаси бўйича уч хил усул қўлланилган бўлиб, биринчиси ва асосий усул сифатида узумларни бир бирига қаратган ҳолда арка шаклида сўриларга осиб ўстирилган ва ишлов берилган. Иккинчи усулга кўра узумлар бир томонга қаратиб бурчак шаклидаги сўриларга осилтириб ўстирилган ва парвариш қилинган. Учтинчи усулга кўра узумлар ерда табиий ҳолатда ўстирилган ва уларга ишлов берилганлиги қайд этилган.

Туркистонда қадимдан етиштириб келинган маҳаллий узум навлари борасида ҳам кўрилаётган адабиётларда диққатга сазовор маълумотлар қайд этилган. Масалан, ушбу даврда ўлкада узумнинг маҳаллий навларининг ўттиздан ортиқ тури мавжуд бўлиб, булар Чиллаки, Чарос, Оқ Кишмиш, Қора Кишмиш, Домброби, Майизи, Катта-Қўрғон, Дорои, Оқ ва Пушти Хусайни, Ҳасайни, Саҳоби, Гилами, Офпари, Буаки, Маска, Набиши, Хожаахвори, Султони, Шакар ангур, Алвони, Сиркои, Шувурғон, Хотинбармоқ ва бошқалар бўлиб, улардан мўл ҳосил олинган.

Шунингдек, ушбу асарларда Туркистон ўлкасига четдан келтирилган янги узум навлари ва уларни иқлимлаштириш, бу борада боғдорчилик тажриба плантацияларининг ташкил этилиши, ушбу соҳа мутахассисларининг ўлкага жалб этилиши ва уларнинг узумчилик ва вино саноатини ривожлантириш борасидаги фаолиятлари каби маълумотлар ҳам қайд этилган. Жумладан, Туркистонга узумнинг серҳосил ва винобоп навлари асосан Украина (асосан Қрим), Молдова, Кавказорти ва бошқа жойлардан келтирилиб экилган. Туркистонга хориждан илк бор янги узум навлари 1868 йилда Тошкент уездига олиб келтирилган бўлса, кейинчалик четдан келтирилган янги узум навларини етиштириш, йирик узум плантацияларига асос солиш борасида ўлка вилоятларидан Самарқанд асосий марказга айланган. Муаллифлардан А.И.Шахназаров, М.Невесскийларнинг қайд этишларича, тошкентлик боғбонлардан Н.И.Иванов ва И.И.Первушин, самарқандлик боғбонлар А.Л.Филатов ва Р.С.Проховскийлар четдан янги узум навларини ўлкага олиб келиш ва уларни маҳаллий шароитга мослаштиришда катта ҳисса қўшишган. Хусусан, Ати-Ведро, Франк-пино, Мерло, Саперани Мускати, Якрима, Кристи, Якрима-Долче, Изабелла каби 20 га яқин навлар, шунингдек узумнинг қора ва қизил навлари ҳисобланган Сотернь, Рислинг, Мадера, Гро-Рислинг кабиларни, қолаверса Оқ Мускат, сариқ тусли Александрия, Шосланинг каби ўнга яқин

янги узум навларини парваришlash ва уларни ўлка табиий иқлим шароитига мослаштирилишида ушбу мутахассиларнинг ҳиссалари катта бўлган.

Юқорида кўриб чиқилган даврий асарларда узумнинг навларига қараб Туркистон ўлкаси вилоятлари бозорларида уларнинг нарх-наволарининг ҳам турлича эканлиги қайд этилган. Масалан, охириги ўн йилликда Самарқанд уезди бозорларида янги узумнинг нархи ўртача бир пуди 20-40 копеек (Саҳоби ва Хусайнининг нархи 50 копеек, қолганлари 20 копеек), Хўжандда 40-50 копеек, Катта-Кўрғонда 30-40 копеек, Жиззах уездида 50 копеек, Фарғона вилоятининг Наманган ва Кўқон уездларида 40-50 копеек, Тошкент воҳасида 70 копеекдан-1 рубль 20 копеекгача, Тошкент шаҳрида эса 2-2 рубль 60 копеекгача бўлган.

Бундан ташқари, кўрилатган асарларда Туркистон ўлкасида вино ишлаб чиқарадиган заводлар, ушбу заводларнинг ишлаб чиқариш қувватлари ҳақида ҳам диққатга сазовор маълумотлар келтириб ўтилган. Хусусан, А.И.Шахназаров ва Н.А.Маевларнинг қайд этишларича, Туркистон ўлкасида вино тайёрлаш бўйича Самарқанд биринчи, Тошкент, Каттакўрғон, Кўқон, Марғилон, Андижон ва Наманган шаҳарлари кейинги ўринларда турган. Самарқандда виночилик билан Филатов, Проховский, Толочинов, Тошкентда эса Платон Шевченко, инженер технолог Н.И.Первушин, Адолф Моше, Н.И.Иванов, Я.Я.Иванов, И.Барсуков, И.П.Белоколоковлар шуғулланишган. Самарқандда Филатовнинг вино заводида йилига 10-15 минг челақ, Проховский заводида 6 000 челақ, Толочинов заводида 4 000 челақ; Тошкентда Платон Шевченко, инженер-технолог Н.И.Первушин, Адолф Моше, Н.И.Иванов, Я.Я.Иванов, И.Барсуков, И.П.Белоколоков заводларида ўртача 10 000 челақ, Фарғонада 10-11 минг челақ вино тайёрланган. Вино ва вино маҳсулотларининг ўлка бозорларидаги нарх-навоси ҳам талаб ва сифатига қараб турлича бўлган. Масалан, Тошкентда қизил ва оқ виноларнинг бир челаги 2 рубль 15 копеекдан 5 рублгача, бошқа турдаги винонинг бир челаги 8-12 рубль, хуштаъм винонинг бир челаги 16-18 рубль бўлган. Фарғонада винонинг паст навларининг бир челаги 3-4 ва юқори навлари эса 10 рублгача бўлган. Марғилонда узумнинг Буваки навидан тайёрланган паст навли винонинг бир шишаси 20-35, Самарқандда қуввати паст винонинг бир шишаси 30, ўртача қувватдаги винонинг бир шишаси 50-60 ва юқори қувватли винонинг бир шишаси 80 копеекдан-1 рубль 20 копеекгача бўлган.

Ўлкада етиштирилган узум ва вино маҳсулотлари ички бозорлардан ташқари, четга ҳам экспорт қилинган. Хусусан, ўлкада етиштирилган узум ва вино маҳсулотлари Каспий орти вилояти орқали Астраханга ва унда Россиянинг ички вилоятлари, шунингдек, Сибир ҳудудларидаги ярмаркаларга олиб чиқиб сотилган. Муаллифларнинг таъкидлашларича, ўлкадан четга узум ва узум маҳсулотларини экспорт қилишда дастлаб транспорт сифатида туя, от, хачир каби уй ҳайвонларидан фойдаланилган бўлса, кейинчалик ўлкага темир йўлнинг кириб келиши билан ушбу маҳсулотларни четга ташишда темир йўлдан фойдаланила бошланган. Масалан, XIX аср иккинчи ярмида ҳар йили темир йўл орқали Самарқанддан Троицк ярмаркасига ёз ойларида 10 000 туя, жами 180 000 пуд Кишмиш узуми ва бошқа товарлар олиб чиқилган. 1892-йилда Каспийорти темир йўли орқали Россия ва Европага 412 000 пуд Кишмиш узуми жўнатилиб, унинг 285 566 пуди Самарқандда етиштирилган узумга тўғри келган. Ток тупидан узилган ҳолда экспорт учун чиқарилган ҳўл узумнинг умумий миқдори 3 000 пуд, узумдан тайёрланган винонинг умумий миқдори эса 66 838 пудни ташкил этган. Ушбу кўрсаткичдаги

Самарқанд узумидан тайёрланган вино миқдори 14 979 пудни ташкил этган. Россияга чиқарилган узум ва узум виноси 1888-йилда 70 597 пуд бўлган бўлса, кейинги беш йил давомида бу кўрсаткич беш маротабага ошиб, 1892-1893 йилларда 451 018 пудни ташкил этган.

Юқорида келтирилган даврий асарларда қайд этилган мавзуга оид маълумотлар таҳлили натижасида қуйидаги хулосаларга келиш мумкин:

- Туркистон ўлкасида узумчилик ва виночилик масалаларининг тарихий-географик, ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий томонларини ёритишда даврий адабиётларнинг аҳамияти кўриб чиқилди;

- XIX аср охири - XX аср бошларида Туркистонда етиштирилган маҳаллий узум навлари, шунингдек ўлкага келтирилган янги узум навлари ва уларнинг ўлка табиий иқлим шароитига мослаштирилиши, винобоп маҳаллий ва янги узум навларининг виночилик саноати ривожигаги ўрнини ёритишда даврий асарларнинг аҳамияти кўрсатиб берилди;

- кўрилаётган давр муаллифлари асарлари асосида узум ва вино маҳсулотларининг бозорлардаги нарх-навоси, ўлка ички ва ташқи савдосида узум ва вино маҳсулотларининг тутган ўрни каби масалаларнинг ёритилиш даражаси таҳлил этилди.

Адабиётлар

1. Губаревич-Радобылский. Экономический очерк Бухары и Туниса. Санкт-Петербург.1905.-С.69.
2. Добросмыслов А.И. Ташкент в прошлом и настоящем. Исторический очерк.- Ташкент: Типолитография О.А.Порцева, 1912.-С.389.
3. Заорский В.В., Александер К.А. Промышленные заведения Туркестанского края. - Петроград, 1915.-С.557.
4. Шахназаров А.И. Сельское хозяйство в Туркестанском крае.- Санкт-Петербург, 1908.-С.360-389, 237-239, 240, 246, 295.
5. Лавров М.В. Туркестан.География и история края.Москва.1916.С.102-104.
6. Маев Н.А. Туркестанская выставка 1886 г.-Ташкент: Издание Туркестанского Отдела Императорского Российского Общества Садоводства, 1886.-С.8, 16, 22, 48-50.
7. Путеводитель по Туркестану и Среднеазиатской железной дороги. Санкт-Петербург. 1903.-С.34, 309, 322.
8. Юферев В.Хозяйство Сартов Ферганской области.-Ташкент.1911.-С.47-50.

СОЦИОЛОГИЯ ВА ПОЛИТОЛОГИЯНИНГ ЖАМИЯТИМИЗДА ТУТГАН ЎРНИ

АМЕРИКА ҚЎШМА ШТАТЛАРИНИНГ ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИДА ДАВЛАТ ХИЗМАТИНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ ЎЗИГА ҲОС ТИЗИМИ ВА ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ: ЭЛЕКТРОН МАЪМУРИЯТ

Мырзабаев Куатбай Бахытбаевич

ЎзМУ Тарих факультети "Давлат
бошқаруви ва маҳаллий ўз-ўзини
бошқарув" мутахассислиги магистранти

АҚШ, Европа ва Осиёдаги кўпчилик бошқарув органлари аҳоли билан онлайн ўзаро муомала қилишнинг афзалликларини ҳозирнинг ўзидаёқ тушуниб етдилар ва фуқарога мўлжалланган, электрон демократия ва электрон маъмурият белгиларини ўзида мужассам қиладиган ўзига ҳос тизимини яъни электрон ҳукуматларини яратдилар. Қўшма Штатлар Президенти маъмурияти ва Конгресси 90-йиллар ўртасидан бошлаб Ҳукуматнинг ахборот ва ахборот-технология сиёсатини модернизация қилиш ҳамда, пировард натижада Американинг e-Governance тизимини барпо этиш юзасидан анча куч сарфлади. Биринчи навбатда ушбу жамиятда давлат тузумлари ўйнаши керак бўлган асосий роли ҳисобга олинган ҳолда ахборот жамиятини ривожлантиришнинг умумҳуқуқий базаси яратилди¹. Жумладан, 1996-йилда фуқароларнинг ҳукумат ахборотига кириш ҳуқуқларини белгилаб берувчи "Ахборот эркинлиги тўғрисида"ги Қонун (The Freedom of Information Act) жиддий равишда қайта ишланди, 2000-йилда эса электрон савдо ва электрон ҳужжатлар айланмасини ривожлантиришнинг янги истиқболларини очиб берган "Халқаро ва миллий тижорат муносабатларида электрон имзолар тўғрисида"ги Қонун (Electronic Signatures in Global and National Commerce Act) кучга кирди. Шунингдек ривожланаётган ахборот жамияти шароитларида ҳукуматнинг фаолиятини модернизациялаш бўйича чора-тадбирлар тайёрланди ва амалга оширилди. 1995-98 йилларда қуйидагилар қабул қилинди: "Қоғоз ҳужжатлар айланмасини камайтириш тўғрисида"ги Қонун (Paperwork Reduction Act of 1995), Клинжера-Коэннинг "Ахборот технологияларидан фойдаланишни ислоҳ қилиш тўғрисида"ги Қонуни (Clinger-Cohen Act of 1996), "Ҳукумат муассасаларида қоғоз ҳужжатлар айланмасидан халос бўлиш тўғрисида"ги Қонун (Government Paperwork Elimination Act of 1998)[2].

Ушбу ҳуқуқий ҳужжатлар Ҳукуматда ахборот ва ахборот-технология жараёнларини бошқаришнинг самарали ишлайдиган тузилмасини барпо этиш жараёнини қонун йўли билан таъминлади ҳамда ҳукумат идораларининг фуқаролар, тижорат ташкилотлари ва нотижорат ташкилотлари билан муомаласида ва ҳукумат

идоралари томонидан қонунчиликда кўрсатилган хизматлар кўрсатилишида замонавий технологияларни кенг қўллаш учун асос яратди. Америка Қўшма Штатларида электрон давлат хизматларини такомиллашганлигининг асосий сабаблари сифатида қуйидагиларни кўрсатишимиз мумкин:

- қиймат;
- сифат;
- фойдаланиш мумкинлиги

Масалан Аризонада ҳайдовчилик лицензияси муддатини узайтириш (бутунжаҳонда электрон ҳукуматларни ривожлантиришнинг биринчи босқичида айниқса оммавий бўлган хизмат) шахсий мурожаат қилишдаги 6,60 долларга қараганда онлайн режимида 1,60 долларни ташкил этади. Бу масалада АҚШ ҳукумати IBM компанияси билан ҳамкорлик қилади. Компания ушбу тизимга хизмат қилади ва қўшиладиган сумманинг 2 фоизини олади, шу сабабли тизимнинг иши солиқ тўловчилар учун арзимасдир. Умумий инфокоммуникация инфратузилмаси давлат муассасаларига кенг қўламдаги келиб чиқадиган тежашдан фойдаланиш имкониятини беради.

Бундай интеграция ягона ахборот тармоғини ва ягона стандартларни талаб этади. Барча давлат идоралари учун ахборотнинг барча турлари ягона тармоқда фаолият кўрсатишининг ечими мисолини АҚШда учратиш мумкин.

1998 йилда Чикагода шаҳар ахборот тизимларини автоматлаштириш ва бир хиллаштиришнинг беш йиллик режасини амалга ошириш бошланди. Таркибига Чикаго ҳам кирадиган Кук округининг глобал тармоғи барча округ офисларини бирлаштиради, 946 квадрат миль ҳудудда 27 минг данор давлат хизматчиларини ва 37 тузилмани ўзаро бирлаштиради. Тармоқ овозларни, маълумотларни ва видеони узатади ва округ иловаларини, маҳаллий ва федерал давлат ҳокимияти органларига киришни ҳамда Интернет орқали ахборот олишни таъминлайди. Тармоқ иловалари ва ахборотга тезликда кириш воситаларининг интеграциялаштирилиши маҳаллий ҳокимият органларига анаъанавий хизматларни тезликда кўрсатиш имконини берибгина қолмай, балки фуқароларга хизмат кўрсатишнинг новаторлик усуларини излашга ундаб округ ҳаётига сезиларли таъсир кўрсатди. Глобал тармоқда ишлайдиган ERP (Enterprise Resource Planning -ресурсларни режалаштириш тизими) ягона округ тизими округни бутун молиясини, шу жумладан харид, ҳисоб рақамларига пул тўлашни бошқариш ва жорий молиявий маълумотларга кириш имконини беради. Округнинг ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари CABS (Criminal Apprehension Booking System - Жиноятчиларни қўлга олиш бўйича рухсат бериш тизими) ягона тизимига кириш имконига эга бўлдиларо‘3g‘. Ушбу тизим бармоқ излари, фотосуратлар ва жиноятлар тарихини бир зумда тақдим этади. Янги геоахборот тизими (GIS - Geographic Information System) компанияларга ва маҳаллий аҳолига сотилган 1,6 миллион ер участкаси тасвирланган кўплаб ахборот даражалари бор, янги маълумотларга эга бўлган кўп ўлчамли хариталарни ишлатади. Шуниси муҳимки, электрон маъмуриятнинг ушбу лойиҳалари ҳокимиятни фақат фуқаролар учун қулай ва ошқора қилибгина қўймади. Бу лойиҳалар давлат амалдорларининг ўзларининг ишини анча сермахсул бўлишига олиб келди, чунки кўплаб қоидалар ва самарасиз жараёнлар қайта кўриб чиқилишининг сабачиси бўлди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Давлат бошқарувида ахборот-коммуникация технологиялари умумий тушунчалар. Жаҳон тажрибаси. Ўзбекистонда жорий этиш истиқболлари. 2005.
2. The e-Government Handbook for Developing Countries. A Project of Info Dev and The Center for Democracy & Technology", 2002, www.cdt.org/egov.
3. The Connected Republic. Changing the Way We Govern. 2004, Cisco Systems, Inc., Internet Business Solutions Group.

АМЕРИКА ҚЎШМА ШТАТЛАРИНИНГ СИЁСИЙ ЭЛИТАСИНИ ЎРГАНИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Мырзабаев Куатбай Бахытбаевич

ЎзМУ тарих факультети "Давлат

бошқаруви ва маҳаллий ўз-ўзини бошқарув"

мутахассислиги магистранти

Давлат ҳаётидаги барча муҳим ўзгаришлар элита етакчиларининг роли билан содир бўлади. Қўшма Штатлар ҳам бундан истисно эмас. Элитани ўрганиш нафақат жамиятдаги унинг ролини, балки ушбу ҳодисанинг моҳиятини аниқ назарий тушунишни ҳам талаб қилади. Тадқиқот нуқтаи назаридан, кенг маънода, бу ўзаро манфаат, фойда ёки махсус алоқалар билан бирлашган жамоаларни англатадиган ва маълум даражада, бу ҳолатдан хабардор бўлган, "манфаатдор гуруҳ" терминига нисбатан қўлланилади[1].

Илмий жамиятда "элита" атамаси XIX-XX асрларда пайдо бўлган ва ижтимоий жиҳатдан жамиятнинг энг юқори, нисбатан ёпиқ қатлами деб қаралди, унинг асосий иқтисодий, сиёсий ва маданий манбаларини бошқарди[2].

"Сиёсий элита" устида олиб борилган тадқиқотда, Г. Моска томонидан ишлаб чиқилган бошқарув синфи тушунчасига мурожаат қилинди ва унинг таърифига кўра "ҳарбий куч, жамиятдаги юксак мавқеи, келиб чиқиши (туғилишнинг афзаллиги, оилавий муносабатлар), билим ва бошқарув тажрибаси, бойлик сингари манба ва ҳислатларга эгаллик қилувчи озчилик жамияти" ҳисобланади. Ушбу гуруҳ бутун ҳокимиятни ўз қўлида тўплайди, ва ҳатто ҳокимият ўзгариши билан ҳокимият бир озчиликнинг қўлидан бошқа озчиликнинг қўлига ўтади. Ҳукмронлик синифига киришнинг энг муҳим мезони - бошқа одамларни назорат қилиш қобилияти, яъни ташкилий салоҳият, шунингдек, элитани жамиятнинг қолган қисмидан ажратиб турадиган моддий, маънавий ва интеллектуал устунликдир[3].

Сиёсий элита хусусида Р.Микселснинг таърифи ҳам инобатга олинган бўлиб унинг тушунчасига кўра, "элита" бу фуқаролар назорати остидан чиқишга ва ўз манфаатларини сиёсатдан устун бўлишига интилаётган фаол озчилик синфидир. Талимотга кўра, катта ижтимоий тузилмаларда, олигархия-ҳаётининг муқаррар шакли ҳисобланади. Олим, шунингдек, "олигархик тенденцияларнинг темир қонунчилигини" шакллантирган, унга кўра барқарорликни сақлаш учун демократия-элитани ажратиш билан бевосита боғлиқ бўлган ташкилотни ташкил этишга мажбур. Шу аснода, демократия муқаррар равишда олигархияга айланади. Демократия ҳеч қандай ташкилотсиз (маъмурий аппарат, элита) мавжуд бўлмаслиги тўғайли, бу лавозимлар ва имтиёзларни бирлашишга ва охир-оқибат оммадан ажралиб чиқишига олиб келади. Уларнинг самарали фаолияти функционал ихтисослашувни, рационалликни ва оддий аъзоларнинг назоратидан аста-секин чиқиб кетаётган бошқарув органларини тақсимлашни талаб қилади, ва сиёсатни ўз манфаатларига бўйсунитини, биринчи навбатда, уларнинг имтиёзли мавқеини

сақлаб қолиш учун гамхўрлик қилади. Ташкилот даражалари ва аъзоларига келсак, улар кундалик сиёсий фаолиятларда пассив ва етарли даражада ваколатга эга эмаслар. Жамият элитасини шакллантирадиган ижтимоий механизмларни ўрганиб, Р.Микселслар элитизмни рағбатлантирувчи ва бошқарув қатламини кўтарадиган жамиятнинг ташкилий тузилмаларини ва ташкилий қобилиятларини айириб кўрсатади, шунингдек, жамият тузилмаларининг ўзи учун элитизмни талаб қилади ва уни табиий равишда ишлаб чиқаради, деган хулосага келади. Ўзларининг имтиёзли мавқеини сақлаб қолишдан манфаатдор бўлган энг кучли гуруҳлар ўзларини бир-бирлари билан турли хил алоқалар, биринчи навбатда, ўзларининг қизиқишни қондириб омма эҳтиёжларини фонга қўйган ҳолда ўрнатадилар[4]. Шу нуқтаи назардан, Р. Дахлем томонидан тузилган демократиянинг плуралистик назарияси ва полливария назариясини ҳисобга олиш муҳимдир. Тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, полярхия - бу замонавий жамиятдаги бошқарув соҳасининг ўзига хос тури бўлиб, бошқа сиёсий режимлардан характерли хусусиятлари мавжудлиги билан фарқ қилади: ҳукуматнинг хатти-ҳаракатларига таъсир ўтказиш учун нисбатан кенг имкониятларга эгаллиги (жумладан, расмийларнинг муомаларни тинч йўл билан бартараф этишдаги ҳамфикирлиги) ва муҳолифат учун нисбатан юқори толерантлик. Полярхия концепцияси, шунингдек, демократик идеалдан фарқ қилувчи ҳақиқат сифатида қаралади, аммо ҳокимият учун курашда гуруҳлар ва раҳбарлар учун очиқ рақобат ва фуқаролар учун эса сиёсий иштирок этиш ҳуқуқи билан таъминлайди. Полярхик тизим, шунингдек, ажралмас ҳуқуқларга эга бўлган фуқароларнинг сиёсий имтиёзларига юқори даражада жавоб бериши билан характерланади, хусусан: 1) ўз имтиёзларини шакллантириш; (индивидуал ёки жамоавий ҳаракатлар орқали) 2) ҳукуматга имтиёзларни бериш; 3) ўзларининг афзалликлари даражасида бошқарув қарорларини қабул қилишда таъсир кўрсатиш. Кенгаш кўплаб турли автоном манфаатдор гуруҳларнинг имтиёзлари билан бошқарилади, уларнинг ҳар бири алоҳида-алоҳида озчиликдир. Ушбу гуруҳларнинг пайдо бўлиши ҳар бир фуқаронинг муайян манфаатларига эга бўлган, уларнинг кундалик ҳаёти билан бевосита боғлиқ бўлган бир доирага тегишли эканлиги билан боғлиқ. Полярхиянинг кучи йирик жамоат тузилмалари (давлат идоралари, сиёсий партиялар, касаба уюшмалари ва бошқалар) ўртасида тақсимланади бир-бирига нисбатан, баъзан эса давлатга нисбатан мустақилдир. АҚШнинг шаклланган сиёсий тизимининг шартларини инобатга олган ҳолда, давлат ва фуқаролик жамияти манфаатларини ифодаловчи турли иштирокчиларнинг мураккаб ўзаро таъсири сифатида намоён бўлади. Ушбу жараённинг энг муҳим хусусияти - иштирок этаётган актёрларнинг тенглиги - улар давлат вакили бўлмайди ёки фуқаролик жамияти вакилларидан иборатми, улар сиёсий элитани ташкил этишнинг плуралистик хусусиятини белгилайди. Ташқи ва ички сиёсат қарорларини қабул қилиш жараёнида, сиёсий элитанинг таркибий қисмини давлат ва фуқаролик жамияти вакиллари деб ҳисоблайдиган, тузилмаларнинг энг юқори катлами шаклланади, унинг аъзолари турли сиёсий партияларнинг стратегик қарор қабул қилиш жараёнида иштирок этиши даражаси билан белгиланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Шаран П. Сравнительная политология: в 2-х ч. / П. Шаран - М.: РАГС, 1992. С.197.

2. Исаев Б. А. Введение в политическую теории / Б. А. Исаев- СПб.: Издательский дом "Питер", 2013 - С.85.
3. Михельс Р. Демократия и железный закон олигархии [Глава из книги Р. Михельса "Социология политической партии в условиях демократии" (Лейпциг, 1911 г.)] // Михельс Р. / Диалог. -1991. - № 3 - С. 42-45.
4. Моска Г. Правящий класс [Главы из книги] // Моска Г./ Социологические исследования. - 1994 - № 10 - С.59.

THE USE OF SOCIOMETRIC METHODS IN DIFFERENT AGES

Zaretdinova Nesibeli Qurbanbaevna

A teacher of social-sciences chair of
Karakalpak State University named after Berdakh.

ANNOTATION

In this scientific article, there is given information about one of the styles of sociologic research- sociometric method. The is stated theoretical foundations of sociometric style and widely use in empiric exploration. Furthermore, there is claimed that the importance of using this method to study the youth and it needs improving. The methods of empiric sociologic investigation-asking, questionnaire, observation, studying documents and there is also shown information about experiments. There is said that the use of sociometric method in small groups. Doing a research, analyze of results and making practical advice, the rules of research. How to use sociometric style in order to study small groups, the purpose of exploration and duties, object and subject of research, supposed results, justification problems of being learned group actives are written. By using the table of sociometric style, it is aimed to prevent themselves from feeling strained of small group students. Initial points of feeling strained off small group activities and analyzed that process. For the questions on the table , students are questioned , who wish? Where ? who is educated, who is quick witted ? Who is bad tempered? Who they would like to follow ? like these questions have been asked and advised .

Key words : Sociometry , empiric ,research , group, questionnaire observation a method of research, theory, person , sociology.

It is learned sociology problem both deiversity ways and the unique ways, its real , observed expression, attempt of person and groups and the role of thought as well as special made and the plan of the problem is based to the method and without technique.

The properties of sociologic researches are selection of being learnt event, connection with individs and facts about their lives. Empirie Sociologic research means that knowing questions abservation , questionnaire, experiment and study documents , the methods of sociometric experience. In the following , we did an empiric research by using sociometric method .The main problem working with groups, unanimonty of groups, learning group activities of the members of group. That's why , in different works and measurements which are done by group. What is more , involving the students who are being strange of group activity, it strengthens the efficiency of working with this group.

The person who is working this group if hear she is a leader or a teacher pays the great attention to the solidarity of group, stops being a stranger , the efficiency his/her work will be successful. Unless being strangers of group members in the group is stopped , members may enter bad ways that will have trouble. Especially it is important that when they work with young and small groups. Because school-aged people and students' being strangers in the group should be prerented , because they sned t outside factors and deceived easily. When moreover , today's globalisation and various religious

trends, religious fundamentalism's trouble rise prevent them from being strangers in the group is crucial.

The purpose of research. According to information of empiric sociologic researches avoiding students in the group appears, justifying the reasons of being like this , the effects of , the attitude among students is learned and analyzed carefully. The view points of Karakalpak State University's students and attitudes towards group activities have been justified. Initial signs and the process of appearing groupwork inconveniences among students have been looked through and analyzed.

Research's duties and problems . After analyzing attitudes of group , finding a solution to the keeping away members in the group, Paying the great attention to the process of attitudes in group are very important.

. firstly, to clarify attitudes among members.

. to select a group leader and members who should be worked separately.

. to justify students who can get others followed themselves and set examples others.

To find in the result of research which was done , how to communicate with each the ways students and whom to choose as a leader for the group as well as of rising the efficiency of up bringing process.

Objective of research. As a consequence of mentioned problems and duties of research , we can show group member as objects. The attitudes of members to each other in group and to study these members' attitudes are very important.

Subject of research

The group which brings to perfection and educating is a stem between society and itself . The group of labour creates opportunities in order to bring to perfection humankind. The subject of research is that the attitudes of members' and its effect to the process of avoiding.

Scientific supposition of research. As we know , group members' attitudes in each group, group leadees and group outsiders. If it is so, the attitudes of members in group affect to the process of being a stranger in a group completely. In addition to this , at the result of some members in a group , it is seen that the atmosphere in a group , to work , to study and to gain achievements. The attitudes of members in the group and their effects t o the process o being a strange , in order to deal with this group clear handout and direction have been made.

The method of research. As the method of research , learning the attitudes in the group is widely used sociometric questions method.

Research's work order [8-table]

№	Tasks should be done	Period	Result
1	To make research instruction , to clear tasks should be done and to confirm the regulation		
2	To make a questionnaire and confirm it		
3	To give confirmed questionnaires to the students		
4	To look through the results of questioannaire. Analyzing results and to make suggestions and practical constructions		

Doing a research , analyses of results and making practical constructions. The analysis of sociologic research's results which was conducted by the students of Karakalpak State University, social-economic faculty, speciality of philosophy. Analyzing the results of research were carried out by the members of group. There are some students who are more educated than others. For instance: Yuldashev Tazabay, Qidirbaev Qonis, Aydos Joldasov, Iqlas Nogaybaev, Manzura Kenesbaeva. There are also some students who can get other students to follow themselves, such as to gain knowledge, nourishment, to the cinema and to have a rest. The students who can make others follow for their footsteps: Yuldashev Tazabay and Narbaeva Nadira, as good tempered and persistent student Perdebaeva Gu'lmira. According to the results of done research, as a leader in a group Perdebaeva Gulmira since she has a position, high-esteem and can always deal with group perfectly, it has been clarified that her groupmates believe and follow to her. Therefore, a teacher or a superior who is going to teach this group can believe to this student so as to put pressure on students, to cut it short, she is a leader of the group. What is more, one of the students in the group is Joldasov Aydos who has a reputation and highly respected by others. Because a majority of students in the group claimed that they learn how to learn from him. That's why it will be efficient if they are believed to affect to the whole group.

9-table

Names and surnames of students	Who do you want to go with					How do you assess the knowledge of students?	Who do you follow for their knowledge in the group?	Who do you follow for their upbringing in the group?	Whose upbringing do you dislike?	Who affects negatively to the group?
	To the library	Nourishment	To Internet	To the cinema	Other places					
Abibullaev M						1 2 3 4 5				
Yoldoshev T						1 2 3 4 5				
Abibullaev A						1 2 3 4 5				
Tayirova G						1 2 3 4 5				
Qudiyarov U						1 2 3 4 5				
Narbaeva						1 2 3 4 5				
Joldasov A						1 2 3 4 5				
Qidirbaev Q						1 2 3 4 5				
Ismayilova B						1 2 3 4 5				
Kenesbaeva M						1 2 3 4 5				
Abdullaeva E						1 2 3 4 5				
Jusipbaeva G						1 2 3 4 5				
Qoshanov B						1 2 3 4 5				
Qoyshibaev A						1 2 3 4 5				
Qudiyarov U						1 2 3 4 5				
Ibragimova A						1 2 3 4 5				
Hakimov B						1 2 3 4 5				
Pazilbekov M						1 2 3 4 5				
Janizakov D						1 2 3 4 5				
Nogaybaev I						1 2 3 4 5				

10-Table

Names and surnames of students	Who do you want to go with					How do you assess the knowledge of students?	Who do you follow for their knowledge in the group?	Who do you follow for their upbringing in the group?	Whose upbringing do you dislike?	Who affects negatively to the group?
	To the library	To feed on	To Internet	To the cinema	Other places					
Perdebaeva G	12	12	4	12	16	4.75	6	12	0	0
Yoldoshev T	4	5	2	2	2	3	2	2	3	1
Abibullaeva A	0	4	1	2	1	3	0	1	0	0
Tayirova G	2	3	2	3	2	3	0	2	0	0
Qudiyarov G	1	2	1	2	2	3	0	0	2	2

Narbaeva N	8	7	3	5	3	4.2	3	4	0	0
Joldasov A	8	5	4	4	5	4.8	12	5	0	0
Qidirbaev Q	2	4	2	6	5	3.8	4	6	0	0
Ismayilova B	4	2	3	2	2	4.75	3	4	0	0
Kenesbaeva M	2	2	2	2	2	4	2	2	0	2
Abdullaeva M	2	2	2	2	2	3	0	1	0	2
Jusipbaeva G	3	4	3	3	3	4.2	2	3	0	1
Qoshanov B	1	2	2	2	2	4.4	3	1	0	1
Qoyshibaev A	2	2	2	2	2	4.4	2	3	0	3
Qudiyarov U	2	4	3	3	1	3	0	0	1	0
Ibragimova A	3	4	2	3	3	3.75	2	3	0	0
Hakimov B	2	2	3	2	2	3.6	2	3	1	1
Pazilbekov M	2	1	1	2	1	3.2	0	2	2	1
Janizakov D	1	3	3	2	2	3.5	0	1	2	0
Nogaybaev I	1	2	2	4	1	2.4	0	0	2	0

The upbringing of some students in the group is dissatisfied by other members of the group, they affect negatively, avoid studying and work activities in other words they are strained of group activity. For instance: Fazilbekov M, Janizakov D, Nogaybaev I, Qudiyarov U in their activities mentioned effects have been noticed. The activities of these students should be observed by a group leader or other responsible people. The participation of these students to the lesson, being engaged in studying all of them should be controlled so that we can do sociometric research in small groups. We must prevent problem arise and the ways of feeling strained.

The list of literatures

1. Алиқориев Н. ва бошқалар. Умумий социология. Тошкент, 1999.
2. Бегматов А. Социологияга кириш. Андижон, 1995.
3. Бекмуродов М. Социология асослари. Т.: Фан, 1994.
4. Гидденс Э. Социология. Т.: "Шарқ", 2002.
5. Гоффман А.Б. Семь лекций по истории социологии. М.: Университет-Книжный дом, 1997.
6. Елсуков А.Н. Социология. Учебное пособие для студентов ВУЗов. Мн.:Тетра системс, 1998.
7. Жўраев С. Ёшлар сиёсатида оид. Т.: Ўзбекистон, 1994.
8. Капитонов Э.А. Социология XX века. Ростов-на-Дону, 1996.
9. Каримов Б.Ш. Социологик тадқиқот методи ва техникаси. Бухоро, 2005.
10. Каримов Б.Ш. Социологик тадқиқот методи ва техникаси. Таянч тушунчалар билан ишлаш услубий қўлланма. Бухоро, 2005.
11. Каримова В.М. Ижтимоий психология ва ижтимоий амалиёт. Т.: Университет, 1999.

TADQIQOT.UZ
ТОМОНИДАН ТАШКИЛ ЭТИЛГАН

**“XXI АСРДА ИЛМ-ФАН ТАРАҚҚИЁТИНИНГ
РИВОЖЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ ВА УЛАРДА
ИННОВАЦИЯЛАРНИНГ ТУТГАН ЎРНИ”
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА ИЛМИЙ 9-ONLINE
КОНФЕРЕНЦИЯСИ МАТЕРИАЛЛАРИ**

(1-бўлим)

Маъсул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович
Мусахҳиҳлар: Хуршида Юлдашева, Раъно Юнусова
Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Эълон қилиш муддати: 11.11.2019.

Контакт редакций журналлов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амир Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000